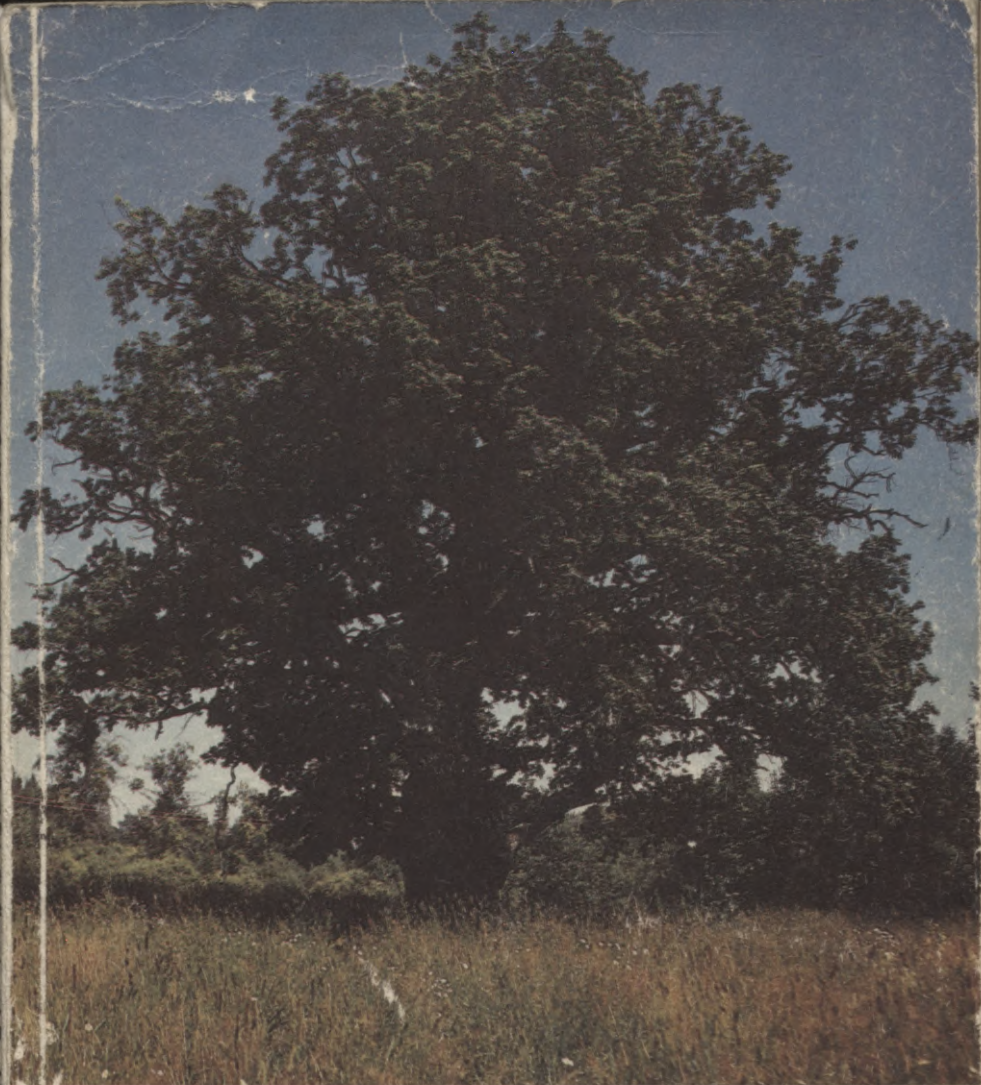
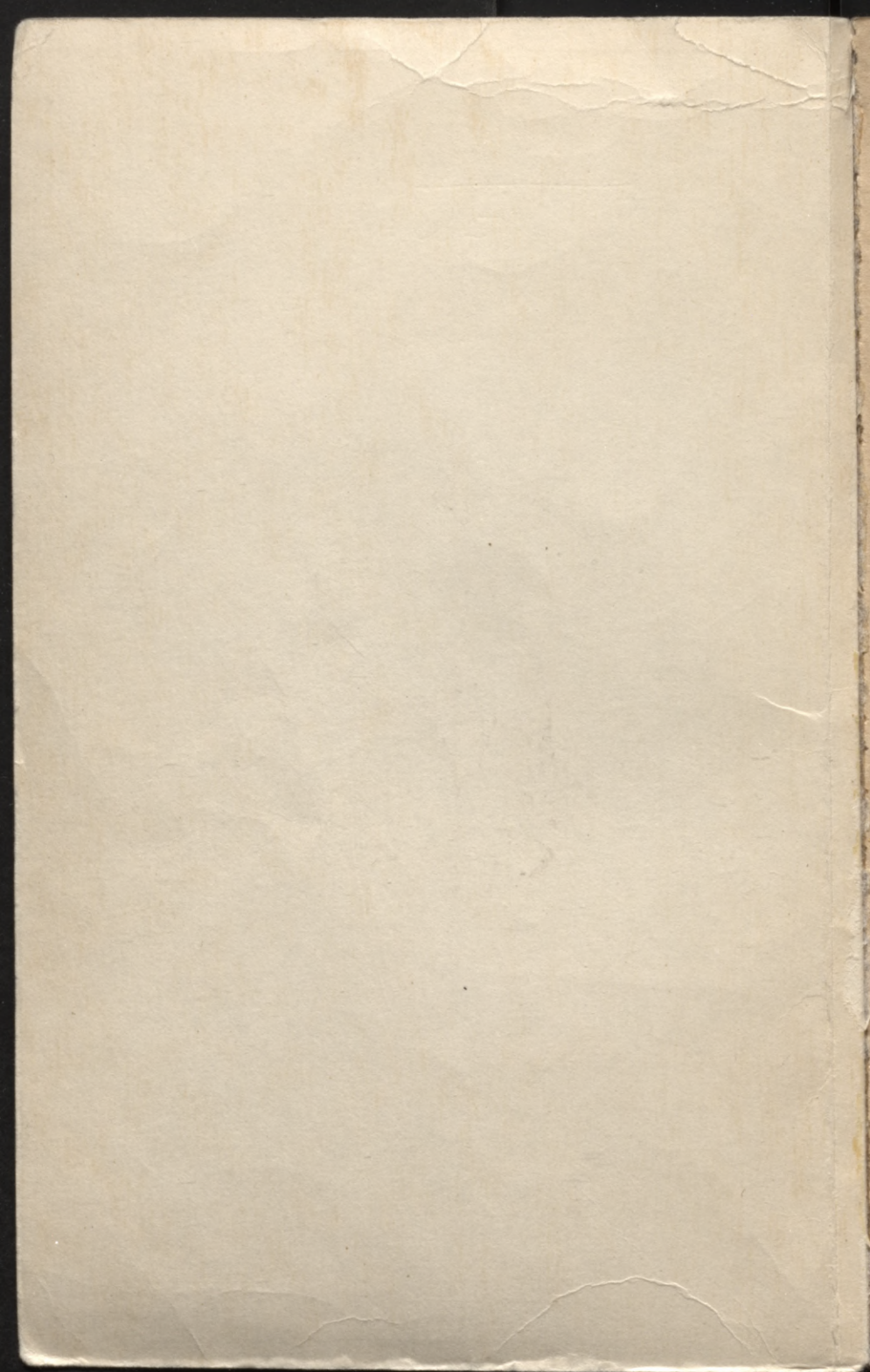

**DABAS
UN VĒSTURES
KALENDĀRS**

1994

93-3
L 769

L
5

LATVIJAS DABAS UN PIEMINEKĻU
AIZSARDZĪBAS BIEDRĪBA

DABAS UN VĒSTURES KALENDĀRS 1994. GADĀM

RĪGA «ZINĀTNE» 1993

UDK-p 502+947.43(05)
D: 025

Latvijas Nacionālā

BIBLIOTĒKA

99-23.654
0305042615

Sastādītājs Māris Rudzītis

Redakcijas kolēģija:

Muntis Auns,

Saulvedis Cimermanis,

Viktors Grāvītis,

Māris Rudzītis (atb. redaktors),

Edgars Vimba

Dabas un vēstures kalendārs 1994. gadam. — Rīga:
Da 025 Zinātne, 1993. — 272 lpp., il., 16. lp. il.
ISBN 5—7966—0998—x

Lasītāji sen iemīlojuši «Dabas un vēstures kalendāru», kas iznāk kopš 1963. gada. Tas stāsta par dzīvo un nedzīvo dabu, par tās pārmaiņām gadalaikos, par to, kas darāms, lai apkārtējā vide būtu veselīga, skaista un bagāta. Plaša rakstu kopa veltīta vēsturisku notikumu gadskārtām, zinātnieku un kultūras darbinieku atcerē. Daudz vietas ierādīts arī pieminēkļu aizsardzības, restaurēšanas un racionālas izmantošanas jautājumiem.

Sa kalendāra vadošā tēma ir veltīta Krišjāņa Barona «Latvju dainu» un Jurjānu Andreja «Latvju tautas mūzikas materiālu» publicēšanas sākuma simtgadei. Jāzepa Vītola vārdiem runājot «Ziniskā un idejiskā nozīme abiem — Barona un Jurjāna — krājumiem viena un tā pati: abas mūsu svētbirzes, kurās gatavojas mūsu mākslas nemirstības augļi.» Pazīstami republikas zinātnieki šo gadskārtu atzīmējuši ar interesantiem un nozīmīgiem rakstiem.

Arī dabas daļas tematika lielā mērā saistīta ar šo jubileju. Konkrētām dabas izpausmēm un to atspoguļojumam dainās veltīti vairāki raksti.

Sis un citas tēmas neapšaubāmi izraisīs lasītāju interesi. Tekstu bagātina ilustrācijas.

UDK-p 502+947.43(05)

ISBN 5—7966—0998—x

© Izdevniecība «Zinātne», 1993

© Māris Rudzītis, sakārtojums, 1993

TAUTAI

Šo domāja, to domāja,
Sveši ļaudis daudz domāja;
Ko domāja sveši ļaudis,
To tu līdzī nedomā!
Tev jādomā: laiks atnāks,
Kad ikkatrs pats domāt sāks.

Šo runāja, to runāja,
Sveši ļaudis daudz runāja,
Ko runāja sveši ļaudis,
To tu līdzī nerunā!
Tev jārunā: kas mēdz ciest,
Tiem ar tiesība līdz' spriest.

Šo darīja, to darīja,
Sveši ļaudis daudz darīja;
Ko darīja sveši ļaudis,
To tu līdzī nedari!
Tev jādara tautas dēļ,
Lai var koši uzzelt vēl!

Šo dziedāja, to dziedāja,
Sveši ļaudis daudz dziedāja;
Ko dziedāja sveši ļaudis,
To tu līdzī nedziedi!
Tev jādzied: tauta zied,
Ja tā tēvu dziesmu dzied!

TO VALSTU, KURAS ATZINUŠAS LATVIJU DE IURE, NACIONĀLĀS SVĒTKU DIENAS

1. I Kubas Revolūcijas uzvaras svētki.
1. I Ziemeļkorejas Nacionālie svētki.
26. I Austrālijas diena.
26. I Indijas Republikas proklamēšanas diena.
4. II Srilankas Nacionālie svētki.
6. II Jaunzēlandes Nacionālie svētki — Vaitangi diena.
11. II Irānas Islamiskās Revolūcijas Uzvaras diena.
16. II Lietuvas Valsts atjaunošanas diena.
24. II Igaunijas brīvvalsts pasludināšanas diena.
25. II Kuveitas Valsts Nacionālie svētki.
3. III Bulgārijas atbrīvošanas svētki no turku jūga.
3. III Marokas Nacionālie svētki — Troņa svētki.
17. III Irijas Valsts svētki — Svētā Patrika diena.
20. III Tunisijas Nacionālie svētki.
21. III Namibijas Neatkarības diena.
23. III Pakistānas diena.
25. III Grieķijas Neatkarības proklamēšanas (1821) gadadiena.
26. III Bangladešas Neatkarības diena.
4. IV Senegālas Neatkarības diena.
16. IV Dānijā — Viņas Majestātes Karalienes Margrētes II dzimšanas diena.
17. IV Sirijas Atbrīvošanas diena.
26. IV Izraēlas Neatkarības diena.
30. IV Nīderlandē — Viņas Majestātes Karalienes Beatrikses dzimšanas dienas svinības.
3. V Polijas Konstitūcijas (1791) diena.
- 14.—15. V Paragvajas Neatkarības gadskārta.
17. V Norvēģijas Konstitūcijas diena.
- 22.—23. V Jemenas Arābu Republikas Nacionālie svētki.
25. V Argentinas Maija revolūcijas (1810) gadskārta.
25. V Jordānijas Neatkarības diena.
26. V Gruzijas Valsts Neatkarības diena.
28. V Armēnijas Valsts Neatkarības diena.
28. V Azerbaidžānas Valsts Neatkarības diena.
30. V Horvātijas Nacionālie svētki.
31. V Dienvidāfrikas Republikas Nacionālie svētki.
2. VI Itālijas Republikas proklamēšanas gadskārta.
6. VI Zviedrijas Karoga svētki.
10. VI Portugāles diena (Nacionālie svētki).
11. VI Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienotajā Karalistē — Viņas Majestātes Karalienes Elizabetes II dzimšanas dienas svinības.
12. VI Filipīnu Neatkarības proklamēšanas diena.
12. VI Krievijas Federācijas proklamēšanas diena.
17. VI Islandes Republikas proklamēšanas gadskārta.
23. VI Luksemburgas Lielhercoga dzimšanas dienas svinības.
24. VI Ķīnas Republikas (Taivanā) Pūķa laivas svētki.
25. VI Mozambikas Neatkarības diena.
25. VI Slovēnijas Nacionālie svētki.
26. VI Madagaskaras Nacionālie svētki.

1. VII Burundi Neatkarības gadskārta.
1. VII Kanādas Konfederācijas proklamēšanas diena.
4. VII Amerikas Savienoto Valstu Neatkarības proklamēšanas diena.
5. VII Kaboverdes (Zaļā Raga salas) Nacionālie svētki.
5. VII Venecuēlas Neatkarības Akta parakstīšanas diena.
6. VII Lietuvas valsts nodibināšanas un karaļa Mindauga kronēšanas (1281) diena.
6. VII Malāvi Nacionālie svētki.
11. VII Mongolijas Tautas revolūcijas Uzvaras diena.
14. VII Francijas Nacionālie svētki — Bastilijas ieņemšanas gadskārta.
17. VII Irākas Nacionālie svētki.
18. VII Indijas Nacionālie svētki.
20. VII Kolumbijas Neatkarības proklamēšanas diena.
21. VII Beļģijas Nacionālie svētki (karaļa zvēresta diena).
23. VII Ēģiptes Arābu Republikas Nacionālie svētki.
27. VII Baltkrievijas Valsts Neatkarības svētki.
28. VII Peru Neatkarības proklamēšanas diena.
1. VIII Beninas Neatkarības diena.
1. VIII Sveices Konfederācijas nodibināšanas diena (1291).
1. VIII Jamaikas Neatkarības diena.
4. VIII Burkinafaso Revolūcijas gadskārta.
6. VIII Bolīvijas Neatkarības gadskārta.
9. VIII Singapūras Nacionālie svētki.
9. VIII Tadžikistānas Valsts Neatkarības diena.
10. VIII Ekvadoras Neatkarības proklamēšanas diena.
15. VIII Indijas Republikas Neatkarības diena.
15. VIII Kongo 1963. g. 13.—15. augusta Revolūcijas diena.
15. VIII Korejas Republikas (Dienvidkorejas) Neatkarības svētki.
17. VIII Indonēzijas Neatkarības proklamēšanas diena.
19. VIII Afganistānas Neatkarības (1919) diena.
20. VIII Ungārijas Nacionālie svētki.
24. VIII Ukrainas Valsts Neatkarības pasludināšanas diena.
25. VIII Urugvajas Neatkarības proklamēšanas diena.
27. VIII Moldovas Neatkarības diena.
31. VIII Kirgīzijas Valsts Neatkarības diena.
31. VIII Malaizijas Nacionālie svētki.
1. IX Libijas Arābu Sociālistiskās Tautas Džamāhirijas Dižās revolūcijas gadadiena.
1. IX Uzbekistānas Valsts Neatkarības diena.
2. IX Vjetnamas Neatkarības proklamēšanas diena.
3. IX Sanmarīno Republikas dibināšanas (301. g.) diena.
7. IX Brazīlijas Neatkarības proklamēšanas diena.
9. IX Korejas TDR nodibināšanas gadskārta.
15. IX Kostarikas Neatkarības proklamēšanas diena.
15. IX Nikaragvas Neatkarības diena.
16. IX Meksikas Neatkarības proklamēšanas gadskārta.
18. IX Čīles Nacionālie svētki.
21. IX Maltas Neatkarības diena.
22. IX Mali Republikas Nacionālie svētki.
23. IX Sauda Arābijas Nacionālie svētki.
1. X Kipras Neatkarības gadskārta.
1. X Ķīnas TR proklamēšanas gadskārta.
2. X Gvinejas Neatkarības svētki.
3. X Vācijas Apvienotās svētki.

10. X Ķīnas Republikas (Taivanā) Nacionālo svētku diena.
12. X Spānijas diena.
26. X Austrijas Nacionālo svētku diena.
- 27.—28. X Turkmēnistānas Valsts Neatkarības diena.
29. X Turcijas Republikas proklamēšanas diena.
3. XI Panamas Neatkarības diena.
11. XI Polijas Neatkarības gadskārta.
18. XI Omāna — Viņa Majestātes Sultāna dzimšanas gadadiena.
26. XI Lībānas Neatkarības svētki.
28. XI Mauritānijas Nacionālie svētki.
29. XI Albānijas Atbrīvošanas gadskārta.
1. XII Rumānijas Nacionālie svētki.
2. XII Apvienoto Arābu Emirātu Nacionālie svētki.
2. XII Laosas Nacionālie svētki.
5. XII Taizemē — Viņa Majestātes Karaļa dzimšanas diena.
6. XII Somijas Neatkarības diena.
16. XII Bahreinas Nacionālie svētki.
16. XII Kazahstānas Valsts Neatkarības diena.
23. XII Japānas Nacionālie svētki — Imperatora dzimšanas diena.
28. XII Nēpālā — Viņa Majestātes Karaļa Birendra dzimšanas diena.

V. Grāvītis

KĀDAS ZIŅAS ATRODAM KATRAM MĒNESIM VELTITAJĀS LAPPUSĒS

Ikviena mēneša pirmajā lappusē: ziņas par Saules un Mēness gaitu, kā arī gaismas uzaušanas un satumšanas laiku kalpo ikvienam, kurš darbā, atpūtā, pārgājienā vai izziņas nolūkā uzturas dabā, bet it sevišķi dārzkopjiem un zēmkopjiem, Saules lēkta azimuts — tūristiem un ģeogrāfijas skolotājiem. So skaitli atskaitot no 360°, var atrast Saules rieta azimutu. Pēdējo senatnē iezīmēja un pēc tā varēja noteikt pavasara un vasāras saulgriežu dienu. Ziņas par Saules augstumu virs 30° un Saules maksimālo augstumu (kulminācijas brīdī) kalpo tiem, kuri grib fotografēt ar krāsaino filmu, kā arī sauloties vai arī izvairīties no pārliecīgas apsaulošanās. Planētu redzamība tuvu Mēnesim ļauj lasītājam pašam atrast kādu planētu, lai varētu precīgi teikt: «Es pats redzēju Jupiteru vai Venēru.» Norāde apzīmēta ar «+» zīmi, kad planēta ir redzama augstāk par Mēnesi, un «-» zīmi, — kad zemāk. Skaitlis rāda redzamo leņķisko attālumu no Mēness līdz planētai. Salīdzināšanai — starp Lielo Greizo Ratu abām pakalējam zvaigznēm attālums ir aptuveni 5°.

Katra mēneša otrajā lappusē šogad atceramies Latvijas valsts pirmā gada brīvības cīņas un tautas uzpurēšanās spēju pirms 75 gadiem; no šī gada notikumiem mūsu paaudze var pamācīties izturību un varoņību. Tāpat arī Trešās atmodas sākumu pirms 5 gadiem. Atcerēsimies savus varoņus!

Zēmkopjiem un dārzkopjiem visvairāk kalpos tabulas katram mēnesim. Tautas senās agronomijas zināšanas ir savācis un pirmo reizi publicējis S. Guberts 1645. g. Latviski tās ir tulkotas mūsu kalendārā 1992. gadam. Sis pašas ziņas ir ietvertas arī P. Smita «Latviešu

tautas ticējumus». Šogad lasītājam nav ilgi jāmeklē, kas kurā dienā ir jādara. Pēc daudzveidīgajiem S. Guberta dotajiem padomiem ir aprēķinātas dienas, kurās šogad sakrīt visas viņa nōrādes, atmetot to, kas katrā dienā pēc dažādām pazīmēm iznāk pretrunīgi. Tā, tabulās ir uzrādītas dienas, kurās visizdevīgāk darāms ikviens norādītais zemkopja darbs. Datumi, kurus uzrādījis S. Guberts 17. gs. pēc Jūlija stila, ir pārreķināti astronomiski atbilstošajām dienām pēc mūsu tagadējā kalendāra.

Uzrādītas arī pazīstamākās senās gadskārtu tradīciju dienas.

Nepārtrauktā likne tabulu kreisajā pusē rāda, kad Mēness ir augstāk uzkāpis debesu kalnā un reizē visvairāk stundu ir redzams virs horizonta. Tad Mēness var vairāk ietekmēt Zemi un augu augšanu.

Raustītā likne rāda, kad Mēness atrodas perigejā, tas ir, tuvāk Zemei, un tādēļ izskatās lielāks. Arī tad Mēness var vairāk ietekmēt Zemi.

Punktētā likne rāda, kad Mēness ir spožāks un atstaro uz Zemi visvairāk gaismas un citu Saules izstarojumu. Kad visas trīs liknes ir vairāk vērstas pa labi, tad ir iespējama vislielākā Mēness ietekme uz zemes augiem un dzīvniekiem.

Par gadu sākums laika posmus senāk latvieši līdzīgi dažādām citām tautām skaitīja pēc Mēness griežiem. Par to liecina, piemēram, prof. P. Einhorns (1649.) un G. F. Stenders (1761., 1774., 1783.). Līdzīgi rēķināja senie ģermāņi līdz Kārļa Lielā reformai un senie romieši līdz Jūlija Cēzara reformai. Tabulās uzrādīti senie latviešu Mēness mēneši un to iedaļas — deviņdienu savaites.

Mēness mēnesis ir sākums par Saules gada divpadsmito daļu. Lai laika skaitījums pēc Mēness griežiem neatpaliktu no Saules gada, katros 19 gados ir 7 reizes jāieslēdz viens lieks Mēness mēnesis. To darija ziemā, lai mazāk traucētu zemkopju darbu gada rēķinu. Latvieši šo lieko mēnesi sauca par Svētku mēnesi (G. F. Stender, 1783.). Šogad tāds iekrīt gada sākumā, sākot jau ar pērnā gada 15. decembri.

Apzīmējumi un saīsinājumi:

Senās savaišu dienas: Pr — pirmdiena, Ot — otrdiena, Tr — trešdiena, C — ceturtdiena, Pv — piektvakars, Pt — piektdiena, Ss — sestdiena, Sp — septītdiena, Ps — pussvētdiena, Dv — devīta, Dd — duidevīta, Td — tredevīta.

[G.] — S. Guberta ziņas.

☉ — Saule. ☾ — pavisam jauns Mēness, D — augošs Mēness, arī pirmais ceturksnis, ☊ — pilns Mēness, arī Mēness vispār, ☌ — dilstošs Mēness, arī trešais ceturksnis, ☾ — pavisam vecs Mēness, ● — tukšs Mēness.

Arturs Mauriņš

KALENDĀRAIS LAIKS

Jau sen cilvēkus nodarbina laika problēma. Laika īzzināšanas vēsturisko gaitu ietekmējuši divi dažādi dzeņuli. No vienas puses — mokošā sajūta par cilvēka dzīves īslaicīgumu, no otras — milzīgo kosmisko norišu ciklu apjēgšana, Salīdzinājumā ar kosmiskā laika

cikliem cilvēka mūžs rādās kā mirklis mūžībā. So nesamērojamību var izteikt skaitļu valodā. Pāris desmit miljardu Saules gadu kopš mūsējās Galaktikas veidošanās sākuma, tas ir, septiņi simti miljonu cilvēku paaudžu... Tūkstošiem gaismas gadu līdz citām galaktikām, kad vienā sekundē gaismas fotons pārvar trissimt tūkstošu kilometru Grūti ir aptverama šī milzu atšķirība salīdzinājumā ar cilvēka mūža garumu. Taču vēl būtiskāks ir šīs atšķirības kvalitatīvais aspekts.

Kosmiskajā laikā nav izdalītās tagadnes, bet laikā, ko pārdzīvo cilvēks, tagadne ir aktuāli izteikta. Izteļē tagadni var paplašināt neierobežoti. Cilvēces garīgajā kultūrā tāda neierobežota tagadne pastāv mītiskajā laikā. Pazīstamais reliģiju un mītu pētnieks Mirča Eliāde raksta, ka mītu notikumi risinājušies tagadnē tādā nozīmē, ka tie atkārtoti, aktualizē kosmogoniju, pāreju no Haosa uz Kosmosu. Rituālo mītisko ceremoniju (no Eleuzinas mistērijām antīkajā Grieķijā līdz Oktobra revolūcijas gadskārtu demonstrācijām) virsuzdevums ir atgriezties, kaut uz īsu brīdi, mīta laikā, kāds tas bijis Radišanas sākotnē. Rituāls atgriezī mistērijas dalībniekus mītiskā laikā un padara tos par pasaules (valsts, mitoloģizēta notikuma) laikabiedriem. Dialektiskā skatījumā tā ir tēzes (kosmiskais laiks) un antitēzes (mirstīgo ļaužu laiks) sintēze, kā rezultātā radies kalendārais laiks. Kalendārais laiks simboliski ietver kosmisko laiku (uz astronomisko zināšanu bāzes) un cilvēka dzīves laiku (valdnieku nākšanu pie varas, dinastijas, vēstures notikumi, svinamās un pārējās dienas).

Kalendāro laiku periodizē, iedala ērās pēc «epohāliem» notikumiem. Piemēram, Japānas kalendārā tās ir imperatoru vai viņu devižu ēras. Līdz ar imperatora Hirohitas valdīšanu 1926. gada 10. decembrī sākas Sēvas ēra, pirms tam bija imperatora Taisē ēra, kura 1912. g. 30. jūlijā nomainīja imperatora Meidzi ēru, kas bija sākusies 1868. g. septembrī. Daudzas un dažādas bijušas un vēl ir kalendārās ēras. Pats vārds «ēra» cēlies no latīņu vārda *aera*, kas veidots no romiešu izteiciena *Ab exordio regni Augusti* (Kopš Augusta valdīšanas sākuma) vārdu pirmajiem burtiem. Vēl pirms dažiem gadiem Rīgā izdotajos kalendāros lasījām, ka sācies Lielā Oktobra ēras 72. gads. Sešreiz isāku laiku pastāvēja Lielās franču revolūcijas ēra, kuru 1793. g. 5. oktobrī ar dekrētu pasludināja Nacionālais konvents. Visi 12 gada mēneši tika pārdēvēti, pēc atcēltā (Gregora stila) kalendāra tje sākās 19.—22. datumā. Bija ievērots arī vienlīdzības princips: katram mēnesim bija 30 dienu. Piecās liekajās dienās svinēja Ģēnija, Darba, Varonības, Apbalvojumu un Vienota viedokļa svētkus. Garā gada pēdējā dienā rikoja sporta sacīkstes. Revolucionāro kalendāru Francijā atcēla Napoleons Bonaparts 1805. gadā.

1582. g. 24. februārī Romas pāvests Gregors XIII izdeva rīkojumu kristīgajās zemēs ieviest jaunu kalendāru; tika noteikts, ka nākamā diena pēc ceturtdienas — 1582. g. 4. X skaitāma par piektdienu — 1582. g. 15. X. 325. gadā pieņemtajā Gaja Jūlija Cēzara kalendārā diennakts bija 1,0078 reizes garāka par faktisko. Tāpēc katros 128 gados radās kļūda vienas diennakts garumā, bet pēc 1257 gadiem pavasara saulgriežu datums jau atpalika gandrīz par 10 diennaktīm. Vairākumā protestantu zemju jauno kalendāru ieviesa tikai 18. gadsimtā. Daudzās vietās, arī Latvijā, pāvesta reforma izraisīja kalendāra nemierus. Austrumu kristiānisma (pareizticības) vecais kalendāra stils saglabājās līdz 20. gs.: jauno stilu oficiāli ieviesa Bulgārijā 1916. g., Padomju Krievijā 1918. g., Sērbijā un Rumānijā 1919. g., Grieķijā 1924. gadā. Pareizticīgo baznīcas kalendārā vecais Jūlija

stils palicis līdz šim laikam. Krievijā līdz 1700. g. gadus skaitīja «no pasaules radišanas», kura notikusi 5508. gadā pirms Kristus. Tātad pēc kalendāra, ko atcēla Pēteris I, mēs dzīvojam 7502. gadā. Arī ebreju kalendārā gadus skaita no «pasaules radišanas», No 1994. g. 6. septembra sākas ebreju kalendāra 5755. g. 1. tišri. Pēc šī kalendāra iznāk, ka pasaule radīta 3761. g. 7. oktobrī p. m. ē. Hindu tagadējo Kalijugas ēru skaita kopš 3102. g. 18. februāra p. m. ē. Vairākās musulmaņu valstīs arī oficiāli lieto hidžras ēras kalendāru, kur gadus skaita no Muhameda pārcelšanās (arābu valodā «hidžra») no Mekas uz Medīnu 622. g. 16. jūlijā. Pēc musulmaņu kalendāra 1415. gads sākas ar 1. muharamu 1994. g. 10. jūnijā.

Kalendāra sastādīšanai nepieciešami astronomiski aprēķini, jo dienakšu vesels skaits neatbilst ne Saules gadam (tropiskais gads), ne Mēneša cikliem (sinodiskais mēnesis), ne tā aprites periodam (sideriskais mēnesis). Tāpēc šo mākslu centās apgūt jau sirmā senatnē. Jau ķīniešu grāmatā «Suczin» (ap 22. g. p. m. ē.) rakstīts, ka pilns gads sastāv no dienu trim simtiem, sešām dekādēm un vēl sešām dienām, Šajā grāmatā stāstīts par Ķīnas ciklisko kalendāru. Bet 7. gs. p. m. ē. šīs zemes astronomi jau bija aprēķinājuši, ka Saules gadā ir 365,25 diennaktis. Austrumu kalendāra divpadsmit gadu periods aptuveni atbilst Jupitera aprietei ap Sauli (11,862 gadi). Taču senās Ķīnas kalendāra sastādītāji ņēmuši vērā arī apmēram 30 gadu garo Saturna aprites periodu. Tā radās šī kalendāra 60 gadu cikls, kurš atbilst arī ķīniešu senajiem metafiziskajiem uzskatiem par piecām stihijām (ūdens, metāls, zeme, uguns, koks) un tām atbilstošajām krāsām (melns, balts, dzeltens, sarkans, zils) divās pretpozīcijās (in, jan). Tāpēc katram no cikla sešdesmit gadiem ir savs nosaukums. Piemēram, 1994. g. 10. februārī sāksies Zilā (Koka) Suņa gads (Czja Gou), bet 1995. g. 31. janvārī — Zilās (Koka) Cūkas gads (I Czu).

Arī Eiropā senatnē veikti astronomiskie novērojumi ne tikai antiķajā Grieķijā un Romā vien. Tāpat Ziemeļeiropas zemēs sastopami kromlehi (koncentriski akmens krāvumi), kuri acīmredzot kalpojuši debesu sfēras novērojumiem. Vislielāko popularitāti ieguvis Stonhengez kromlehs Anglijā; tā vecumu vērtē uz četriem gadu tūkstošiem. Arī Latvijā dažviet konstatēti sen veidoti akmeņu koncentriskie apli, tiesa, stipri jau papostīti.

Par mūsu senču kalendāru pirmskristietisma laikā ir tikai netieši dati. Kosmoloģiskie priekšstati izteikti dainās. Saglabājušās arī citautiešu rakstītas liecības par baltu cilšu kalendārajiem rituāliem. Kā raksta V. Grāvītis «Dabas un vēstures kalendārā» 1993. gadam, mūsu senči mēnesi iedalīja 3 savaitēs pa 9 dienām katrā un vēl 3 tukšās dienas. Pirmās savaites dienas sāka skaitīt līdz ar jaunā Mēness parādīšanos pie debesīm. Lietuviešu valodā ar vārdu «savaite» joprojām apzīmē nedēļu. Vārds «nedēļa» pārņemts no slāviem. Ukraiņi par «ņideļu» sauc svētdienu (nedarišanas diena). Bulgāru, serbu un horvātu (kroatiešu) valodā vārds «ņedēļa» nozīmē kā svētdienu, tā arī nedēļu. Krievu valodā «nedarišana» attiecināta uz visu nedēļu. Pārņemot kristiešu kalendāru, latvieši jau bija vārds septiņdienu perioda apzīmēšanai. Tad arī gadu sāka skaitīt no 1. janvāra.

Kalendārā hronoloģija cieši saistīta ar vēsturisko laiku, kuram divējāda izteiksme: reālo notikumu laiks un laiks stāstījumā par šiem notikumiem. Tāpēc sarakstītā vēsture nevar būt pagātnes pilnīgi precīzs attēls. Tā ir attiecīga pagātnes posma kultūrraksturojums, mo-

defattēls. Apraksta struktūrā laiku var ietvert dažādi. Tāpēc vēsturiskajiem aprakstiem ir vairāk vai mazāk spekulatīvs raksturs. Vēsturiskos aprakstus, tāpat kalendāru sistēmas ļoti ietekmē autoru nacionālais pasaules tēls. Tāpēc cilvēcei tik daudz kalendāro sistēmu, kurām atšķirīgi laika struktūras modeļi.

Viktors Grāvītis

AR KŪRU DIENU SĀKAS NEDEĻA?

Daudzās zemēs jau ļoti sen par Saules gadu isākus laika posmus dalīja mēnešos pēc Mēness griežiem. Mēnešus dažādas tautas centās dalīt «nedēļās», citur pa 5, citur pa 10 dienām vai vēl citādi. Mazāzijā bija izveidojies arī Mēness mēneša dalījums pa Mēness ceturkšņiem četrās daļās — nedēļās, katrā iznāca vidēji pa 7 dienām. Vēlāk atmeta šādu nedēļu pieskaņošanu Mēness fāzēm un sāka skaitīt nepārtrauktu vienādu septiņu dienu nedēļu virkni. Tā novirzās no Mēness mēneša. Šādas nedēļas septīto dienu senie haldeji, kuru vidū bija ļoti astronomi, sauca par «šapattu». Jūdi pēc atgriešanās dzimtenē no gūsta Haldejā (Jaunbabilonā) sāka saukt iepriekšminēto dienu par «šabbat» un to svinēt. Tas bija persiešu ķēniņa un Haldejas iekarotāja Kira laikā, ap 535. gadu pirms Kristus. Dienu skaitīšana par šādām nedēļām ar septīto dienu kā Sabata svētkiem turpinājās Vecās Derības laikā. Tā izplatījās visai plaši, līdz pat Romai. Šāda nedēļas dienu skaitīšana pa 7 nekad netika sajaukta. Par to romiešu filozofs Senēka pirmajā gadsimtā pirms Kristus rakstīja: «Sim tikumam piemīt tāds spēks, ka tas jau izplatījies visā zemē; jūdi, būdami uzvarēti, dod likumu uzvarētājiem.»

Atcerēsimies, ka nedēļu skaitījums un septiņu dienu numerācija tika turpināta gadsimtiem ilgi un nav mainījusies līdz pat mūsdienām.

Katras nedēļas izsenis rēķinātā septītā diena jau kopš haldeju laikiem vienmēr ir bijusi senās nedēļas pēdējā diena. Tā atbilst šajam senajam sabbatam un tagad sauktajai sestdienai un to joprojām svin jūdu ticīgie un septītās dienas adventisti.

Kristieši, Jaunās Derības ideju iedvesmoti, pārcēla svinamo dienu no senās nedēļas septītās dienas uz pirmo, jo tā bija Kunga Jēzus Kristus augšāmcelšanās diena. Romas impērijas ķeizars Konstantīns Lielais ļoti atbalstīja kristiešus un 321. gadā noteica šo pirmo nedēļas dienu par oficiālu svētdienu un vispārēju svētku dienu, pie tam šī diena joprojām palika kā nedēļas sākuma diena. To pieņēma visi kristieši, to pārņēma daudzas valstis, pie tās joprojām pieturas gan katoļi, gan pareizticīgie, gan luterāņi un citi. Arī visos latviešu kalendāros līdz 1940. gadam un vēl līdz 1944. gadam nedēļa sākās ar svētdienu kā pirmo nedēļas dienu.

Pie mums un pasaulē svinētā svētdiena ir no senlaikiem mantotās nedēļas pirmā diena un tā seko tūlīt pēc katras iepriekšējās nedēļas septītās dienas.

Ir grūti pateikt, kādēļ latvieši un daļēji arī krievi sauc seno otro nedēļas dienu par pirmdienu, trešo — par otrdienu utt. Nav izslēgts, ka latvieši bija pieraduši pie saviem trejdēviņu dienu Mēness mēneša dienu nosaukumiem. Vēl P. Einhornš 17. gs. un G. F. Stenders 18. gs. vēsti par latviešu laika dalījumu pēc Mēness mēnešiem.

Bet būtiskāks iemesls varēja būt sarežģītā sakarība starp Vecās un Jaunās Derības laikpōsmu nedēļas svētku dienas secību. Misionāriem bija grūti paskaidrot kristīgo svētku kalendāra iedalījumu, un latviešu jaunkristītajiem bija grūti to iegaumēt. Rietumeiropas tautai valodās Romas impērijas laikā bija ieviesušies nedēļas dienu nosaukumi nevis pēc skaitļiem, bet pēc planētu vārdiem. Tādēļ tur līdzīgi pārpratumi neradās.

Padomju Savienības kalendāros savā laikā tika ieviesta nedēļa ar pavisam atšķirīgu nedēļas dienu skaitu. Pēc tam tur atgriezās pie 7 dienu nedēļas, bet svētdienu sāka uzrādīt kā nedēļas pēdējo dienu. Tāpat bija arī Latvijā padomju laikā.

Tagad pasaulē valda demokrātija. Vieni kalendāru sastādītāji seko Eiropas gadsimtu tradīcijai un pieskaita svētdienu sekojošai nedēļai kā tās pirmo dienu, reizē paturot no haldeju laikiem saglabāto klasisko un nepārtraukto septiņu nedēļas dienu numerāciju. Tā iekārtots arī vairums baznīcu kalendāru. Citi sastādītāji dažādās valstīs pēc savas izvēles atmet no haldeju laikiem mantoto septiņu dienu nedēļu skaitījuma nepārtrauktību un seko Padomju Savienības tradīcijai, pārdevē pirmo nedēļas dienu — svētdienu — par septīto un pārceļ to uz iepriekšējās nedēļas beigām,

JANVĀRIS

ZIEMAS MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	S a u l e s			Sa- tumst	M ē n e s s		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš

		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	h m
S 1	Laimnesis, Solvita	9 01	12 27 02	15 53	17 32	20 56	10 10	L
S 2	Indulis, Ivo	9 01	27 30	15 54	17 33	22 20	10 28	J
P 3	Miervaldis, Ringolds	9 01	27 58	15 56	17 34	23 44	10 45	J
O 4	Spodra, Ilva	9 00	28 26	15 57	17 35	—	11 03	Sv
T 5	Sīmanis, Zintis	9 00	28 53	15 59	17 37	1 09	11 21	Sv ☾
C 6	Spulga, Arnita	8 59	29 19	16 00	17 38	2 34	11 45	Sv
P 7	Rota, Zigmārs, Juliāns	8 58	29 45	16 01	17 39	3 59	12 14	Sk
S 8	Gatis, Ivanda	8 58	30 11	16 03	17 40	5 18	12 53	Sk
S 9	Kaspars, Aksels	8 57	30 36	16 05	17 42	6 28	13 44	St
P 10	Tatjana	8 56	31 01	16 07	17 43	7 24	14 48	St
O 11	Smaida, Franciska	8 55	31 25	16 08	17 45	8 07	16 01	M
T 12	Reinis, Reinholds	8 54	31 48	16 10	17 46	8 38	17 19	M ☉
C 13	Harijs, Ārijs, Āris, Aira	8 53	32 11	16 12	17 47	9 01	18 36	U
P 14	Roberts, Raitis	8 52	32 33	16 14	17 49	9 20	19 54	O
S 15	Fēlikss, Felicita	8 51	32 55	16 16	17 51	9 37	21 08	Z
S 16	Lidija, Lida	8 50	33 16	16 18	17 52	9 51	22 20	Z
P 17	Tenis	8 48	33 36	16 20	17 54	10 06	23 31	Z
O 18	Antons, Antis	8 47	33 55	16 22	17 55	10 19	—	A
T 19	Andulis, Alnis	8 46	34 14	16 24	17 57	10 36	0 41	A ☾
C 20	Olģerts, Alģirts	8 44	34 32	16 26	17 59	10 56	1 51	Vr
P 21	Agnese, Agnija	8 43	34 49	16 28	18 00	11 20	3 00	Vr
S 22	Austris	8 41	35 06	16 30	18 02	11 51	4 07	Vr
S 23	Grieta	8 40	35 21	16 32	18 04	12 33	5 09	D
P 24	Krišs, Ksenija	8 38	35 36	16 34	18 06	13 26	6 04	D
O 25	Zigurds, Sigurds	8 36	35 51	16 36	18 08	14 32	6 49	Vz
T 26	Ansis, Agnis	8 35	36 04	16 39	18 09	15 47	7 24	Vz
C 27	Ilze, Ildze, Izolde	8 33	36 17	16 41	18 11	17 09	7 53	Vz ☉
P 28	Kārlis, Spodris	8 31	36 28	16 43	18 13	18 34	8 16	L
S 29	Aivars, Valērijs	8 29	36 39	16 45	18 15	20 00	8 36	L
S 30	Valentina, Pārsla, Tina	8 27	36 49	16 48	18 17	21 27	8 53	J
P 31	Tekla, Violeta	8 25	36 59	16 50	18 19	22 55	9 11	J

	Saules apakšējā kulmi- nācija	Uzaust	Saules lēkta azimuts	Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim	
	h m	h m			h m		
1. I	0 27	7 22	134°	10°	6 52	Jupiters	6.1 +3°
10. I	0 31	7 19	132	11	7 11	Saturns	14.1 -7
20. I	0 34	7 11	128	13	7 42		
30. I	0 37	6 58	122	15	8 21		

1. Jaungada diena. Vissvētākās Jaunavas Marijas Dievmātes svētki un Miera diena (katoļiem).
2. Pirms 75 gadiem (1919) Latvijas Pagaidu valdība atstāj Rīgu.
2. 1992. gadā Liepājas tirdzniecības osta pēc pusgadsimta pārtraukuma atsāk darbību — ienāk poļu kuģis «Hajnowka».
3. Pirms 75 gadiem (1919) lielinieki ienāk Rīgā.
6. Zvaigznes diena. Kunga Jēzus parādīšanās svētki. Triju ķēniņu diena.
6. Ziemassvētku kauju un latviešu strēlnieku piemiņas diena.
6. 1908. gadā dibināta Rīgas īgauņu izglītības un palīdzības biedrība.
7. Pareizticīgo Ziemassvētki.
7. Pirms 75 gadiem (1919) Latvijas Pagaidu valdība ierodas Liepājā.
13. 1991. gadā Latvijas Tautas fronte rīko Vislatvijas manifestāciju ar apmēram 500 000 dalībnieku Rīgā, Daugavmalā.
13. 1991. gadā sākas barikāžu dienas Rīgā.
14. Pareizticīgo svētki — vārda došana Jēzum Kristum.
14. Pirms 175 gadiem dzimis Baltijas ģeologs un arheologs Konstantīns Grēvinks (1819—1887).
16. 1991. gadā no omoniešu lodes kritis pirmais janvāra barikāžu upuris Roberts Mūrnieks.
- 18.—25. Lūgšanu nedēļa par kristiešu vienotību.
19. Jēzus Kristus kristīšanas diena (pareizticīgajiem).
20. 1991. gadā omonieši uzbrūk Iekšlietu ministrijai; ir cilvēku upuri.
26. Latvijas *de iure* atzīšanas (1921) diena.
26. 1905. gada 13. janvāra upuru piemiņas diena.
26. Pirms 75 gadiem (1919) septiņi Rūjienas pagasti mobilizē spēkus Latvijas atbrīvošanai.
28. Pirms 20 gadiem (1974) notiek pirmā krāsainā Rīgas televīzijas pārraide.
28. Latvijas valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa Draudzīgais aicinājums dāvināt savai pirmajai skolai grāmatas.
29. Pirms 75 gadiem (1919) iedegas kalpakiešu ciņas pie Ventas.
29. 1918. gadā Vidzemes un Igaunijas bruņniecības 3 locekļu delegācija paziņo lielinieku valdībai Krievijā, ka bruņniecība izsludina Vidzemi un Igauniju par patstāvīgām valstīm.
31. Pirms 125 gadiem dzimis neirologs, Latvijas Universitātes profesors Edvards Kalniņš (1869—1949, Vācijā).

Pirms 785 gadiem (1209) pirmoreiz vēstures avotos minēta Pētera baznīca.

Pirms 775 gadiem (1219) Mežotnes zemgaļi pieņem kristīgo ticību, bet, kad izceļas sarežģīti incidenti, vācieši nogalina ap 100 labprātīgi padevušos Mežotnes iabiešu.

Pirms 775 gadiem (1219) dibināta Tallina.

Pirms 770 gadiem (1224) pirmoreiz vēstures avotos minēta Gulbene, Balvi u. c. vietas.

Pirms 750 gadiem Mindaugs iet karagājienā uz Kursu pret vāciešiem.

Pirms 740 gadiem (1254) pirmoreiz vēstures avotos minēta Dobeļe.

FEBRUĀRIS

SVEČU MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	S a u l e s			Sa- tumst	M ē n e s s		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	
O	1 Brigita, Indra	8 23	12 37 06	16 52	18 21	—	9 30	Sv
T	2 Spīdola	8 21	37 14	16 54	18 23	0 21	9 52	Sv
C	3 Aida, Ida	8 19	37 21	16 57	18 24	1 45	10 20	Sk ☾
P	4 Daila, Veronika	8 17	37 27	16 59	18 26	3 06	10 55	Sk
S	5 Agate, Selga, Silga	8 15	37 32	17 01	18 28	4 17	11 41	St
S	6 Dārta, Dace, Dora	8 13	37 36	17 03	18 30	5 17	12 38	St
P	7 Nelda, Rihards	8 11	37 40	17 06	18 32	6 04	13 46	M
O	8 Aldona	8 09	37 43	17 08	18 34	6 38	15 01	M
T	9 Simona, Apolonija	8 06	37 45	17 10	18 36	7 05	16 17	U
C	10 Paulina, Paula	8 04	37 46	17 13	18 38	7 26	17 33	U ☾
P	11 Laima, Laimdota	8 02	37 46	17 15	18 40	7 43	18 49	U
S	12 Karlina, Lina	7 59	37 46	17 17	18 42	7 58	20 02	Z
S	13 Malda, Melita	7 57	37 45	17 20	18 44	8 13	21 13	Z
P	14 Valentins	7 55	37 43	17 22	18 47	8 28	22 24	A
O	15 Alvilis, Olafs, Aloizs	7 52	37 42	17 24	18 49	8 44	23 34	A
T	16 Jūlija, Džuljeta	7 50	37 38	17 26	18 51	9 02	—	A
C	17 Donats, Konstance	7 48	37 34	17 29	18 53	9 24	0 43	Vr
P	18 Kintija	7 45	37 30	17 31	18 55	9 52	1 49	Vr ☾
S	19 Zane, Zuzanna	7 43	37 24	17 33	18 57	10 28	2 52	D
S	20 Vitauts, Smuidra	7 40	37 18	17 35	18 59	11 15	3 50	D
P	21 Eleonora	7 38	37 12	17 38	19 01	12 13	4 39	D
O	22 Ārija, Rigonda, Adriāns	7 35	37 04	17 40	19 03	13 22	5 18	Vz
T	23 Haralds, Almants	7 33	86 56	17 42	19 05	14 40	5 50	Vz
C	24 Diāna, Dina, Dins	7 30	36 47	17 44	19 07	16 03	6 16	L
P	25 Alma	7 28	36 38	17 47	19 09	17 30	6 38	L
S	26 Evelina, Mētra	7 25	36 28	17 49	19 12	18 58	6 57	J ☺
S	27 Livija, Liva, Andra	7 23	36 18	17 51	19 14	20 29	7 16	J
P	28 Skaidrite, Justs	7 20	36 07	17 53	19 16	21 58	7 35	Sv

	Saules apakšējā kulmi- nācija	Uzaust	Saules lēkta azi- muts	Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim
	h m	h m			h m	
1. II	0 37	6 55	121°	16°	8 29	Jupiters 3.11 + 3°
10. II	0 38	6 38	116	19	9 09	
20. II	0 37	6 17	109	22	9 55	
28. II	0 36	5 58	104	25	10 33	

2. Sveču diena.
2. Pirms 70 gadiem (1924) dibināts Latvijas Etnogrāfiskais brīv-
dabas muzejs.
4. 1991. gadā pieņemts lēmums par «Livōd rānda» («Libiešu krasta»)
izveidošanu.
10. Ķīnā sākas Suņa gads.
11. Pirms 5 gadiem (1989) dibināta F. Brīvzemnieka Latviešu folklo-
ras biedrība.
14. Pirms 175 gadiem dzimis fiziķis, ķīmiķis, mineralogs un ģeofizi-
ķis, Rīgas Politehnikuma organizētājs un direktors profesors Ernsts
Nauks (1819—1875).
15. Pareizticīgo svētki — Kristus pieņemšana Dievnamā.
15. 1922. gadā Satversmes sapulce pieņem Latvijas Republikas Sa-
tversmi.
15. Meteņi.
16. Pelnu diena. Lielā gavēņa sākums.
16. Pirms 110 gadiem dzimis ornitologs un rakstnieks Kārlis Grigulis
(1884—1972).
16. Lietuvas Republikas proklamēšanas (1918) diena.
18. Pirms 75 gadiem (1919) Liepājā tiek atklāta J. fon Strika u. c.
baronu sazvērestība pret Latvijas valsti.
18. Pirms 75 gadiem (1919) dibināta vēlākās Ziemeļlatvijas brigādes
pirmā kaujas vienība, vēlākais 4. Valmieras kājnieku pulks.
18. Pirms 75 gadiem (1919) noslēgts līgums ar Igaunijas valdību
par kopēju cīņu pret lieliniekiem un kopējas Ziemeļlatvijas brigā-
des formēšanu.
- 18.—19. 1989. gadā Ogrē notiek Latvijas Nacionālās neatkarības kus-
tības I kongress.
20. Pirms 60 gadiem (1934) dzimis ķirurgs, biomehāniķis profesors
Haralds Jansons.
21. 1918. gadā vācieši ieņem Valmieru, 22. II — Valku.
23. Luterāņu Lielā lūdzamā diena.
24. 1918. gadā pasludināta Igaunijas brīvvalsts.
27. Pirms 75 gadiem (1919) noslēgts Latvijas līgums ar Lietuvu.
27. Pirms 100 gadiem dzimis agroķīmiķis un izrakteņu pētnieks aka-
dēmiķis profesors Kārlis Bambergis (1894—1981).

Pirms 700 gadiem (1294) Rīgas rāte pieņem lēmumu par mūra ēku
celšanu pilsētā.

Pirms 640 gadiem (1354) Rīgas tirgotāji dibina Lielo ģildi.

Pirms 635 gadiem (1359) pirmoreiz vēstures avotos minēta Smiltene.

Pirms 550 gadiem (1444) sākas Livonijas ordeņa karš pret Novgo-
rodu un Pleskavu.

Pirms 525 gadiem (1469) dibināta latviešu svēreju brālība.

Pirms 500 gadiem (1494) Rīgas arhibīskaps noslēdz līgumu ar sa-
viem vasaļiem par aizbēgušo zemnieku izdošanu.

MARTS

SĒRSNU MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	S a u l e s			Sa- tums	M ē n e s s		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	
O 1	Ivars, Ilgvars	7 18	12 35 56	17 56	19 18	23 27	7 58	Sv
T 2	Lavīze, Luīze, Laila	7 15	35 44	17 58	19 20	—	8 24	Sk
C 3	Tālis, Marts	7 12	35 31	18 00	19 22	0 51	8 58	Sk
P 4	Alīse, Auce	7 10	35 19	18 02	19 24	2 08	9 40	St
S 5	Austra, Aurora	7 07	35 05	18 04	19 27	3 11	10 35	St
S 6	Vents, Centis	7 04	34 52	18 07	19 29	4 02	11 39	M
P 7	Elīza, Elmīra	7 02	34 38	18 09	19 31	4 39	12 51	M
O 8	Dagmāra, Marga, Margita	6 59	34 23	18 11	19 33	5 08	14 05	M
T 9	Evalds	6 56	34 08	18 13	19 35	5 31	15 20	Ū
C 10	Silvija, Liliāna	6 54	33 53	18 15	19 38	5 49	16 34	Ū
P 11	Konstantīns, Agita	6 51	33 37	18 18	19 40	6 05	17 47	Z
S 12	Aija, Aiva, Aivis	6 48	33 21	18 20	19 42	6 20	18 58	Z
S 13	Ernests, Balvis	6 46	33 05	18 22	19 44	6 35	20 10	A
P 14	Matilde, Ulrika	6 43	32 49	18 24	19 47	6 51	21 20	A
O 15	Amīda, Amālda	6 40	32 32	18 26	19 49	7 08	22 29	A
T 16	Guntis, Guntars	6 37	32 15	18 28	19 51	7 29	23 36	Vr
C 17	Gertrūde, Gerda	6 35	31 58	18 30	19 53	7 54	—	Vr
P 18	Ilona, Adēlina	6 32	31 41	18 33	19 56	8 27	0 40	Vr
S 19	Jāzepts	6 29	31 23	18 35	19 58	9 09	1 39	D
S 20	Made, Irbe	6 27	31 06	18 37	20 00	10 02	2 30	D
P 21	Una, Dzēlme, Benedikts	6 24	30 48	18 39	20 03	11 04	3 12	Vz
O 22	Tamāra, Dziedra	6 21	30 30	18 41	20 05	12 15	3 46	Vz
T 23	Mirdza, Zanete	6 18	30 12	18 43	20 07	13 34	4 14	L
C 24	Kazimīrs	6 16	29 54	18 45	20 10	14 57	4 38	L
P 25	Māra, Mārīte, Marīta	6 13	29 35	18 48	20 12	16 24	4 58	L
S 26	Eiženija, Zenija	6 10	29 17	18 50	20 15	17 53	5 17	J
sākas vasaras laiks								
S 27	Gusts, Gustavs, Tālrīts	7 07	13 28 59	19 52	21 17	20 24	6 37	J
P 28	Gunta, Ginta, Gunda	7 05	28 41	19 54	21 19	21 57	6 58	Sv
O 29	Aldonis, Agija	7 02	28 23	19 56	21 22	23 26	7 24	Sv
T 30	Nanija, Ilgmārs	6 59	28 05	19 58	21 24	—	7 56	Sk
C 31	Gvido, Atvars	6 57	27 47	20 00	21 27	0 49	8 36	Sk

Saules apak- šējā kulmi- nācija	Uzaust	Saules lekta azi- muts	Saules augstums virs 30° no līdz	Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim
h m	h m		h m	h m	h m	
1. III 036	555	103°	—	—	25°	10 38 Venēra
10. III 034	531	96	—	—	29	11 21 Jupiters
20. III 031	503	89	11 00	14 03	33	12 10 „
30. III 128	533	82	11 08	15 49	37	12 59 „

1. Pirms 75 gadiem (1919) Latvijas Padomju valdība izdod dekrētu par zemes nacionalizāciju, lietošanu un pārvaldīšanu.
3. 1918. gadā noslēgts Brestļitovskas miera līgums; saskaņā ar to Latvija tiek sadalīta starp Vāciju un Krieviju. Protestu pret to izteica Parizes latviešu pulciņš.
5. Pirms 715 gadiem (1279) pie Aizkraukles zemgaļi Nameiša vadībā un lietuvji Traidenā vadībā sakāva Livonijas ordeņa karaspēku.
5. Pirms 75 gadiem (1919) Ziemeļlatvijas armija kopā ar igauņiem atbrīvo Valku.
5. 1993. gadā ievests Latvijas Lats — 5 latu naudas zīme.
6. Pirms 75 gadiem (1919) Airītēs pie Skrundas kritis Latvijas nacionālās armijas pirmais vadītājs pulkvedis Oskars Kalpaks.
- Ap 6. III (ap gavēņa vidū) pirms 470 gadiem (1524) kvitētas pirmās grāmatas, kuras nākušas no reformātu izdemoletētā Rīgas franciskāņu klostera bibliotēkas un veidoja sākumu Rīgas pilsētas (tag. Latvijas Akadēmiskajai) bibliotēkai. 1524. gada martā Rīgā sākās baznīcu svētbilžu grautiņi.
8. Pirms 75 gadiem (1919) vāciešu izveidotā Kurzemes zemes padome izsludina Kurzemi par hercogvalsti.
9. Pirms 60 gadiem (1934) Rīgas Jūrmalā dzimusi interniste Oklahomas universitātes profesore **Silvija Botomleja**.
10. Pirms 75 gadiem (1919) Latvijas nacionālā armija pulkvežleitnanta Jāņa Baloža vadībā atbrīvo Saldu.
11. Pirms 75 gadiem (1919) izdots rīkojums par obligātu latviešu valodas un vēstures mācīšanu Latvijas skolās.
11. 1990. gadā Viļņā pieņemta Deklarācija par Lietuvas valsts neatkarības atjaunošanu.
11. Pirms 100 gadiem miris ķīmiķis, fiziologs un Latvijas ģeoloģijas pētnieks **Kārlis Smits** (1822—1894).
14. Lielā gavēņa sākums pareizticīgajiem.
16. Latviešu leģiona diena.
- 21.—24. Pirms 100 gadiem (1894) sāk iznākt K. Barona «Latvju dienas».
22. Pirms 510 gadiem (1484) Sarkandaugavas kaujā rīdzinieki gūst spožu uzvaru pār Livonijas ordeni.
22. 1993. gadā ieviests vīzu režīms iebraukšanai Latvijā.
23. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts 5. Cēsu kājnieku pulks.
23. Pirms 70 gadiem (1924) dzimusi virusoloģe Latvijas ZA goda locekle **Aina Muceniece**.
23. Vispasaules meteoroloģijas diena.
25. Komunistiskā terora upuru piemiņas diena. 1988. gadā pirmo reizi tika legāli godināti komunistu terora upuri Brāļu kapos Rīgā.
26. Pirms 175 gadiem (1819) pieņemti Vidzemes zemnieku likumi, ar kuriem atcelta dzimtbūšana.
26. 1993. gadā izveidota II pasaules karā abās frontes pusēs karojušo latviešu karavīru organizāciju pārstāvju brālība.
27. Pūpolu svētdiena. Klusās nedēļas sākums.
27. III—3. IV Pesah svētki — jūdu ticīgo Lieldienas.
28. Pirms 60 gadiem (1934) Bārbele dzimis morfoloģs Adelaidas universitātes profesors **Jānis Priedkalns**.
31. Lielā ceturtdiena (Zaļā ceturtdiena).

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTEKA

93-23.654

APRĪLIS

SULU MĒNESIS

VASARAS LAIKS

Da- tums	Vārda dienas	S a u l e s			Sa- tumst	M ē n e s s		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	
P 1	Dagnis, Dagne	6 54	13 27 29	20 02	21 29	2 00	9 29	St
S 2	Irmgarde	6 51	27 11	20 05	21 32	2 56	10 32	St
S 3	Daira, Dairis	6 48	26 53	20 07	21 34	3 39	11 43	M ☾
P 4	Valda, Herta	6 46	26 35	20 09	21 37	4 11	12 57	M
O 5	Vija, Vidaga	6 43	26 18	20 11	21 40	4 35	14 11	U
T 6	Zinta, Vilips, Filips	6 40	26 01	20 13	21 42	4 56	15 25	U
C 7	Zina, Zinaida, Helmuts	6 38	25 44	20 15	21 45	5 13	16 37	Z
P 8	Edgars, Danuta, Dana	6 35	25 27	20 17	21 48	5 28	17 48	Z
S 9	Valērija	6 32	25 11	20 19	21 50	5 43	18 58	Z
S 10	Anita, Anitra, Zīle	6 30	24 54	20 21	21 53	5 58	20 08	A
P 11	Hermanis, Vilmārs	6 27	24 38	20 24	21 56	6 16	21 17	A ☉
O 12	Jūlijs, Ainis	6 24	24 23	20 26	21 59	6 35	22 26	Vr
T 13	Egils, Nauris	6 22	24 07	20 28	22 01	6 59	23 31	Vr
C 14	Strauja	6 19	23 52	20 30	22 04	7 30	—	Vr
P 15	Aelita, Gastons	6 16	23 37	20 32	22 07	8 08	0 31	D
S 16	Mintauts, Alfs	6 14	23 23	20 34	22 10	8 56	1 24	D
S 17	Rūdolfs, Vivijāna	6 11	23 09	20 36	22 13	9 54	2 09	Vz
P 18	Laura, Jadviga	6 09	22 55	20 39	22 16	11 00	2 45	Vz
O 19	Vēsma, Fanija	6 06	22 42	20 41	22 19	12 14	3 15	Vz ☾
T 20	Mirta, Ziedīte	6 03	22 29	20 43	22 22	13 32	3 39	L
C 21	Mārgers, Anastasija	6 01	22 17	20 45	22 25	14 55	4 00	L
P 22	Armands, Armanda	5 58	22 05	20 47	22 28	16 20	4 19	J
S 23	Jurgis, Juris, Georgs	5 56	21 53	20 49	22 31	17 48	4 38	J
S 24	Visvaldis, Nameda	5 53	21 42	20 51	22 34	19 19	4 58	Sv
P 25	Liksmā, Bārbala	5 51	21 31	20 53	22 37	20 50	5 22	Sv ☉
O 26	Alina, Sandris, Rūsiņš	5 48	21 21	20 55	22 41	22 19	5 50	Sk
T 27	Raimonda	5 46	21 11	20 58	22 44	23 39	6 27	Sk
C 28	Gundega, Terēze	5 43	21 02	21 00	22 47	—	7 16	St
P 29	Vilnis, Raimonds, Laine	5 41	20 53	21 02	22 51	0 44	8 16	St
S 30	Lilija, Liāna	5 39	20 45	21 04	22 54	1 34	9 26	M

	Saules apak- šējā kulmi- nācija	Uzaust	Saules lēkta azi- muts	Saules augstums virs 30° no līdz	Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim
	h m	h m		h m h m		h m	
1. IV	128	5 27	81°	11 00 15 56	38°	13 08	Venēra 12. IV -1°
10. IV	125	4 58	74	10 27 16 24	41	13 52	Jupiters 26. IV +3
20. IV	123	4 25	67	9 57 16 49	45	14 40	Saturns 7. IV -7
30. IV	121	3 49	61	9 33 17 09	48	15 25	

1. Lielā piektdiena.
1. Pirms 125 gadiem (1869) Vērmaņa dzelzs lietuvē Sarkandaugavā izlaiž no doka pirmo dzelzs kuģi.
2. Pirms 100 gadiem (1894) dzimis latviešu strēlnieks un aktieris Ēvalds Valters.
2. Lībiešu savienības dibināšanas (1923) diena.
2. 1993. gadā pabeigts celt Rīgas attīrīšanas ierīces Bolderājā.
3. Lieldienas. Kunga Jēzus augšāmcelšanās svētki.
5. Pirms 5 gadiem (1989) dibināta Folkloras asociācija «*Baltica*».
7. Vispasaules veselības diena.
7. Pirms 175 gadiem (1819) apstiprināts likums par zemnieku brīv-laišanu Vidzemē.
8. Pirms 80 gadiem (1914) Rīgā atklāts dzelzceļa tilts pār Daugavu.
9. Pirms 75 gadiem (1919) dibināta Latvijas Valsts bibliotēka.
10. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts Kurzemes artilērijas pulks.
11. Starptautiskā nacistu koncentrācijas nometnēs ieslodzīto atbrīvo-šanas diena.
11. 1992. gadā pacelts Latvijas Republikas Jūras spēku karogs uz pirmā patruļkuģa 101 («Sams»).
12. Vispasaules aviācijas un kosmonautikas diena.
16. Pirms 75 gadiem (1919) fon der Golca vadītās landesvēra daļas Liepājā sarīko apvērsumu; Latvijas Pagaidu valdība patveras uz kuģa «*Saratov*» angļu flotes aizsardzībā.
- 17.—18. 1920. gadā notika Satversmes sapulces vēlēšanas.
18. Pirms 95 gadiem (1899) Kurzemē ievie Pēterburgas pulksteņa laiku.
18. Starptautiskā piemiņēkļu aizsardzības diena.
24. Vispasaules Zemes diena.
24. «Nelaimīgākās tautas pasaulē» (J. Raiņa apzīmējums) — armēņu tautas genocīda (1915) piemiņas diena.
24. Pareizticīgo Pūpolsvētdiena.
24. Vispasaules pilsētu sadraudzības diena.
26. Černobiļas traģēdijas (1986) atcere.

Pirms 500 gadiem (1494) sāk valdīt ordeņa mestrs Valters Pļefenbergs.

Pirms 500 gadiem (1494) apstiprinātas Rīgas ķirurgu un bārdzīņu cunftes šrāgas (statūti).

Pirms 435 gadiem (1559) Grobiņā sadedzināta pirmā mums zināmā «ragana» Latvijā.

Pirms 375 gadiem (1619) iznāk pirmais ģeoloģiskais pētījums Latvijā — J. Mancela publikācija par zemestrīci Kurzemē.

Pirms 360 gadiem (1634) Rīgas tuvumā nodibināta pirmā manu-faktūra — R. Niderhofa kokzāģētava.

Pirms 350 gadiem (1644) Rīgā iespiesta J. G. Rēhehūzena latviešu valodas gramatika «*Manuductio ad linguam Lettonicam facilis et certa*» (Viegls un drošs vadonis latviešu valodā).

Pirms 345 gadiem (1649) Rīgā dibināts Bāriņu nams, kurā uzņēma luterticīgo pilsoņu bāreņus; pastāvēja līdz 1940. gadam.

MAIJS

LAPU MĒNESIS VASARAS LAIKS

Da- tums	Vārda dienas	S a u l e s			Sa- tumst	M ē n e s s		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	
S 1	Ziedonis	5 36	13 20 38	21 06	22 57	2 11	10 42	M
P 2	Zigmunds	5 34	20 31	21 08	23 01	2 40	11 58	U ☾
O 3	Gints, Uvis	5 32	20 24	21 10	23 05	3 01	13 14	U
T 4	Vizbulīte, Viola	5 29	20 18	21 12	23 08	3 19	14 27	U
C 5	Girts, Gederts	5 27	20 13	21 15	23 12	3 35	15 39	Z
P 6	Gaidis, Didzis	5 25	20 08	21 17	23 16	3 50	16 49	Z
S 7	Henriete, Henrijs	5 23	20 04	21 19	23 20	4 05	17 58	A
S 8	Staņislavs, Stefānija	5 20	20 00	21 21	23 23	4 22	19 08	A
P 9	Klāvs, Einārs, Ervīns	5 18	19 57	21 23	23 27	4 41	20 16	A
O 10	Maija	5 16	19 55	21 25	23 32	5 03	21 22	Vr ☾
T 11	Milda, Karmena	5 14	19 53	21 27	23 36	5 31	22 24	Vr
C 12	Valija, Ināra, Ina, Inārs	5 12	19 51	21 29	23 40	6 08	23 20	D
P 13	Irēna, Irina, Ira, Iraida	5 10	19 50	21 31	23 44	6 52	—	D
S 14	Krišjānis, Elfa	5 08	19 50	21 33	23 49	7 48	0 07	D
S 15	Sofija, Taiga, Arita	5 06	19 50	21 35	23 54	8 51	0 46	Vz
P 16	Edvīns, Edijs	5 04	19 51	21 37	23 58	10 02	1 18	Vz
O 17	Herberts, Dailis	5 02	19 53	21 39	—	11 16	1 43	L
T 18	Inese, Inesis, Ēriks	5 00	19 55	21 41	0 03	12 35	2 04	L ☾
C 19	Lita, Sibilla, Teika	4 58	19 57	21 42	0 09	13 56	2 23	J
P 20	Venta, Salvis	4 57	20 00	21 44	0 14	15 21	2 42	J
S 21	Ernestīne, Ingmārs	4 55	20 04	21 46	0 20	16 47	3 01	Sv
S 22	Emilija	4 53	20 08	21 48	0 26	18 16	3 22	Sv
P 23	Leontīne, Lonija, Ligija	4 52	20 13	21 50	0 34	19 45	3 46	Sk
O 24	Ilvija, Marlēna, Ziedone	4 50	20 18	21 52	0 42	21 10	4 18	Sk
T 25	Anšlavs	4 48	20 23	21 53	0 51	22 23	5 00	St ☾
C 26	Eduards, Edvarts, Varis	4 47	20 29	21 55	1 06	23 23	5 55	St
P 27	Dzidra, Gunita	4 45	20 36	21 57	—	—	7 03	M
S 28	Vilis, Vilhelms	4 44	20 43	21 58	—	0 07	8 19	M
S 29	Maksis, Raivis	4 43	20 51	22 00	—	0 40	9 38	M
P 30	Vitolds, Lolita	4 41	20 59	22 01	—	1 05	10 56	U
O 31	Alida, Jūsma	4 40	21 07	22 03	—	1 24	12 12	U

	Saules apak- šēja kulmi- nācija	Uzaust	Saules lēkta azi- muts	Saules augstums virs 30° no līdž	Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas līgums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim
	h m	h m		h m	h m	h m	
1. V	1 21	3 46	60°	9 31	17 11	48°	15 30 Venēra 13.V +4°
10. V	1 20	3 10	55	9 13	17 27	51	16 09 Jupiters 23.V +3
20. V	1 20	2 23	50	8 59	17 42	53	16 47 Saturns 5.V -7
30. V	1 21	—	45	8 49	17 53	55	17 20

1. Darba svētki. Latvijas Republikas Satversmes sapulces sanāksšanas (1920) diena.
1. Pareizticīgo Lieldienas.
1. Pirms 70 gadiem (1924) dzimis filologs Tenu Karma.
3. 1920. gadā tika pieņemts likums par muižu zemju atsavināšanu.
4. Pirms 125 gadiem (1869) dibināts Latviešu Etnogrāfiskais muzejs, tagadējais Latvijas Vēstures muzejs.
4. Latvijas Republikas Neatkarības deklarācijas pasludināšanas (1990) diena.
5. Pirms 5 gadiem (1989) latviešu valoda tiek izsludināta par valsts valodu.
7. Pirms 120 gadiem dzimis diplomāts, valststiesību doktors, rakstnieks Miķelis Valters (1874—1968 Nicā, Francijā).
7. 1992. gadā ieviests Latvijas rublis.
7. Pirms 35 gadiem (1959) dibināta Latvijas Dabas un vēstures biedrība (tag. Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība).
8. Mātes diena.
8. 1945. gadā Berlīnē parakstīts akts par vācu bruņoto spēku bezierunu kapitulāciju. Šo dienu Rietumu valstīs atzīmē kā svētku dienu.
8. Starptautiskā Sarkanā Krusta diena.
9. Otrā pasaules kara upuru piemiņas diena.
12. Jēzus Kristus debesīs uzkāpšanas svētki.
12. Pirms 75 gadiem (1919) notiek Latvijas Tautas Padomes vēsturiskā sēde Liepājas pilsētas domes zālē — protests pret 16. aprīļa apvērsumu un Niedras valdību.
12. 1990. gadā Tallinā ar triju Baltijas valstu līgumu izveidota Baltijas valstu padome.
12. Pirms 60 gadiem (1934) dzimis ķirurgs profesors Roalds Ģērke.
13. Pirms 75 gadiem Jaunlaicēnē dzimis keramiķis un sabiedriskais darbinieks Eduards Detlavs (1919—1992).
14. Pirms 70 gadiem (1924) Gaigalavā dzimis patologs Viskonsinas universitātes profesors Jānis Garancis.
15. Pirms 60 gadiem (1934) Latvijā nodibināta autoritāra valsts iekārta.
16. Pirms 90 gadiem dzimis ķīmiķis silikātu tehnoloģijas speciālists un derīgo izrakteņu pētnieks profesors Jūlijs Elduks (1904—1986).
18. Starptautiskā muzeju diena.
22. Vasarsvētki. Svētā Gara atnākšanas svētki.
22. Pirms 75 gadiem (1919) no Rīgas tiek padzīti lielinieki, pilsētā ienāk landesvērs un nošauj ap 3000 cilvēku.
23. Pirms 200 gadiem (1794) Polijas un Lietuvas brīvības cīnītāji Tadeuša Kostjuško vadībā ieņem Liepāju un pasludina dzimniecības atcelšanu; viņiem piebiedrojas Grobiņas un Kuldīgas apriņķa zemnieki, iedvesmoti no vēstīm par franču revolūcijas panākumiem; sacelšanos apspiež krievu karaspēks, kas ieradies muižniekiem palīgā.
29. Vissvētās Trīsvienības svētki. Vasarsvētku atsvēte.
29. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts 6. Rīgas kājnieku pulks.
30. Pirms 75 gadiem (1919) Ziemeļlatvijas armijas daļas ienāk Valmierā.
31. Pirms 75 gadiem (1919) Ziemeļlatvijas armijas daļas ienāk Cēsīs.

Datums	Vārda dienas	Saules			Dienas ilgums	Mēness		
		lēkts	kulmīnācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	
T 1	Biruta, Mairita	4 39	13 21 16	22 04	17 25	1 41	13 25	Z ☾
C 2	Emma, Lība	4 38	21 25	22 06	17 28	1 57	14 36	Z
P 3	Inta, Ineta	4 37	21 35	22 07	17 30	2 12	15 46	A
S 4	Elfrida, Sintija	4 36	21 45	22 08	17 32	2 28	16 57	A
S 5	Igors, Margots	4 35	21 56	22 10	17 35	2 46	18 05	A
P 6	Ingrīda, Ardis	4 34	22 06	22 11	17 37	3 08	19 13	Vr
O 7	Gaida, Arnis	4 33	22 17	12 12	17 39	3 34	20 17	Vr
T 8	Fridis, Frīda, Mundra	4 32	22 29	22 13	17 41	4 07	21 15	D
C 9	Līgita, Gita	4 32	22 40	22 14	17 42	4 49	22 05	D ☉
P 10	Malva, Anatols	4 31	22 52	22 15	17 44	5 41	22 48	D
S 11	Ingus, Mairis, Vidvuds	4 30	23 04	22 16	17 46	6 43	23 22	Vz
S 12	Nora, Ija	4 30	23 16	22 17	17 47	7 51	23 49	Vz
P 13	Zigfrīds, Ainārs, Uva	4 30	23 29	22 18	17 48	9 06	—	L
O 14	Tija, Saiva, Sentis	4 29	23 42	22 18	17 49	10 23	0 12	L
T 15	Baņuta, Zermēna, Vilija	4 29	23 54	22 19	17 50	11 42	0 31	J
C 16	Justīne, Juta	4 29	24 07	22 20	17 51	13 03	0 49	J ☾
P 17	Artūrs, Artis	4 29	24 20	22 20	17 51	14 26	1 06	J
S 18	Aiberts, Madis	4 29	24 33	22 21	17 52	15 52	1 26	Sv
S 19	Viktors, Nils	4 29	24 46	22 21	17 52	17 18	1 48	Sv
P 20	Rasma, Maira, Rasa	4 29	24 59	22 21	17 52	18 42	2 15	Sk
O 21	Emīls, Egita, Monvīds	4 29	25 12	22 22	17 53	20 01	2 50	Sk
T 22	Ludmila, Laimdots	4 29	25 25	22 22	17 53	21 07	3 38	St
C 23	Līga	4 29	25 38	22 22	17 53	21 59	4 39	St ☉
P 24	Jānis	4 30	25 51	22 22	17 52	22 38	5 51	M
S 25	Mīlija, Maiga	4 30	26 04	22 22	17 52	23 06	7 10	M
S 26	Ausma, Inguna, Inguns	4 31	26 16	22 22	17 51	23 29	8 31	Ū
P 27	Malvine, Malvis	4 31	26 29	22 22	17 51	23 48	9 49	Ū
O 28	Viesturs, Kitija	4 32	26 41	22 21	17 49	—	11 06	Z
T 29	Pēteris, Pāvils, Pauls	4 33	26 54	22 21	17 49	0 04	12 20	Z
C 30	Tāivaldis, Mareks	4 33	27 06	22 21	17 48	0 20	13 32	Z ☾

	Saules apakšējā kulmīnācija	Saules lēkta azimuts	Saules augstums virs 30° līdz	Saules maksimālais augstums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim
	h m		h m h m		
1. VI	1 21	45°	8 47 17 55	55°	Venēra 12. VI +7°
10. VI	1 23	42	8 43 18 03	56	Marss 6. VI -2
20. VI	1 25	41	8 43 18 07	56,5	Jupiters 19. VI +3
21. VI	1 25	41	8 43 18 07	56,5	Saturns 1. VI -7
30. VI	1 27	42	8 46 18 08	56	" 28. VI -7

1. Starptautiskā bērnu aizsardzības diena.
2. Vissvētākā Altāra Sakramenta svētki.
2. Pirms 110 gadiem dzimis ķīmiķis, Latvijas Universitātes rektors (1933—1937), izglītības ministrs (1938—1940) profesors Jūlijs Auškāps (1884—1944).
3. Pīrčupes traģēdija (1944) Lietuvā (gāja bojā 119 iedzīvotāji).
4. Tautas mākslas darinājumu gadatirgus Brīvdabas muzejā.
5. Vispasaules apkārtējās vides aizsardzības diena.
6. Pirms 90 gadiem (1904) dibināta Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kurai bija būtiska loma otrajā atmodā.
6. Pirms 75 gadiem (1919) vācu spēki ieņem Cēsis.
7. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts Aviācijas pulks.
9. Pareizticīgo Debesbraukšanas svētki.
9. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts Bruņoto vilcienu pulks.
10. Vissvētās Jēzus Sirds svētki.
10. Pirms 75 gadiem (1919) igauņi un Sabiedrotie noslēdz pamieru ar landesvēru līdz 19. jūnijam.
12. Pirms 200 gadiem Rīgā dzimis paleontologs devona zivju pētnieks Kristiāns Panders (1794—1865).
12. 1921. gadā dibināta Latvijas Kara flotes eskadra.
14. Komunistiskā terora upuru piemiņas diena. Pirms 5 gadiem (1989) šī diena pirmoreiz tiek oficiāli atzīmēta.
14. Pirms 150 gadiem dzimis pirmais latviešu oftalmologs Jānis Tālbergs (1844—1884).
16. Pirms 135 gadiem dzimis ārsts medicīnas doktors Georgs Apinis (1859—1920).
17. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts Aviācijas pulks.
17. 1940. gadā Latviju okupē sarkanarmija.
18. Pirms 5 gadiem (1989) Rīgas starptautiskā gaisa osta atsāk darbību ar Andra Blumberga vadīto pasažieru reisus Rīga—Tallina—Stokholma.
19. Pareizticīgo Vasarsvētki.
19. Pirms 75 gadiem (1919) beidzas pamiers ar landesvēru un iedegas Cēsu kaujas.
20. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts 7. Siguldas kājnieku pulks.
21. Pirms 75 gadiem (1919) vācieši pārrauj latviešu un igauņu fronti pie Cēsim.
22. Pirms 75 gadiem (1919) Cēsu kaujās latviešu spēki ar Skolnieku rotas aktīvu līdzdalību un kopīgi ar igauņiem sakauj vācu spēkus. Šī diena vēlāk tika atzīmēta kā Latvijas uzvaras svēki un Varoņu piemiņas diena.
23. Ligo diena. Zāļu diena.
23. Pirms 75 gadiem (1919) pēc Sabiedroto pavēles vācu karaspēks atstāj Liepāju.
24. Jāņu diena. Ziedu diena. Sv. Jāņa Kristītāja diena.
24. 1963. gadā Adzes dziļurbumā 827—835 m dziļumā pirmoreiz Latvijā atrasta nafta.
26. 1924. gadā izdots likums par Latvijas iedalīšanu 19 apriņķos.
27. Pirms 75 gadiem (1919) Latvijas Pagaidu valdība no kuģa «Saratov» atgriežas Liepājā.
28. Pirms 75 gadiem (1919) noslēgts Versaļas miera līgums, ar kuru beidzās pirmais pasaules karš un kurā ir minēta arī Latvijas valsts.
29. Sv. Pētera un Pāvila svētki.
30. 1922. gadā publicēta Latvijas Republikas Satversme.

JULIJS

LIEPU MĒNESIS VASARAS LAIKS

Da- tums	Vārda dienas	S a u l e s			Sa- tumst	M ē n e s s		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	
P 1	Imants, Ingars, Intars	4 34	13 27 17	22 20	—	0 36	14 42	A
S 2	Lauma, Ilvars	4 35	27 29	22 20	—	0 53	15 51	A
S 3	Benita, Everita	4 36	27 40	22 19	—	1 12	16 59	Vr
P 4	Uldis, Sandis, Ulvis	4 37	27 51	22 18	—	1 36	18 04	Vr
O 5	Andžs, Edite, Esmeralda	4 38	28 01	22 18	—	2 07	19 05	Vr
T 6	Anrijs, Arkādijs	4 39	28 12	22 17	—	2 44	20 00	D
C 7	Alda, Maruta	4 40	28 22	22 16	—	3 33	20 47	D
P 8	Antra, Adele, Ada	4 41	28 31	22 15	—	4 32	21 23	Vz
S 9	Zaiga, Asne	4 43	28 40	22 14	—	5 39	21 54	Vz ☉
S 10	Lija, Olivija	4 44	28 49	22 13	—	6 53	22 18	L
P 11	Leonora, Svens	4 45	28 58	22 12	—	8 10	22 39	L
O 12	Indriķis, Ints	4 47	29 06	22 11	—	9 30	22 58	L
T 13	Margrieta, Margarita	4 48	29 13	22 10	—	10 51	23 16	J
C 14	Oskars, Ritvars	4 50	29 20	22 08	—	12 13	23 34	J
P 15	Egons, Egmonts, Egija	4 51	29 26	22 07	—	13 36	23 54	Sv
S 16	Hermine	4 53	29 32	22 06	—	15 00	—	Sv ☾
S 17	Alekssis, Aleksejs	4 54	29 37	22 04	—	16 24	0 19	Sk
P 18	Rozālija, Roze	4 56	29 42	22 03	—	17 42	0 50	Sk
O 19	Jautrite, Kamila, Digna	4 58	29 46	22 01	—	18 52	1 31	St
T 20	Ritma, Ramona	4 59	29 50	21 59	1 00	19 49	2 24	St
C 21	Melisa, Meldra	5 01	29 53	21 58	0 51	20 33	3 30	M
P 22	Marija, Marika, Marina	5 03	29 56	21 56	0 43	21 07	4 45	M ☺
S 23	Magda, Magone	5 05	29 58	21 54	0 36	21 32	6 04	Ū
S 24	Kristīne, Krista	5 07	29 59	21 53	0 30	21 52	7 25	Ū
P 25	Jēkabs	5 08	30 00	21 51	0 24	22 10	8 43	Ū
O 26	Anna, Ance	5 10	30 01	21 49	0 19	22 26	9 59	Z
T 27	Marta, Dita	5 12	30 00	21 47	0 14	22 42	11 12	Z
C 28	Cecilija, Cilda	5 14	29 59	21 45	0 09	22 59	12 25	A
P 29	Edmunds, Edžus	5 16	29 58	21 43	0 04	23 18	13 35	A
					23 59			
S 30	Valters, Renārs	5 18	29 56	21 41	23 55	23 41	14 44	Vr ☾
S 31	Rūta, Ruta, Angelika, Sīgita	5 20	29 53	21 39	23 50	—	15 50	Vr

	Saules apak- šēja kulmi- nācija	Uzaust	Saules lēkta azi- muts	Saules augstums virs 30° no līdz	Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim
	h m	h m		h m h m		h m	
1. VII	1 27	—	42°	8 47 18 08	56°	17 46	Venēra 12. VII +7°
10. VII	1 29	—	44	8 54 18 04	55	17 29	Marss 5. VII +0,3
20. VII	1 30	2 04	48	9 04 17 55	54	17 00	Jupiters 16. VII +3
30. VII	1 30	3 03	53	9 17 17 42	52	16 23	Saturns 26. VII -7

3. Ebreju tautas genocīda atceres diena.
3. Pirms 75 gadiem (1919) pēc Sabiedroto pieprasījuma fon der Golcs noslēdz ar igauņu virspavēlniecību Strazdumuižas pamieru; saskaņā ar to vācu landesvēram jāatstāj Rīga līdz 5. jūlijam.
6. Pirms 75 gadiem (1919) Ziemeļlatvijas armija ieņāk Rīgā.
6. Pirms 75 gadiem (1919) landesvēru ieskaita Latvijas armijā un nosūta uz Latgales fronti cīņai pret lieliniekiem.
7. Jāņa Kristītāja piedzimšanas diena (pareizticīgajiem).
8. Pirms 75 gadiem (1919) Latvijas Pagaidu valdība ar K. Ulmani no Liepājas ar kuģi «Saratov» atgriežas Rīgā.
10. Pirms 85 gadiem (1909) dzimis teologs, reliģijas vēsturnieks, folklorists, filozofijas doktors, profesors, Latvijas ZA goda doktors Haralds Biezais.
12. Sv. Pētera un Pāvila piemiņas diena (pareizticīgajiem).
14. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts Autotanku pulks.
15. 1920. gadā parakstīts Latvijas un Vācijas līgums par starpvalstu diplomātisko attiecību nodibināšanu.
15. Pirms 75 gadiem (1919) dibināta I Kurzemes, II Vidzemes un III Latgales kājnieku divīzija.
19. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts Vidzemes artilērijas pulks.
31. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts 11. Dobeles kājnieku pulks.
31. Pirms 50 gadiem (1944) sarkanarmija okupē Jelgavu.

Pirms 340 gadiem (1654) Salaspilī dibināta Rādemahera dzelzs manufaktūra.

Pirms 340 gadiem (1654) karakuģis «Kurzemes hercogiene» aizved uz Tobago 80 kolonistu ģimenes.

Pirms 300 gadiem (1694) izdots Vidzemes pārvaldes reformas reglaments, kas ierobežo provinces autonomiju.

Pirms 300 gadiem (1694) pilnīgā veidā tiek iespiests E. Glikas Bībeles tulkojums latviešu valodā (pirmais izdevums 1689. g. To mēdz saukt arī par Kārļa XII Bībeli).

Pirms 250 gadiem (1744) dzimis Jelgavas grāmatizdevējs Johans Fridrihs Stefenhāgens (1744—1812).

Pirms 240 gadiem (1754) Rīgā atklāts kara hospitālis.

Pirms 225 gadiem (1769) Kurzemes hercogistē pēc E. J. Birona atteikšanās no troņa sāk valdīt viņa dēls hercogs Pēteris.

Pirms 225 gadiem (1769) izstrādāts Rīgas izbūves plāns.

Pirms 225 gadiem (1769) dibināta Kandavas aptieka.

Pirms 220 gadiem (1774) iznāk Vecā Stendera enciklopēdija dzimtajā — «Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas».

Pirms 175 g. (1819) Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības sēdē Jelgavā Kurzemes ārsts H. Biders un ārsts un kurortologs K. Šimanis nolasa pētījumu rezultātus par Baldones un Bārbeles mīkstinātājiem.

AUGUSTS

RUDZU MĒNESIS VASARAS LAIKS

Da- tums	Vārda dienas	S a u l e s			Sa- tumst	M ē n e s s		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	
P 1	Albins, Albina	5 22	13 29 50	21 37	23 46	0 07	16 53	Vr
O 2	Normunds, Stefans	5 24	29 46	21 35	23 42	0 42	17 50	D
T 3	Augusts	5 26	29 42	21 33	23 37	1 26	18 39	D
C 4	Romāns, Romualds	5 28	29 36	21 31	23 33	2 20	19 20	Vz
P 5	Osvalds, Arvils	5 30	29 31	21 28	23 29	3 23	19 54	Vz
S 6	Askolds, Aisma	5 32	29 25	21 26	23 25	4 35	20 21	Vz
S 7	Alfrēds, Madars	5 34	29 18	21 24	23 21	5 52	20 44	L ☉
P 8	Mudīte, Vladislavs	5 36	29 10	21 22	23 18	7 12	21 04	L
O 9	Madara, Genoveva	5 38	29 02	21 19	23 14	8 34	21 23	J
T 10	Brencis, Inuta	5 40	28 54	21 17	23 10	9 58	21 42	J
C 11	Olga, Zita, Liega	5 42	28 45	21 15	23 06	11 22	22 03	Sv
P 12	Vizma, Klāra	5 44	28 35	21 12	23 02	12 47	22 26	Sv
S 13	Elvira, Velga	5 46	28 24	21 10	22 59	14 10	22 55	Sk
S 14	Zelma, Zemgus	5 48	28 13	21 07	22 55	15 30	23 32	Sk ☾
P 15	Zenta, Dzelde	5 50	28 02	21 05	22 51	16 41	—	St
O 16	Astra, Astrida	5 52	27 50	21 03	22 48	17 42	0 20	St
T 17	Vineta, Oļegs	5 54	27 37	21 00	22 44	18 29	1 19	St
C 18	Liene, Helēna	5 56	27 24	20 58	22 41	19 06	2 28	M
P 19	Melānija, Imanta	5 58	27 11	20 55	22 37	19 34	3 45	M
S 20	Bernhards, Boriss	6 00	26 57	20 53	22 34	19 56	5 03	Ū
S 21	Janīna, Linda	6 02	26 42	20 50	22 30	20 16	6 21	Ū ☺
P 22	Rudīte	6 04	26 27	20 47	22 27	20 33	7 38	Z
O 23	Vitālijs, Ralfs	6 06	26 12	20 45	22 23	20 49	8 53	Z
T 24	Bērtulis, Boļeslavs	6 08	25 56	20 42	22 20	21 06	10 06	A
C 25	Ludvigs, Ludis, Ivonna	6 11	25 39	20 40	22 16	21 24	11 17	A
P 26	Natālija, Broņislavs, Broņislava	6 13	25 23	20 37	22 13	21 45	12 26	A
S 27	Zanis, Jorens	6 15	25 06	20 34	22 10	22 10	13 34	Vr
S 28	Auguste, Guste	6 17	24 48	20 32	22 06	22 42	14 39	Vr
P 29	Armīns, Vismants, Aiga	6 19	24 30	20 29	22 03	23 21	15 37	D ☾
O 30	Alvis, Jolanta	6 21	24 12	20 27	22 00	—	16 30	D
T 31	Vilma, Aigars	6 23	23 54	20 24	21 56	0 09	17 14	D

	Saules apak- šējā kulmi- nācija	Uzaust	Saules lēkta azi- muts	Saules augstums virs 30° no līdz	Saules maks- imālais aug- stums	Dienas ilgums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim
	h m	h m		h m h m		h m	
1. VIII	1 30	3 12	54°	9 20 17 39	51°	16 15	Venēra 10. VIII +3°
10. VIII	1 29	3 46	59	9 35 17 22	49	15 37	Marss 3. VIII +3
20. VIII	1 27	4 19	65	9 54 16 59	46	14 53	Jupiters 13. VIII +2
30. VIII	1 24	4 47	72	10 17 16 31	42	14 06	Saturns 22. VIII -7

1. Pirms 80 gadiem (1914) sākas pirmais pasaules karš.
5. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts 10. Aizputes kājnieku pulks,
6. Lībiešu tautas svētki Mazirbē.
6. 1920. gadā sākas pirmā Baltijas valstu konference Rīgā.
8. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts 2. Ventspils un 8. Daugavpils kājnieku pulks.
9. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts 9. Rēzeknes kājnieku pulks.
9. Pirms 60 gadiem (1934) Rīgā dzimis ķirurgs ortopēds, Jeilas universitātes profesors, Latvijas ZA goda loceklis Kristaps Kegī.
10. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts 1. Liepājas kājnieku pulks.
11. 1920. gadā pl. 14⁴⁵ Rīgā parakstīts Latvijas miera līgums ar Padomju Krieviju; saskaņā ar to Krievija atzīst Latvijas neatkarību un uz mūžīgiem laikiem atsakās no visām tiesībām uz Latvijas tautu un zemi; beidzas karastāvoklis starp līgumslēdzējam pusēm. Līdz ar to noslēdzās Latvijas brīvības cīņas.
13. 1922. gadā Rēzeknē atklāts atjaunotais Latgales atbrīvošanas piemineklis «Latgales Māra».
15. Vissvētākās Jaunavas Marijas debesīs uzņemšanas svētki. Māras zemes Karalienes svētki.
16. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts 3. Jelgavas kājnieku pulks.
18. Pirms 100 gadiem dzimis koksnes ķimiķis akadēmiķis Arvids Kalniņš (1894—1981).
19. Pareizticīgo svētki — Kristus Apskaidrošanās diena.
19. Igaunijas neatkarības atjaunošanas (1991) diena.
21. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas (1991) diena.
21. Pirms 125 gadiem dzimis stomatologs un publicists Maskavas augstskolu docētājs **Pauls Dauge** (1869—1946).
23. 1987. gadā notiek pret Molotova—Ribentropa paktu vērsts mitiņš pie Brīvības pieminekļa Rīgā; pirms 5 gadiem (1989) — akcija «Baltijas ceļš», kurā Latvijā piedalās ap 300 000 cilvēku; 1990. gadā — akcija «Liesmojošais Baltijas ceļš».
23. 1991. gadā parakstīts likums par zemessardzi.
25. Pirms 250 gadiem dzimis vācu rakstnieks, filozofs, apgaismotājs latviešu tautasdziesmu pētnieks Johans Gotfrīds Herders (1744—1803).
26. Pirms 70 gadiem (1924) nodibināti Virsnieku akadēmiskie kursi.
27. Pirms 280 gadiem dzimis mācītājs, valodnieks un rakstnieks Gotthards Frīdrihs Stenders (1714—1796).
28. Vissvētās Dievmātes Marijas aizmigšanas diena (pareizticīgajiem).
29. Pirms 75 gadiem (1919) atklāta Latvijas Valsts bibliotēka.

Pirms 170 g. (1824) dibināta Latviešu literāriskā (Latviešu draugu) biedrība, kura pētīja latviešu valodu un regulāri izdeva rakstu krājumu «Magazin»; biedrība darbojās līdz 1940. gadam.

Pirms 170 g. (1824) dibināta Aleksandra augstumu slimnīca — vecākā psihiatriskā ārstniecības iestāde Baltijā, tagadējā Rīgas republikāniskā psihoneiroloģiskā slimnīca.

SEPTEMBRIS

SILU MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	S a u l e s			Sa- tumst	M ē n e s s		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	
C 1	Ilmārs, Iluta	6 25	13 23 35	20 21	21 53	1 08	17 51	Vz
P 2	Eliza, Lizete, Zete	6 27	23 16	20 19	21 50	2 15	18 20	Vz
S 3	Berta, Bella	6 29	22 57	20 16	21 46	3 29	18 46	L
S 4	Dzintra, Dzintars	6 31	22 37	20 13	21 43	4 48	19 08	L
P 5	Klaudija	6 33	22 17	20 10	21 40	6 10	19 28	J ☹
O 6	Maigonis, Magnuss	6 35	21 57	20 08	21 37	7 35	19 47	J
T 7	Regina, Ermins	6 37	21 37	20 05	21 34	9 01	20 08	Sv
C 8	Ilga	6 39	21 17	20 02	21 30	10 27	20 31	Sv
P 9	Bruno, Telma	6 41	20 56	20 00	21 27	11 54	20 59	Sv
S 10	Jausma, Albertine	6 43	20 35	19 57	21 24	13 16	21 34	Sk
S 11	Signe, Signija	6 45	20 14	19 54	21 21	14 31	22 18	Sk
P 12	Erna, Evita, Eva	6 47	19 53	19 51	21 18	15 36	23 15	St ☾
O 13	Iza, Izabella	6 49	19 32	19 49	21 15	16 27	—	St
T 14	Sanita, Santa, Sanda	6 51	19 11	19 46	21 12	17 06	0 21	M
C 15	Sandra, Gunvaldis	6 53	18 49	19 43	21 09	17 37	1 34	M
P 16	Asja, Asnate	6 55	18 28	19 40	21 05	18 01	2 50	Ū
S 17	Vera, Vaira, Vairis	6 57	18 06	19 38	21 02	18 21	4 06	Ū
S 18	Liesma, Elita	6 59	17 45	19 35	20 59	18 39	5 22	Z
P 19	Verners, Muntis	7 01	17 24	19 32	20 56	18 55	6 37	Z ☺
O 20	Guntra, Marianna	7 03	17 02	19 29	20 53	19 12	7 50	Z
T 21	Modris, Matiss	7 06	16 41	19 27	20 50	19 30	9 01	A
C 22	Māris, Maigurs	7 08	16 20	19 24	20 47	19 50	10 11	A
P 23	Vanda, Veneranda	7 10	15 58	19 21	20 45	20 14	11 19	Vr
S 24	Agris, Agrita	7 12	15 37	19 18	20 42	20 42	12 25	Vr
beidzas vasaras laiks								
S 25	Rodrigo, Rauls	6 14	12 15 17	18 16	19 39	20 18	12 25	Vr
P 26	Gundars, Kurts, Knuts	6 16	14 56	18 13	19 36	21 02	13 20	D
O 27	Ādolis, Ilgonis	6 18	14 35	18 10	19 33	21 56	14 07	D
T 28	Sergejs, Svetlana, Lana	6 20	14 15	18 08	19 30	22 58	14 46	Vz ☾
C 29	Mīkelis, Mikus, Mihails	6 22	13 55	18 05	19 27	—	15 19	Vz
P 30	Elma	6 24	13 35	18 02	19 24	0 08	15 45	Vz

	Saules apak- šējā kulmi- nācija	Uzaust	Saules lēkta azi- muts	Saules augstums virs 30° no līdz	Saules maksimālais augstums	Dienas ilgums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim
	h m	h m		h m	h m	h m	
1. IX	1 24	4 53	73°	10 22	16 25	41°	13 56 Venēra 9. IX -2°
10. IX	1 21	5 16	79	10 48	15 53	38	13 14 Marss 1. IX +4
20. IX	1 17	5 39	86	11 27	15 07	34	12 26 „ 29. IX +6
23. IX	1 16	5 46	89	11 42	14 49	33	12 11 Jūpiters 9. IX +1
30. IX	0 14	5 02	94	11 41	12 35	30	11 38 Saturns 18. IX -7

1. Vispasaules miera diena.
1. Pirms 135 gadiem dzimis Latvijas Republikas pirmais valsts prezidents Jānis Čakste (1859—1927).
1. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts Valsts arhīvs.
4. 1877. gadā dzimis Latvijas valsts prezidents Kārlis Ulmanis.
4. Aizlūguma diena par Baltijas jūru.
5. 1917. gadā Rīgā ieviests Grēgora kalendārs.
- 6.—7. Jūdu ticīgo Jaunais gads (Roš Ašana), Tauru skaņu dienas, jaunā 5755. gada sākums.
7. Pirms 70 gadiem (1924) dzimis biologs Dr. h. biol. profesors Arturs Mauriņš.
8. Katoļu svētki — Vissvētās Jaunavas Marijas dzimšanas diena.
8. Starptautiskā žurnālistu diena.
11. Jāņa Kristītāja nomocišanas diena (pareizticīgajiem).
12. Pirms 60 gadiem (1934) Zēnēvā Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pārstāvji noslēdz sadarbības līgumu; tiek izveidota Baltijas antante.
13. Pirms 75 gadiem (1919) dibināta Latvijas Kara skola.
14. Svētā Krusta paaugstināšanas diena (katoļiem).
14. Pareizticīgo Baznīcas Jaunais gads.
15. Pirms 75 gadiem (1919) dibināta Latvijas kara flotile kapteiņa E. Puķīša vadībā.
15. Pirms 75 gadiem (1919) sāk darboties Kara muzejs.
17. 1991. gadā Latvijas Republika uzņēma ANO.
21. Vissvētās Dievmātes Marijas dzimšanas diena (pareizticīgajiem).
21. Pirms 70 gadiem (1924) Rīgā dzimis ķirurgs Rietumvirdžīnijas universitātes profesors Gunārs Mediņš.
22. 1921. gadā Latvija uzņēma Tautu Savienībā.
27. Vispasaules tūrisma diena.
27. Kunga Jēzus krusta pacelšanas diena (pareizticīgajiem).
27. Pirms 140 gadiem dzimis Baltijas medicīnas vēsturnieks, ortopēds, medicīnas doktors Izidors Brensons (1854—1928).
28. Pirms 75 gadiem (1919) atklāta Latvijas Universitāte.
30. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts Latgales artilērijas pulks.

Pirms 160 g. (1834) nodibināta Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrība; darbojās līdz 1939. gadam.

Pirms 155 g. (1839) Rihards Vāgners Rīgā uzraksta savu pirmo ievērojamāko operu «Rienci».

Pirms 150 g. (1844) beidz pārbūvēt Jelgavas ģimnāziju (Pētera Akadēmijas ēku) un tās kupolu.

Pirms 150 g. (1844) Zēcens sniedz jaunu Baldones sērūdeņū analīžu rezultātus.

Pirms 150 g. (1844) ievērojamais Sveices paleontologs Luijs Agasi savā monogrāfijā publicē, starp citu, arī H. Pandera (no Gaujas lejteces), barona O. Lēvenšterna (no Kokneses) un barona A. Meijendorfa (no Krimuldas) savāktās devona zivju sugas.

OKTOBRIS

ZEMLIKU MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	S a u l e s			Sa- tumst	M ē n e s s		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	
S 1	Zanda, Lāsma	6 26	12 13 16	17 59	19 22	1 22	16 08	L
S 2	Ilma	6 28	12 57	17 57	19 19	2 41	16 29	L
P 3	Elza	6 30	12 38	17 54	19 16	4 04	16 49	J
O 4	Modra, Francis	6 32	12 20	17 51	19 13	5 30	17 10	J
T 5	Amālija	6 34	12 01	17 49	19 11	6 58	17 32	Sv ☉
C 6	Monika, Zilgma	6 36	11 44	17 46	19 08	8 27	17 59	Sv
P 7	Daumants, Druvvaldis	6 39	11 26	17 43	19 05	9 54	18 32	Sk
S 8	Aina, Anete	6 41	11 09	17 40	19 03	11 15	19 15	Sk
S 9	Elga, Helga, Elgars	6 43	10 53	17 38	19 00	12 26	20 09	St
P 10	Arvids, Arvis, Druvis	6 45	10 37	17 35	18 57	13 23	21 13	St
O 11	Monta, Tince, Silva	6 47	10 21	17 33	18 55	14 06	22 25	M ☾
T 12	Valfrīds, Kira	6 49	10 06	17 30	18 52	14 40	23 41	M
C 13	Irma	6 51	9 51	17 27	18 50	15 06	—	U
P 14	Vilhelmine, Minna	6 53	9 37	17 25	18 47	15 26	0 57	U
S 15	Eda, Hedviga	6 56	9 23	17 22	18 45	15 45	2 12	Z
S 16	Daiga	6 58	9 10	17 19	18 42	16 01	3 25	Z
P 17	Gaits, Karina	7 00	8 57	17 17	18 40	16 18	4 37	Z
O 18	Rolands, Ronalds	7 02	8 45	17 14	18 37	16 36	5 48	A
T 19	Elīna, Drosma, Drosmis	7 04	8 34	17 12	18 35	16 55	6 58	A ☼
C 20	Leonīds	7 06	8 23	17 09	18 32	17 18	8 08	Vr
P 31	Severīns	7 09	8 13	17 07	18 30	17 45	9 14	Vr
S 22	Irisa, Irida	7 11	8 03	17 04	18 28	18 19	10 17	Vr
S 23	Daina, Dainis	7 13	7 54	17 02	18 26	18 59	11 13	D
P 24	Renāte, Modrīte	7 15	7 46	16 59	18 23	19 49	12 02	D
O 25	Beāte, Beatrise	7 17	7 39	16 57	18 21	20 46	12 44	Vz
T 26	Amanda, Kaiva	7 20	7 32	16 54	18 19	21 52	13 18	Vz
C 27	Lilīta, Irita	7 22	7 26	16 52	18 17	23 02	13 46	Vz ☾
P 28	Nina, Ninona, Antopina	7 24	7 21	16 50	18 15	—	14 10	L
S 29	Laimonis, Elvijs, Elva, Elvis	7 26	7 17	16 47	18 12	0 17	14 31	L
S 30	Nadīna, Ulla	7 28	7 13	16 45	18 10	1 36	14 51	J
P 31	Valts, Rinalds	7 31	7 10	16 43	18 08	2 58	15 10	J

	Saules apak- šējā kulmi- nācija	Uzaust	Saules lēkta azi- muts	Saules maks- imālais augstums	Dienas ilgums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim	
	h m	h m			h m		
1. X	0 13	5 04	94°	30°	11 33	Marss	28. X +7°
10. X	0 11	5 23	101	23	10 50	Jupiters	7. X +1
20. X	0 08	5 43	108	23	10 03	Saturns	15. X -7
30. X	0 07	5 03	114	19	9 17		

2. Pļaujas svētki.
7. Pirms 75 gadiem (1919) P. Bermonts piesaka ultimātu Latvijas valdībai.
7. 1988. gadā Mežaparkā notiek plaša tautas manifestācija «Par tiesisku valsti Latvijā».
- 7.—8. Pirms 5 gadiem (1989) Latvijas Tautas frontes 2. kongresā par galveno stratēģisko mērķi tiek izvirzīta Latvijas neatkarības atjaunošana.
8. Pirms 75 gadiem (1919) sākas P. Bermonta un fon der Golca karaspēka plašs uzbrukums Rīgai.
8. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts Kurzemes artilērijas pulks.
10. Pirms 75 gadiem (1919) Latvijas armija pie Daugavas varonīgi aptur bermontiešu uzbrukumu. Karavīrus iedvesmo tikko iznākušī Raiņa luga «Daugava».
13. Pirms 75 gadiem (1919) viens no Valmieras pulka bataljoniem izsūt bermontiešus no Doles salas.
- 13.—15. Pirms 50 gadiem (1944) sarkanarmija okupē Rīgu.
14. Vissvētās Dievmātes Marijas patvēruma svētki (pareizticīgajiem).
15. 1582. gadā notika kalendāra reforma — daudzās valstīs tika ieviests Gregora kalendārs.
15. Pirms 75 gadiem (1919) ar sabiedroto — Anglijas un Francijas — kara flotes eskadras artilērijas atbalstu Latvijas armijas daļas pārcēlas pār Daugavu un padzen no Daugavgrīvas un Bolderājas bermontiešus.
15. Pirms 75 gadiem (1919) ar Latvijas Pagaidu valdības rīkojumu fon der Golca un Bermonta uzbrukuma līdzdalībnieki tiek izsludināti par valsts nodevējiem.
16. Pirms 130 gadiem dzimis katoļu garīdznieks, publicists, rakstnieks un latgaļu valodnieks Francis Trasuns (1864—1926).
23. Pirms 130 gadiem dzimis astronoms un metrologs, D. Mendeļejeva līdzgaitnieks, goda akadēmiķis Fricis Blumbahs (1864—1949).
24. Starptautiskā Apvienoto Nāciju Organizācijas diena.
24. Pirms 100 gadiem dzimis mikrobiologs medicīnas doktors profesors Egons Dārziņš (1894—1966 ASV).
25. Pirms 70 gadiem (1924) noslēgta Latvijas un Francijas Kara ministriju vienošanās; saskaņā ar to no Francijas drīz tika saņemtas zemūdenes «Ronis» un «Spidola».
25. 1920. gadā dibināts Krasta artilērijas pulks.
31. Luterāņiem Ticības atjaunošanas svētki.

Pirms 135 g. (1859) nodibināta akciju sabiedrība «Rīgas papīrfabrikas kompānija», kura uzcēla tam laikam modernu fabriku Juglas muižā.

Pirms 130 g. (1864) — pirmie vietējie dziesmu svētki Dikļos.

Pirms 130 g. (1864) dibināta Reimersa acu slimnīca Rīgā — pirmā acu slimnīca Latvijā; pastāvēja līdz 1951. gadam.

NOVEMBRIS

SALA MĒNESIS

Da- turns	Vārda dienas	S a u l e s			Sa- tumst	M ē n e s s		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	
O	1 Ikars	7 33	12 07 08	16 40	18 06	4 23	15 31	Sv
T	2 Vivita, Dzile	7 35	7 07	16 38	18 04	5 51	15 56	Sv
C	3 Ērika, Dagnija	7 37	7 07	16 36	18 02	7 20	16 26	Sk ☉
P	4 Atis, Otomārs, Oto	7 39	7 07	16 34	18 00	8 47	17 04	Sk
S	5 Sarlote, Lote	7 42	7 08	16 32	17 59	10 05	17 55	St
S	6 Linards, Leons, Leo, Leonards	7 44	7 11	16 29	17 57	11 11	18 57	St
P	7 Helma, Lotārs	7 46	7 14	16 27	17 55	12 02	20 10	M
O	8 Aleksandra, Agra	7 48	7 17	16 25	17 53	12 41	21 26	M
T	9 Teodors	7 51	7 22	16 23	17 52	13 09	22 44	O
C	10 Mārtiņš, Mārcis	7 53	7 27	16 21	17 50	13 32	—	O ☾
P	11 Ojārs, Nellija	7 55	7 33	16 19	17 48	13 52	0 01	O
S	12 Kaija, Kornēlija	7 57	7 40	16 17	17 47	14 09	1 15	Z
S	13 Eižens, Jevgeņijs, Jevgeņija	7 59	7 48	16 15	17 45	14 26	2 28	Z
P	14 Fricis, Vikentijs	8 02	7 57	16 13	17 44	14 43	3 39	A
O	15 Leopolds, Undine, Unda	8 04	8 06	16 12	17 42	15 01	4 48	A
T	16 Banga, Glorija	8 06	8 17	16 10	17 41	15 22	5 57	A
C	17 Hugo, Uga, Ūģis	8 08	8 28	16 08	17 39	15 48	7 04	Vr
P	18 Aleksandrs	8 10	8 40	16 06	17 38	16 19	8 08	Vr ☺
S	19 Elizabete, Līze	8 12	8 53	16 05	17 37	16 57	9 07	D
S	20 Anda, Andina	8 14	9 07	16 03	17 35	17 45	10 00	D
P	21 Zeltīte, Andis	8 16	9 21	16 02	17 34	18 39	10 43	D
O	22 Aldis, Alfons	8 18	9 36	16 00	17 33	19 42	11 20	Vz
T	23 Zīgrīda, Zīgrīda	8 20	9 53	15 58	17 32	20 50	11 50	Vz
C	24 Velta	8 22	10 10	15 57	17 31	22 02	12 14	L
P	25 Katrīna, Kate	8 24	10 27	15 56	17 30	23 17	12 36	L
S	26 Konrāds	8 26	10 46	15 54	17 29	—	12 55	L ☾
S	27 Lauris, Norberts	8 28	11 05	15 53	17 28	0 34	13 13	J
P	28 Rita, Vita, Olīta	8 30	11 25	15 52	17 27	1 55	13 33	J
O	29 Ignats	8 32	11 46	15 51	17 27	3 18	13 55	Sv
T	30 Andrejs, Andris	8 34	12 07	15 50	17 26	4 44	14 20	Sv

	Saules apak- šējā kulmi- nācija	Uzaust	Saules lēkta azimuts	Saules maksī- mālais augstums	Dienas ilgums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim
	h m	h m			h m	
1. XI	0 07	6 07	116°	19°	9 07	Venēra 30. XI +2°
10. XI	0 07	6 24	121	16	8 28	Marss 25. XI +8
20. XI	0 09	6 42	126	13	7 49	Saturns 11. XI -7
30. XI	0 12	6 58	131	11	7 16	

1. Katoļu svētki — Visu svēto diena.
1. Pirms 225 gadiem dzimis apgaismotājs, publicists, rakstnieks, grāmatas «Latvieši» autors **Garlis Merķelis** (1769—1850).
1. Pirms 70 gadiem (1924) Nītaurē dzimis mikrobiologs un biokīmiķis Bostonas universitātes profesors **Jānis Gabliks**.
2. Mirušo piemiņas diena katoļiem.
3. Pirms 75 gadiem (1919) sākas Latvijas armijas ģenerālu uzbrukums bermontiešiem visā frontē.
4. Pirms 75 gadiem (1919) vācu uzbrukumu Liepājai latviešu garnizons atsit ar angļu flotes artilērijas atbalstu.
4. Pirms 75 gadiem (1919) tiek sekvestrēti A. Niedras, Pālena, Borha u. c. vācu bruņniecības pārstāvju un Bermona uzbrukuma līdzdalībnieku īpašumi.
5. Pirms 75 gadiem (1919) Studentu bataljons atņem bermontiešiem Zaķusalu.
6. Pirms 75 gadiem (1919) Studentu un Skolnieku rotas izdzen bermontiešus no Lucavsalas, bet Liepājas latviešu garnizons nīkā kaujā atsit bermontiešu uzbrukumu pilsētai.
6. Pirms 40 gadiem (1954) dibināta Rīgas televīzijas studija.
7. 1922. gadā sanāk pirmā Latvijas Saeima.
10. Pirms 75 gadiem (1919) Tērbatā sākas Latvijas, Igaunijas un Lietuvas priekšstāvju konference par mieru ar lieliniekiem.
10. Vispasaules jaunatnes diena.
11. Lāčplēša diena. Pirms 75 gadiem (1919) Latvijas armija sakauj bermontiešus pie Rīgas, atbrīvo Pārdaugavu. Rīgas baznīcu zvani vēsti uzvaru. Tiek nodibināts Lāčplēša kara ordenis.
13. Pirms 75 gadiem (1919) Latvijas bruņotie spēki ieņem pozīcijas pie Olaines.
- 13.—14. Pirms 75 gadiem (1919) Latvijas bruņotie spēki atsit otro spēcīgo bermontiešu uzbrukumu Liepājai.
15. Pirms 75 gadiem (1919) Latvijas karaspēks izsit bermontiešus no Misas līnijas.
16. 1917. gadā notiek Latviešu pagaidu nacionālās padomes pirmā sēde Valkā.
17. 1918. gadā Latviešu pagaidu nacionālā padome un Rīgas demokrātiskais bloks apvienojas, sastādot Tautas padomi.
17. Pirms 75 gadiem (1919) Valmieras pulks atkaro bermontiešiem Bausku.
18. Latvijas Republikas proklamēšanas diena.
20. Mirušo piemiņas diena. Jēzus Kristus Vispasaules Karaļa svētki.
20. Pirms 90 gadiem (1904) Saldū dzimis viens no ievērojamākajiem visu laiku latviešu vēsturniekiem, profesors **Edgars Dunsdorfs**.
20. Pirms 75 gadiem (1919) sāk darboties Artilērijas kadetu skola.
21. Pirms 75 gadiem (1919) Jelgava atbrīvota no bermontiešiem.
22. Pirms 75 gadiem (1919) bermontieši spiesti atstāt Priekuli. Lietuvā bermontieši tiek sakauti pie Radvilišķiem.
23. Pirms 130 gadiem pēc K. Valdemāra ierosmes (1864) dibināta pirmā latviešu jūrskola Aināžos.
24. 1918. gadā dibinātas pirmās Neatkarības rotas — virsnieku, Cēsu un Studentu rota.
26. Pirms 75 gadiem (1919) dibināts 12. Bauskas kājnieku pulks.
27. Pirmā Adventes svētdiena. Baznīcas gada sākums.
27. Pirms 75 gadiem (1919) dibināta IV Zemgales kājnieku divīzija.
28. Pirms 75 gadiem (1919) Kurzeme atbrīvota no bermontiešiem.

DECEMBRIS

VILKU MĒNESIS

Da- tu- ms	Vārda dienas	S a u l e s			Sa- tumst	M ē n e s s		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		h m	h m s	h m	h m	h m	h m	
C	1 Arnolds	8 36	12 12 29	15 49	17 25	6 11	14 53	Sk
P	2 Meta, Sniedze	8 37	12 52	15 48	17 25	7 35	15 37	Sk
S	3 Evija, Raita, Jogita	8 39	13 15	15 47	17 24	8 50	16 34	St ☉
S	4 Baiba, Barbara	8 41	13 39	15 46	17 23	9 50	17 43	St
P	5 Sabine, Sarma, Klaudijš	8 42	14 04	15 45	17 23	10 36	19 01	M
O	6 Nikolajs, Niklāvs	8 44	14 29	15 45	17 23	11 10	20 22	M
T	7 Antonija, Anta, Dzirkstīte	8 45	14 55	15 44	17 22	11 37	21 42	U
C	8 Gunārs, Vladimirs	8 47	15 21	15 44	17 22	11 58	23 00	U
P	9 Sarmīte	8 48	15 47	15 43	17 22	12 16	—	Z ☾
S	10 Guna, Judīte	8 50	16 14	15 43	17 22	12 33	0 15	Z
S	11 Voldemārs, Valdis	8 51	16 42	15 42	17 21	12 50	1 27	A
P	12 Otilija, Iveta	8 52	17 09	15 42	17 21	13 08	2 38	A
O	13 Lūcija, Veldze	8 53	17 38	15 42	17 21	13 28	3 47	A
T	14 Auseklis, Gaisma	8 54	18 06	15 42	17 21	13 52	4 55	Vr
C	15 Johanna, Jana	8 55	18 35	15 42	17 22	14 20	6 00	Vr
P	16 Alvine	8 56	19 04	15 42	17 22	14 56	7 01	D
S	17 Hilda, Teiksmā	8 57	19 33	15 42	17 22	15 40	7 56	D
S	18 Kristaps, Klīnta, Krišts	8 58	20 02	15 42	17 22	16 32	8 43	D ☼
P	19 Lelde, Sarmis	8 58	20 32	15 42	17 23	17 33	9 22	Vz
O	20 Arta, Minjona	8 59	21 01	15 43	17 23	18 40	9 55	Vz
T	21 Toms, Saulcerīte	9 00	21 31	15 43	17 23	19 51	10 21	L
C	22 Saulvedis	9 01	22 01	15 44	17 24	21 05	10 43	L
P	23 Viktorija, Balva	9 01	22 30	15 44	17 25	22 21	11 03	L
S	24 Adams, Ieva	9 01	23 00	15 45	17 25	23 38	11 21	J
S	25 Stella, Larisa	9 01	23 30	15 46	17 26	—	11 40	J ☾
P	26 Dainuvīte, Gija	9 02	24 00	15 47	17 26	0 58	11 59	Sv
O	27 Elmārs, Inīta	9 02	24 30	15 47	17 27	2 19	12 22	Sv
T	28 Inga, Ivīta	9 02	24 59	15 48	17 28	3 43	12 50	Sk
C	29 Solveiga, Ilgona	9 02	25 28	15 49	17 29	5 06	13 26	Sk
P	30 Dāvids, Dāvis	9 02	25 58	15 50	17 30	6 23	14 14	St
S	31 Silvestrs, Kalvis	9 02	26 27	15 52	17 31	7 30	15 15	St

	Saules apak- šējā kulmi- nācija	Uzaust	Saules lēkta azi- muts	Saules maksi- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Planētas redzamas tuvu Mēnesim
	h m	h m			h m	
1. XII	0 12	6 59	131°	11°	7 13	Venēra 29. XII +3°
10. XII	0 16	7 11	134	10	6 53	Marss 23. XII +9
20. XII	0 21	7 19	135	9,6	6 44	Jupiters 30. XII -1
22. XII	0 22	7 20	135	9,6	6 43	Saturns 9. XII -7
30. XII	0 26	7 22	134	10	6 48	

1. Pasaules AIDS diena.
2. 1917. gadā Latvijas pagaidu nacionālā padome Valkā pieņēma deklarāciju par Latvijas autonomo valsts vienību.
2. Pirms 110 gadiem dzimis agronoms Jānis Sudrabs (1884—1972).
3. 1918. gadā dibināta Latvijas armijas pirmā vienība.
4. Pareizticīgo svētki — Vissvētās Dievmātes Marijas ieviešana dievnāmā.
8. Vissvētās Jaunavas Marijas bezvainīgā ieņemšana (katoļu svētki).
9. Pirms 75 gadiem miris latviešu strēlnieku pulku dibinātājs (kopā ar J. Goldmani) pirmais Latvijas apsardzības ministrs Jānis Zālītis (1874—1919).
10. Cilveka tiesību deklarācijas diena.
10. 1918. gadā izdots rīkojums par latviešu mācību valodu Latvijas skolās.
10. Pirms 5 gadiem (1989) vietējo padomju vēlēšanās Latvijas Tautas frontes kandidāti gūst pārliecinošu uzvaru.
11. Pirms 410 g. (1584) Rīgas pilsētas pārvalde izsludina Polijas karaļa pavēli par Jaunā kalendāra ieviešanu Vidzemē.
23. Pirms 70 gadiem (1924) dzimusi bioloģe, Dr. h. biol., profesore Helēna Mauriņa.
- 23.—31. Pirms 50 gadiem (1944) notiek Latviešu leģiona Ziemassvētku kaujas Džūkstes—Lestenes frontes iecirknī, aizstāvojot neokupēto Latvijas daļu — Kurzemi.
- 25.—26. Ziemassvētki. Kunga Jēzus Kristus dzimšanas svētki.
25. Pirms 125 gadiem dzimis latviešu folkloras pētnieks profesors Pēteris Šmits (1869—1938).
31. Vecgada diena.

Pirms 125 g. (1869) pirmais latviešu tautības grāmatizdevējs, tulkotājs un publicists Kārlis Stālbergs Rīgā ierīko pirmo latviešu spiestuvi Latvijā un atver grāmatu veikalu.

Pirms 125 g. (1869) A. Napierskis nosaka Jelgavas ģeogrāfiskās koordinātes.

Pirms 125 g. (1869) dibināta kuģu būvniecība «Lange un Skuja».

Pirms 125 g. (1869) dibināta Rīgas latviešu biedrības Zinību komisija, kura tika uzskatīta arī par privātu Zinātņu akadēmiju.

Pirms 125 g. (1869) dibināta Latviešu labdarības biedrība.

Pirms 125 g. (1869) dibināta Jonatāna biedrība — Rīgas strādnieku savstarpējās palīdzības biedrība; beidza pastāvēt 1938. g.

Pirms 125 g. (1869) dibināta Pilsētas gleznu galerija, tagadējais Latvijas Mākslas muzejs.

Pirms 120 g. (1874) iznāk latvju himnas autora K. Baumaņa dziesmu krājums «Līgo», ko konfiscē cariskā cenzūra.

Pirms 110 g. (1884) — Rīgā un Liepājā sāk kursēt omnibusi.

Pirms 100 g. (1894) — dibināts Valmieras skolotāju seminārs.

Pirms 100 g. (1894) dibināta Talsu slimnīca.

SENAIS ZEMKOPJU DARBA UN SVĒTKU KALENĀRS

JANVĀRIS

Dienas	Mēness gaita	Senie mēneši, savaišu dienas, tradicionālās dienas un S. Guberta 1649. g. padomi
1 S		Dd SVĒTKU MĒNESIS Lāgiem ieslēdz lieko Svētku mēnesi, kurā
2 S		Pr tad iekrīt Ziemas svētki [G. Stenders]
3 P		Ot Vecā Mēnesī sausās dienās jācērt lapu koki
4 O		Tr lietas kokiem [G.]
5 T		C/Pv Vecā Mēnesī jātīra slapjās pļavas [G]
6 C		Pt Zvaigznes diena. Mēness perigejā, vistuvāk Zemei
7 P		Ss Pēdējā ceturksnī jāizved mēsli [G.]
8 S		Sp Zvēru laika beigas 2 ned. pēc Ziemassvētkiem
9 S		Ps Mēness viszemāk kāpj "Debesu kalnā"
10 P		Td ← un vismazāk stundu diennakti ir virs horizonta; mazāk ietekmē Zemi
11 O		TUKŠS MĒNESS Tukšā mēnesi
12 T		tris dienas nestrādā [C. Schlau 1905; 56]
13 C		
14 P		Pr ZIEMAS MĒNESIS
15 S		Ot Jaunā Mēnesī nekad neizved mēslus [G.]
16 S		Tr Cūku svētki (vakarā)
17 P		C/Pv Tenis. Vizinās ar ragaviņām, vizina cūku,
18 O		Pt deju, "dzen Teni", sievietes nestrādā
19 T		Ss Fabiāna un Sebastiāna diena [G.]
20 C		Sp ☉ → Ū pl. 9 (Saulē ieiet Ūdensvīra zīmē)
21 P		Ps Jaunā Mēnesī jācērt malka, tad koki drīz
22 S		Dv ataug. Jaunā Mēnesī sausās dienās jācērt skuju koki lietas kokiem [G.]
23 S		Pr Mēness ir debesu kalnā augstāk un
24 P		Ot ← ilgāk pie debess, vairāk ietekmē Zemi
25 O		Tr Sivēni, kuri atskrien no augusta līdz janvārim,
26 T		C/Pv kaujami [G.]
27 C		Pt ○ (pilns Mēness) dod visvairāk gaismas un
28 P		Ss vairāk var ietekmēt Zemi
29 S		Sp 17. gs. iekrita Fabiāna un Sebastiāna d., pēc tās cirstie koki nav tik izturīgi [G.]
30 S		Ps Mēness vistuvāk Zemei - perigejā, vairāk
31 P		Dd ietekmē Zemi

37

MARTS

Dienas	Mēness gaita	Senie mēneši, savaišu dienas, tradicionālās dienas un S. Guberta 1649. g. padomi
1 O		Dd SVEČU MĒNESIS
2 T		Pr Vecā mēnesī darīts alus ar labiem apiņiem tik
3 C		Ot drīzi nesaskābst [G.]
4 P		Tr Vecā Mēnesī cirsti "egļi" (ecēšām) tik drīzi nelz-
5 S		C/Pv kalst un ir smagi [G.]
6 S		Pt Marta sākumā izveda izcirstos būvkokus [G.]
7 P		Ss Pēdējā ceturksnī jāizved mēsli [G.]
8 O		Sp
9 T		Ps Martā augļu kokiem izlaužami nederīgie zari [G.]
10 C		Td
11 P		
12 S		TUKŠS MĒNESS
13 S		
14 P		Pr SĒRSNU MĒNESIS
15 O		Ot Kad ierauga jaunu Mēnesi, meltas zīlē laimī. Mē-
16 T		Tr ness vakaros ķer Sauli
17 C		C/Pv Mazā Kustoņu diena. Jādzen zvirbuli.
18 P		Pt Jaunā Mēnesī jācērt "egļi" (ecēšām) [G.]
19 S		Ss Jaunā Mēnesī nekad neizved mēslus [G.]
20 S		Sp ☉ → A pl. 22.28 - pavasara saulgrīži
21 P		Ps Lielā Kustoņu diena
22 O		Dv Secības: rītā skrejot un gaviļējot svelc
23 T		Pr pavasarī (Mājas Viesis, 1857; 22)
24 C		Ot Kazimira diena, jāatlido cīruļiem
25 P		Tr Atmoda, Pavasara Māra. Sagaida Sauli pie strau-
26 S		C/Pv ta. Jāgaviļēt. Lidakas dodas nārstot uz applū-
27 S		Pt Pūpolu svētdiena. Virbošana
28 P		Ss Pilnā Mēnesī no labākām bīdēm miltiem cepti sau-
29 O		Sp siņi stāv pārli gadam [G.]
30 T		Ps Bērzu sulas jātecina pilnā Mēnesī [G.]
31 C		Dd Zaļā Ceturtā diena

APRĪLIS

Dienas	Mēness gaita un vecums	Sējas nedēļas	Senie mēneši, savaišu dienas, tradicionālās dienas un S. Guberta 1649. g padomi
1 P	(lejā /		Pr Lielā Piekta. Kāp kokos un sauc
2 S	5.56	Miežu sējas	Ot SĒRSNU MĒNESIS Sietīņš uz pāris mēnešiem pazūd
3 S	5.56	sāku	Tr Lieldienas. Sietīņa dziļānas rotaļa
4 P	5.56	mu 13	C/Pv Māras d. [17gs.]. Lidakas nārsto [G.]
5 O	5.56	nedēļas	Pt Ābelēm un bumbierēm ņem potzarus, kad
6 T	5.56	pirms	Ss $\odot$ lelet Ū un sāk dilt, (arī 3.-4. V) [G.]
7 C	5.56	Jēka	Sp Pēdējā ceturksni kalnainās vietās izved
8 P	5.56	biem	Ps mēslus [G.]. Vecā Mēnesī jāuzar labības zeme, [āsē] sīpoli [G.]
9 S	5.56	uzdod	Td
10 S	5.56	S. Guberts	Lieldienu atsvēte
11 P	● 3.18	1645.g.	TUKŠS MĒNESS
12 O	(tālāk		
13 T	3	Sējas	Pr SULU MĒNESIS
14 C	4	nedēļas	Ot Mēness ķer Sauli. Mēlās zilā.
15 P	5	ievedis	Tr Daži nogriež potzarus pusl dienas pirms
16 S	kalnā	G. Kriegers	C/Pv Jaunā Mēness, lerok treknā zemē līdz Mēness 12. dienai, tad potē [G.]
17 S	7	savā	Pt
18 P	8	Kurze	Ss
19 O	5.35	mes	Sp Aprīlī [āsē] zirņi [G.]
20 T	L 10	kalen-	Ps $\odot \rightarrow$ Vr pl. 1.10
21 C	L 11	dārā	Dd Līdz Ūsinēm jābēl dz aušana
22 P	J 12	1681.-	Pr Laba sēja, kad spožs $\odot$ lelet J [G.]
23 S	J 13	1707.g.	Ot Ūsiņi. Kauj gaili. Sāk rotāt 3 d. pirms pilna $\odot$ sēj dārzenus [G.]
24 S	Sv 14		Tr Laba sēja, kad spožs $\odot$ lelet Sv [G.]
25 P	O 22.46		C/Pv Sevišķi laba sēja, kad $\odot$ 15 d. vecs [G.]
26 O	tuvāk		Pt Bērzu sulas jātecina pilnā $\odot$ [G.]
27 T	17	XIV	Ss Sīpoli [āsē] $\odot$ dilstošā fāzē [G.]
28 C	lejā	sējas	Sp Mazā Krustalne
29 P	19	nedēļa	Ps Mēness ar "puntēm"- nesēj miežus vecā mēslotā papuvē [G.]
30 S	20		Dd

MAIJS

Dienas	Mēness gaita un vecums	Sējas nedēļas	Senie mēneši, savaišu dienas, tradicionālās dienas un S. Guberta 1649. g. padomi
1 S	21	XIV	Pr Lapu diena. Vecā Ņ balina audeklus [G.]
2 P	17.33	sējas	Ot SULU MĒNESIS
		ned.	Stāda sīpolus Ū [G.]
3 O	23	agrās	Tr Jurģi 17.gs.-sēj Jurģu miežus [G.]
4 T	24	sējas	C/Pv Kartupeļus stāda vecā Ņ arī ķiršu ziedā [G.]
5 C	25	sāk.	Pt Vidējā Krustaine, Krustvāju, Staburaga d.
6 P	26	[G.]	Ss Vecā Ņ sēj, stāda sīpolus, ievāc nātrītes
7 S	27	XIII	Sp XIII - XI sējas nedēļā sēj miežus smagā
		sējas	māla zemē. Daži nesēj miežus pirms
8 S	28	ned.	Ps ievu zieda [G.]
9 P	(tālāk)		Td Tukšā mēneši vēži ir vāji [G.]
10 O	20.08	nesēj	© 20.35 - 22.04 raganas maitā Ņ, kura
11 T	2		riet 21.25 (gredzenveida aptumsums)
12 C	3		Pr Lielā Krustaine. Ņker Ņbeļziedos.
13 P	kainā.	XII	Ot LAPU MĒNESIS
14 S	Labi	sējas	Tr Ķirbjus sēj treknā zemē 5d. vecā Ņ [G.]
	red- 5	ned.	Auzas sēj vairāk jaunā, spožā Ņ [G.]
15 S	zams		C/Pv Ganu svētki ar vainagiem, ugunskuru,
16 P	vak.		Pt stabulēm, koklēm, dziesmām, dejām
17 O			Ss Labi stādīt, kad Ņiet cauri L [G.]
18 T	15.51	vidē-	Sp Mēness ar "puntēm" - miežus nesēj
19 C	10	jās	Ps svaigi mēslotā zemē [G.]
20 P	11	sējas	Dv Laba sēja spožā Ņ, Sv zīmē [G.]
21 S	12	sāk.	Pr Ņ → D pl. 9. Pirms pilna Ņ beidz ganīt pļavās.
			3d. pr. pilna Ņ sēj dārzeņus, stāda kāpostus.
22 S	13	XI	Ot 13-15 d. vecā Ņ sēj miežus svaigi mēslotā
23 P	14	sējas	Tr zemē [G.]
24 O	tuvāk	ned.	C/Pv Vislabāk visu sēt, kad Ņ ir 15 d. vecs [G.]
25 T	6.40		Pt Pilnā Ņ vāc vērmeles, liek brandvinā zālēm
26 C	17		Ss 15 - 17 d. vecā Ņ sēj miežus vecā mēslotā
27 P	18	X	Sp papuvē. 2 - 3 d. pēc pilna Ņ sēj sakņaugus,
28 S	19	sējas	Ps kviešus [G.]
		ned.	Mēness ar "puntēm" - nesēj miežus vecā
29 S	20	Zāļu	Dd mēslotā papuvē [G.]
30 P	21	ned.,	Pr Sēt un stādīt, kad Ņiet caur Ū.
31 O	22	nesēj	Ot Trekni vēži, sākot ar pilno Ņ [G.]

JŪNIJS

Dienas	Mēness gaita un vecums	Sējas nedēļas	Senie mēneši, savaišu dienas, tradicionālās dienas un S. Guberta 1649. g padomi
1 T	☾ 7.03	X	Tr LAPU MĒNESIS
2 C	/ 24	IX	C/Pv
3 P	/ 25	S. ned.	Pt Griķus sēj vecā ☾ [G.]
4 S	/ 26	vēlās sējas	Ss Vec. Urbāna d. [17. g.s.] zivis ceļo lejup [G.]
5 S	(tālāk	sāk	Sp Jūnija sāk. Ir pēdējā mēžu, bet labākā, kviešu sēja. Vecā ☾ pārstāda sipolus [G.]
6 P	/ 28	IX	Ps Pēdējā ceturtā snī izved mēslus, uzar rudzu zemi [G.]
7 O	/ 29	sējas	Td
8 T	/ 30	ned.	Pirms 10. VI labi sēt mēžus vidējā zemē
9 C	(● 11.27)	VIII	IX - VII sējas nedēļā sēj mēžus vieglā, arī vidējā zemē [G.]
10 P	kalnā	beidzamā	Pr ZIEDU MĒNESIS
11 S	/ 3	istā	Ot Jūnijā jāsavāc pirtsslotas [G.]
12 S	/ 4	sējas	Tr Labi stādīt, kad ☾ iet cauri L
13 P	L / 5	ned.,	C/Pv Laba sēja, kad spožs ☾ iet caur J, Sv.
14 O	L / 6	vēlās sējas	Pt Vitus diena
15 T	J / 7	sējas	Ss Kad Mēness ar "puntēm" - mēžus nesēj
16 C	☾ 22.58	beigas	Sp svaigi mēslotā zemē, citu var sēt [G.]
17 P	☾ J 19		Ps Laba sēja Sv zīmē [G.]
18 S	☾ Sv 10	VII	Dv Sēja jābeidz 4 d. priekš vec. Vitus d. (tagad iekrīt ap 21. VI) [LTT 33. 477]
19 S	☾ Sv 11	ned. līdz	Pr Senie Priekšjāņi. Ielīgošana
20 P	/ 12	vec.	Ot ☾ → Vz pl. 17.48 Senā Zāļu diena
21 O	(Tuvāk)	Jēkabiem.	Tr Priekšjāņi. Senā Ziedu diena
22 T	(Lejā		C/Pv Zāļu d. Pilnā ☾ meitas plebur pulšus
23 C	☾ 14.34	VI	Pt Ziedu d., Jāņi
24 P	/ 16	ned.	Ss Iztekas d. Siena laika sākums
25 S	/ 17	līdz	Sp Pēc Jāņiem sāk plaut slapjās pļavas [G.]
26 S	/ 18	vec.	Ps 7 gulētāji. Ja līst, līs 7 dienas
27 P	/ 19	Jēkabiem	Dd
28 O	/ 20		Pr Pērkona d. Pētera d., līgošana.
29 T	/ 21		Ot
30 C	☾ 22.32	V	

JŪLIJS

Die- nas	Mēness gaita	Sējas nedē- ļas	Senie mēneši, savaišu dienas, tradicio- nālās dienas un S. Guberta 1649. g padomi	
1 P		V	Tr ZIEDU MĒNESIS	
2 S			C/Pv Laldene, Mātes d. Dedza ugunis, ligoja, meta vainagu līepā	
3 S			Pt Starp Jāņiem un Lūcijas dienu (13.XII)	
4 P			Ss dažī leleic cirst būvkokus [G.]	
5 O			Sp	
6 T			Ps No Jāņiem līdz Jēkabiem - siena lalks	
7 C			Td un peldēšanās upēs, pīrti kurīna retāk	
8 P		IV	TUKŠS MĒNESIS	
9 S			7 brāļu d. - sākas lietus sezona	
10 S			LIEPU MĒNESIS	
11 P		III	Pr	Jaunā Dp lauts slens tik drīzi nepūst [G.]
12 O			Ot	
13 T			Tr	
14 C			C/Pv	
15 P			Pt	
16 S			Ss	
17 S			Sp	
18 P		II	Ps	Pūķa nakts (2.VIII pēc vecā st.). Krītošās zvaigznes arī saucas pūķi. Perseidas no 16. VII līdz 20.VIII, maks. 11. - 12.VIII
19 O			Dv	
20 T			Pr	
21 C			Ot	
22 P			Tr	
23 S			C/Pv	
24 S			Pt	
25 P		I	Ss	Maizes d., Saimnieku d., Jēkabi. Ligošana
26 O			Sp	Saimnieču d., Annas. Ziedo vaskus
27 T			Ps	Sēklī domātos rudzus nepļauj, lekams
28 C			Dd	graudu kodoli nav istī balti, tos tad
29 P			Pr	vēl laukā kaltē 8 dienas un tad jaunā
30 S			Ot	Mēnesī kuj [G.]
31 S			Tr	Rudzu laukā pīrti let jo bieži Svētd. pēc Jēkabiem ziedo upel

AUGUSTS

Dienas	Mēness gaita	Senie mēneši, savaišu dienas, tradicionālās dienas un S. Guberta 1649. g. padomi
1 P		C/Pv LIEPU MĒNESIS
2 O		Pt Vecā Pūka nakts
3 T		Ss Sējas nedēļu skaltījuma gals
4 C		Sp Jēkabi 17. gs.
5 P		Ps Saule rītos ker Mēnesi. Rotajas
6 S		Td Saule noķer un sacērt Mēnesi
7 S	● 11.46	TUKŠS MĒNESS
8 P		RUDZU MĒNESIS
9 O		Pr Uguns d. Labrenči. Sargās no uguns
10 T		Ot
11 C		Tr Silvēni, kuri atskrien no augusta līdz janvārim,
12 P		C/Pv kaujami [G.]
13 S		Pt Augustā jāsaģatavo rudzu zeme, rudzi jāizkuļ un jālesē, bet tos nesē D un DR vējā un lietūs
14 S		Ss laikā [G.]
15 P		Sp Dižmāra. Dziedniecības rituāla pelde, ziedošana,
16 O		Ps dziesmas Kāpurkalna ezerā (Etnogr. ziņas IV, 1894: 101)
17 T		Dv
18 C		Pr 3 d. pirms pilna Osēj rudzus svalgi mēslotā zemē
19 P		Ot un jaunos līdumos [G.]
20 S		Tr Labrenči 17. gs. Agrās sējas sāk, sēj rudzus smagā slapjā zemē [G.]
21 S	○ 9.48	C/Pv Mēness melnā Hāpsalas pils baznīcas logā
22 P		Pt Pilnā Mēnesī vāc dziedniecības zāles [G.]
23 O		Ss ☉ ➤ J. 3d. pēc pilna Osēj rudzus vecā mēslotumā;
24 T		Sp vecos līdumos; arī liesās zemēs [G.]
25 C		Ps Dižmāra 17. gs. Vidējās sējas sāk [G.]
26 P		Dd 8 d. pirms un pēc Bērtuļiem (17. gs.) sēj rudzus
27 S		Pr vidēji mitrās zemēs [G.]
28 S		Kad Mēness sāk dīlēt, ļauj labību, kuru grib atbērt mājturībai. Novāc zirnājus, kaņepes, līnus [G.]
29 P		Ot
30 O		Tr
31 T		C/Pv Vecā Mēnesī savāc olas ziemai, tās iekļē peļavās ar smailo galu uz leju [G.]

SEPTEMBRIS

Dienas	Mēness gaita	Senie mēneši, savaišu dienas, tradicionālās dienas un S. Guberta 1649. g. padomi
1 C	labi	Ss RŪDZU MĒNESIS
2 P	redz.	Sp Saule rītos ķer Mēnesi. Rotaļas
3 S	C, / rītos	Ps Bērtuļi 17. gs. Jānovāc ķīpioki, citādi tie iznīkst; tie siltumā jāzāvē [G.]
4 S	/	Td Saule nokur un sacērt Mēnesi
5 P	21.34	TUKSS MĒNESS
6 O	/	
7 T	/	Pr SILU MĒNESIS
8 C	tuvāk	Ot Mazā Māra. Čūskas līn zemē
9 P	/	Tr Auzas jāpļauj laikus, dzeltenbrīduma auzas arī
10 S	/	C/Pv labi dīgst [G.]
11 S	/	Arī ar miežu pļauju līgi nekavējas [G.]
12 P	14.35	Pt Vēlās sējas sākums 1.IX, t.i. 8 d. pēc Bērtuļiem
13 O	lejā	Ss (17.gs.). Sēj tikai vieglās baļtas smiltis zemēs [G.]
14 T	/	Sp
15 C	/	Ps Krusta pacelšanas d. Čūskas saiet zemē
16 P	/	Dv Septembrī mērcē kaņepes un linus; ziemeļu vējā
17 S	/	Pr zemleklī tos nemērc [G.]
18 S	/	Ot Bišu kokos jākāpj īsi pirms pilnā O saulainā laikā [G.]
19 P	23.01	Tr Mazā Māra [17.gs.]. Cērp aļtas [G.]
20 O	/	C/Pv Pilnā O vāc apiņus, ābolus, bumbierus, brūkle-
21 T	/	Pt nes (cepumiem), pārstāda rozes [G.]
22 C	/	Ss Drīz pēc pilna O pārstāda kociņus [G.]
23 P	/	Sp Septembrī vāc kadiķu ogas [G.]
24 S	tālāk	Ps ☉ → Sv pl. 9.19 Sākas rūsas nedēļa
25 S	/	Dd Krusta pacelšanas d. (17.gs.) - beldzas vēlā zlemāju sēja [G.]
26 P	/	Pr Vecā O vāc garšaugus - rūtas, salvijas u.c. [G.]
27 O	kalnā	Ot Drīzi pirms Miķeļiem sēj ziemas kviešus [G.]. Ne-
28 T	2.24	Tr sēj, kad Mēness ir pārāk jauns vai vecs, nav
29 C	/	C/Pv spožs [G.]
30 P	/	Pt Rudenāji, Mikālis, applāvības. Ķer Jumi, piln rudzu
	/	Ss valnagu, kauj gailli, ziedo vasku, atsien "vilkaņ muti" (mīstīklas)

OKTOBRIS

Die- nas	Mēness gaita	Senie mēneši, savaišu dienas, tradicionālās dienas un S. Guberta 1649. g. padomi
1 S	labi redz.	Sp Rudens Māra. Meltas nāk Istabā gulēt SILU MĒNESIS
2 S	ritos	Ps Sākās Suveksis - vimbu zveja Daugavā
3 P		Td Vecā $\bigcirc$ vāc zustrēņu un baldariāna saknes [G.]
4 O		Saule nokrē un sacērt Mēnesi
5 T	(● 5.56)	TUKŠS MĒNESS
6 C	tuvāk)	
7 P		Pr ZEMĻIKU MĒNESIS
8 S		Ot Pēc apļāvēbām Jaunā Mēnesi iesākas Veļu mēne- sis (Konv. vārdn. 2346 lpp.)
9 S		Tr Miķeļi 17. gs.
10 P	lejš	C/Pv Kulšanas sākums
11 O	$\bigcirc$ 21.18	Pt Dvēseļu laikā zemnieki nekuļ zirņus [G.]
12 T		Ss Drīzi pēc jaunā $\bigcirc$ jākauj vecos nobarotos lopus.
13 C		Sp Drīzi pēc Miķeļiem augošā $\bigcirc$ sāk nobarot cū- kas [G.]
14 P		Ps
15 S		Dv Augi ar rūgtu vai asu garšu jāvāc, kad $\bigcirc$ ir zem zemes [G.]
16 S		Pr Pirms pilnā $\bigcirc$ jākauj jaunlopi, bet parasti kauj
17 P		Ot arī vecos lopus. Jāgādā, lai $\bigcirc$ neapspid tādu gaļu [G.]
18 O		Tr
19 T	$\bigcirc$ 14.19)	C/Pv
20 C		Pt Trijās d. pēc pilnā $\bigcirc$ novāc galviņu kāpostus.
21 P		Ss Trīs d. pēc pilnā $\bigcirc$ pārstāda mežņus. Kaulēņu augļu kokus stāda pilnā $\bigcirc$ vai kad tas drusku sāk dilt [G.]
22 S	(tālāk	Sp
23 S		Ps $\bigcirc \rightarrow$ Sk. pl. 17. Beidzās Suveksis
24 P	kalnā	Dd
25 O		Pr Vecā $\bigcirc$ vāc baldariāna u. c. saknītes [G.]
26 T		Ot
27 C		Tr
28 P	$\bigcirc$ 18.45	C/Pv Simjūdi, veļu laika beigas. Iet Simjūda bērnu gā-
29 S		Pt jlenos
30 S		Ss
31 P		Sp Beidzas kulšana

NOVEMBRIS

Dienas	Mēness gaita	Senie mēneši, savaišu dienas, tradicionālās dienas un S. Guberta 1649. g. padomi
1 O		Ps ZEMĻIKU MĒNESIS
2 T		Td
3 C	●15.36	TUKŠS MĒNESS
4 P	tuvāk)	
5 S		Pr SALA MĒNESIS
6 S	lejā	Ot Mārtiņa bērmos vairāk let puisi maskās,
7 P		Tr arī melteru maskās, "Mārtiņa" vadībā, lū-
8 O		C/Pv kot meltas, pāri Mārtiņa aizsaldētajiem
9 T		Pt ↓ ledus tiltiem
10 C	D 8.15	Ss Senākais Mārtiņu vakars. Jaunie Mārtiņi
11 P		Sp Senākle Mārtiņi. Saberi
12 S		Ps Sākas līnu apstrādāšana un vērpšana
13 S		Dv
14 P		Pr
15 O		Ot
16 T		Tr Pirms Katrīnām nedrīkst cirtēt altas, jo Katrīnās
17 C		C/Pv altas ejot baznīcā [LTT 13201]
18 P	○8.58	Pt ●6.26 - 11.02 raganas maltā Mēnesī, kurš riet
19 S	tālāk	Ss 8.08 (pusēnots aptumsums)
20 S	kalnā	Sp Vecā ☾, tīklīdz ir ūzsalis un apžuvis, jātura slap-
21 P		Ps jās pļavas [G.]
22 O		Dd ☾ → St pl. 15
23 T		Pr
24 C		Ot Katrīnas vakars. Katrīnas bērmos vairāk let meltas
25 P		Tr Katrīnas maskās, arī puisi maskās, "Katrīnas"
26 S	☾ 9.05	C/Pv vadībā, bieži pa atkušņa dubļiem, ap-
27 S		Pt raudzīt puisi
28 P		Ss Andra vakarā puisi un meltas maskās
29 O		Sp ↓ kopā let ciemos iepazīties
30 T		Ps Andra vakars. Meltas liek pavisam jaunus cimdus
		Andra d. pagalmī, sapnī zilē laimī, pēdējo naktī
		gadā galda tautas

DECEMBRIS

Die- nas	Mēness gaita	Senie mēneši, savaišu dienas, tradicionālās dienas un S. Guberta 1649. g. padomi
1 C	/	Td <i>SALA MĒNESIS</i>
2 P	/ (tuvāk)	Pēc Katrīnām vecā cērp aitas [G.]
3 S	● 1.55 lejā	<i>TUKŠS MĒNESS</i> Bārbalas, Aitu, Kazu d. Cērp aitas [LTT 1906 - - 1912]
4 S	/	Pr Katrīnas 17. gs.
5 P	/	Ot Niklāvl. Zirgu diena
6 O	/	Tr <i>VILKU MĒNESIS</i>
7 T	/	C/Pv
8 C	/	Pt Aitas jācērp jaunā Mēnesī (LTT 366 - 376), pilnā
9 P	○ 23.07	Ss (LTT 377 - 380), vecā (384 - 385), ziemā vecā, vasarā jaunā (389 - 390) Mēnesī
10 S	/	Sp Zvēru laika sākums 2 nedēļas pirms Ziemas svēt-
11 S	/	Ps klem
12 P	/	Dv Lasļa, Lūcija, Govju diena
13 O	/	Pr Jaunā Mēnesī cērt malku, tad koki drīzi ataug.
14 T	/	Ot Jaunā Mēnesī sausās dienās cērt skuju kokus
15 C	(tālāk	Tr lietas kokiem [G.]
16 P	/	C/Pv Vilku mēneša galvenais piektvakars
17 S	kalnā	Ap veco gadu pilna Mēness naktī meitas ar ritu-
18 S	○ 4.18	ālu zilēja laimi
19 P	/	Ss Daži ieteic cirst lietas kokus no Jāņiem līdz Lū-
20 O	/	Sp cijas dienai [G.]
21 T	/	Ps Lūcija 15. gs., Isākā diena gadā (LTT 18016)
22 C	/	Dd ☉ → M pl. 4.23. Ziemas saulstāvī
23 P	/	Pr Lūcija 17. gs. Diena atkal top garāka [LTT 18016]
24 S	/	Ot Kūku, Bluķu vakars. Lec buku maskās. Vilku dzi-
25 S	○ 21.07	šanas rotaļa
26 P	/	Tr Ziemas svētki
27 O	/	C/Pv Kumeļu, Teļu un Jēru naktis [LTT 34531]
28 T	/	Pt Vecā Mēnesī sausās dienās cērt lapu kokus lietas
29 C	/	Ss kokiem un tīra slapjās pļavas. Pēdējā ceturks-
30 P	/	Sp snī izved mēslus uz tīrumiem [G.]
31 S	(tuvāk lejā	Td Vecgads. <i>TUKŠS MĒNESS</i>

SAULES CEĻŠ, ASTRONOMISKO UN BIOKLIMATISKO GADALAIKU SĀKUMI

Saule ieiet		Bioklimatiskie gadalaiku sākumi			
kur	kad	Gadalaiki	ilggadējie vidējie (1881—1960)	1991./1992. g.	raksturīgā gaisa temperatūra
Mežāža zīmē (♄)	21. decembrī pl. 22 ^h 26 ^m	Ziemas sākums (1993. g.)	24. XI (12.—30. XI)	5. XII	stabili noslīd zem 0°
Odensvīra zīmē (♊)	20. janvārī pl. 9 (1994. g.)				
Zivju zīmē (♐)	18. februārī pl. 23				
Auna zīmē (♈)	20. martā pl. 22 28	Pavasara sākums	24. III (21.—31. III)	23.—28. II	stabili paceļas virs 0°
Vērša zīmē (♉)	20. aprīlī pl. 11*				
Dviņu zīmē (♊)	21. maijā pl. 10*				
Vēža zīmē (♋)	21. jūnijā pl. 17 48*	Vasaras sākums	16. VI (10.—30. VI)	26.—27. V	stabili paceļas virs 15°
Lauvas zīmē (♌)	23. jūlijā pl. 5*				
Jaunavas zīmē (♍)	23. augustā pl. 12*				
Svaru zīmē (♎)	23. septembrī pl. 9 19*	Rudens sākums	25. VIII (15.—30. VIII)	2.—3. IX	stabili noslīd zem 15°
Skorpiona zīmē (♏)	23. oktobrī pl. 18				
Strēlnieka zīmē (♐)	22. novembrī pl. 15				
Mežāža zīmē (♄)	22. decembrī pl. 4 23	Ziemas sākums	24. XI (12.—30. XI)	23. X—24. XII (1992.—93. g.)	stabili noslīd zem 0°

* Vasaras laiks

Piezīme: vidējie ilggadējie datumi uzrādīti valsts centrālajam rajonam (Rīgai). Iekavās agrākie datumi visās zonās, izņemot pavasari, atbilst valsts austrumiem, vēlākie datumi — rietumiem. Tikai pavasaris sākas vispirms rietumu daļā un pakāpeniski aptver austrumu daļu.

Sastādījuši MATISS DIRIŠIS un ELGA ANDZEJEVSKA

ŠOGAD ATCERAMIES

Dzidra Cimermane, Saulvedis Cimermanis

Silajāņu keramiķim POLIKARPAM VILCĀNAM 26. JANVĀRĪ — 100

Visā Latvijā un ārpus tās tālu pazīstamais Silajāņu keramiķis Polikarps Vilcāns dzimis 1894. gada 26. janvārī Preiļu raj. (bij. Rēzeknes apriņķa) Silajāņu pagasta Dubu sādžā, apkārtnē pazīstamā podnieka sīkzemnieka Joahima Vilcāna (1859—1907) ģimenē. Šī sādža publikācijās dēvēta gan par Dubiem, gan par Dūbēm. Nemēģinot skaidrot, kam taisnība, piebildīsim tikai to, ka paši podnieki savu ciemu sauca par Dūbēm. P. Vilcāna dzimtene atradās Latgales lielākā podniecības centra pašā sirdī. Arī Dūbēs tikai retais zemnieks nestrādāja podnieka amatu. Podniecības tradicionālisma spilgts piemērs ir arī Vilcānu dzimta: Polikarpa un vēl divu iepriekšējo paaudžu laikā tā bija devusi vismaz 28 meistarus. Polikarps kopā ar brāli Staņislavu kopš bērnības vēroja tēva un citu amatnieku darbu, palīdzēja, kur varēja. Drīz pēc tēva nāves — jau 16 gadu vecumā viņš 1910. gadā uzsāka patstāvīgu darbu un izdedzināja pirmo darinājumu cepli.

Sākotnējo radošo darbu pārtrauca pirmais pasaules karš un pilsoņu karš, kurā viņš cīnījās latviešu sarkano strēlnieku daļās. Agriežies dzimtenē 1921. gadā, viņš atkal pievērsās zemkopībai un podniecībai, turpinādams senču tradicionālo nodarbošanos. Tomēr iedzimtais talants un interese par jauna meklējumiem darīja savu. Meistara veiklās rokas, labā gaume un lielā darba mīlestība jau 20. gados izvirzīja viņu par vienu no izcilākajiem Silajāņu, bet vēlāk arī visas Latvijas tautas keramiķiem. Keramikas izstrādājumi deva samērā labus ienākumus, kas meistaram ļāva uzlabot saimniecību un dzīvi. Latvijas agrārās reformas gaitā P. Vilcānam ieradīja kompaktu zemes gabalu. Uz tā ainaviski izteismīgā vietā bērzu birzītes malā viņš ierīkoja skaistu viensētu: uzcēla tajā jaunu dzīvojamu māju, kūti ar šķūni un pirti. Meistars pameta dzīvi sādžā, pārcēlās uz savu viensētu, ierīkoja tur darbnīcu un ieguva daudz mierīgākus, radošam darbam labvēlīgākus apstākļus, kādu nebija sādžā. Bija radīti stabili priekšnoteikumi mākslas keramiķa darbības uzplaukumam. Gadu gaitā tā ieguva arvien lielāku īpatsvaru viņa saimnieciskajā darbībā.

P. Vilcāna saskare ar Latvijas zinātnes un kultūras darbiniekiem sākās 1926. gadā, kad Latvijas Pieminēkļu valdes organizētās etnogrāfu ekspedīcijas dalībnieki strādāja Ludzas un Rēzeknes apriņķos, vācot ziņas par iedzīvotāju nodarbošanos, materiālo kultūru, tautas mākslu un citiem jautājumiem. Ekspedīcija Latvijas vēstures muzeja

(toreiz — Valsts vēsturiskā muzeja) etnogrāfijas nodaļas zinātniskajam arhīvam deva pirmos ziņu pierakstus, skicējumus un fotouzņēmumus par Latgales podniecību un fondiem pirmos Latgales podnieku darinājumus. Ekspedīcijas dalībnieku atvestie podnieku darbi izraisīja mākslinieku un kultūras darbinieku interesi par Latgales keramiku, jo silajāniešu krūzes, vāzes, podi, svilpītes un citi podnieku ražojumi bija visai savdabīgi un plašākām apriņķam sveši. Tie ievērojami atšķirās: 1) no tajā laikā plaši pazīstamās Vidzemes keramikas, ko pārstāvēja galvenokārt smilteniešu Jēkaba Drandas (1853—1915) un Adolfa Jaunozola, cēsinieka Jāņa Leviņa (1885—1961; amatu mācījies pie Bilskas Lejasošupu saimnieka — podnieka Blumentāla; darbības sākumposmā viņu stipri ietekmēja J. Dranda un citi smiltenieši) un valmierieša Mārtiņa Upes izstrādājumi; 2) no Kurzemes keramikas, kas bija pazīstama pēc rucavnieku Heinriha Augusta (strādājis 19. gs. beigās — 20. gs. sākumā) un Kārļa Volgemuņa (1887—1957) darbiem; 3) no Zemgales keramikas, kuru reprezentēja tukumnieka Jāņa Krieva (1882—1948) darinājumi.

20. gadsimta 20. gados dažādas biedrības un skolas sāka veltīt lielāku uzmanību mājas un sadzīves kultūras celšanai Latvijā, tajā skaitā dzīvokļu interjera bagātināšanai ar tautas lietišķās mākslas izstrādājumiem — audumiem, izšuvumiem, keramiku u. c. Līdz ar to radās interese un pieprasījums pēc savdabīgajiem Latgales podnieku izstrādājumiem. Šīs intereses rašanos sekmēja Mākslas akadēmijas profesora keramiķa Rūdolfa Pelšes labvēlība Latgales keramikai un viņa atzinīgās atsauksmes par to. 1926. gadā Mākslas akadēmijā atvēra viņa vadīto keramikas meistardarbnīcu. Pats profesors un ar darbnīcu saistītie mākslinieki centās izziņāt profesionālās mākslas saītes ar tautas lietišķo mākslu. Viņi pievērsa uzmanību jaunapzinātajai Silajāņu keramikai un tās redzamākajiem meistariem pavēra ceļu uz Latvijas un starptautiska mēroga lietišķās mākslas darbu izstādēm. Sākās Latgales dekoratīvās, keramikas uzplaukums, kas bija īpaši jūtams tās lielākajā un aktivākajā centrā Silajāņos, kur strādāja vēl citi labi podnieki. So talantu saimē īpaši izcēlās brālēni Andrejs Paulāns un Polikarps Vilcāns, kuri kopā radīja Latgales keramikā vesulu laikmetu. Viņu darinājumi regulāri nonāca izstāžu zālēs, muzejos un privātās kolekcijās. Kā nozīmīgākās minamas Latgales novada izstādes Rēzeknē 1936. gadā un Daugavpilī 1940. gadā, kā arī Zemgales novada izstāde Jelgavā 1937. gadā. Sevišķi plaši P. Vilcāna un A. Paulāna, kā arī citu Latgales keramiķu darbi bija redzami pirmajā Latvijas daiļamatniecības izstādē Rīgā 1937. gadā. Tajā reizē Latgales eksponāti daudzuma un krāšņuma ziņā pirmo reizi pārspēja pilsētu un citu Latvijas vēsturiski etnogrāfisko apgabalu keramiķu izstrādājumus. Silajāniešu darbi kļuva visai populāri. Mākslinieks un tautas lietišķās mākslas izcilais pazinējs Jēkabs Bīne izstādes vērtējumā rakstīja: «Visur, kur vien acis metam, — redzam keramiku. Vadošā loma te piekrit ne Rīgai, bet gan Latgalei. Ir taisni brīnums, ka šie Latgales podnieki pratuši saglabāt mūsu sen senās podniecības pārdašas [parašas — *aut.*]. Kā raksti, tā pamatveidi te etnogrāfiski isti. Par spīti visiem svešiem kultūras strāvojumiem — Latgales podniecība turējusies uz veciem pamatiem. Viņu apdraud tagad mūsu pilsētu tirgus preces gaume. Daudzo izstrādājumu vidū izceļas Andrejs Pāvulāns [Paulāns — *aut.*] no Silajāņu pagasta, kas izstrādājis māla krūzes, puķu traukus, svečturus un zirdziņus — stabulītes. Blakus šim meistaram var minēt vēl Polikarpu Rivču, Pēteri Tuču, Jāni Kaļvu, Polikarpu Vilcānu un Jāni

Dubovski.» Izstādē redzēto Latgales keramiku augstu vērtēja arī autoritatīvais mākslas vēsturnieks Boriss Vipers. P. Vilcāns par Rēzeknes un Jelgavas izstādēs parādītajiem darbiem saņēma trešās pakāpes godalgas, bet par Daugavpils izstādi — sudraba medaļu. Dailamatniecības izstādē Rīgā viņš ieguva sudraba medaļu.

Sajās izstādēs izliktie darbi parādīja P. Vilcāna talantu un pavēra ceļu uz plašajām starptautiskajām mākslas izstādēm Parīzē 1937. un Berlīnē 1938. gadā. Vispasaules mākslas izstādē Parīzē viņš ieguva diplomu un zelta medaļu, bet pirmajā Starptautiskajā amatniecības izstādē Berlīnē — goda diplomu.

Sākot ar 20. un 30. gadu miju, P. Vilcāna darinājumi lielā skaitā ienāca muzeju un privātpersonu kolekcijās. No tām kā plašākās mums zināmās minamas Latvijas vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas kolekcija un mākslinieku J. Bīnes, N. Strunkes, E. Veilanda kolekcija. Pēckara gados daudz meistara darbu savākts jau minētā Latvijas vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļā, Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā, Valsts mākslas muzejā, Krievijas valsts etnogrāfijas muzejā Sanktpēterburgā, Rēzeknes muzejā, J. Raiņa memoriālajā muzejā Jasmuižā, kā arī dažādās privātās kolekcijās.

P. Vilcāna darinājumu attēli, norādījumi par tiem, darba paņēmieni apraksti un citas ziņas par viņa darbību publicētas daudzos prospektos, izstāžu katalogos, etnogrāfisko un tautas lietišķās mākslas materiālu krājumos, populārzinātniska un zinātniska rakstura grāmatās un rakstos. Kā nozīmīgākās un plašākās publikācijas, kurās atrodami dati par P. Vilcāna darbību, mināmas sekošas: 1) *Pujāts J. Latgales keramika.* — Rīgā, 1960.; 2) *Feldmane Dz. Podniecība // Latviešu tautas māksla.* — Rīgā, 1961. — 1. sēj.; 3) *Feldmane Dz. Keramikas rotāšanas rīki un darba paņēmieni Latvijā* (19. gs. beigās un 20. gs.) // Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīgā, 1960. — 2. laid.; 4) *Feldmane Dz. Trauku apdedzināmie cepli Latgales un Vidzemes lauku podniecībā* (19. gs otrā puse—20. gs.) // Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīgā, 1961. — 3. laid.; 5) *Cimermanis Dz., Cimermanis S. Keramiķu Andreja Paulāna un Polikarpa Vilcāna devums latviešu tautas mākslai un zinātnei // Latvijas PSR ZA Vēstis.* 1970. — 3. nr. Daudzus populārzinātniskus apskatus par P. Vilcāna darbību ir publicējis mākslas zinātnieks J. Pujāts.

Otrā nopietnā tikšanās ar Latvijas zinātni P. Vilcānam iznāca 1943. gadā. Toreiz Pieminekļu valde organizēja plašu un rūpīgu materiālu vākšanu par Silajāņu podniecības vēsturi, par podnieku darba tehnoloģiju, darbarīkiem un paņēmieniem, par podnieku dzimtām un citiem jautājumiem. Šie materiāli kā podnieku stāstījumu un ziņu vācēju vērojumu pieraksti, darba rīku, piederumu un darinājumu apraksti, zīmējumi un fotoattēli glabājas Latvijas vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas zinātniskajā arhīvā, bet negatīvi — negatīvu fondā. Vienas no dziļākajām, plašākajām un vispusīgākajām ziņām iegūtas no paša Polikarpa Vilcāna.

P. Vilcānam un pārējiem Silajāņu keramiķiem smags periods bija pirmie desmit pēckara gadi. Tad valsts administratīvās un saimnieciskās politikas realizētāji centās likvidēt individuālo ražošanu un tās vietā radīt vienīgi kolektīvo ražošanu. Podniekus, tāpat kā citus amatniekus, aplika ar milzīgiem nodokļiem. Pēc lauksaimniecības piespiedu kolektivizācijas 1949. gadā viņi kļuva par kolhozniekiem. Rajonu, ciemu un kolhozu administrācijas vēl 50. gadu pirmajā pusē viņus atklāti uzskatīja par ierāvējiem, pašlabuma meklētājiem, kolektīvā darba disciplīnas grāvējiem un citādi nevēlamiem elementiem,

aizliedza nodarboties ar amatu. Podniecības kā estētisko vērtību ražotājas nozīmi respektēja tikai retais ierēdnis. Kaut gan bija daži neveiksmīgi podnieku kā amatnieku kolektivizēšanas mēģinājumi, podniecību kopumā apkaroja. Daudzi meistari no tās atteicās, citi mainīja dzīves vietu un iekārtojās valsts darbā. Vēl citi turpināja strādāt pusslepeni un no kolhozu darba brīvajā laikā. Pēdējo saimē ieskaitāms arī P. Vilcāns. Viņu darinājumos tāpat kā pirms gadu desmitiem galveno vietu atkal ieņēma glīti saimniecības trauki.

1952. gadā Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā kā pētniecības tēma tika ieplānota Latvijas podniecības vēstures izziņošana. Radās doma uzstādīt muzejā Latgales podnieka sētu ar visām celtnēm, iekārtot tās ar amatnieka darbarīkiem un darinājumiem. Uzsākot meklējumus, ceļš vispirms veda uz Silajāniem. Preiļos, tautājot tālāko ceļu, tika norādīti Riebiņi, caur kuriem varot nokļūt Dubēs un tur tad būšot visvairāk podnieku. Riebiņos tuvāko ceļu uz turieni norādīja caur Duncišķiem, Markovu un Spakiem. Dubēs kā pirmo pieturas punktu, protams, norādīja viscieņītākā podnieka Polikarpa Vilcāna sētu. Tā bija viņa trešā un visilgstošākā saskare ar Latvijas zinātnes darbiniekiem.

Pēc Vilcāna norādījumiem apsekojām visas apkārtējās podnieku sādžas, kur meklējām muzejam noderīgas ēkas, darbarīkus un darinājumus. Tajā sākotnējā materiālu vākšanas periodā iepazināmies ar Aloizu Babri, Polikarpu Cernavski, Jāni Dubovski, Jāni Kalvi, Onufriju Kondrovu, Andreju Paulānu, Antonu Ušpeli (vecāko), Aleksandru un Staņislavu Vilcāniem un dažiem citiem attālāk dzīvojošiem podniekiem. Iegūtie rakstītie materiāli glabājas Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja zinātniskajā arhīvā. Muzeja Latgales sektorā ir uzstādīts Vilcāna kaimiņa, jau minētā keramiķa Jāņa Dubovska ceplis un Klebova Gailišu sādžas podnieka Staņislava Pūgaiņa dzīvojamā māja — darbnīca.

1953. gadā Brīvdabas muzejā radās doma iekārtot izstādi, kas parādītu Silajāņu podnieku darba tehnoloģiju, sākot no mālu ieguves līdz darinājumu izdedzināšanai un nodošanai pircējiem. P. Vilcāns aktīvi piedalījās izstādes sagatavošanā. Viņš izveidoja un izdedzināja Silajāņu podnieka cepla maketu, iztaisīja dažādas gatavības pakāpes darinājumus (izvirpotus un apžāvētus, izrotātus ar angobas un gravēto rakstu, apputinātus ar vāpi, izdedzinātus normāli un izdedzinātus ar defektiem), sagatavoja un izdedzināja tieši šai izstādei domātus dažādus saimniecības traukus un dekoratīvos traukus — formu tipu un variantu paraugus. Papildus tam viņš nodeva muzejam gandrīz pilnu savu darbarīku komplektu: darinājumu nogludināšanas un izrotāšanas rīkus, vāpēšanas piederumus, keramikas izdedzināšanai lietojamus paliktnus, aptveres un citus. Brīvdabas muzejā 1955. gadā iekārtotā izstāde bija pēckara gados pirmā, kurā varēja apskatīt Latgales keramiku un gūt priekšstatus par tās tapšanas procesu. Pēc šīs izstādes Latgales keramikas pētīšanā un propagandā iesaistījās J. Pujāts un mākslinieks keramiķis Eduards Deflavs.

Latgales keramika atkal kļuva populāra. 1957. gada aprīlī kombināta «Māksla» salonā iekārtoja otro Silajāņu keramikas izstādi, 1957. gada jūlijā toreizējā Latvijas PSR Vēstures muzejā — trešo. Tām sekoja citas Latgales keramikas izstādes: 1958. gada janvārī Cēsu novadpētniecības muzejā, 1958. gada novembrī — Daugavpils Kultūras namā un bij. Valsts latviešu un krievu mākslas muzejā — Latgales Kultūras nedēļas izstāde. Visās izstādēs vienu no redzamā-

kajām vietām iepēma P. Vilcāna izstrādājumus, ko izpirka dažās pirmajās izstāžu dienās. Minētajos gados P. Vilcāna darbus eksponēja arī Maskavā, Leningradā (Sanktpēterburgā) un Preiļu rajona tautas lietišķās mākslas darinājumu izstādēs.

Piedalīšanās Latvijas un PSRS mēroga izstādēs keramiķiem atkal pavēra ceļu uz starptautisko izstāžu zālēm. 1958. gadā Vilcāns piedalījās Latviešu mākslas izstādē Bukarestē, 1959. gadā — Leipcigas pavasara tirgū. Viņa darbu tehnisko kvalitāti un māksliniecisko vērtību vispusīgi atzina. Viņš saņēma daudzus goda rakstus un kļuva visai populārs plašās aprindās. 1957. gadā meistaru uzņēma Latvijas Mākslinieku savienībā. 1958. gada 13. decembrī viņš saņēma Latvijas PSR Nopelniem bagātā mākslas darbinieka goda nosaukumu un medaļu «Par darba varonību». Vilcānam piešķīra personālo pensiju.

P. Vilcānam keramika darbs bija dzīves galvenais saturs. Neraugoties uz ievērojamo gadu skaitu, viņš vēl 60. gados turpināja ražīgi strādāt un gatavoja skaistus darinājumus, piedalījās mākslas izstādēs.

P. Vilcāns savas zināšanas deva arī citiem. Viņa sētā bieži sanāca apkārtnes podnieki, lai paskatītos, kā meistars strādā, lai padalītos ar viņu darba pieredzi.

Runājot par izcilo mākslas keramiķi, jāatzīmē tā vienkāršība un siltums, ar kādu Vilcāns un viņa ģimene izturējās pret cilvēkiem, kas ieradās pie viņa kā vienkārši mākslas cienītāji, kā pētnieki vai arī kā viņa darba vērtētāji un dažkārt padomdevēji. Ipaši gribas izcelt viņa sadarbību ar jau minētajiem prof. R. Pelši 20.—30. gados un ar J. Pujātu 50.—60. gados. Nepārtrūka arī saites ar novadnieku Staņislavu Kaļvu, kurš pēdējos gadu desmitos dzīvoja Rīgā un bija viens no vadošajiem keramiķiem kombinātā «Māksla». Kaļva bija silajāniešu dzīvā saikne ar centru un Rīgas keramiku. P. Vilcāna sētā vienmēr valdīja tīrība un kārtība. Viņa dzīvesbiedre bija vienkārša lauku sieviete un lieliska māsainiece.

P. Vilcāns visu radošo mūžu bija meklētājs, kurš centās uzlabot Latgales tradicionālās podniecības tehnoloģiju, radīt jaunus darbarīkus, jaunas darinājumu formas un rotājošos elementus. Kopā ar A. Paulānu viņi pirmie sāka domāt par podnieku dzīves un darba apstākļu uzlabošanu, jo sensenā darba vieta — visas ģimenes dzīvojamās istabas kakti — bija kļuvusi par šauru jaunajam darba virzienam — dekoratīvās keramikas ražošanai. Podnieka darbs istabā nopietni pasliktināja ģimenes dzīves apstākļus un radīja pat zināmus draudus veselībai. Mākslas keramiķiem bija vajadzīgas plašākas, gaišākas un mierīgākas darba telpas, kurās nelūgti cilvēki netraucētu viņu māksliniecisko ieceru realizēšanu, kurās darinājumus varētu ērti izžāvēt, novāpēt, izkārtot un uzglabāt. Izejot no šādās viensētā, abi meistari uzcēla jaunas, plašākas dzīvojamās mājas. Vecās istabas vienu galu pārveda uz viensētu, uzstādīja nedaudz attālāk no pārējām ēkām un iekārtoja tajā darbnīcu. Tās galā uzcēla otru telpu, kurā ierīkoja darinājumu izdedzināmo cepli. P. Vilcāns jaunās darbnīcas sānos vēl piebūvēja pieliekamo gatavajai produkcijai. Jaunās darbnīcas ievērojami uzlaboja izstrādājumu kvalitāti un podnieku darba apstākļus: atkrita ar sauso vāpi apputinātās keramikas nešana no kādreizējās istabas uz pašālu esošo cepli (tagad darbnīca un ceplis atradās līdzās zem kopīga jumta), darinājumu apputināšana dzīvojamās telpās ar veselībai kaitīgo svina vāpi, mitro mālu glabāšana un veidošana istabā u. c. Viņu piemēram sekoja citi podnieki.

P. Vilcānam darbnīca bija svētnīca, ar kuru saistījās dzīves gaišākie brīži. Kad viņš veidoja keramiku, tad nedrīkstēja traucēt pat ģimenes locekļi. Izņēmums bija amata mācekļi P. Čerņavskis un A. Ušpelis (vecākais). Visa ģimene darbnīcā sanāca kopā vienīgi tad, kad izžāvētos un apputinātos darinājumus vajadzēja salikt ceplī un kad pēc izdedzināšanas un atdzesēšanas sākās paveiktā darba izņemšana no cepla, vērtēšana un nolikšana. Tad meistars bija laimīgs redzēt darbnīcā katru, kas līdz ar viņu priedzējās par sekmīgu veikumu.

P. Vilcāns daudz darīja, lai pilnveidotu darbarikus, kurus lietoja dekoratīvās keramikas ornamentēšanai. 30. gados latgaliešiem iepatīkās izstādēs redzēto tukumnieka J. Krieva darbnīcas ražojumu dziļi gravētais raksts un rucavnieku bagāti izrakstītie trauki. So un citu jaunu raksta motīvu izveidošanai nederēja silajāniešu tradicionālie keramikas rotāšanas rīki: koka irbuliši, saru otiņas, ķemmites. P. Vilcāns savu rotāšanas rīku komplektu papildināja ar koka kātā iestiprinātu pulksteņa ritenīti, ar ieapaļu kaltiņu, ko izgatavoja no lietussarga spraišļa, ar vīles iedzītā smailo galu. Sos rīkus pārņēma arī citi keramiki.

Viens no svarīgākajiem podnieku darbiem bija darinājumu izdedzināšana, it īpaši izdedzinot dekoratīvo keramiku. Pietika niecīgas kļūmes, lai izstrādājumu sabojātu. Sīkākos un skaistāk apdarinātos traukus un rotālietas ceplī tradicionāli ievietoja lielākajos, lai pasargātu no saspiešanas un saskares ar citiem priekšmetiem, no dažādām nejaušībām. Lielākos un figurālos dekoratīvos veidojumus (krūzes, vāzes, šķīvjus, servīzes, augļu traukus, svečturus u. c.) ne vienmēr varēja ievietot citos darinājumos. Vilcāns izgatavoja īpašas darinājumu formai atbilstošas aptveres, kuras izdedzināmos priekšmetus pasargāja no saskares ar pārējiem. No Vilcāna tās pārņēma pārējie silajānieši. Aptveru iesakņošanās pavēra ceļu dekoratīvo šķīvju, servīžu, augļu trauku, svečturu darināšanai.

P. Vilcāna darinājumos valda formas un rotājumu harmonija, stingras proporcijas, izcila precizitāte un ļoti rūpīga apdare, kas ir mākslinieka darbu raksturīgākā iezīme. Viņa darbu formas izaugušas ilgos meklējumos. Rotājums rūpīgi pārdomāts, dažkārt pat iepriekš uzskicēts. Saulītes, likloči, skujiņas, trīsstūrīši un citi raksta elementi sakārtoti rūpīgi pārdomātās kompozīcijās. Tiek radītas jaunas un neatkārtotas rotājumu variācijas. Raksts Latgales keramikas izstrādājumos vislielāko pilnību un daudzveidību sasniedza tieši P. Vilcāna daiļradē. Viņu ar pilnām tiesībām varam uzskatīt par Latgales keramikas grafiskā rotājuma izcilāko meistaru.

P. Vilcāns nekad neapmierinājās ar jau sasniegto. Keramikā darbības sākuma posmā viņa grafiskais raksts bija viegli ieskrāpēts. Pēc Tukuma podnieku darbu iepazīšanas viņa gravējumā ienāca dziļākas līnijas. Taču laika gaitā radās secinājumi, ka Latgales keramikai tas nav pareizākais ceļš. Meistars atgriezās pie novada podniecības tradicionālā seklā skrāpējuma.

P. Vilcānu neapmierināja Latgalē izsenis ierastais vientonīgais vāpējums. Viņš sāka meklēt iespējas variēt vāpes toņus un radīt krāsām bagātākus darbus, mēģināja kombinēt divas dažādu toņu vāpes. Tā radās meistara iemīļoto zaļo un brūno, retāk brūno un dzelteno toņu kombinācijas. P. Vilcāna darbi ir augstā tehniskā līmenī, it īpaši daudzžuburu svečturi, servīzes, krūzes, lielformāta vāzes un dekoratīvie šķīvji. Radošā mūža pēdējā posmā viņš sāka veidot arī suvenirus — miniatūras vāzītes, kausiņus un citus.

Visai audzinoša un ievēribas cienīga bija P. Vilcāna attieksme pret savu darbu un mākslu. Katru, pat visnecīgāko un nenozīmīgāko izstrādājumu viņš veidoja ar lielu mīlestību un rūpību, darinot to iespējami skaistu. Viņa personā bija apvienots liels talants, neizsīkstoša darba mīlestība un izcila precizitāte. Rezultātā radās tie vienreizējie darbi, kas uz laiku laikiem iegājuši latviešu tautas lietišķās mākslas zelta fondā. Var droši apgalvot, ka P. Vilcāns neatlaidīga darba rezultātā izauga par vienu no izcilākajiem latviešu tautas keramikas meistariem. No laikabiedriem par viņu pārāks bija vienīgi ar izcilu radošo fantāziju apveltītais Andrejs Paulāns, kura mākslinieciskais vēriens visspilgtāk izpaudās darinājumu formu, plastisko rotājumu elementu un figūru daudzveidībā un izteiksmīgumā. Vilcāna talants turpretim viskrāšņāk izpaudās izdomā bagātajā un grafiski izteiksmīgajā rotājumā, kas saplūst organiskā vienībā ar darinājumu formām.

P. Vilcāns sāka strādāt kā vienkāršs Latgales lauku podnieks, kura ražojumi bija glioti un rūpīgi nostrādāti saimniecības trauki ikdienas vajadzībām. Pakāpeniski viņa darbā arvien lielāku vietu ieņēma dekoratīvie darinājumi. Mūža noslēguma posmā tie kļuva par galveno izstrādājumu veidu. Vienkāršos saimniecības traukus viņš veidoja tik, cik bija nepieciešams dekoratīvo izstrādājumu izdedzināšanai: Latgales podnieki izdedzināmos izstrādājumus ceplī lika noteiktā kārtībā, mazākos traukus ievietojot lielākajos. Bez tam joprojām saglabājās zināms pieprasījums pēc izturīgajiem un izskatīgajiem māla traukiem, jo rūpniecās ražotie metāla un stikla trauki neapmierināja cilvēku vēlmes pēc praktiskā un skaistā. So robu centās aizpildīt P. Vilcāns un citi keramiķi, darinot nereti visai dekoratīvus un rūpīgi izstrādātus vāpētus divos podus (medauniekus), puķu podus, vāzes, krūzes, krūzītes, pelnu traukus, pat izteiksmīgu formu nevāpētus piena podus un vārāmos podus: Latgalē līdz pat mūsdienās ir saglabājusies tradicionālā ēdiena gatavošana maizes krāsnī.

P. Vilcāna izstrādājumos atspoguļojas arī Latgales keramikas kopība un kultūrvēsturiskie sakari ar citu Latvijas apvidu un kaimiņu tautu — krievu, lietuviešu, poļu keramiku. Diemžēl šie jautājumi pagaidām tikai apjausti, bet nav pētīti. Perspektīva varētu būt arī baznīcas mākslas ietekmes skaidrošana gan P. Vilcāna, gan visas Latgales tautas keramikā.

Polikarņa Vilcāna darinājumi vairāk nekā 50 radošās darbības gados bija dziļi tautiski. To saknes meklējamas sensenajās Latgales podniecības un tautas mākslas tradīcijās. Viņa keramika viegli saprotama visplašākajām aprindām un tādēļ kļuvusi par neskaitāmu dzīvokļu un sabiedrisko telpu rotājošiem elementiem.

P. Vilcāna mūžs noslēdzās 1969. gada 8. maijā. Viņš apglabāts Dubēnu tuvajos Antonišķu kapos. No tautas dzīlēm nākušā mākslinieka radītās tautas mākslas vērtības dzīvo un sniedz ierosmi jaunajām tautas lietišķās mākslas meistaru paaudzēm. Ludzas muzeja brīvdabas nodalījā kā vēstures un kultūras piemineklis saglabāta viņa darbnīca. Jānožēlo, ka Preiļu rajona toreizējai vadībai 1969. gadā pietrūka prāta īstenot Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta ierosmi — saglabāt P. Vilcāna skaistā vietā esošo un labi sakārtoto sētu kā republikas nozīmes arhitektūras un mākslas pieminekli un kā būvnieciskā Silajāņu kultūrainavas sastāvdaļu. Šī sēta jebkuram apmeklētājam stāstītu par dižā meistara godprātīgajiem centieniem, darbības principiem un augstajiem estētiskajiem ideāliem, kuru tā trūkst ta-

gadējās Latvijas laukos. Mūsdienās sētas pastāvēšanas un satura dokumentāls liecinieks ir Latvijas Zinātņu akadēmijas Latvijas vēstures institūta etnogrāfijas nodaļas zinātniskajā arhīvā esošais 60. gados izdarītais māju uzmērojums un 1968. gada fotouzņēmumi. Tajā vasarā bija mūsu pēdējā tikšanās ar mākslinieku.

Nav šaubu, ka Polikarpa Vilcāna dzīve un devums arī turpmāk būs ierosmiu un ziņu avots darbiem par Latgales kultūru un tautas mākslu.

Edgars Vimba

Botānikim

ARTURAM MAURIŅAM 7. SEPTEMBRĪ — 70

Dabas kalendāra lasītāji jau ir pieraduši, ka katrā kalendārā ir kāds redkolēģijas ilggadējā locekļa profesora habilitētā bioloģijas zinātņu doktora Artura Mauriņa raksts.

Lielākā daļa profesora aktīvās dzīves un zinātniskās darbības ir aizritējusi Latvijas Universitātē, kur laikā no 1960. līdz 1992. gadam (vairāk nekā 30 gadu!) viņš bija Botānikas, vēlāk Botānikas un ekoloģijas katedras vadītājs. Bezgala plašs ir bijis profesora zinātniskais darbs, zinātniskās intereses un ieceres. Profesora specializācija ir dendroloģija — zinātne par kokiem. Tai ir veltīti zinātniski raksti un monogrāfijas, kurām materiāli vākti daudzveidīgajos un bagātajos Latvijas parkos. Dendroloģijai veltīts arī tāds plašākai lasītāju saimei domāts darbs kā «Saistošā dendroloģija» (1973). Ļoti tuvas profesoram arvien ir bijušas dabas aizsardzības, ekoloģijas un zinātniskās prognozēšanas problēmas. 1979. gadā A. Mauriņš publicē darbu «Kurp ej, daba?» ar apakšvirsrakstu «Pārrunas par zinātnisko prognozēšanu». Un kur nu vēl kopīgi ar Oskaru Gertu sarakstītais darbs «Laika zīmes» (1986), raksti preses izdevumos!

Artura Mauriņa dzīves ceļš aizsācies 1924. gada 7. septembrī Krasnojarskas novada Manskas rajona Zarubejā, uz kurieni pirmā pasaules kara vētra bija izdzinusi viņa vecākus.

Mazais Arturs agri sāka interesēties par dabu, Saļānu kalni ar savu skaistumu un daudzveidību izraisīja vēlēšanos izprast un izziņāt dabā redzēto, tajā notiekošo.

1941. gadā A. Mauriņš beidz Ivanovskas septiņgadīgo skolu un turpina mācības Orešanskas vidusskolā, 1942. gadā beidzot uzreiz 8. un 9. klasī. Tālākās mācības jāpārtrauc, jo viņu iesauc armijā un pēc nelielas apmācības nosūta uz fronti. Līdz kara beigām tiek izstaigāti gari kara ceļi. Taču arī šajā visiem tik grūtajā laikā Arturs Mauriņš saglabā nedzīstošu zinātkāres dzirksti — par to liecina viņa frontes un ierakumu biedri. Tieši tā: grāmatas esot ņemtas līdzī pat ierakumos. Vēl būdams armijas rindās, Arturs Mauriņš 1946. gadā kā eksternis beidz Rīgas 14. vidusskolu.

Zēna gados Arturs Mauriņš bija sapņojis kļūt par ģeologu. Vēlāk šīs intereses nosvērējušās par labu dzīvās dabas pētniecībai, proti, bioloģijai. Taču, tā kā dzīve spieda strādāt un LVU Bioloģijas fakultātē tajā laikā neklātienes nodaļas nebija, A. Mauriņš izlēmis iestāties Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Mežsaimniecības fakultātē. Par to, kādas bijušas šīs studijas, varam spriest pēc tā, ka

sešgadīgo kursu students apguva 4 gados, jau 1951. gadā saņemot diplomu ar izcilību.

Seko aspirantūra Leningradas Mežu akadēmijā. 1954. gadā A. Mauriņš sekmīgi aizstāv disertāciju un iegūst zinātņu kandidāta grādu.

1955. gadā sākas jauns darba etaps Salaspils dekoratīvās dārzkopības izmēģinājumu stacijā. Te tiek aizsākti plaši pētījumi par Latvijas dendrofloru; tie tiek turpināti Zinātņu akadēmijas Botānikajā dārzā, kas 1956. gadā tiek izveidots uz izmēģinājumu stacijas bāzes. Ar ZA Prezidija lēmumu Arturs Mauriņš tiek iecelts par šī dārza pirmo direktoru. Taču bez dārza direktora pienākumiem viņš uzņemas arī tos darbus, kas jāveic direktora vietniekam zinātniskajā darbā un zinātniskajam sekretāram. Bija jāuzsāk jaunā dārza veidošana, jāstrādā arī zinātniskais darbs. Līdzās Latvijas dendrofloras pētījumiem, kas iegūst plašu akadēmisku vērtību, tiek izvērtēti arī pētījumi augu introdukcijā. Tiek organizētas ekspedīcijas, tiek introducētas jaunas, līdz šim Latvijā nepazīstamas augu sugas un veikta to izpēte.

1960. gada rudenī Arturs Mauriņš kļūst par LVU Bioloģijas fakultātes docentu un Botānikas, vēlāk Botānikas un ekoloģijas katedras vadītāju; katedrā viņš strādā līdz 1992. gada februārim, līdz savai formālai aiziešanai pensijā. Sie vairāk nekā 30 darba gadi ir ļoti pilnvērtīgi, ļoti daudzveidīgi aizvadīti. Gan Arturam Mauriņam pašam, gan arī viņa kolēģiem.

1966. gadā A. Mauriņš aizstāv doktora disertāciju, iegūst doktora zinātnisko grādu, bet pēc gada viņam piešķir profesora zinātnisko nosaukumu. Viņa vadībā Botānikas katedra izveidojas par Bioloģijas fakultātes kvalificētāko katedru — tajā strādā 3 profesori un 4 zinātņu kandidāti.

Mācību darbs ar studentiem vienmēr ir bijis profesora uzmanības centrā — lekcijas un semināri evolūcijas teorijas pamatkursā, speckursi dendroloģijā, augu introdukcijā, bioloģiskajā prognozešanā. Savā laikā, kad katrai studentu grupai tika prasīts savs kurators, savs atbildīgais pasniedzējs, profesors pacēla savu balsi pret šo novecojušo sistēmu.

Daudz kas ir paveikts zinātniskajā darbā. Katedras zinātniskais darbs profesora A. Mauriņa vadīšanas laikā ir norisējis divos galvenajos virzienos: 1) Latvijas floras pētījumi un šīs floras aizsardzības problēmas; 2) pētījumi kvantitatīvajā augu ekoloģijā. Jāuzsver, ka šī otra virziena ieviešana un attīstīšana bija ļoti cieši saistīta ar plašu skaitļošanas tehnikas ieviešanu un programēšanu, arī ar veselū ligumdarbu sēriju, kuras dvēsele bija profesors A. Mauriņš. Šis virziens ir bijis arī izejas punkts un devis nodrošinājumu Bioloģijas fakultātes studentu apmācībai, izmantojot mūsdienu skaitļošanas tehniku. Te izauguši, pilnveidojušies un joprojām pilnveidojas jaunie speciālistu kadri.

70. un 80. gados, kad Latvijā sevišķi aktuālas kļuva dabas aizsardzības problēmas un īpašu aktualitāti ieguva pētījumi ekoloģijā, Botānikas katedra pārtapa par Botānikas un ekoloģijas katedru, nelielas studentu grupas sāka specializēties tieši ekoloģijā. Bet profesors A. Mauriņš aktīvi risināja tās problēmas, kas bija saistītas ar dabas aizsardzības plāna izstrādāšanu Latvijā.

Profesors Arturs Mauriņš, kaut arī formāli ir pensijā, bieži jo bieži sastopams Botānikas un ekoloģijas katedrā. Viņš vēl arvien veic noteiktu mācību darbu, piedalās semināros un konferencēs, kur

ir daudz, ko pārspriest un pārrunāt gan par veikto, gan arī par veicamo. Kā arvien, profesors ir dzīvespriecīgs, enerģisks, optimistiski noskaņots, pilns daudzām idejām un iecerēm.

Tādam būt arvien — to vēlam jubilejas reizē!

(Māra Vikmane)

Augu fizioloģei

HELĒNAI MAURIŅAI 23. DECEMBRĪ — 70

ZINĀTNIECE UN SKOLOTĀJA

Jau otrā biologu paaudze Latvijā profesori Helēnu Mauriņu sauc par savu Skolotāju.

Profesorei Helēnai Mauriņai 1994. gads ir jubilejas gads. Nu ir pienākusi tā reize, lai mazliet apstātos, atskatītos uz paveikto aizvadītajos gados un tad atkal turpinātu zinātnieces un pedagoģes darbu. Bet paveikts ir daudz, pat ļoti daudz. Šķiet neticami, ka to ir veicis viens cilvēks, sievietē, kura strādā mums blakus un ar savu apskaužamo aktivitāti un vitalitāti iedvesmo un aizrauj ne tikai studentus, bet arī savus kolēģus, daudzus mūsu valsts biologus un agronomus.

Jubilāre ir apbrīnojami darbīga visās dzīves jomās: zinātnē, pedagoģijā, sabiedriskajā un personiskajā dzīvē. Vairāk nekā 250 zinātnisko darbu autore, 20 disertāciju vadītāja, oponente apmēram 60 disertantiem gan Latvijā, gan arī ārpus tās. Viņa ir aktīva locekle vismaz 5 dažādās padomēs, ilgus gadus bijusi prodekāne zinātniskajā darbā, ir veikusi Rīgas pilsētas deputātes pienākumus, vadījusi Kirova rajona Zinības biedrības organizāciju, joprojām lasa lekcijas un referātus visdažādāko rangu konferencēs un sanāksmēs. Bez visa tā viņa ir divu bērnu māte, piecu mazbērnu vecmāmiņa. Taču uzskaitītais ir tikai daļa no profesores vispusīgās darbības.

Profesores Helēnas Mauriņas mūžs sācies 1924. gada 23. decembrī Rēzeknes apriņķa Makašēnu pagasta Voseļu ciema zemnieku Garanču ģimenē. Ģimene agri zaudē tēvu. Vecākais brālis Antons kļūst par divu māsu un jaunākā brāļa aizbildni. Māte un vecmāmiņa audzina bērnus darba tikumu, uzcītību, neatlaidību, mīlestību uz dzimto zemi.

Skolas gaitas H. Mauriņa uzsāk 1931. gadā Nautrēnu pamatskolā, kuru beidz 1938. gadā. Liela nozīme profesionālajā orientācijā izrādās mazpulka organizētajai ekskursijai uz Malnavu. Tā notikusi jaukā ziedoņa laikā, kad pirmie pavasara darbi ir bijuši apdarīti, skola pabeigta. Lai gan pirms Malnavas domas vienmēr bija traūkušās uz skolotāju institūtu, Helēna tanī pašā gadā iestājas Malnavas lauksaimniecības vidusskolā. Te aizsākas agronomiskās izglītības ceļš.

Pēc Malnavas lauksaimniecības vidusskolas beigšanas 1943. gadā H. Mauriņa strādā par skolotāju Silajāņu pamatskolā, bet 1944. gadā kļūst par pedagoģi Makašēnu vidusskolā.

1946. gadā H. Mauriņa uzsāk studijas Lauksaimniecības akadēmijas Agronomijas fakultātē. Visus piecus gadus visos priekšmetos viņa saņem tikai teicamas atzīmes. Jau pirmajā kursā viņa pievēršas

zinātniskajam darbam, aktīvi piedalās studentu pašdarbībā — dzied kori un spēlē dramatiskajā ansamblī.

Pēc akadēmijas beigšanas H. Mauriņa 1951. gadā iestājas aspirantūrā Leningradas Lauksaimniecības institūta Augu fizioloģijas katedrā. 1954. gadā pirms noteiktā termiņa tiek aizstāvēta disertācija par ziemas rudzu attīstību dažādas intensitātes apgaismojumā.

1955. gada 1. janvārī H. Mauriņa kļūst par asistenti LLA Augu fizioloģijas katedrā, bet kopš 1960. gada viņa ir LU Bioloģijas fakultātes Augu fizioloģijas un mikrobioloģijas katedras vadītāja. 1965. gadā tiek aizstāvēta doktora disertācija, kurā apkopoti un teorētiski vispārināti eksperimentu rezultāti par kukurūzas augšanas attīstības un organoģenēzes fizioloģiskajām īpatnībām. 1966. gadā jubilāre iegūst augstāko zinātnisko grādu — kļūst bioloģijas zinātnu doktore un tiek ievēlēta par profesori. 1967. gadā viņai tiek piešķirts profesora zinātniskais nosaukums, bet 1974. gadā — Latvijas PSR Nopelniem bagātās zinātnes darbinieces Goda nosaukums.

Universitātē plaši izvērsās H. Mauriņas pedagoģiskais un zinātniskais darbs. Tās ir lekcijas ne tikai pamatkursā «Augu fizioloģija», bet arī spekkursos «Fotosintēze» un «Augu attīstības fizioloģija». Tās ir garas darba stundas, kas aizrit laboratorijās, vadot studentu kursdarbus un diplomdarbus, jauno zinātnieku disertācijas. Viņa ir uzrakstījusi oriģinālu mācību grāmatu augstskolu studentiem «Augu fizioloģija», monogrāfiju «Vide un augu attīstība», kā arī daudzus mācību līdzekļus.

Daudz laika un enerģijas profesore velta Augu fizioloģijas laboratorijas izveidošanai, tās darba pilnveidošanai un zinātniskā virziena noteikšanai. Tiek skaidroti augu dzimumdiferenciācijas un heterozes fizioloģiskie aspekti, apgūta un ieviesta audu kultūru metode augu augšanas un attīstības jautājumu pētīšanā. Augu fizioloģijas un mikrobioloģijas katedrā profesores H. Mauriņas vadībā ir izvērstš plašs eksperimentālais darbs ne tikai augu fizioloģijā, šūnu kultūru fizioloģijā, bet arī mikrobioloģijā, molekulārajā bioloģijā, biotehnoloģijā.

Pēdējā laikā profesore H. Mauriņa lielu vērību veltī zinātniskā darba organizācijas pasākumiem, aktīvi darbojoties Latvijas Universitātes Zinātņu padomes ietvaros, vecbiedru Latvijas Zemnieku savienībā, Mazpulku veterānu klubā.

Profesore allaž ir darbīga un arī — aizņemta. Mēs esam pieraduši redzēt jubilāri nepārtrauktā kustībā; tādu viņu pazīst fakultātē, universitātē, arī visos Latvijas novados. Profesori H. Mauriņu mēs pazīstam arī kā lielu literatūras, mākslas, teātra un mūzikas cienītāju. Viesu reizēs profesore ir teicama mājasmāte savās mājās Salaspilī, sabiedrības dvēsele, daudzu skaņīgu dziesmu zinātāja un sacerētāja, tautas paražu un ticējumu tiecēja, kā arī laba māte un mīļa vecmāmiņa saviem pieciem mazbērniem.

Lai neapsīkst rosme jauno biologu sagatavošanā un zinātnisko ieceru īstenošanā!

BRĪVDABAS MUZEJAM 70 DARBA GADI

Sogad uz 70 pastāvēšanas gadiem atskatās Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs — vislielākā pašu būtiskāko latviešu tradicionālās materiālās kultūras vēstures avotu glabātuve un daudzu paudžu uzkrāto racionālo zināšanu propagandētājs. Muzejam ir milzīga nozīme latviešu un citu Latvijas iedzīvotāju tradicionālā dzīves veidā un kultūras vērtību izziņāšanā, saglabāšanā un pārmanīšanā. Par Brīvdabas muzeju kopumā un par tā atsevišķiem ekspozītiem jau daudz rakstīts muzeja katalogos, prospektos, rakstos periodikā, dažādās grāmatās. Tādēļ šajās nelielajās jubilejas piezīmēs mēģināšu akcentēt dažas tādas jautājumu grupas, kurām varbūt pievērsta mazāka uzmanība.

Brīvdabas muzejs vispirms ir iespējami tuvinātos apstākļos rekonstruētu mazu Latvijas kultūrainavu kopa. To veido atsevišķas ēkas, ēku grupas, veselās sētas un to daļas kopā ar Juglas ezera krasta līdzenumiem, smilšu pauguriem, priežu mežu, muzeja dārbiņu stādītajām alejām, koku grupām un atsevišķiem kokiem, dārzēm, žogiem un citu lauku sētai piederīgo. Kopas elementiem nereti ir savdabības, kas mūs tuvina Latvijas vēsturiski etnogrāfisko apgabalu dzīves veida un kultūras labākai izpratnei. Ir vajadzīgas tikai redzīgas acis tādu savdabību uztverti.

Muzeja centrālā laukuma malā, gandrīz tāpat kā kādreiz Usmas ezera austrumu krasta nolaidenumā, nelielā uzkalnā stāv 1704. gadā celtā Usmas luterāņu baznīca. To apjož senlaicīgais sklandu žogs, kuram visai tuvais jaunākas konstrukcijas sklandu žogs vēl nesen stāvēja ap Usmas kapsētu. Tās vienā malā pēc arhitekta Paula Kundziņa projekta vecās vietā uzcelta jaunā Usmas baznīca.

No Kuldīgas, Nīcas un Rucavas pārvesto 18. gs. 2. puses — 19. gs. celtņu kopa veido daļu no turīga zemnieka sētas, kas ierīkota pēc Kurzemē bieži sastopamās divpagalmu sistēmas principa. Tāds sētas izkārtojuma variants Kurzemē bieži redzēts pat mūsu gadsimta 80. gadu ekspedīcijās. Apbūves centrā stāv dzīvojamā māja. Starp to un pakavveida laidaru ierīkots darba jeb netīrais pagāisms, starp istabu un klēti — tīrais pagālmis. Klēts brīvi stāvošā konstruktīvi dekoratīvā fasādē — vaļējs lievenis ar griezumiem rotātiem stabiem, vērsts pret pagalmu un istabu. Klēts aizmugurē iestādīts ābeļdārzs, kurā izvietoti bluķa stāvpstropi. Pagalmus no ārpasaules šķir senlaicīgi konstruētais sklandu žogs. Dārzu norobežo blīvi pītājs rīķu žogs. Laidaru no pagalma atdala visai arhaiskais blīvais gulķoku jeb bulverķa žogs. Dienvidkurzemniecisko apveidu sētai dod ēku korpusu konstrukcijas un proporcijas, zemie četrslīpju niedru jumti, kuru kores nostiprinātas un rotātas ar krusteniski saliktajiem klāmburiem un jumta āžiem, tāpat jau minētais pakavveida laidars, kurā zem viena jumta apvienoti zirgu, govju, aitu un cūku staļļi, lopbarības novietnes, ratnica, kalpu klētiņa un lenķveida ēkām tik parastā caurbrauktuve.

Zemgales tradicionālās sētas kultūrainavas centrālā būve bija dārza vidū vai vienā malā uzceltā dzīvojamā māja. Tai pretim vai iesāņus ap vienu vai vairākiem pagalmiem dažādos variantos grupējās saimniecības ēkas. Dzīvojamās mājas priekšā pagalma pusē parasti ierīkoja puķu dārziņu, ko apņēma rīķu, zeduņu vai citādas

konstrukcijas zems žogs. Arī klēti, tāpat kā klēti Kurzemē, nereti būveja dārza malā vai vidū. Šī tradīcija ir visai stabila un dziļa. Zemgales vecsaimniecībā Bukaišos, Elejā, Penkulē, Sesavā, Svētē, Tervetē, Zāleniekos to labi vērojām vēl 1984. un 1992. gada ekspedīcijās. Muzeja Zemgales sēta nokomplektēta ar 18. gs. 2. puses — 19. gs. vidus būvēm.

Latgales sektorā atveidota novadā senāk tik parastā rindas sādža, kurā zemnieku un amatnieku sētas izkārtoja rindā gar abām ceļa pusēm. Galvenās celtnes parasti stāvēja ar galiem pret ceļu, pagalmus, dārzus, laidarus norobežoja ar senlaicīgajiem stāvkoku, guļkoku, slīpkoku un sklandu žogiem. Latviešu sētas ietvaros ēkas izvietotas pa pagalma perimetru, krievu zemnieka vecticībnieka sēta — taj parastajā ciešajā divrindu saiknē. Gar ezera krastu rindā saceltas sādžas pirtis. Šāda izkārtojuma ciemu paliekas Latgalē izdevās redzēt pat vēl 60. gadu un 80. gadu ekspedīcijās, piemēram, Liksnas Tiltos, Krāslavas Augusteniškos, Vecpils Zidinā, Vārkavas Lielajos Klaparos, Sultēs un citur. Muzeja Latgales sektora ēkas datējamas ar laiku no 18. gs. vidus līdz 20. gs. sākumam.

Vidzemes sektorā ar 18. gs. 2. puses — 19. gs. vidus celtnēm atveidots tas zemnieka sētas variants, kuram raksturīgs daudz nelielu būvju izklaidus izvietojums. Ievērota senā tradīcija — katrai vajadzībai kopai celt atsevišķu ēku. Sētai pašlaik ir nenobeigts izskats: ezermalas kāpas virsotnē vēl joprojām nav atjaunota nodegusi 18. gs. 30. gados celtā Vestienas Rizgu rija. Tā bija viena no izcilākajām muzejā pārvestajām latviešu būvēm un pirmā uz muzeju pārvēstā senceltne, tātad arī memoriāls objekts.

Muzejā izveidoto vēsturiski etnogrāfisko apgabalu un sīkāku apvidu kultūrainavu būtiskākā sastāvdaļa ir zemnieku, zvejnieku, amatnieku sētu dzīvojamās un saimniecības celtnes, lauku rūpniecības uzņēmumi (darvas ceplis, dzirnavas, amatnieku darbnīcas), atsevišķas sabiedriskās būves (krogs, hernhūtiešu saiešanu nams, luterāņu, katoļu, pareizticīgo baznīcas). Vecākā būve — Bornes baznīca celta 1537. gadā, ēku absolūtais vairums — 18. gs. 2. pusē un 19. gs., jaunākās — 20. gs. sākumā. Daļa eksponēto būvju ir patiesi unikāli objekti, kuriem izcila vieta latviešu kultūras vēstures atspoguļošanā. Tā, 17. gs. 70. gados Valmiermuižas Brežu mājās celtā rija liecina par to tālo laiku, kad Vidzemes zemnieki no dzīves labības žāvētavā — rijā sāka pāriet uz tās galā vai sānos piebūvētu īpašu dzīvojamo istabu. Brežos vismaz kopš 1684. gada darbojās viena no pirmajām latviešu zemnieku skolām Vidzemē. Kad Lielā Ziemeļu kara sākumā, ap 1702.—1703. gadu, skolas nams nodega, mācības noturēja rijas galā piebūvētajā istabā. Skola tajā darbojās līdz 1747. gadam. Brežu skola uzskatāma par vēlākās Valmieras draudzes skolas sākumu. Vēl piebilstams, ka latviešu zemnieku bērnu skolu ierīkošana rijām piebūvētajās istabās zināma arī citās Vidzemes vietās. 19. gs. vidū celtā Jeru pagasta Ārliuku rija ataino dzīvojamo riju celtniecības pēdējo posmu, kad rijas galā piebūvēja vairākas istabas, virtuvi, priekšnamus un pat citas telpas. Ap 1750. gadu celtā Rucavas Nidas zvejnieka dūmistaba un tajā pašā laikā Gaigalavas Meirānu ciemā celtā zemnieka dūmistaba [restaurēta pēc ugunsgrēka — S. C.] parāda principiālās atšķirības Austrum- un Rietumlatvijas iedzīvotāju seno mājokļu veidošanā. Austrumlatvijā ēkas apkures centrs — maizes krāsns ar tās priekšā esošo pavardu atradās istabā un dūmi izplūda tajā; istabai līdzās atradās neapkurināms nams. Rietumlatvijā mājas apkures centrs — atklātais pavards

un krāsns mute stāvēja namā; istabā atradās tikai krāsns sildošā daļa. Dūmi izplūda namā, un istaba bija brīva no tiem. 1785. gadā celtais Plāņu Jaunmežulu brāļu draudzes saiešanu nams stāsta par feodālisma perioda latviešu zemnieku plašas sabiedriskas kustības darbību. Tai bija liela nozīme latviešu sadzīves un kultūras veidošanā 18. gs. 2. pusē un 19. gs., kā arī audzināšanā vienotu mērķu sasniegšanai.

Muzejā uzstādītās celtnes ar savu būvķermeņu apveidiem un proporcijām, ar jumtu formām, konstruktīvajiem un dekoratīvajiem elementiem stāsta par Latvijas vēsturiski etnogrāfisko apgabalu tautas celtniecības stilu, atspoguļo latviešu un citu tautu kultūras kopību un kultūrvēsturiskos kontaktus materiālās kultūras jomā.

Visai būtiska muzeja darbības līnija ir cenšanās parādīt dažādas etniskās, sociālās un profesionālās piederības lauku dzīvi, darbu un tradicionālo materiālo kultūru attīstības gaitā. Tā ir parasta un starptautiski atzīta Brīvdabas muzeju rīcības metode, ko visai uzskatāmi redzam arī Stokholmas Skansenā, Lillehammeras un Oslo Brīvdabas muzejos. Lūk, tikai daži piemēri.

19. gs. 1. pusē celtajā Vietalvas Dzeņu maltuvē — īpašā ēkā rokas dzirnavu un citu graudu sasmalcināšanas ierīču novietošanai un miltu tvertņu glabāšanai — izvietoti arheoloģiskajos izrakumos atrastie graudu beržāmie akmeņi, dažādas formas pīestas un rokas dzirnavas. Pēdējo izveidojuma dažādie varianti skatāmi vairākās Kurzemes, Latgales un Zemgales dzīvojamās mājās izbūvētajās istabīnās — maltuvēs. Augstāku attīstības pakāpi demonstrē Dricēnu Derīniekos 20. gs. sākumā celtās mazās holandiešu tipa vējdzirnavas, kas izmantotas savas saimniecības un tuvāko kaimiņu vajadzībām. Vēl augstāku attīstības pakāpi rāda ap 1814. gadu celtās Šķibes Bendzoļu staba tipa vējdzirnavas un ap 1890. gadu celtās Rundēnu Pakalnu holandiešu tipa vējdzirnavas. Uzstādīšanu gaida 19. gs. beigās celtās Pabažu vējdzirnavas. Tās sākotnēji veidotas kā staba tipa dzirnavas, bet pēc pirmā pasaules kara tajās iebūvēta holandiešu dzirnavām raksturīgā spēka pārvada sistēma un citi elementi, saglabājot staba dzirnavām tipisko visa korpusa un spārnu pagriešanu pret vēju. Tāpat rekonstrukciju (uzstādīšanu) gaida ap 1760. gadu celtās ar zirga spēku darbināmās Stalbes Viņaudu ģepeļa dzirnavas un Pāles ūdensdzirnavas. Pēc minēto objektu uzstādīšanas muzejs sniegs samērā pilnīgu ainu par graudu pārstrādi Latvijā līdz 20. gs. sākumam.

19. gs. 2. pusē celtajā Silajāņu podnieka Pūgaiņa dzīvojamā mājā redzama Latvijā tajā laikā praktizētā vienkāršākā māla trauku veidošanas tehnoloģija: mālu mīcīšana ar kājām dzīvojamā telpā, kas vienlaicīgi ir arī podnieka darbnīca; ar kāju griežamā trauku veidošanas ripa, kurai koka ass; izvirpoto darinājumu žāvēšana dzīvojamā telpā; vāpes malšana rokas dzirnavās; darinājumu pārklāšana ar sauso vāpi un apdedzināšana vaļējā ceplī ar vertikālu liesmu. Muzejā redzamais cepla naminš celts ap 1900. gadu un piederējis Jānim Dubovskim — vienam no pazīstamākajiem Silajāņu vecākās paaudzes tautas keramiķiem. Naminā no nededzinātiem ķieģeļiem iemūrētais ceplis veidots pēc tā cepla parauga, kuru J. Dubovskis mūrējis ap 1930. gadu.

Attīstītāku Latvijas lauku podniecības tehnoloģiju atspoguļo 19. gs. 70. gados Lejasciema Cipatos celtā podnieku dzimtas Ozoliņu darbnīca un tās iekārta. Tā līmeņa podniecību raksturo šādas galvenās pazīmes: no dzīvokļa šķirta īpaša darbnīca mālu sagatavošanai, da-

rinājumu virpošanai un žāvēšanai, trauku pārļiešana ar slapjo vāpi, apdedzināšana slēgtā ceplī ar horizontālo un vertikālo liesmu. Muzejā pārstāvētā Ozoliņu darbnīca ir tikai viens no Vidzemes podnieku darbnīcu variantiem.

Kā trešo piemēru minēsim muzejā labi redzamos latviešu zemnieku mājokļu veidus — dzīvojamo māju, dzīvojamo riju un dzīvojamo pirti. Katram no tiem ir savas attīstības līnijas un lokālie varianti. Patlaban vispilnīgāk pārstāvētas dzīvojamās mājas, kas atspoguļo attīstības ceļu no vienas ģimenes apdzīvotas divu vai trīstelpu dūmistabas līdz vairāku ģimeņu apdzīvotām daudztelpu ēkām ar samērā sarežģītu apkures sistēmu. Pārstāvētas arī Kurzemes un Latgales trūcīgo laužu dzīvojamās mājas, kurās zem kopīga jumta apvienots mājoklis un saimniecības telpas, visparastāk klētis, kūtis un lopbarības novietnes. Ipašu grupu veido Vidzemes audēja un kokamatnieka, kā arī jau minētā Latgales podnieka dzīvojamā māja, kas atspoguļo feodālisma posma situāciju, kurā amatniecība bija cieši saistīta ar zemkopību un zemniekam pastāvēja dažādi saimnieciskās darbības ierobežojumi. Tādos apstākļos zemnieki — amatnieki par darbnīcu izmantoja parastās dzīvojamās telpas, un šī rīcība āreji izskatījās kā sensena rīcības tradīcija. Tiklīdz mainījās situācija un radās materiālās iespējas, amatnieki 19. gs. 2. pusē un 20. gadsimta sākumā izvērsa aktīvu darbnīcu celtniecību.

Muzejā gūstamas samērā precīzas ziņas par latviešu mājas sadzīves kultūras vēsturi, kuras viena būtiska iezīme ir apkures ierīču attīstība un rūpes par mājokļa ugunsdrošību. Senos slāņus pārstāv vairākas būves. Jau minētajā Valmieras Brežu rijā krāsns priekšā no ķieģeļiem izmūrēta pavarda telpa, liesmu un dzirksteļu uztvērējs. Zem tā cepures iemūrēts šķerskoks, kuram uzkabīnātā kāsi pakārts katls. Ugunsкура vietā izlikta no akmeņiem. No turienes kurināja arī krāsni rijai piebūvētajā istabā. Nidas zvejnieka dūmistabas namā daļa no nama un istabas starpsienas mūrēta no ķieģeļiem. Krāsns kurtuvei apmūrēts lokveidīgs liesmu un dzirksteļu uztvērējs. Līdzās mūrētajai sienai netālu no krāsns kurtuves no palieliem laukakmeņiem izlikta pavarda vieta. Virs tās grozāmā koka kronšteinā pakārts katls. Virs pavarda un krāsns mutes no deļiem salikts horizontāls dzirksteļu uztvērējs — rovis.

Ap 1840. gadu celtā Tirzas Koderu pirts un vārāmais namiņš, un ap 1850. gadu no kārtīm saslietais Ainažu Eiboku vārāmais namiņš — slietenis atspoguļo zemnieku cenšanos iznest lielos māj-saimniecības darbus ārpus dzīvojamās mājas. Tādās un līdzīgās vasaras virtuvēs virs atklāta pavarda vārīja lopienu ēdīnu, karsēja ūdeni lielākām vajadzībām, vārīja un mazgāja veļu, vasarās gatavoja ēdienu arī saimei. Vasaras virtuvēs mazgāja arī vilnu un veica citus darbus.

18. gs. 70. gados celtajā Sīpeles Veckempju dzīvojamā mājā un ap 1820. gadu celtajā Nicas Tupešu dzīvojamā mājā redzam namā iemūrēto ugunsdrošo telpu — apvalkdūmeni, kas ēkā novērsa ugunsbriesmas un kalpoja par virtuvi. Apvalkdūmeņos no akmeņiem izlika pavardu vietas. Virs tām grozāmos kāšos, nepārvietojamos kāšos un ķēdēs pakāra katlus. Nereti ēdiena gatavojamos traukus lika uz dzelzs trijkājiem vai citādiem paliktņiem. Katrai ģimenei parasti bija savs pavards. No apvalkdūmeņa kurināja istabās esošās krāsnis. Tajā izplūda visu apkures ierīču dūmi. Mājoklis bija pasargāts no dūmiem, kuri izplūda pa apvalkdūmeņa atveri. Vidzemes zemnieku dzīvojamās mājās un dzīvojamās rijās tāda paša attīstības līmeņa

apkures centrs bija mūrēta ugunsdroša virtuve — rovis, kam bija velves veida pārsegums — griesti un vertikāls dūmu izvads.

Dažādās Vidzemes vietās atrastas dzīvojamās mājas ar pagraba izmūrētu virtuvi, ko nereti sauca par melno ķēķi. Tādu attīstības līmeni Vidzemes ēkās muzejā pārstāv 19. gs. vidū celtās Jeru pag. Ārļuiku dzīvojamā rija, Jaunpiebalgas Lejasboļu audēja dzīvojamā māja un 1862. gadā celtā Vecpiebalgas Veclukū ratīņu virpotāju dzīvojamā māja. Ap 1880. gadu celtās Gudenieku Ābolu dūmistabas stūri izbūvēta īpaša dūmu telpa, kurā izplūst maizes krāsns, plīts un sildmūra dūmi. Virs dūmu lūkām no plēstiem apalkokiem izbūvēts jumtveida dzirksteļu uztvērējs rovis ar divām slīpēm. Tā virsma segta ar mālu kārtu. No šīs telpas dūmus caur rovi un jumtu izveda pa dēļu cauruli. Jaunāko kultūras slāni pārstāv 19. gs. 2. pusē celtās dzīvojamās mājas ar dažādi izbūvētām virtuvēm, kurās iemu-rētas plīti, ūdens katli, garaiņu uztvērēji (Carnikavas Cēlāji, 1851. g.; Lūžņas Dēliņi, 1884. g. u. c.).

Latgales sektora dzīvojamās mājās redzams attīstības ceļš no visai senās istabas bezdūmeņa krāsns, kurā gatavoja arī ēdienu (ap 1750. gadu celtā Gaigalavas Meirānu dūmistaba), līdz tādas pašas nozīmes krāsnij ar dūmeņi; krāsns dažādos variantos kombinēta ar plīti. Krāslavas Kalna Romuļu dzīvojamā mājā (1860. gadi; rekonstruēta pēc ugunsgrēka) redzama Augšzemes iedzīvotāju ietekmē radusies Latgalei pilnīgi jauna iezīme: no parastā neapkurināmā nama ar garsienienu atdalīta telpa virtuvei. Tajā iemūrēta plīts. Tradicionāli no istabas kurināmā krāsns pārveidota par tādu, kas kurināma no virtuves, resp., no citas telpas.

Latviešu zemnieku un amatnieku asprātīgu racionālo domāšanu un vietējo materiālu pilnvērtīgu izlietošanu labi raksturo dabas doto visai izturīgo koku formu izmantošana darbarīku, mājas iedzīves priekšmetu, saimniecības piederumu, ēku detaļu u. c. izgatavošanai. Vidzemes sektora Grotkaltnu kūti redzam no zarota pāršķelta egles stumbra gabaliem (galdiem) taisītas ecēšas. Galdi savstarpēji saistīti ar šķēršu un klūgu palīdzību. Rucavas Deju laidarā stāv senlaicīgas, Gaviezē atrastas, siena vedamās ragavas, kuru zemās, nekaltās slieces izcirstas no egles stumbra un saknes atkarpes. Valmieras Brežu rijas piederībā izstādītas no egles stumbra izcirstas kulkstīklas, kuru kājas ir dažāda platuma un resnumā saknes gabali. Džūkstes Ļupiņu rijā noliktas labības salmu sijājamās restes, kuru sāni un balsti veidoti no aptēstiem egļu stumbriem un sakņu atkarpēm. Visu sētu rijās un lopbarības novietnēs redzamas dažāda lieluma un izveidojuma dakšas ar diviem, trim un vairāk zariem. Klētīs ir bagāta vienkoka liekšķeru kolekcija. Ar tām bēra graudus, miltus, sāh u. c.

Zvejnieki no divzarota koka stumbra darināja vienkāršus un izturīgus ārkus tiklu aušanai un lāpīšanai, no stumbra ar divām sakņu atkarpēm — krastā izvilktu laivu balstus — stugus. No apalkoka klučiem viņi doba tiklu mērķu cilindra vai konusa veidīgos pludus, darvas un sāls traukus. Liedagā ieraka koku stumbrus ar apcirstiem zariem — žākurus, kuros žāvēšanai pakāra tiklu virves, enkurtauvas un citus zvejas piederumus. Tālā senātnē no dabīgi, augšu sakņu likumiem un no zarotu stumbru gabaliem zvejnieki darināja izturīgus laivu un tiklu enkurus, kuriem noplacināja tās dakšveidīgās vietas, kurās svāra dēļ iesēja akmeņus. No attiecīgi likiem egles stumbru un sakņu gabaliem taisīja laivu brangas, trejbrīžu slieces u. c. zvejas piederumus.

Arī dravnieki plaši izmantoja dabiski veidojušās koku formas. Muzeja sētās redzami dažāda lieluma un formas stāvpstropi un gulstropi, kas izdobti no iztrupējušiem resniem balķu gabaliem. Saglabājušies pat blūka stropi, kuros ievietoti rāmiši un kuri iezīmē pārēju no blūka stropiem uz rāmišu stropiem — bišu mājiņām. Gulstropus nereti balstīja uz zemē ieraktas zarota koka dakšas. Mežos un māju tuvumā augošu koku dobumos ierīkoja bišu mājokļus — dorus. Spietu ķeršanai kokos uzvilka no iztrupējušiem stumbriem izdobtus auļus.

Visai bagāta muzejā ir vienkoka tvertņu kolekcija. Tās mazākās lietišķas ir virpotas cilindriskās cības produktu līdzņemšanai un sīkumu ielikšanai, kubveida un citādas formas sālstrauki, spainīši sviesta, krējuma un citu produktu glabāšanai, mucīņas dzēriena līdzņemšanai uz pļavu un citiem darbiem, dodoties zvejā jūrā vai tālā ceļā. Graudus, miltus, putraimus glabāja no resnu apšu, melnalkšņu un liepu stumbriem izdobtās dažāda izmēra cilindriskās tvertnēs — tinēs. Visai rūpīgi no liepas kluciem doba medus tīnes. Putraimus, linsēklas un kaņepes grūda vienkoka piestās; tās redzamas visās muzeja sētās un izceļas ar formu bagātību. Ļoti plaša ir abriņu un muldiņām bērnu mazgāšanai un beidzot ar lielajām rupjmaizes abrām. Izcili vienkoka objekti ir Nicas Tupešu dzīvojamā mājā namā stāvošā lielā mulda veļas mazgāšanai un velēšanai un Kuldigas Dižlīķu graudu klēti novietotā guļtīnē, kādās glabāja graudus un miltus.

Noplaucinot un noslīpējot dabiski izaugušus koku sakņus, zaru, stumbru likumus, gredzenus un citādus veidojumus, vajadzības gadījumā pievienojot kādu detaļu — kāju, atzveltni, spraisli, darināja interesantus un izturīgus krēslus un ķebļus. No iztrupējuša resna stumbra doba dažāda izmēra atzveltņus krēslus, kuru sēdekļos glabāja sīkas lietas. Garenvirzienā pārplešot un noslīpējot piemērota resnuma balķus, iedzenot tajos koka dakšas vai citādas kājas, ieguva masīvus un izturīgus solus, velēknes un līdzīgus priekšmetus. Šādas istabietas redzam Nicas Tupešu dzīvojamā mājā, Nidas zvejnieku dūmistabā, Valmieras Brežu dzīvojamā rījā un citur. Visai daudzveidīga ir no zarotu stumbru gabaliem, likām saknēm un zariem darināto pakaramo un aizbīdņu kolekcija.

Garajos darbības gados muzejā savākta bagāta un kultūrvēsturiski visai vērtīga tautas lietišķās mākslas izstrādājumu kolekcija, kuras senākie priekšmeti sniedz ziņas pat par 17. un 18. gadsimtu. Kolekcijā ietilpst celtņu detaļas, mēbeles, saimniecības piederumi un trauki, apgaismošanas līdzekļi, adījumi, audumi, apģērbi, kas izpildīti dažādās tehnikās un rotāti ar dažādiem papēmieniem. Ipaši gribas izcelt keramikas kolekciju, kurā ietilpst gan plaši pazīstamo meistaru — Jāņa Bāliņa, Polikarpa Černavskā, Jāņa Krieva, Andreja Paulāna, Polikarpa Vilcāna, Kārļa Volgemūta, gan citu podnieku darbi.

Tautas mākslas izstrādājumu kopā īpašu vietu ieņem priekšmeti, kas saistīti ar tradicionālo godu un svinību norisēm. To vidū gribas minēt bagāti rotātas pūra vāceles, tīnes, lādes un skapjus, rituālās alus kannas un kausus, virpotos un kaltos svečturus, pūra krēslus, ķebli ligavas mīčošanai, ķipīti, kurā jaunā sieva pēckāzu dienas ritā mazgāja seju. Interesanta ir arī senlaicīgo statņu un solu krēslu kolekcija.

Brīvdabas muzejam ir jāatrodas nepārtrauktā pilnveidošanās procesā. Augot mūsu zināšanām par tautas dzīvesveidu un kultūras vēs-

turi, arvien atklājas robi tā ekspozīcijā un fondos. No jaunajiem ekspedīciju materiāliem, no agrāk nezināmām laikabiedru atstātām liecībām, arhīvu dokumentiem un citiem avotiem uzzinām par tādu celtni, nodarbošanās nozaru, darbarīku un citu parādību pastāvēšanu, kas muzeja ekspozīcijā un fondos vēl nav pārstāvētas. Joprojām muzejā trūkst arī tādu objektu, par kuru nepieciešamību runājam jau gadu desmitiem. Šķiet, ka beidzot ir pienākusi tā laika robeža, kas pētnieku rīcībā atstājusi tikai nedaudzus gadus, kuru gaitā vēl būs iespējams papildināt muzeju ar jaunām ekām: laukos pašlaik norit ārkārtīgi straujš veco ēku pārbūves, nojaukšanas un sabrukšanas process. Piemēram, Kurzemes turīgā zemnieka sētā un lībiešu zemnieka — zvejnieka sētā nav rijas, t. i., objekta, kurš mūsdienās jau gandrīz izzudis. Kurzemes lībiešu ciemos vairs saglabājušās tikai trīs rijas (Lūžņas Dižkāpos, Melsila Silniekos un Vecmežsargos), par kuru pārvešanu varētu runāt. Diemžēl arī šajās ēkās ir nojauktas krāsnis. Zemnieka sētas vajadzībām gribu izteikt šādu ierosinājumu — rūpīgi uzmērot Rucavas pag. Bajāros esošo monumentālo māla kleķa riju, kas celta 19. gadsimtā. Pēc uzmērojuma to rekonstruēt Kurzemes turīgā zemnieka sētā tajā vietā, kur 40. gadu sākumā bija iecerēts uzstādīt uz muzeju pārvesto Rucavas Deju gulbaļu riju. Tādas māla kleķa ēkas pēc muižu ierosinājuma Latvijas laukos sāka būvēt 18./19. gadsimta mijā. Šāds objekts muzejā tiktu pārstāvēts pirmo reizi. Muzejā nav arī 19. gadsimta otrās puses turīga zemnieka dzīvojamās mājas, kurā būtu izteikti diferencētas saimnieku ģimenes un strādnieku dzīvojamās telpas, kādas zinām no daudzām Kurzemes un Zemgales vecsaimniecībām. Ziemeļkurzemē zināmas pat tādas šāda rakstura ēkas, kurām strādnieku gals veidots pēc koridora sistēmas un kuru plānojums zināmā mērā sasaucas ar muižu kalpu māju plānojumu, piemēram, Usmas Vecbirzniekos, Ances Lonastos un Vecteteros. Muzeja Kurzemes un Zemgales turīgo zemnieku sētās nav arī abos vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos visai iecienīto rindas klēšu — zem kopēja jumta bija apvienotas līdz 12 dažādas telpas: graudu, drānu, dzirnu, gaļas, bišu, kalpu, puīšu, meitu un citādas klētis, ratnīcas, kā tas redzēts Ances Kāršos, Rendas Maztalcniekos, Sakas Dzeņos, Stelpes Pliekšānos, Usmas Bēgos, Zālenieku Būros, Smilgainos un citur. Rindas klētis bija samērā izplatītas arī Dundagas piekrastes lībiešu vecsaimniecībās, piemēram, Košraga Jaunkrūmiņos un Kīne Dīkos, Sīkraga Kojās, Lorumos un citās vietās. Kā pēdējo visai būtisku muzeja nepilnību var minēt Augšzemes sektora trūkumu. Šajā sektorā apmeklētājiem varētu rādīt tās materiālās kultūras formas, kas sastopamas pārejas joslā no Viduslatvijas uz Austrumlatviju. Uz muzeju jau ir pārvestas vairākas Augšzemes celtnes, bet to uzstādišana joprojām kavējas. Muzeja nojumēs pārvesti un iekonservēti gul arī vairāku citu kultūrvēsturiski vērtīgu celtnu balķi, jo šīs celtnes nevar uzstādīt līdzekļu trūkuma dēļ.

Latvijas kultūras dzīves vadītājiem vajadzētu saprast, ka Brīvdabas muzejs ir savdabīga valsts vizītkarte, un piešķirt tam tādas līdzekļus, kādi nepieciešami esošo kultūras vērtību saglabāšanai, jaunu vākšanai un eksponēšanai. Citiem vārdiem sakot, valsts un kultūras darba vadītāju attieksmei pret Brīvdabas muzeju vajadzētu būt tikpat labvēlīgai, kāda tā ir pret Brīvdabas muzejiem Eiropas valstīs. Pastāvot pašreizējai attieksmei, ilgotā ieešana Eiropā, vismaz muzeju jomā, joprojām paliks tikai sapnis.

ZIEMASSVĒTKU KAUCAS 1944. GADĀ KURZEME

Nāk 50. Ziemassvētki kopš 1944. gada. Tolaik, 1944. gada 23. decembrī, dienvidaustrumos no Džūkstes un dienvidos no Lestenes, Kurzemes vārtos, sākās kauja, kas ilga deviņas dienas un nakts, līdz pat gada pēdējai dienai, var teikt, — pēdējai stundai 31. decembrī. Kaujā iesaistīto, uzbrukumā raidīto sarkanarmiešu skaita ziņā, abās pusēs izšautās munīcijas daudzumā, cīņu sīvē, kā arī pēc bojā gājušo karavīru kopējā skaita šis notikums pārspēja citus līdzīgus, kuri jebkad risinājušies mūsu dzimtajā zemē. Tās bija Latviešu leģiona, tā 19. divīzijas 1944. gada Ziemassvētku kaujas šajā «karstajā», 15 kilometrus platajā cīņu iecirknī pret 12 Sarkanarmijas divīzijām un tanku korpusiem. Te latviešu karavīri noturēja fronti, nevienā vietā nepieļaujot tās pārrāvumu, un līdz ar to noturēja Kurzemi — pēdējo Latvijas daļu, ko Austrumu okupantiem neizdevās ieņemt līdz pat otrā pasaules kara beigām Eiropā. Okupantiem? Jā, 50 gadu garumā noietais ceļš nu ir pierādījis, ka Latvijai tie bija un ir okupanti. Mēs vēl šodien runājam par šīs okupācijas izbeigšanu kā visaktuālāko uzdevumu neatkarību pasludinājušajai Latvijai. Mums vēl ilgi būs jānopūlas, lai likvidētu pusgadsimtu garā okupācijas laika sekas valsts saimniecībā, kultūrā, sadzīvē, iedzīvotāju demogrāfiskajā struktūrā.

Bet toreiz? Latviešu leģions bija vienīgais no latviešu zemes un latviešu tautas nākušais spēks, kurš īstenībā, nevis plāpājot par brīvību, nevis fantastu tukšajos sapņos lidinoties, ar ieročiem rokās kā vien prata un spēja (bet gan prata, gan arī spēja!) cīnījās pret galveno no visiem ļaunumiem — pret agresīvo Austrumu impēriju. Vācijas — arī mums bīstamās impērijas — dienas bija skaitītas. Tas bija skaidrs visiem jau Latviešu leģiona veidošanas sākumā — 1943. un vēl skaidrāk 1944. gadā. Leģionāru pamatsastāvs bija Latvijas brīvības gados dzimušie un izaugušie jaunieši, nācījas vitālākā daļa (146 000!). Viņi, protams, nezināja sarežģītos filozofiskos un politoloģiskos terminus, kādos tagad mēdz apcerēt gan to laiku, gan mūsu vēsturi vispār. Bet viņu pašaieliedzīgā uzupurēšanās ir tēvu zemes mīlestības apliecinājums kopā ar tām bezgala garajām balto bērzu krustu rindām, kas iezīmēja

visu Leģiona kauju ceļu. Savas ilgas, cerības un mērķus viņi izteica darbos un daudzkārt arī dziesmās. Un ko tad dziedāja tie daudzie ansambļi, kori, ko spēlēja orķestri, ko dziedāja tauta uz nesenajām barikādēm Doma laukumā, pie valdības nama Brīvības bulvāri, Zaķusalā un pie betona klučiem aizkrautās Starptautiskās telefona sakaru centrāles Rīgā? Daudz ko, bet visvairāk tieši latviešu leģionāru dziesmas. Tāpēc, ka latviešu cīnītāju gars ir dzīvs, un tas ir nemirstīgs. Pēc pusgadsimta te skanēja vairākās paaudzēs saglabātās dziesmas vārdi: «Mēs sitīsim tos utainos, pēc tam tos zili pelēkos!» Atrodas gan dažs labs no «smalko aprindu» ļaudīm Latvijā, kas šad un tad horeogrāfiskā vieglumā vēl tagad atļaujas mēlot, ka leģionāri varētu būt bijuši orientēti uz Vācijas uzvaru karā. Lai nu kā, tagad zinām, ka pašas Vācijas bruņoto spēku pavēlniecība jau Ziemassvētku kauju laikā bija pārliecināta par glūzi ko citu.

1944. gada Ziemassvētku kaujās Leģiona 19. divīzija noturēja Kurzemi. Tai bija lemts to veikt jau tā paša gada oktobrī Bērzbeķes—Bērzupes—Gardenes iecirknī, un vēl to gaidīja marta kaujas pie Blīdenes un Remtes.

Maksa bija augsta. Kurzemē krita 3500 latviešu leģionāru, Ziemassvētku kaujās — pusotra tūkstoša no tiem. Šodien viņiem paceļas akmens kaltas piemiņas zīmes Džūkstes pagasta centrā, kur kopš tā tālā laika pat kapsētā vecie čuguna krusti ir granātu šķembu un ložu saplosīti. Pieminekļi Ziemassvētku kauju vīriem — 19. divīzijas leģionāriem cēli stāv Rumbās, kur neskaitāmās sveltmainās tuvcīņās pretiniekus šķaidīja E. Laumaņa triecienbataljona grenadierī. Ziemassvētku kaujās kritušo piemiņai liels balts krusts uzstādīts Lauka Sveikuļu kapsētā pie Jaunpils, ceļa ielokā, kas ved uz Tukumu, aiz Lestenes, atjaunoti brāļu kapi pie Lestenes pagasta Deģu mājām pēc šo māju saimnieces (toreiz 14 gadus vecas meitenes) Rutas Deģes-Sedlīņas savulaik norakstītajiem kapu plāksnišu tekstiem. Krusts pie Vanagu mājām vēsti par te smagās cīņās kritušajiem leģionāriem, kurus nepārtraukto kauju dēļ nevarēja aizvest apglabāt uz Lesteni, kas citkārt tika darīts. Liels piemiņas akmens Saulīškalnā pie Lauku muižas Jaunpils pagastā norāda brāļu kapus arī šai uzkalniņā. Nikno cīņu vietās palikuši arī citi to dienu mēmie liecinieki: dažas ābeles Zvejniekos, kur 1944. gadā trešajā Ziemassvētku dienā izmisīgā triecienā, izjaucot krievu sagatavotā uzbrukuma plānu, devās 19. di-

vīzijas 42. pulka karavīri; Bitšķēpos, kas vairākas dienas gāja no rokas rokā, nu zaļo tikai vientuļš kādreiz saimnieka rokas stādīts ozols. Bērzupes stacijas tuvumā uz operdziedātājam Hertai Lūsei piederošo Stepīšu māju vecajiem pamatiem uzcelta jauna ēka. Te, pie senā ceļa, 1944. gada 27. decembrī pretinieku ierakumi satuvojās ērta rokas granātas metiena attālumā. Staru māju vietā nu ir klajš tīrums. Bet Ziemassvētku kauju sākumā starp šo zemnieku sētu un Audžiem bezcerīgā lavīnā pret latviešu leģionāru sargāto fronti gāzās lielas Šermana tipa tanku kolonnas. Tās melnu dūmu tītā lūžņu kaudzē pārvērta divas 19. (Grāveļa) artilērijas pulka 10,5 cm haubiču baterijas. Džūkstes ceļa kreisajā pusē aiz Pienavas, braucot Dobeles virzienā, atrodas Krauču birzīte. Leģiona 15. (Skaistlauka) artilērijas pulka 6. baterijas priekšējais novērotājs A. Matiss stereotālskatā uztvēra lielu ienaidnieka spēku koncentrēšanos šajā mežīnā. 24. decembra priekšpusdienā gatavojās jauns krievu uzbrukuma vilnis. Dažās minūtēs šeit tika sakoncentrēta visa 6. korpusa (kurā ietilpa arī divi Leģiona artilērijas pulki) lielgabalu uguns, kas iznīcināja veselas pretinieka divīzijas galvenos spēkus. Kritušo sarkanarmiešu jaunie aitādas kažociņi liecināja, ka te pret nesalaužamo Kurzemes aizstāvju valni sašķidusi vēl viena svaiga un bīstama uzbrucēju rezerve. 28. decembrī notika viens no lielākajiem 19. divīzijas aizstāvētās frontes pārrāvuma mēģinājumiem ceļa posmā Tempji—Jāņukrogs. Liela krievu tanku kolonna traucās pa lielceļu. Abpus tā pa purvu brida blīvas pretinieka kājnieku vienības. Leģiona 44. pulks devās pretuzbrukumā un tās satrieca. Bet ienaidniekam izdevās uz kādām 20 minūtēm ieņemt Kļīgu pamatskolas mūra ēku (vēl tagad tā stāv, kā stāvējusi). Te atradās fronteī tuvākais ievainoto leģionāru savākšanas un pārsiešanas punkts. Atgūstot to, leģionāri ieraudzīja visus savus ievainotos un iet nespējīgos cīņu biedrus nogalinātus.

Pašlaik Latvijā vēl ir dzīvi aptuveni 4000 Ziemassvētku kauju tiešie dalībnieki. Viņi ir tie, kas kopā ar saviem cīņu biedriem gāja triecienos, plāva uzbrucējus ar «kauļa zāģiem» — ātršāvējiem ložmetējiem, prettanku, zenīrtartilērijas un lauku artilērijas lielgabaliem; viņu rokās «tanku dūre» kļuva par varenu un efektīvu kaujas rīku. Tādu virsnieku vadībā, kādi bija P. Čevers, R. Gaigals, K. Mūsiņš, H. Gusevs, R. Ancāns, A. J. Bērziņš un daudzi, daudzi citi, viņi izpildīja savu karavīra pienākumu līdz galam,

MŪSU DABA

Aldis Pūtelis

PASAULE AP MUMS UN TĀS ATSPULGS «LATVJU DAINĀS»

Ja gribam ko uzzināt par mūsu senatni, ja meklējam īsteni latvisko, parasti ņemam palīgā «Latvju dainas». Tradīcija vērsties pie folkloras ir pat senāka par Krišjāņa Barona sakopotajiem sējumiem, tomēr tieši šis izdevums, būdams pirmais tik apjomīgs un tik pamatīgs savas kārtotuma sistēmas ziņā, visbiežāk ir izpelnījies uzmanību. Šis raksts ir mēģinājums pārlūkot priekšstatus, kas mums izveidojušies, uz «Latvju dainu» materiālu balstoties.

Līdz šim ir diezgan daudz apcerētas «Latvju dainās» atrodamās vēstures liecības — R. Klaustiņa izdotajās «Latvju tautas dainās», mazāk pazīstamajā Kopenhāgenā iznākušajā izdevumā «Latviešu tautas dziesmas», kā arī neskaitāmos rakstos periodikā. Tuvojoties «Latvju dainu» simtgadei, interese atkal pieaug un pieaugs; tas ir likumsakarīgi. Un laikam likumsakarīgi ir arī tas, ka šīs tēmas nekad netiks pilnīgi izsmeltas, jo dainas, nākušas no dažādiem novadiem un ļaudīm, ir dažādas, reizēm pat pretrunīgas, dažādi skaidrojamas, bet pats galvenais tomēr ir tas fakts, ka dainu ir tik daudz. Bet, kaut arī mēs nevaram izdarīt nemaldīgus spriedumus uz dainās atrodamo ziņu pamata, tas mums nekādā ziņā neliedz censties tās saprast un tuvojies patiesībai, lai arī šis ceļš būtu bezgalīgs.

Pats vārds «daba» mūsdienu nozīmē «Latvju dainās» nav atrodams. Vienīgais secinājums, kuru varētu minēt, — aģimredzot cilvēks nav sajuties no dabas šķirts, tādēļ arī nāv bijis vajadzības pēc kāda īpaša vārda. Domājot par cilvēka dzīvi tajos senajos laikos, uz kuriem attiecinām

dainu izcelsmi, šāds pieņēmums liekas visai pārliecinošs, kā arī zīmīga šķiet šāda tautasdziesma:

Aizmirsās man šodien
Div' darbiņi nedarīti:
Gaisā zvaigznes neskaitītas,
Jūrā puķes nelasītas. (LTDz 1250)

Jo nūdien — vai gan senajam latvietim, pareizāk — kur-
sim, latgalim, sēlim un citu cilšu ļaudīm, kas laika gaitā
izveidoja ar vārdu «latvietis» apzīmēto kopību, vai gan
viņam varēja būt tik daudz brīvu brīžu, lai radītu hipotē-
zes un teorijas, kā vergu apkalpotajiem grieķiem un ro-
miešiem? Domājams gan, ka ne, tādēļ ar šīs pasaules no-
rišu izvērtējumu saistītas dziesmas arī Krišjānis Barons
nav izdalījis atsevišķā nodaļā. Un tas arī būtu neiespē-
jami, jo sava pamācība, kāds vērtējuma kriksītis ir gan-
drīz katrā no tām.

Parād' man, krustu tēv,
Kur šūpoja kārti cirti,
Lai es eimu apraudzīt,
Vai aug kuplas atvasītes.
Ja būs kuplas atvasītes,
Tad bagāta dzīvošana. (LD 1695)

Šai dziesmai «Latvju dainās» ir 27 varianti. Būtībā tā ir
dziesmas formā izteikts ticējums — nosacījums, sekas. Un
visciešākā saistība ar cilvēka dzīvi jau no pašas dzimša-
nas. Nav «parādīts ar pirkstu», nav sīki skaidrotas saka-
rības, kuras atrod mūsdienu cilvēks. Tomēr tā pati dabas
daļas ideja, ideja, kā sadzīvot ar dabu, šeit gluži skaidra.

Parasti domājam, ka visvairāk pamācību tiek dots bēr-
niem, tādēļ liekas cerīgi bērnu dziesmās meklēt arī kādas
ētiska rakstura dabas apceres. Tomēr tā gluži nav, Pie
«Mācības» gan atrodam šādu dainu:

Labā mana māmuliņa,
Labi mani mācījusi:
Ne sunīša kājām spert,
Ne guniņas pagalītes. (LD 3034)

Tomēr tai ir tikai divi varianti, otrais varbūt pat labāk
pazīstams no Zigmāra Liepiņa dziesmas. Te, šķiet, mazliet
jāiztīrā vēl kāda problēma, kura arī ir būtiska, svarīga.
Kā jau sākumā minēts, vārds «daba» ir jaunāku laiku vei-
dojums; to attiecinām uz pasauli ap mums, tādējādi izda-
lot no tās cilvēku. Diemžēl ar to, ka esam cīta laikmeta

pārstāvji, jārēķinās jebkurā gadījumā, kad saskaramies ar dainām, vienkārša iemesla dēļ — mēs tās interpretējam no sava viedokļa. Ja jau ir pieminētas Zigmara Liepiņa dziesmas, tad atcerēsimies divas četrriņdes, kuras izmantotas kādā citā, pazīstamākā dziesmā:

Nesmejiēt jūs, ļautiņi,
Ne smieklam es atnācu:
Es atnācu uguntiņu
Ar basām kājiņām. (LD 34272)

Ne nabaga bērniņš biju,
Ne caur roku klausijos(?):
Pate klaipu griežējiņa,
Citam rikas devējiņa. (LD 34267)

Abas šīs dainas atrodamas gandrīz blakus nodaļā «Šis tas», kurā ievietotas dziesmas, kam nav atradusies īsta vieta Barona kārtojumā, turklāt jautājuma zīme rindas beigās norāda uz izteiksmes neskaidrību. Un vēl kāds piemērs: Mārtiņš labs vīrs, / Tiltiņu grīda; / Katriņa, mīzele, / Izārdīja. (LD 30224)

Sajā, pirmajā mirklī parupjā un pārsteidzošajā dainā ietverts gluži praktisks ticējums — Mārtiņos uzsilst pirmais ledus, bet Kātrinās līst lietūs un to izkausē. Vai vienmēr šādas slēptas ziņas protam izlasīt? — Kas to lai zina...

Ne velti Krišjānis Barons par sava kārtojuma pamatprincipu izvēlējies dziesmu saistību ar cilvēka mūža ritumu — to lielais vairums, iespējams, ieskaitot arī vismaz daļu mitoloģisko dziesmu, to apraksta. Bet šajās dziesmās atrodamas arī nianse, kas ļauj noprast kaut ko vēl. Visai bieži (salīdzinoši) atrodama līdzjūtība dzīvībai radībai tās nelaimēs, piemēram, mežam degot u. tml. Savukārt no tīri utilitāra viedokļa negaidīta varētu šķist šāda dziesma:

Adat, meitas, ko adat,
Vilkam zeķes noadat!.. (LD 2360)

Bet var atrast gluži pretrunīgus piemērus, kas arī nāk no vienas un tās pašas nodaļas:

Ezišam, ezišam —
Ežam bērni nosaluši;
Sametam pa grašam,
Nopirksam ezēniņus. (LD 2228)

Sitam, kaunam mazos ežus,
Metam podā, vārijam;
Tēvam gaļa, mātei gaļa,
Bērniem sula bļodiņā,
Kaķam ciskas aizkrāsnē,
Kučam kauli pagaldē;
Peic, pavāram par pierit (LD 2186)

Mūsdienu cilvēkam tā, iespējams, liksies bezjēdzīga nežēlība un cietsirdība, kādu bērnam nedrīkstētu mācīt, vēl vairāk, var likties — kur mūsu «Dainās» tāda varējusi rasties! Tomēr tā varētu būt arī gluži dabiska attieksme, kas mūsdienās pacelta ētikas problēmas līmenī, jo — vai kaķis izjūt neērtību, noķerdams un nogalinādams peli? Bez kāda pastarpinājuma šāds motīvs atrodams pazīstamajā šūpuļdziesmā «Vēlc, pelite...» (LD 2110—2120), kur pelei jāslēpjas, jo, «Kad kaķītis ieraudzīs, / Novilks savu kažociņu (var.: Tad galviņu nokodīs)».

Un vēl par kādu dziesmu, kas, runājot par attieksmi pret apkārtējo pasauli, šķiet neapšaubāmi svarīga. Tā ir «Caur sidraba birzi gāju». Barons to ievietojis nodaļā «Koki», kopā 23 variantus. Iespējams, ka šīs dziesmas popularitāti pastiprinājis arī Rīgas Latviešu biedrības Mūzikas komisijas 1889. gada dziesmu krājums, kurā ietilpst arī «Caur sidraba birzi gāju» — «Tautas dziesma, uz balsīm likta no A. Ores». Šī dziesma to vai citu iemeslu dēļ ir pietiekami populāra, lai tai būtu vajadzīgi komentāri. Tomēr nedaudz citādi to uztvert vedina 10981. daina:

Cauri gāju bērzu birzi,
Ne lapiņas nenorāvu;
Būt' lapiņu norāvuse,
Visas birtu pakaļā.

Cauri gāju puīšu pūlī,
Ne vārdiņa nesacīju;
Būt' vārdiņu pasacīse,
Visi skrieti pakaļā.

Starp astoņdesmit pieciem šīs dziesmas variantiem atrodams arī šāds:

Cauri gāju zelta birzi,
Ne lapiņas nenorāvu;
Būtu vienu norāvusi,
Visas birtu skanēdama.

Zīmīga toties ir kāda jau iepriekš minēta nianse — dabas norises ir saistītas paralēlismā ar cilvēku dzīves norisēm; tātad starp tām jābūt ciešam sakaram, ja vien tās vispār ir nodalāmas.

Iespējams, ka cits pētnieks nonāktu pie citiem secinājumiem, tomēr, manuprāt, nemaldīgas uzvedības normas no «Latvju dainām» izsecināt nevar, jo vienīgais ierobežojums cilvēka attieksmei pret apkārtējo pasauli ir šīs attieksmes sekas. Bet tās savukārt savu mācību dod tikai pēc tam. Varam gan secināt, ka dabiskā lietu kārtība nav bijusi izjaukta un pārkāpta, vismaz ne tādā mērā, lai būtu īpaši jānopūlas ar tās meklēšanu. Bet varbūt arī «Latvju dainas» glabā tikai ilgu, cerību un vēlmju atspulgu?

PAR LATVISKU ETNOAINAVU

Ir ļoti nepatikami zaudēt ilūzijas, taču ar to grūtības vēl nebeidzas. Tas, kas savus maldus ir kaut cik sapratis, kļūst gluži vai par šķiras ienaidnieku tam, kurš šīs ilūzijas vēl lolo. Apmēram tā notiek ar uzskatu par latvisko etnoainavu. Es, latviete un varbūt pa druskaī lībiete vismaz jau desmitā paaudzē, riskēju kļūt par ienaidnieku daudziem cēli noskaņotiem latviešiem, apgalvodama, ka latviskā etnoainava reāli pastāv un tajā pašā laikā šīs etnoainavas nav. Savā ziņā šī ainava ir iedomā.

Laiks nav apturams, un pat, ja cilvēki necenstos savu apkārtni un dzīvi uzlabot (cik nu kuru reizi šī uzlabošana ir izdevusies kā uzlabošana), ainavu lēnām un nenovēršami mainītu pati daba.

Ainava nav telpas izskats (ārs arī ir telpa) vien, bet vairāk gan process. Latvijā jau vismaz tūkstoš gadu ainava ir divu, fiziski nevienādu, taču seku ziņā līdzvērtīgu spēku darbība. Cilvēks un daba, pareizāk sakot, darbs un daba. Vispirms darbs izdzīvošanai un labākai dzīvei. Kad bija ļoti grūti, ilgāk pastāvēja senas tradīcijas un saglabājās veci darba paņēmieni. Kad bija labāk un vieglāk, ieviesās jauni darba paņēmieni, straujāk cilvēki centās pārveidot savu apkārtni, un straujāk mainījās ainava.

Zemniekam vajadzēja tīrumu, ko Vidzemē vietām sauca arī par āri vai āru, piemēram, Kraukļu āre, Prakuļu āre, Lūmes āre. Tīrumu vajadzēja gan pirms astoņsimt gadiem lielas saimes dēļ, gan pirms trīssimt, bēgot mežā no kara un mēra. Jaunos tīrumus vajadzēja arī tiem zemniekiem, ko muižnieki bija padzinuši no viņu sētām un zemes, lai iekoptā vietā ierīkotu Jauno Kalsnavas, Lieljumpravas, Liepājas, Putras un daudzas citas muižas. Tīrumu varēja iegūt, mežā nolīžot līdumu. (17. gs. 80. gados Vidzemē zviedru mērnieki šādas zemes pat centās uzskaitīt). Kad līdums bija nolists, «rudzi auga celmotā līdumā». Turpat auga nezāles, kas bija iesaistītas reizē ar rudziem, jo sēklu attīrīšana nāca daudz vēlāk. Latvijas dabas ainavā ienācēji ir gan rudzi, gan rudzu nezāles. Tik daudz lopu, lai rūpīgi un bieži varētu mēslot visus tīrumus, nebija vēl vēsturiski nesenā pagātnē. Ne velti lietoja ne ar ko citu neaizstājamu vārdu pirms gada mēslota tīruma apzīmēšanai — «atsūdājs». Var jau būt, ka savs vārds bija gan

pirms diviem, gan pirms septiņiem gadiem mēslotam tīrumam, bet tos es nezinu. Līduma zemē ar laiku ražas kļuva aizvien mazākas, jo augsne bija noplicināta, un tīrumu nācās pamest. Kādus gadus vēl ar krūmiem un pēc tam ar kokiem aizaugošajā vecajā tīrumā ganīja lopus. Gani parasti bija bāreņi, atradeņi, ļoti trūcīgu vecāku bērni vai bēgļi no cita novada. Iespējams, ka šādā reizē un vietā radušies ganu dziesmas vārdi:

Dziedāj' tautu tīrumāi,
Uz akmeņa stāvēdam'.
Lai tric visa tautu zeme,
Lai dzird mana māmuliņ.

Ainava bija mainījusies, nolīžot līdumu, vēlreiz mainījās, apaugot tīrumam ar koku un krūmu smalcī un vēlreiz, smalcī laika gaitā kļūstot par mežu vai atkal to nolīžot. Ja atjaunojās mežs, tad tikai ļoti vērīgs cilvēks pēc saulainākajās vietās patvērušamies nezālēm to varēja saziņēt par kādreizēju tīrumu.

Grūti pateikt, kā mainījusies Latvijas ainava līdz 17. gs. vidum. Tikpat kā nav kartogrāfiskā materiāla par senākajiem laikiem. Arī rakstīto liecību nav necik vairāk. Sākot no 1680. gadiem, materiālu ir puslīdz pietiekami: Vidzemes muižu un zemnieku zemju plāni un apraksti, Kurzemes un Zemgales zemju apraksti.

Lodes (bet varbūt Lādavas) Žuburu un Aprānu māju 1683. g. saimnieki, 20. gs. sākumā no Aizsaules atnākuši paskatīties, droši vien spriestu, ka viņu novada ainava ir galīgi sabojāta — ne vairs kārtīgu mežu, ne purvu, tīrumi lieli kā svešās zemēs, nav, kur no vēja patverties, ne no ienaidnieka vai laupītāja pamukt. Kā jau kārtīgi zemnieki viņi atzitu, ka gan labība, gan tie jocīgie laksti ar ēdamajiem bumbuliem apakšā aug ļoti labi, un ražai jābūt daudz bagātākai kā viņu laikos, kad labība bija daudz sliktāka, nezāļaināka un par tiem bumbuliem bija tikai dzirdēts. Viņi teiktu, ka mājām logi ir par lieliem, arī istabas, ka to visu grūti piekurināt.

Arī ap Unguru ezeru zemnieku sētas ar sīkiem tīrumiņiem, staigām plavām un meža ganībām kā sikas salīņas stāvēja starp purviem un dūkstīm plašu mežu vidū. 1680. gados reti kurš tīrums pārsniedza kādus 4 ha un tas paš nebija vienlaidus, vai bija kopīgs diviem trim saimniekiem. Ja purvaini bija arī apkārtējie meži, vasarā šādās meža sētās varēja nokļūt vai no tām aiziet tikai kājām vai jāšus pa meža takām. Mazas salmiem vai krijām ap

juntas ēciņas vai viss zem viena dzīvojamās rijas jumta, pīts žagaru žogs visapkārt. Dzīvojamajai istabai logos visbiežāk nevis stikli, bet cūkas pūslis, dažkārt tikai loga aila ar aizbīdāmu dēli. Durvis virvju vai koka virās. Pie mājas kāda puķu dobe, sakņu dārziņš.

Loti iespējams, ka tie ozoli, kas «rindām auga.. pie brāliša namdurvim», nemaz nebija dārzā vai pagalmā, bet mežmalā. Jo vairāk tādēļ, ka vēl nesenā pagātnē bez labdiena mežā nedrīkstēja iet.

Tādu attieksmi var saukt par elkdievību, bet var saukt arī par ekoloģiski pareizu, civilizācijas nesabojātu pasaules uztveri, kur cilvēks nav egoistisks radības kronis.

Interesanti salīdzināt Vidzemes vidieni ar Kurzemes un Zemgales pilšētu apkārtni. Vidzemes vidienē dabas apstākļu dēļ zemnieki dzīvoja izolētāk. Poļu, zviedru un vēlāk krievu laikos muižnieku tiesības lemt savu dzimtcilvēku likteni bija neierobežotākas. Kurzemes hercogistē, kurā ietilpa arī Zemgale un Augšzeme, muižnieku patvaļa nebija tik liela, vēl līdz hercogistes pievienošanai Krievijai, kas notika 1795. gadā, bija diezgan daudz brīvo zem-

FENOLOĢISKIE NOVĒROJUMI

(pēc sabiedrisko

Vietas nosaukums	Sniegš sāka kust	Diena, kad vēl bija pēdējais sniegš	Pēdējā salna	Pirmais pērkons	Atlidoja strazdi	Cirula pirmā dziesma	Izlidoja pirmās bites	Parādījās pirmais taurenis
1. Rucava	22.2	30.3	14.5	16.5	2.3	22.2	24.2	8.4
2. Nīca	20.2	24.4	18.5	2.5	—	28.2	—	24.3
3. Pope	—	—	—	16.5	9.3	2.3	25.4	9.3
4. Snēpele	18.2	27.2	1.5	25.4	8.3	1.3	24.4	1.4
5. Engure	—	—	24.6	2.5	2.3	3.3	—	19.3
6. Dobeles	20.2	15.3	2.5	12.6	22.3	2.3	—	24.3
7. Jelgava	—	—	—	—	—	—	—	—
8. Ozolaine	—	—	—	2.5	11.3	10.3	—	10.4
9. Drabeši	28.2	24.4	15.5	19.4	24.3	2.3	—	3.4
10. Matīši	—	26.4	18.5	14.4	29.2	1.3	29.3	3.4
11. Nereta	—	24.4	25.5	14.4	2.3	2.3	18.3	3.3
12. Barkava	—	24.4	24.6	3.5	26.3	7.3	1.3	13.3
13. Dagda	25.2	24.4	5.5	15.4	11.3	2.3	16.4	19.3

nieku, pilsētu un lielāko muižu tuvumā dzīvoja daudz dažādu tautību amatnieku, vairāk bija ceļojošo tirgotāju.

Zemgalē, un tas nav nekāds noslēpums, zeme ir auglīgāka nekā citos Latvijas novados, kur ir krāšņāka daba ar pakalniem, lejām, ezeriem, mežiem un purviem. Jo labāka zeme, jo lielāka raža, jo pārticīgāka dzīve. Bet tur, kur labāka dzīve un vairāk kontaktu ar pasauli, arī vairāk no citām zemēm ieviestā. Jo vairāk nāk jaunievedumu, jo mazāk paliek senu darba paņēmieni, celtnēs parādās citzemju ietekmes, jo redzamākas pārmaiņas arī kopīgajā ainavā.

Es nezinu, kad radusies dziesma «sēju lielu rožu dārzu, ar ko daiļi pušķoties». Viens gan ir skaidrs, ka tās rozes, ko sēja, lai daiļi pušķotos, nav rozes. Rozes nav arī lielākais ziedu vairums Rundāles pils rožu istabas dekorā. Tur var atrast gan peonijas, gan saulespuķes, gan daudz ko citu. Par rozēm, īpaši senajos vācu skrierveru rakstītajos dokumentos, dēvētas peonijas, taču tās nesēj, bet stāda. Taču Kurzemes hercogistes muižnieku un paša hercoga dārzos auga gan kreses, gan kliņģerītes, gan stu-

1992. GADA PAVASARI

novērotāju datiem)

Atļidoja stārķi	Dzēguzes pirmā dziesma	Atļidoja bezdelīgas	Bērziem sāka cirkulēt sulas	Plava sāka zeltot	Bērziem sāka plaukt lapas	Bērzi sāka ziedēt	Baltalkrņi sāka ziedēt	Lazdas sāka ziedēt	Apses sāka ziedēt
1.4	2.5	30.4	19.3	5.4	2.5	12.5	14.2	5.2	—
28.3	18.5	30.4	19.3	29.3	3.5	16.5	24.2	23.2	7.5
2.4	15.5	10.5	2.3	9.4	10.5	—	12.2	14.2	—
28.3	30.4	30.4	24.3	6.4	24.4	—	24.2	16.2	—
9.4	4.5	4.5	10.3	5.4	29.4	5.5	24.2	23.2	—
16.4	—	—	10.3	4.4	4.5	10.5	10.3	2.3	4.5
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25.3	3.5	16.5	—	30.3	5.5	7.5	5.3	3.3	10.5
1.4	23.5	1.5	18.3	25.4	6.5	—	—	18.3	—
29.3	2.5	12.5	14.3	28.4	8.5	16.5	25.2	23.2	—
6.4	1.5	2.5	30.3	—	12.5	18.5	3.3	5.3	—
—	30.4	4.5	21.3	16.4	28.4	—	22.3	16.3	—
30.3	10.5	10.5	26.3	30.4	4.5	6.5	—	—	2.5

dentu nelķes, kā arī malvas un daudz citu krāšņi ziedošu viengadīgu un divgadīgu puķu. Šķietami nevarētu būt nekāda sakara muižnieku un hercogu dārziem ar latviešu zemnieku sētas puķu dārziņu. Te jāsaka, ka Kurzemes hercogiste tirgus attiecībā laikiem gan bija jūtami apsteigusi kaimiņu novadus. Pat hercoga muižu dārznieki, piemēram, Vircavas Gelteniuss jeb Geltiņš sēklas pirka no tirgotājiem Jelgavā. Vismaz teorētiski pieļaujams, ka turpat kaut ko varēja nopirkt arī kāds brīvs zemnieks vai latviešu tautības amatnieks, kas nereti dzīvoja laukos brāļa vai tēva mājās. Sēklas uz laukiem varēja aiznest arī tirgotāji pauninieki. Visbeidzot nav izslēdzama sēklu zagšanas iespēja, ejot kļaušu darbos muižas dārzā.

Šķietami lielas ainavas veidošanas iespējas latviešu zemniekiem pavērās 19. gs. vidū, sākot iepirkt par dzimtu no muižas savu pašu tēvtēvu mājas. Taču tā vairāk ir šķietamība. Nauda, kas bija jāmaksā muižai, tāpat izauga tikai kūti un tīrumā ar smagu un nereti pārmērīgu darbu. Virzošie faktori bija tie paši vecumvecie: pasaules uztvere, fiziskās iespējas un tikai pēc tam dažādas ietekmes no malas. Jo patstāvīgāks zemnieks kļuva, jo šīs ietekmes bija jūtamākas.

Tajā ainavā, kas nonāca līdz mūsu gadsimta 20. gadiem, jau varēja atrast daudz nelatviska. Vienīgais īsti

Vietas nosaukums	Ievām sāka plaukt lapas	Ievas sāka ziedēt	Cerīni sāka ziedēt	Pīlādži sāka ziedēt	Mellenes sāka ziedēt	Pļenes sāka ziedēt	Kļavas sāka ziedēt	Meža zemes sāka ziedēt	Kreimenes sāka ziedēt
1. Rucava	25.4	13.5	24.5	28.5	18.5	4.5	7.5	13.5	24.5
2. Nīca	29.4	22.5	26.5	31.5	29.5	30.4	10.5	25.5	27.5
3. Pope	1.5	19.5	2.6	28.5	15.5	10.5	16.5	24.5	22.5
4. Snēpele	2.4	15.5	27.5	29.5	15.5	15.5	6.5	25.5	27.5
5. Engure	3.4	16.5	27.5	26.5	14.5	11.5	3.5	24.5	28.5
6. Dobeļe	26.4	16.5	26.5	28.5	—	14.5	—	—	—
7. Jelgava	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8. Ozolaine	20.4	18.5	29.5	30.5	—	20.5	7.5	25.5	26.5
9. Drabeši	28.4	18.5	29.5	29.5	—	17.5	16.5	18.5	26.5
10. Matīši	2.5	18.5	28.5	27.5	—	15.5	11.5	22.5	27.5
11. Nereta	26.4	15.5	25.5	20.5	10.5	15.5	3.5	14.5	26.5
12. Barkava	26.4	15.5	—	23.5	—	15.5	—	15.5	29.5
13. Dagda	26.4	16.5	28.5	27.5	1.6	16.5	6.5	18.5	27.5

latviskais ir mežs, upe, ezers un purvs. Bet tas nav latviešu nopelns, tas ir Meža mātes īpašums.

Vagas tīrumā 20. un 30. gados bija tādas, kādas nevārēja būt, arot ar nekaltu koka arklu, kādas nav tagad un nebūs, kārtējo reizi mainoties zemes apstrādāšanas tehnikai.

19. gs. celta zemnieka dzīvojamā māja ir ļoti līdzīga citām tā paša laika zemnieku mājām visā Austrumbaltijas reģionā, jo līdzīgi ir dabas apstākļi un līdzīga bijusi vēsture.

20. gadu jaunsaimnieka māja ir sava laika, pēckara nabadzības un sajūsmas radīta. 30. gadu jaunsaimnieka māja, nereti celta pēc paraugplāna, kas būtībā ir tas pats tipa projekts. Šai mājā nav pārāk grūti saskatīt vāciskas un arī krieviskas ietekmes. Cēlājam tā bija lieliska, bet mūsdienās jau slikta un neērta, jo pārāk cieši turēta pie sava laika dzīves aktualitātēm. Atkal laiks ir cits.

Vērigākie ir saskatījuši vecās, lielās un it kā primitīvās zemnieku mājas plānojuma priekšrocības. Jūsmīgākie emocionāli pavērtām mutēm skatās uz rietumzemju brīnumiem. Un nekas nav līdzams, jo, nākot jauniem kontaktiem, nāks jaunas ietekmes.

Pārveidosies dzīves sīkumi, darba paņēmieni, ēkas, nāks atkal kukurūza, droši vien vēl kaut kas, un pārveidosies

tabulas turpinājums

Jānogām sāka plaukt lapas	Jānogas sāka ziedēt	Upenes sāka ziedēt	Kirši sāka ziedēt	Abieles sāka ziedēt	Sāka ganīt lopus	Sāka sēt vasarāļus	Vasarājiem parādījās asni	Sāka stādīt kartupeļus	Kartupeļiem parādījās asni	Ziemāji sāka vārpot
17.4	10.5	6.5	11.5	20.5	1.5	5.5	16.5	9.5	5.6	19.5
26.4	14.5	11.5	20.5	24.5	10.5	7.5	16.5	29.4	28.5	26.5
5.5	14.5	2.5	14.5	25.5	21.5	—	—	16.5	11.6	—
13.4	6.5	19.5	22.5	24.5	8.5	30.4	12.5	13.5	31.5	27.5
28.4	14.5	17.5	20.5	23.5	11.5	—	—	9.5	24.5	—
—	—	—	16.5	24.5	11.5	8.5	18.5	—	—	2.6
—	—	—	—	—	—	6.5	16.5	16.5	29.5	28.5
5.5	13.5	18.5	20.5	27.5	10.5	—	—	—	—	—
2.5	16.5	17.5	16.5	27.5	30.4	—	—	—	—	—
8.5	15.5	21.5	20.5	26.5	6.5	30.4	13.5	17.5	11.6	—
1.5	12.5	15.5	20.5	25.5	20.5	15.5	20.5	6.5	29.5	28.5
30.4	11.5	16.5	16.5	24.5	8.5	20.5	—	12.5	—	—
4.5	16.5	18.5	20.5	28.5	8.5	12.5	24.5	24.5	14.6	—

ainava. Ikdienā kurš katrs ainavas pārmaiņu nemaz nepamana, un laikam arī nevajag, jo šo procesu redzēt un just nav viegli. Kaut kas no ierastā pazudis; labi, ja tas izrādīsies kāds nevajadzīgs uzslāņojums, slikti, ja mūžveca, dabas sakarības apliecinoša tradīcija, augu vai dzīvnieku suga. Mēs skrienam pa pasauli un kliežam kā sviļuši, cik pie mums viss netīrs. Bet vācu jaunieši, grāfi un baroneses, uz pāris nedēļām atbraukuši tajā zemē, kur dzimuši viņu vecvectēvi, siltā vasaras vakarā staigāja pa nomaļu lauku ceļu, skaitīdami vārdes. To šeit esot ļoti daudz, un tas nozīmē, ka te esot ļoti tīra un nesabojāta daba.

Es nevaru atbildēt uz jautājumu, no kādiem elementiem sastāv latviskā etnoainava, jo tā ir attieksme un process. Tāda attieksme pret dabu, kas nesakņojas nevienā no citzemju ideoloģijām, bet cilvēka kopības izjūtā ar dabu un tās norisēm. Tas ir process, kurā ilgu laiku viss jaunais, visas no citurienes nākušās ietekmes, to derīgums vai nederīgums ir pārbaudīts ar šo attieksmi.

FENOLOĢISKIE NOVĒROJUMI

(pēc sabiedrisko

Vietas nosaukums	Avenes sāka ziedēt	Brūklenes sāka ziedēt	Ozoli sāka ziedēt	Jasmīni sāka ziedēt	Plavu āboliņš sāka ziedēt	Sāka plaut sienus	Ziemāji sāka ziedēt	Mieži sāka vārpot	Līepas sāka ziedēt
1. Rucava	30.5	—	18.5	6.6	1.6	—	14.6	20.6	2.7
2. Nica	4.6	—	22.5	14.6	30.5	2.6	14.6	24.6	11.7
3. Pope	10.6	26.5	29.5	14.6	6.6	26.6	—	—	11.7
4. Snēpele	6.6	31.5	25.5	8.6	6.6	30.5	8.6	22.6	6.7
5. Engure	4.6	30.5	31.5	12.6	9.6	15.6	—	—	6.7
6. Dobeles	—	—	—	—	4.6	7.6	8.6	24.6	—
7. Jelgava	20.5	—	1.6	11.6	—	—	11.6	24.6	28.6
8. Ozolaine	13.6	—	25.5	13.6	—	15.6	—	—	—
9. Drabeši	15.6	—	27.5	12.6	30.6	16.6	—	—	15.7
10. Matīši	10.6	15.5	26.5	12.6	8.6	19.6	—	—	11.7
11. Nereta	28.5	18.5	30.5	18.6	10.6	7.6	8.6	25.6	28.6
12. Barkava	29.5	30.5	—	16.6	20.6	16.6	—	—	8.7
13. Dagda	10.6	—	—	13.6	14.6	22.6	—	26.6	14.7

KOKI PIE LATVIEŠU MAJĀM

Kad pirms 60 gadiem mans brālēns sāka iet Strautiņu pamatskolā, viņš ar tēvu tai rudenī māju pagalmā stādīja ozolu. Iesvētīšanas dienā, jau kara laikā, jauneklis koka zaros pakāra kārtīgā bulļa ķēdē iestiprinātu dzelzs plāksni ar iegravētu stādīšanas gadu. Gadu pirms brālēna aiziešanas viņšaulē samērījāties ar koku, un tikai plāksne mani pārliecināja, ka viņiem abiem vienādi gadi (stādīja jau smuku kociņu āderu krustpunktā). Par abiem koku knapi varējām apķert. Noriļskas vara raktuves pārcietušais tagad dzīvo savu mūžu kokā, bet man ir vēl viens koks, kura stādīšanas gads nu ir zināms.

Tādu — kaut jaunu, bet labi augošu — koku precīza stādīšanas vieta un datums būtu iezīmējami un vācami vienkop, lai pēc daudzām paaudzēm nebūtu jāzīlē patiesais koka vecums. Vairumam patieso koku milžu ir iztrupējusi serdes daļa, kad pēc gadskārtām noteikt vecumu ne-

1992. GADA VASARĀ novērotāju datiem)

Kartupeli sāka ziedēt	Jānogas sāka nogatavoties	Upenes sāka nogatavoties	Kirši sāka nogatavoties	Mellenes sāka nogatavoties	Avenes sāka nogatavoties	Brūklenes sāka nogatavoties	Ziemāji sasniedza dzeltengatavību	Mieži sasniedza dzeltengatavību	Virši sāka ziedēt
2.7	29.6	29.6	28.6	4.7	4.7	18.8	24.7	24.7	14.7
23.6	10.7	8.7	14.7	4.7	12.7	13.8	23.7	29.7	11.8
20.7	11.7	11.7	14.7	6.7	20.7	22.8	—	—	12.8
2.7	2.7	6.7	12.7	7.7	14.7	3.8	27.7	30.7	28.7
10.7	15.7	10.7	12.7	30.6	19.7	3.8	—	—	10.8
—	—	—	6.7	—	—	—	16.7	24.7	—
29.6	20.7	20.7	15.7	—	15.7	—	8.7	10.7	—
—	20.7	20.7	15.7	—	15.7	—	—	—	—
—	17.7	16.7	15.7	—	13.7	—	—	—	—
15.7	18.7	16.7	11.7	18.7	14.7	5.8	—	—	—
15.7	15.7	20.7	22.7	15.7	16.7	10.8	20.7	28.7	15.7
—	12.7	8.7	15.7	8.7	18.7	10.8	—	—	23.7
12.7	12.7	12.7	8.7	8.7	15.7	—	—	24.7	24.7

var. Aptuveni paņēmieni noteikt koka vecumu pēc tā resnuma — apkārtmēra vai augstuma ir pārāk nenoteikti, un pieredze rāda, ka ir liela kļūdīšanās iespēja. Pirms 300 gadiem stādītie Glikā ozoli Alūksnē nav, proporcionāli ņemot, resnāki par iepriekšaprakstīto sešdesmitgadnieku. Un tomēr galvenais ir tas, ka koks paliek cilvēka vietā māju pagalmā...

Negribētos daudz strīdēties ar etnogrāfiem un ticējumu pētniekiem par koku kā par kulta atribūtu, kā par sakaru līdzekli ar Visumu un dabu latvieša dzīvē. Saīs spriedumos ir pārāk daudz sadomāta un brīvas interpretācijas. Domājams, ka latviešu — šo zemi apdzīvojušo baltu cilšu saskarsme ar dabu izpaudās arī vajadzībā pēc koka tuvuma. Cilvēki mūsu dabas zonā ļoti ilgstoši veidojušies mežā, meža tuvumā, līdumos, upju palienēs, no kurām pali spieda atpakaļ mežā. Un tikai pēdējās 4—6 paaudzēs,

FENOLOĢISKIE NOVĒROJUMI

(pēc sabiedrisko

Vietas nosaukums	Sāka nogatavoties āboli	Sāka novākt kartupeļus	Sāka sēt ziemājus	Bērziem sāka dzeltēt lapas	Liepām sāka dzeltēt lapas	Kļavām sāka dzeltēt lapas	Apsēm sāka dzeltēt lapas	Ābelēm sāka dzeltēt lapas
1. Rucava	18.9	11.9	12.9	14.9	22.9	30.9	13.10	14.10
2. Nica	7.9	31.8	2.9	18.9	11.9	19.9	22.9	25.9
3. Pope	20.8	20.9	—	23.9	5.10	23.9	9.10	5.10
4. Snēpele	9.8	18.8	22.8	13.9	16.9	12.9	11.10	3.10
5. Engure	12.9	19.9	5.9	21.9	30.9	17.9	24.9	30.9
6. Dobeļe	20.9	—	18.9	16.10	—	—	18.10	20.10
7. Jelgava	20.7	—	24.8	4.10	4.10	6.10	4.10	3.10
8. Ozolaine	—	—	—	20.9	20.10	20.9	20.10	20.10
9. Drabeši	20.8	—	18.8	12.10	28.9	21.9	4.10	12.10
10. Matīši	25.8	26.9	14.9	3.10	1.10	17.9	20.10	30.10
11. Nereta	12.9	14.9	30.8	3.10	4.10	1.10	12.10	2.10
12. Barkava	10.9	—	19.8	11.10	10.10	2.10	12.10	20.10
13. Dagda	—	18.8	8.9	12.10	2.10	27.9	18.10	20.10

Novērojumus sabiedriskā kārtā veikuši un datus iesūtījuši sabiedriskie E. Reinfelds, 4. Snēpele — A. Ķemlers, 5. Engure — A. Liepiņa, Iaine — V. Trēziņa, 9. Drabeši — I. Konstantīne, 10. Matīši — 13. Dagda — F. Vasiļjeva, Aicinām pieteikties jaunus sabiedriskos

ja tā var izteikties, iznākušas no meža, atbrīvojušās no meža tiešas ietekmes. Mežs bija pārtika, koksne, aizvējš, apgērbs, ganības un ... svētnīca. Mežs bija labu un ļaunu teiku garu mītne. Dienu mežā bija labi un izdevīgi, naktī, vētrā un negaisā — bailīgi un bīstami. Var tikai izdomāt dažādas hipotēzes, kāpēc baltu cilšu ziemeļu zars aizgāja dziļāk mežos, nevis palika stepēs un mežastepēs, kur nebūtu jātērē spēki un varētu kļūt pārticis, vairāk ņemot no dabas.

Atļaujos piedāvāt savu versiju.

Mežs ir kompleksāks, sarežģītāks veidojums par stepi ne jau sugu skaita ziņā, bet atsevišķu organismu lielumā (samērojumā ar cilvēka augumu). Turklāt daudzi no tiem ir lielāki un spēcīgāki par cilvēku. Ar tiem spēkoties (vienalga, ar ozolu, osi, lāci vai tauru) varēja tikai drosmīgs, uzņēmīgs un pašpārliecināts cilvēks. To rakstīdams, es

1992. GADA RUDENI

novērotāju datiem)

Līepām sāka krist lapas	Bērziem sāka krist lapas	Kļavām sāka krist lapas	Apsēm sāka krist lapas	Ābelēm sāka krist lapas	Aizlidoja stārķi	Aizlidoja zosis	Aizlidoja strazdi	Pirmā salna	Pirmais sniegs
6.10	16.10	14.10	27.10	25.10	27.8	22.10	—	3.10	—
20.10	12.10	20.9	29.10	28.10	19.8	27.10	27.10	3.10	13.10
16.10	16.10	8.10	16.10	16.10	29.8	23.9	7.10	22.9	28.10
9.10	25.10	8.10	23.10	22.10	31.8	5.10	30.10	23.9	11.10
7.10	24.10	29.9	8.10	19.10	3.9	3.10	10.10	23.9	10.10
—	10.11	—	24.10	10.11	—	—	—	25.9	13.10
30.10	26.10	26.10	26.10	27.10	26.9	1.10	6.10	23.9	12.10
20.10	2.11	2.10	17.10	4.11	—	—	—	6.10	13.10
3.10	30.10	26.10	16.10	31.10	6.9	30.9	—	4.10	12.10
16.10	28.10	3.10	24.10	31.10	28.8	15.10	26.10	21.9	12.10
8.10	20.10	10.10	15.10	20.10	30.8	3.10	6.10	25.9	12.10
18.10	18.10	6.10	17.10	1.11	22.8	10.10	13.10	5.10	12.10
12.10	2.11	12.10	28.10	4.11	5.9	3.10	29.10	5.10	10.10

novērotāji: 1. Rucava — J. Laugalis, 2. Nica — A. Būdels, 3. Pope — 6. Dobeļe — E. Nonbergs, 7. Jelgava — L. Matjušonoks, 8. Ozo — J. Smits, 11. Nēreta — M. Rulle, 12. Barkava — V. Miška, novērotājus, Zvanīt pa telefonu 333193 — Elgai Andžejevskai.

Sastādījusi Elga Andžejevskā

iedomājos arī šodienas latviešu puisus un arī meitas, arī latviešu strēlniekus...

Senais balts noteikti labāk sajuta koka bioloģiskās enerģijas lauku. Viņa jutību nebija nomākuši mūsu dzelzsbetona būru ekrāni, elektromašīnu un radioviļņu radītie lauki, pie kuriem mēs sākam pierast tikai pēdējo pāris paaudžu laikā un vēl neapjaušam, kādas tam būs sekas mūsos un mūsu bērnos. Kad esmu kādu laiku mitis Alsviķu vai Līgatnes radu koka mājās, tālu no visādiem starojuma avotiem, tad ozolus, kļavas un liepas pagalmā sajūtu kā ģimenes locekļus. Domāju, ka tuvību ar koku var sajūst katrs cilvēks un katram var būt savs, tuvāks, vajadzīgāks koks. Šī «raksturu» saderība vēl ir maz pētīta, izskaidrojumi parasti mistiski un, domājams, arī katrā gadījumā citādi. Tomēr ikvienam vajadzētu sameklēt savu koku. Brīvā brīdī, māju tuvumā, pastaigas laikā vienatnē meklēt sajūtas. Un, ja atrodam, tad vajadzības gadījumā apmainīties ar savu koku enerģiju plūsmām. Uzreiz tas var pat neizdoties. Kā viss pamatīgais, ilgstošais — tāds sarašanas un vajadzības process notiek lēnām un pamazām. Jūs teiksit, ka tas viss ir blēņas un mistika. Vispirms pacietīgi pamēģiniet un pārbaudiet! Vajadzība pēc sava koka klātbūtnes mums izveidojusies daudzu paaudžu laikā meža klātbūtnē.

Šo vajadzību mēģina ielikt astroloģijas rāmjos, un 12 populārāko koku sugas piesaista 12 zodiaka zīmju periodiem vai pat vēl sarežģītāk — katrs zodiaka zīmes periods dalīts divās daļās, un katrs no 12 kokiem sadalās pa pusmēnesim ar pusgada atstarpi divkārt. Šis sakārtojums mūsu kalendārā publicēts agrāk, un tāpēc to neatkārtosu. Vienīgi — man iznāk vitols, lai gan mans koks tomēr vairāk ir kļava.

Domājams, ka arī mūsu senču pagāniskās svētbirzis ar upurozoliem, liepām un vīksnām nav gadījuma pēc izvēlētas vai pat stādītas īpašā vietā, kur cilvēks zem labvēlīga koka varēja atvieglot dvēseli un saprast savu rīcību.

Kad līdumu malā, bet vēlāk jau tīruma vidū tapa mājas, pagalmi — dzīves un darbības centrs, tad pagalmā āderu krustpunktā raka ūdeņotu aku, bet bez augļukokiem (ārpus āderēm) stādīja meža kokus. Protams — aizvējam, diendusas ēnai, bišu sanoņai un putnu dziesmai, klātbūtnei. Parasti — māju nobeidzot, dēlam vai meitai piedzimstot, jaunu sievu mājās pārvedot vai vecamtēvam aizsaulē aizejot. Visiem ir zināma simbolika: puisis — ozols vai

osis, meita — liepa vai kļava. Arī tas — ja ozola galotnē sper zibens, tad netrāpīs mājā vai kūtī. Un — ka svētelis savu ligzdu labprāt vij sasperta ozola galotnē, jo tāds parasti ir āderu krustpunktā. Ieva pie kūts durvīm un piena mājiņas nepatīk mušām, un piens tik ātri nesa-skābst.

Lauku māju pagalmos visvairāk esmu sastapis ozolus, liepas un kļavas, jau retāk ir oši, egles, arī kāda vecāka ābele, pīlādzis — ar īpašu nolūku pret mošķiem un citiem nelāga gariem — un trauislais vītols pirts diķa vai upītes malā. Lauku mājas pagalma ansambli nereti papildina egļu vējaizsarga stādījums ap augļudārzu; tas sākotnēji tika apzāgēts pāris metru augstumā, bet, bez saimnieka palicis, tagad izaudzis smuidru egļu rindā.

Vējlauzēju egļu (arī citu koku) rindas ideja nāca no muižas. Tāpat kā citi koki un krūmi — svešzemnieki — pagalmā stādīšanai. Tā atnāca ceriņi un zirgkastaņa (abi savvaļā aug Balkānu pussalā), plūškoki (nesadzīvo ar mušām un citiem kukaiņiem), sniegogas un pūpolvītols, mežrozes un neistie jasmīni — tik koši ziedošu un smaržīgu krūmu Latvijas dabā pirms tam nebija. Kokus un krūmus papildināja lupstājs, Sahalīnas sūrene (no kuras stubļa viņasskolas Otiņš taisīja šļirci Jaunsudrabiņu Jankas ap-šļākšanai) un rudbēkija, kuru tautā nereti sauc par fūrmaņu rozi. Tā jau vairāk bija sekošana modei, noskatītai tradīcijai, nevis vajadzība pēc koka.

Lauku sētas apstādījumi ieguva jaunu, modernāku veidolu Latvijas laikā, kad daudz tika stādīts Meža dienu darbos. Lauku sētā no kokaudzētavām ienāca daudz skaistu, ziedošu krūmu, aleju koku, papeļu aleju un vējaizsardzības līniju, dzīvžogu un ziemciešu puķu zedeņu žogu vietā ap košumdārzu.

Un tad nāca ģimenes māju dārzi, kolektīvo mazdārziņu stādījumi, lauku ciematu daudzdzīvokļu māju pagalmi. No koka klātbūtnes vajadzības un sava koka meklēšanas uz prestiža un lepības dārziem un funkcionāliem stādījumiem — kā no betona blokiem un māla ķieģeļiem...

Es tomēr esmu par katram vajadzīgu palīdzības koku.

Guntis Eniņš

TEVU SĒTAS DĀRGUMI TAVĀS PAŠA ROKĀS

Iestādiņu ozoliņu
Tirumiņa vidiņā.
San bitītes, zied māsiņas
Ap to manu rudzu lauku.

Diži ozoli un kuplas liepas, simtgadīgi paegli un senču dravu priedes, balto bērzu birztaļas un veco tēvu alejas, avoti un dižakmeņi — viss tiek atgūts mūsu pašu — latvju rokās. Un es gribu jautāt: vai katram mums tas ir pie sirds? Es runāšu ar tiem, kam ir pie sirds, jo naudas dvēseles jau šo rakstu nelasīs. Es vēršos pie katra zemnieka. Izspridzināto dižozolu vietā katrā Latvijas atdzimstošā sētā iestādisim savam mazdēlam dižozolu! Ar traktoriem izrauto aleju vietā iestādisim mazmeitai dižliepu vai viksnu. Ziedi, ziles, bites un medus smarža atkal apgaros latvju sētas. Bet dziedēsim arī veco dižkoku rētas. Latvijas sirmie dižozoli ar daudziem zaru elkoņiem ir iespraudušies laika straumē. Un, liekas, šie dižozoli ir kā pati mūžība, kas satur upju krastus. Cik zaru elkoņu, tik pārdzīvojumu ierakstīts vecā ozola vainagā. Pēc melnajiem zaru zigzagiem jau pa gabalu var vērtēt ozoltēva vecumu.

Latvija ir dižkoku brīnumzeme. Esmu apceļojis vairākas bijušās padomju republikas un visur esmu vācis ziņas par dižkokiem. Pēc divdesmit gadiem varu izdarīt aptuvenu vērtējumu. Latvijā izcili resno, veco koku blīvums ir apmēram 200 reižu (!) lielāks nekā visā bijušās Padomju Savienības teritorijā. Latvija var lepoties ar visresnāko ozolu, kadiķi un viksnu. Būs vietā arī atgādināt, ka **katru** gadu līdz 1978. gadam meliorācija Latvijā izspridzināja pāri par tūkstoš dižkokiem, par buldozeru izgāztajām alejām un birztaļām nemaz nerunājot. Un tomēr Latvija paliek dižkoku brīnumzeme, raugoties arī no Rietumu puses.

Par kaunu šodiēn jāteic, ka tamī «komunisma laikā» par dabas aizsardzību interesējās un rakstīja daudz vairāk nekā tagad. Kad tika publicēti jaunie aizsargājamo koku saraksti, ik katrā nākamā sarakstā dižkoku skaits bija dubultojies. Tagad tas varētu būt ap trīs tūkstoši. Toreiz uztraucās, ka šo aizsargājamo koku ir par daudz. Toreiz es, aizstāvēdams dižkokus, rakstīju: «Vai tiešām tas būtu par daudz, ja katrā kolhozā būtu viens divi dižozoli?»

Tagad es aicinu: «Cik tā būs lieliska, brīnišķa zeme, ja katrā sētā zarus pletīs dižozols un smaržos dižas liepas!» Atceros savas jaukās, karstās bērnišības vasaras, kad pusdienojām zem sentēvu stādītajām kļavām kā zem milzīgas, zaļas, vēsas telts jumta... Neizpostītajās latvju sētās šie dižkoki un dižkoku kandidāti ir saglabājušies. Ar veco Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu nr. 107 1987. gada 10. aprīlī par dižkokiem tiek atzīti attiecīgo sugu koki, kuriem stumbra apkārtmērs sasniedz dižkoka kritērijam noteikto lielumu: ozoliem un vītoliem — 5 m, liepām, ošiem, vīksnām un gobām — 4 m, kļavām un melnalkšņiem — 3,5 m, priedēm, eglēm un bērziem — 3 m, paegļiem — 0,8 m (sk. 1. tab.). Tās ir ļoti augstas prasības: nevienā citā padomju republikā tādu nebija. Un tomēr pēdējā 1986. gada dižkoku sarakstā bija ietverti 1530 koki (sk.

1. tabula

**DIŽKOKU NOVĒRTĒŠANAS KRITĒRIJI
PĒC STUMBRA APKĀRTMĒRA KROŠU
AUGSTUMĀ (1,3 M NO ZEMES), metros***

Suga	Republikas nozīmes	Rajona nozīmes	Pagasta nozīmes
Ozoli	5,0	4,0	3,5
Vitoli	5,0	4,0	3,5
Liepas	4,0	3,5	3,3
Vīksnas	4,0	3,5	3,0
Gobas	4,0	3,5	3,0
Oši	4,0	3,5	3,3
Kļavas	3,5	3,3	3,0
Melnalkšņi	3,5	3,3	3,0
Bērzi	3,0	2,8	2,6
Priedes	3,0	2,7	2,5
Egles	3,0	2,8	2,7
Kadiķi	0,8	0,6	0,5
Ievas	1,8	1,5	1,2
Pilādži	1,8	1,5	1,2

* Republikas nozīmes dižkoku kritēriji apstiprināti 1987. gada 10. aprīlī ar Latvijas Ministru Padomes lēmumu Nr. 107.

Rajonu un novadu (pagastu) nozīmes dižkoku kritērijus iesaka šī raksta autors, balstoties uz 22 gadu ilgu pieredzi un vērojumiem Latvijas dižkoku apzināšanā.

Kadiķiem, pilādžiem un ievām uzskaitāmi tikai tie eksemplāri, kuriem ir centrālais stumbrs.

LATVIJAS DIŽKOKU REĢISTRU VESTURE

Gads	Autors Izdevējs	Sarakstā iekļauto dižkoku skaits
1924	Zelmārs Lancmanis, laikraksts «Latvijas Vēstnesis»	82
1937	Edvards Jansons, žurnāls «Daba un Zinātne»	178
1958	Grāmata «Saudzējiet un mīliet dabu» prof. V. Valeskalna redakcijā	12
1972	Ilmārs Riekstiņš, grāmatā «Latvijas Dabas pieminekļi»	34
1974	Staņislavs Salis, grāmatā «Latvijas dižkoki un retie koki»	626
1977	LPSR Ministru Padomes lēmums «Valsts aizsargājamie objekti Latvijas PSR teritorijā»	818 dižkoki 46 savdabīgi koki
1986	A. Silis un Dz. Svikle, referātu krājums «Mežsaimniecība un mežrūpniecība»	1530 dižkoki 153 savdabīgi koki

2. tab.). Rajona un vietējās nozīmes dižkoku kritērijiem ir jābūt zemākiem.

Joprojām man un citiem dabas aktīvistiem izdodas atrast arvien jaunus un jaunus vēl neuzskaitītus, sarakstos neiekļautos dižkokus. Joprojām iet bojā daudz dižkoku cilvēka tišas un netišas vainas dēļ. Kopš 1977. gada ir pieņemti dižkoku aizsardzības noteikumi un noteiktas bargas soda naudas par to neievērošanu. Šie noteikumi netika ievēroti ne agrāk, ne tagad.

Galvenie dižkoku nobendēšanas ļaunumi ir 1) uguns ielaišana stumbra dobumā; 2) stumbra mehāniski ievainojumi (ļaunuma vai sporta pēc stumbra sakapāšana ar cirvi u. c.); 3) indēšana ar lauksaimniecības ķimikālijām, apsmidzinot no traktoriem un lidmašīnām; 4) sakņu izplēšana, aparot par tuvu; 5) sakņu noblietēšana, ierīkojot pagalmus, ceļus, stāvvietas; 6) fermu ganībās lopi izmin saknes un nobrāž stumbriem mizu, līdz koki pilnīgi nokalst; 7) lielo zaru apzāģēšana, ja dižkokš aizēno sakņu dārzus vai tīrumus; 8) joprojām visvairāk savus kuplos vainagus dižkoki zaudē un pilnīgi nokalst tikai tāpēc, ka agrākajos tīrumos un pļavās tie ieaug blīvās brikšņos un jaunos kokos, kas pārmāc dižkoka zemo vainagu.

Pēc tautas novērojumiem, ozols trīssimt gadu aug, trīssimt gadu briest un trīssimt gadu mirst. Vecajiem, dabūmainajiem dižkokiem dzīvesspēja ir mazinājusies, tāpēc tās var nomākt jaunie. Un tomēr garajā dzīvē daudz cietušie dabumainie, atlūzušiem zariem, zibens saspertie, sirmie ozolvectēvi pēc gādīgas aprūpēšanas var dzīvot un priecēt vairākas cilvēku paaudzes. Dižkoki ir ne tikai katras sētas un visas Latvijas skaistums, tie kalpo arī zinātnei — botānikai, dendroloģijai, dendrochronoloģijai un vēsturei.

... Katrā lauku sētā sāk atgriezties saimnieki, atgriežas bērni, atsākas dzīve (lai nolādēts alkohols!). Ko es ierosinu? Piešķirsim savas sētas dižkokam vai topošam dižkokam, vai arī vairākiem kokiem pasi jeb reģistrācijas dokumentu un katru gadu vairākas reizes apmīļosim savu topošo dižkoku, izlūkodami viņa veselību un pierakstīdami tā augšanas gaitu. Šim nolūkam ņemiet biezāku burtnīcu jeb kladi. Uz vāka uzrakstiet dižkoka vai topoša dižkoka vārdu un adresi un dižkoka aizbildņa (krusttēva, krustmātes) vārdu un uzvārdu. Uz iekšējās lapas aprakstiet visu līdzšinējo koka biogrāfiju, ko jums izdosies noskaidrot (visus notikumus, kas saistīti ar un ap koku): iespējamo stādīšanas laiku, teikas, nostāstus, ievainojumus, pāridarījumus kokam, cilvēku darbību ap jūsu aprūpējamā koku utt. Lai tālāk varētu veikt sava koka augšanas un dzīves ritma vērojumus, nākamās lapas sagrafējiet pēc 3. tabulā redzamā parauga.

Ne jau katrā sētā atradīsies tik lieli koku draugi, lai iekārtotu šādu sava mīļā koka vēstures burtnīcu. Un tomēr... Es zinu, ka Smiltēnē, Alkasu mājās, ir viesu grāmata Alkasu dižliepai. Tā iekārtota jau brīvās Latvijas laikā. Alkasu saimnieks jau miris, bet sirmā liepa un tās grāmata vēl dzīvo un dzīvos ilgi. Arī jūs varat ņemt lielo kladi un sadalīt to divās daļās tā, lai koka dendroloģisko novērojumu tabula apvienojas ar jūsu viesu interesantajiem, mīļajiem ierakstiem un padomiem. Protams, nav ko liegties, cilvēkiem godu saņemt patīk pašiem. Bet caur jūsu aprūpēto dižkoku gods tiks arī saimniekam.

Ja Latvijā kaut viens no tūkstoš saimniekiem iekārtotu šādu koka mīlestības grāmatu un turpinātu to regulāri aizpildīt, tad mums būtu vairāki simti šādu novērotu koku ar savas dzīves smalku vēsturi. Tad Latvija šai ziņā kļūtu unikāla zeme — un iegūtais materiāls pēc daudzziem gadu būtu zinātnei ārkārtīgi noderīgs. Jau pēc pāris gadu desmitiem pie mūsu bērniem un mazbērniem brauktu pa-

**DŽĪKOKA (KOKA)
DZĪVES RĪTMU VĒROJUMI**

Gads	Stumbra apkārtmērs (m)	Koka augstums	Vainaga projekcija				Ziedēja	Salapoja	Zaru pieaugums (cm)	Nobīra lapas	Sēklu vai augļu raža	Piezīmes
			uz ziemeļiem	uz dienvidiem	uz austrumiem	uz rietumiem						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

saules lielākie zinātnieki, dendrologi, biologi, vēsturnieki, psihologi, etnogrāfi, iegrieztos pasaules tūristu plūsmas un atstātu jūsu aprūpētajiem dižkokiem veltītus ierakstus zviedru, angļu, franču, vācu un citās valodās.

Galvenais ir iesākums, pirmie divi gadi. Ar katru nākamā gadu šī tabula kļūs aizvien interesantāka un arī mīļāka un arī koks kļūs mīļāks. Tas kļūs par jūsu ģimenes locekli. Un vēl, jūs kļūsit gudrāki, un visa Latvija kļūs gudrāka. Jūs sāksit izprast sava koka dvēseli.

**PASKAIDROJUMI PIE DŽĪKOKA DZĪVES RĪTMU
TABULAS AILEM**

1. aile — paskaidrojumus neprasa

2. aile — stumbra apkārtmērs jānosaka 1,3 m augstumā no zemes. Ja koks aug kraujas slīpumā, tad augstuma atskaites punkts jāņem kalna pusē. Ja kokam ir zema zarošanās un tas metra augstumā kļūst resnāks, tad mērījumus jāizdara zemāk, tievākajā vietā. Katrā gadījumā mērījuma augstuma punktu vajag kaut kā iezīmēt, piemēram, mizā iedzīt tievo apdares naglu ar lielu galvu, tad katru gadu jūs varēsiet mērlenti apņemt precīzi pa vienu un to pašu joslu. Veselīgie dižkoki gadā pieaug par dažiem centimetriem. Rūpīgam un precīzam mērītājam šo pārmaiņu būs iespējams konstatēt. Ja jums nav mērlentes, mērījumus varat izdarīt ar auklu vai pat ar resnāku diegu vai stiepli. Tikai ievērojiet, lai aukla vai diegs nemaz nestaipītos. Pēc tam uz auklas atzīmēto koka stumbra resnumu jūs rūpīgi izmēriet mājās uz galda ar lineālu.

3. aile — dižkoka augstumu nebūs vajadzība noteikt katru gadu, to var kontrolēt ik pa diviem vai pieciem gadiem. Augstumu vēlams noteikt ar vairākiem pagāmiem un rezultātus salīdzināt. Visdrošāko rezultātu, protams, iegūsit, ja jūs varēsiet uzkāpt līdz koka galotnei

un nolaist auklu no galotnes līdz zemei. Bet tikai retam kokam tas būs iespējams. Nav vajadzības kāpt līdz galotnei. Pilnīgi pietiks, ja viens cilvēks uzkāps līdz pusei, bet otrs no lielāka attāluma ar lineāla palīdzību noteiks to vietu, kur kāpējs sasniedz koka pusaugstumu. Ļoti precīzu rezultātu var iegūt, ja piestiprina pie koka stumbra baltu lapu (avīzi) divu metru augstumā (bet labāk vēl augstāk) un nofotografē koku pēc iespējas no lielāka attāluma. Uz iegūtās fotogrāfijas būs redzama baltās lapas atzīme. Ar lineālu vai cirkuli uz fotogrāfijas izmērisit, cik tādu atzīmju ir līdz koka galotnei. So skaitli pareizināsīt ar atliktās atzīmes metriem, un rezultāts būs precīzs koka augstums. Vēlreiz atgādinu, ka fotografējot atejiet no koka, cik vien tālu iespējams. Tas īpaši svarīgi pie kupliem dižkokiem.

Bridinājums. Kuplajiem dižkokiem noteikt augstumu ar mežu takساتoru klasiskajiem vizēšanas paņēmieniem un eklimetriem nav iespējams. Gandrīz visi kuplo dižkoku augstuma mērījumi, kas rakstīti līdz šim izdotajās grāmatās un publikācijās, ir aplami.

4.—7. aile — vainaga projekcija ir vainaga kuplums uz visām četrām debesu pusēm. Arī tā izmērīšanu vieglāk un precīzāk būs izdarīt diviem cilvēkiem. No koka tālāk atgājušais palīgs noskatisies, vai mērītājs stāv tieši zem koka vainaga robežas. Ievērojiet, ka nullpunkts uz visām debesu pusēm jāņem no dižkoka serdes, bet ne no paša stumbrā!

8., 9. un 11. — fenoloģiskās ailes, protams, būs nedaudz aptuvenas, bet tomēr interesantas un ļoti nozīmīgas.

10. aile — zaru pieaugumu vajag mērit vasaras otrā pusē, pēc Jāņiem. Jāizmēra pēc iespējas lielāks jauno dzinumu skaits koka vainaga dažādās pusēs un jāizrēķina vidējais. Zaru galiem jūs klāt tiksīt vai nu ar kāpnēm, vai zarus pieliecot ar ķeksi vai iekāpjot koka vainagā.

12. aile — sēkļu vai augļu ražu novērtēsīt aptuveni (maza, vidēja, liela, ļoti liela, nebija nemaz).

13. aile — piezīmju ailē parādisies tikai sevišķi notikumi: nolūza, lielāks žuburis, iespēra zibens, iemetās kaitēkļi. Seit varat atzīmēt arī nozīmīgās meteoroloģiskās parādības — neparastu sausumu, salu, vētras un tamlīdzīgi.

Ja nepietiek ailēm platuma, tabulu varat izvērst abu lappušu platumā.

Domāju, ka katra lauku skola varētu uzņemties gādību par vienu vai vairākiem dižkokiem un vest šādu dižkoka dzīves novērojumu grāmatu no gada gadā. Nemaz nav jābūt lauciniekam, arī pilsētnieks, dabas un koku draugs, var izvēlēties sev kādu tuvāku dižkoku, kur pavasarī un rudenī aizstaigāt, kur ziemā aizslēpot un novērojumu rezultātus apkopot dižkoka dzīves grāmatā. Istam censonim nebūtu grūti iekārtot dižkoku dzīves grāmatas arī diviem vai vairākiem kokiem, un tas būtu vēl interesantāk.

So pašu manis piedāvāto dižkoka dzīves grāmatu būtu vēlams iekārtot arī pavisam jaunam, tikko iestādītam kociņam.

12 DIŽKOKA APRŪPES BAUŠĻI

1. Neaizmūrējiet dižkoka dobumu, jo kokā tiks traucēta gaisa cirkulācija un paātrināsies trapes attīstība.
2. Neaizkraujiet dobumus un neapslieniet dižkoka stumbrus ar kokiem, žuburiem, dēļiem, mietiņiem, jo tad jūs pārvēršat dabas pieminekli par krāmu būdu un apgrūtināt dobuma vēdināšanos.

3. Nestādiet jaunus kokus tuvu pie dižkoka vainaga! Nestādiet kokus par biežu! Jūs taču gribēsīt, lai jūsu dēlam vai meitai, vai Latvijai stādītais koks izaugtu pēc iespējas varenāks. Kupla zemzariša vainags aizņem 20 un vairāk metru diametrā.
4. Ja esat iestādījis koku, tad rūpējieties par to, lai tas iesakņotos un tiešām izaugtu par lielu koku. Īpaši pirmajā gadā aplaistiet jauno kociņu sausajās dienās!
5. Ja vecais dižkoks, zemzaris, ieaudzis krūmos un jaunus kokos, tad glābiet to un izcērtiet kokus, lai atbrīvotu dižkoka vainagu no apēnojuma! Jo sevišķi jutīgi pret apēnojumu ir kadiķi.
6. Lipīga sniega laikā glābiet aizsargājamus kokus no snieglauzas, nopurinot ar kārtīm vai virvēm sniegu no jūsu koka, īpaši no skujkoku zariem!
7. Aizplisušus dižkoku stumbrus vajag sastīpot vai sasaistīt! Starp stīpu vai trosi un koku jāielek gumijas riepas gabals vai vairākkārtīgs brezents. Lai sastipojums būtu stiprāks, tas jāaņem pēc iespējas augstāk.
8. Dižkoku lielie žuburi, kas, plaši izvēršdamies, iet līdztekus zemei, var nolūzt. Tos nepieciešams atbalstīt.
9. Saudzējiet dižkoku saknes! Nenoblietējiet augsni virs tām ar asfaltētiem pagalmiem, ietvēm, auto stāvvietām.
10. Neapariet zemi pārāk tuvu dižkokiem, nērieti arī to pārāk dziļi! Pašlaik spēkā ir aizsargzona 10 m rādiusā ap aizsargājamo koku. Ikgadējs vienmērīga dziļuma aparums dižkokam nekaitē.
11. Sargājiet dižkokus no apsmidzināšanas ar lauksaimniecībā lietojamām ķīmiskajām vielām!
12. Lopu aplokos un ganu ceļos augošajiem dižkokiem uztaisiet stiprus nožogojumus!

Helēna Erdmane

OZOLS UN LIEPA — SIMBOLISKIE TAUTAS ESTĒTISKO UN ĒTISKO UZSKATU ATKLĀJĒJI

Kuplis auga ozoliņš
Bāleliņa tīrumā:
Zelta zari, zīda lapas,
Sudrabiņa ziedi zied.

Universālajā tautas atmiņā — latviešu tautasdziesmās — ozola un liepas tēli centrē ap sevi būtiskākos nācijas dzīves pavedienus — vīrišķā un sievišķā pretstata iemiesojumu, kā arī manifestē tautas estētiskos un ētiskos uzskatus. Tie palīdz uztvert un izprast skaistā, cildenā, traģiskā, komiskā izpausmes un būtību latviešu folklorā.

K. Barona «Latvju dainu» sējumos no visiem kokiem, kurus tauta daudzina un mīl, pirmajā vietā ir ozols, tad liepa, bērzs, ābele, ieva un tikai pēc tam visi pārējie koki. Savukārt ozolu un liepu dziesmu skaitliskais salīdzinājums atklāj, ka ozols minēts aptuveni no 2,5 līdz 3 reizēm biežāk nekā liepa. Kāpēc tas tā? Pirmkārt jāņem vērā abu koku reālās, botāniskās īpašības. Zinām, ka Latvijā savvaļā aug

tikai viena ozolu suga — parastais ozols (*Quercus robur*) un tāpat arī tikai viena liepu suga — parastā liepa (*Tilia cordata*). Taču ozols visā mērenā klimata joslā ir tas koks, kas sasniedz vislielāko resnumu un vislielāko kuplumu, nodzīvodams ilgāko mūžu. Tauta daudzu gad-simtu gaitā pārliecinājusies par šā koku karaļa koksnepārspējāmām īpašībām, stipro un plašo sakņu sistēmu. Liepa nesasniedz nedz ozola trīstūkstošgadīgo mūžu, nedz tā resnumu. Arī tās mikstā kok-sne nav tik derīga būvmateriāliem, retāk to lieto malkai. Taču šis koks ir skaistuma, prieka un veselības avots. Lūk, kā liepa raksturota dziesmās:

Liepa zied, liepa zied
Baltajiem ziedīņiem;
Stādisim liepu mežu
Apkārt mūsu pagalmiņu.

Lieta bija liepiņā,
Lieta liepas zariņā:
No liepiņas pūru šuvu,
No zariņa pūra vāku.

Lieta bija liepiņā,
Lieta liepas zariņā:
No liepiņas kokles šķēlu,
No zariņa stabulītes.

Jūrmalā skaista liepa
Deviņiem žuburiem;
Kam pietrūka zveju virves,
Tas tur kailis darināja.
Simtu gadu tās kailītes
No liepiņas darinātas.

Jau minētie piemēri vien ļauj mums pārliecināties, ka tautas uz-tverē noderīga, vajadzīga, skaista blakus ozolam tiek uzlūkota arī liepa:

Ai, liepiņa, platlapīte,
Apsedz mani lietīnā!
Ozoliņis mīli segtu,
Sauras lapas, nevarēja.

Liepa auga ar ozolu
Vienā dārza stūrītī;
Liepai zied zelta ziedi,
Ozolam sudrabiņa.

Atšķirīgie augšanas tempi un potenciāli sasniedzamais vecums, praktiskā izmantojuma īpatnības tomēr nebūtu uzlūkojami par galve-najiem kritērijiem, lai vienu koku pārlieku izceltu pārejo vidū. Gluži saprotama ir saudzējošā, sirsnīgā tautas attieksme gan pret ozolīti, zemzarīti, kas aug lejiņā, gan pret liepu ceļa malā:

Grūt' kuplai liepiņai
Liela ceļa maliņā:
Sirmi zirgi saknes mīna,
Jauni zēni zarus lauza.

Bieži vien tautasdziesmas cildina abu koku augšanas vietas skais-tumu un tuvumu. Netālu, turpat, blakus, viena novada robežās, pāri upei, viņpus ceļa, vienā dārza stūrītī, «vienā lazdas krūmiņā» ozols un liepa reizē ir arī stabili, noturīgi, tautas apziņā vispāratzītu tiku-misko vērtību nesēji un simbolizētāji — ozols kā krietns tautudēls, bet liepa — tautumeita. Dziesmu teicējas un glabātājas pārsvarā ir bijušas sievietes, tādēļ arī par ozolu iznāk vairāk dziesmu nekā par liepu.

Interesants jautājums ir par totēmisma pēdām mūsu tautasdzies-mās. Pārlūkojot dziesmu materiālu, vedas domāt, ka šis agrās ģints iekārtas vecākā reliģijas forma atstājusi interesantu atspulgu senāka-jos lūkošanās, precību un kāzu dziesmu tipos, kur centrā ir ozols kā vīrieša totēms, bet liepa kā sievietes totēms. Te ir dzimumu totē-misms, bet ne totēmisms. Tā kā totēmismam ir raksturīga ticība pār-dabiskai saistībai un asinsradniecībai starp noteiktu, zināmu cilts grupu

un dzīvnieku vai dzimts sociālo organizāciju (šajā gadījumā augu sugu), tad zināmas pārdomas izraisa, piemēram, šādas četrindes:

Tautu meita skaidas lasa,
Man dējot ozoliņu.
Paga, paga, drostaliņ,
Pasacišu māmiņai.

Ozoliņa kroni pinu,
Jāņu māti ligojot;
Dievs, dod man šoruden
Dabūt pašu ozoliņu.

Kā savdabīgs, latviešu tautai raksturīgs totēmisma veids hipotētiski tas varētu būt (P. Smits, A. Svābe).

Pirmajā piemērā doma būtu pilnīgi nesaprotama, kādēļ gan tautumeita nevarētu lasīt skaidas zem ozola, kurā ierīko bišu dobumu, ja tas nesaistītos ar dažiem totēmisma aizspriedumiem, t. i., šajā gadījumā ozols kā senais dravu koks pārstāv puišu totēmu, un tautumeitai nepiedien, tai nav atļauts lasīt skaidas, uzturēties zem tā ozola, kurā pašreiz ir tautudēls. Šāds meitas solis tika uzskatīts par tiešu precību piedāvājumu puišim:

Tautu meita skaidas lasa,
Man dējot ozoliņu.
Tad es būtu ne puisītis,
Kad es tev to piedotu.

Otrajā piemērā ar ozollapu vainaga pišanu meita cenšas ietekmēt savu likteni ar aktīvās maģijas paņēmieni. Ja to nesaistītu ar senā totēmisma priekšstatiem, tāpat paliktu, manuprāt, neskaidras arī tās tautasdziesmas, kurās liepu rinda kaitina ozoliņus. Jeb, pareizāk sakot, mēs to gluži vienkārši uzņemtu kā jauki personificētu dabas gleznu. Tomēr te dziesmu saturs ir dziļāks. Ļoti lielais šo daļu variantu skaits arī pierāda dziesmas nozīmi un izplatību visā Latvijā. Noturīga, dziļi iesakņojusies tradīcija un priekšstatu komplekss palīdz jo labāk saglabāt un pasargāt atmiņā senu, pat aizvēsturisku dzīves modeli netiešā, pastarpinātā izteiksmē, no mūsdienīga uztvēruma vērtējot.

Ozols un liepa ir skaisti koki. Cilvēkos tie allaž izraisījuši cildenas izjūtas. Skaistais tautasdziesmās izpaužas kā viena no galvenajām pozitīvajām īstenības un cilvēku novērtējošām kategorijām. Skaistais ir tik cieši saistīts ar ētiski cildeno, ka šīs abas kategorijas pat grūti nošķirt savrup un aplūkot katru par sevi. Izprecēta māsa tautās noilgojusies pēc skaistās brāļa sētas, kuru viņa pazītu pat tumsā, jo pie vārtiem to sagaida kupls ozoliņš ar zaros dziedošiem putniem. Ilgas pēc tās ir cildenas, kaut arī skumjas. Tās ir ilgas pēc savējiem, pēc tā sirds siltuma, kurš var būt tikai tēva mājās:

Liepa auga pie liepiņas,
Pakrēslīša gribēdama;
Māsa gāja pie māsiņas,
Kā katrai vajadzēja.

Tāpat sevišķu mīļumu un sirsnību izjūtam dziesmās:

Liepas, čaukst, liepas čaukst;
Kas tās liepas čaukstināja?
Es savam bāliņam
Liepu lapu kreklu šuvu.

Kaut tā mana māmuliņa
Otru mūžu dzīvojuse,
Es tai kārtu šūpulīti
No liepiņu lapiņām.

Liepu lapu tēls te asociējas ar vislīelāko sirds siltumu, ko var dot tikai pašiem tuvākajiem cilvēkiem — mātei, brāļiem, tautietim (Tau-

tiešam kreklu šuvu, (Pie ozola mēridama). Acīmredzot tēla izvēles pamatā reālās koka īpašības bijušas arī šajā sērdieņu dziesmā:

Liepu lapu ceļu klāju,
Māmulīņas gaididama;
Vējš aizpūta liepu lapas,
Māmulīņas nesagaidu.

Un tā pa mikstajām, maigajām un vieglajām liepu lapām dziesmā ienāk traģiskas noskaņas. Ja ne traģiskas, tad katrā ziņā vismaz dramatisks —

Pār poriem, pār mežiem
Uz saviem brāļiem;
Uz tautām es neietu
Ne pa liepu laiņām.

Ikvienas tautas dzīvē traģisks notikums ir karš, jo tas nes sev līdzīgan materiālus, gan morālus zaudējumus un postu. Latviešu tautas mentalitātē pozitīvo vērtību skalā cieņa pret visu dzīvo ir dominējoša.

Kā ozola tēls dziesmās palīdz veidot traģisku noskaņu? Tautasdziesmas par krusta ciršanu ozolā, kara gaitās aizejot, veido veselu tematisko loku. Tādēļ *krusta ciršana ozolā*, dodoties karā, ietver sevī veselu nozīmju kompleksu, kas liecina par ierastu, dzīvi apliecinošu, harmonisku pasaules izjūtu un uztveri. Salīdzināsim šīs dainas:

Netišām es nocirtu
Sava tēva ozoliņu.
No celmiņa bungas daru,
No zariņa stabulīti,
No tā paša viduciša
Bitītei namu daru.

Cirvi cirtu ozolā,
Skaida lēca Daugavā.
Vai bij skaida vai nebija,
Vaj bij vasku ritenīts?

Šīs divas dziesmas, kuras K. Barons dainu kārtojumā iekļāvis nodaļā par mežā braucējiem, malkas cirtējiem, dzīves īstenību mums atklāj savdabīgi poētiskā veidā. Tautasdziesmās paustā ētika ne tik daudz atspoguļo zemnieku dzīves utilitāro nepieciešamību, cik izvirza un uztur spēkā pastarpināti izteiktu ideālu jābūtību. Pirmajā piemērā tas panākts ar vienu vienīgu vārdu «netišām», bet otrajā dziesmā būtiskākais ir izvirzītais jautājums četrindes otrajā pusē:

Vaj bij skaida vai nebija,
Vaj bij vasku ritenīts?

Un tad, lūk, blakus šai saudzējošai attieksmei dziesmu sistēmā pastāv arī cita:

Es, karā noiedams,
Cirtu krustu ozolā:
Nava radu, kas piemin,
Lai piemin ozoliņš.

Es, karā aiziedams,
Krustu cirtu ozolā,
Lai neraud tēvs, māmiņa,
Lai raud krusta ozoliņš.

Dzīves situācija ir dramatiska, ekstremāla — karš. Pēc senajiem tautas totēmiskajiem priekšstatiem ozols jaunajam karavīram nav dievs, bet gan ir kā radnieks un draugs. Šajā dziesmā to cenšas ietekmēt ar maģijas paņēmieniem, iecērtot tajā tādu zīmi, kam piešķirtas brīnumainas un pārdabiskas spējas cilvēku pasargāt no jebkura ļaunuma, šajā gadījumā — arī kara laukā. Kāds sens, Drabešos pierakstīts ticējums (LTT. 1.—37. lpp., 522) arī vedina domāt par savdabīgu tautas paņēmieni izbēgt no iespējamās nelaimes, posta:

«Kad kāds cilvēks aizkūkots, tad tam vajagot iet ap kādu krūmu apkārt, tad viņš nemirst, bet koks nokalstot.»

Karš bez zaudējumiem nemēdz būt. Mātei un māsām šķiršanās asaru rūgtumu palīdz it kā izraudāt un tuva cilvēka nāvi pārdzīvot ozols — vīru koks:

Ja neraud tēvs, māmiņa,
Lai raud krusta ozoliņš.

Ja koks augs, zaļos — «gaidi mani pārnākam». Ozolu arī stāda, aizējot karā.

Dziesmās koku tēli palīdz atklāt arī komisko. Ozols un liepa te parādās visai negaidītos sastatījumos, kontrastos un salīdzinājumos.

Komiskā uztvere latviešu tautai nav sveša. Tautasdziesmās komiskā izprausmes un nianse ir ārkārtīgi daudzveidīgas, sākot ar gaišu, lirisku smaidu un beidzot ar asu sarkasmu, it sevišķi šaustot muīžu un vācu kungus.

Jau tika minēts, ka tautas tradīcijā ir nostiprinājušies stingri priekšstatī ar ozolu un liepu saistīt visu skaisto, cildeno. Tā, piem., Jāņu dziesmu ciklā cildināšanas dziesmās izmantoti galvenokārt poētiskie simboli — liepa un ozols — kā vieni no svarīgākajiem galveno tēlu izteiksmes veidiem. Šī simbolika dziesmā visbiežāk izteikta ar paralēlisma palīdzību:

Kupla liepa locijās
Jāņa mātes pagalmā;
Tā nebija kupla liepa,
Tā bij pate Jāņa māte.

Iesim, bērni, skatīties,
Kāda Jāņa istabiņa:
Visapkārt vaska sveces,
Vidū liepa ligojās.

Sajās tautasdziesmās jūtama atzinīga, cildinoša attieksme pret personāžu. Taču kādā panāksnieku dziesmā interesantu komiskā izpausmi rod šāda pretruna starp cilvēka vēlēšanos, pretenzijām un viņa patiesajām spējām un varēšanu:

Krupi, depi, jēra pūdli,
Kam tu manu māsu ņēmi?
Tu kā krupis zemi līdi,
Tā kā liepa ligojās.

Pūsli, pūsli, jēra kāja,
Kam tu ņēmi mūs' māsiņu?
Citi zēni kā ozoli,
Tu kā pūslis vazājies.

Ipaša ironija un izsmiekls latviešu tautā nostiprinājies pret dzērājiem un viņu tieksmēm:

Ozols tēvs, liepa māte,
Kā vitoli bāleliņi;
Bij prātīnš, bij galviņa
Dzērājam(i) bildināt.

Dainas ironiskie deminutīvi «prātīnš», «galviņa» tūlīt pēc cēlajiem ozola un liepas pieminējumiem vien jau varēja iedarboties kā efektīva terapija netikuma ārstēšanai. Katrā ziņā šādai vārdu izvēlei, resp., lietojumam, tautasdziesmās nav gadījuma raksturs, satīriskās izteiksmes paņēmieni vienmēr kalpojis apkarojamās parādības izsmiešanai. Dziesmā izmantots kontrasta princips — liepai, ozolam kā skaistuma un vērtības izteicējam pretstatīts mazvērtīguma apzīmējums...

Kontrasts kā pamats smieklu izpausmei ir arī šādā četrindē:

Oja, vels, ūja, vels,
Kādi ērmi šai sētā:
Piestādīja vecu liepu
Pie to jaunu ozoliņu.

Dzīves situācija kāzās, novērtējot brūtes un brūtgāna vecuma samērojumumu, varbūt nav nemaz tik kritizējoša, bet ir simpātisks tautas vieglaiss humors un gaišais smaids dziesmu karā starp panāksniekiem un vedējiem. Tautas humora izraisītajiem smiekliem šai gadījumā ir labsirdīgs raksturs, te paustas zināmas simpātijas pret attēlotajām personām. Humors kāzās un citos godos un svētkos vienmēr ir saistīts ar jautru garastāvokli, ar tieksmi skatīt un uztvert cilvēkus no neparastās, komiskās puses.

Latviešu klasiskās tautasdziesmas, kurām piemīt visai senas cilmes iezīmes, apliecina, ka tauta, radot savas dziesmas ar poētiskajiem ozola un liepas tēliem, ir jau sasniegusi to intelektuālās attīstības pakāpi, kad viņa spēj izdarīt vispārīnājumus, atveidojot dzīves dažādās izpausmes spilgtos un izteiksmīgos mākslas tēlos, turklāt darba tikumu izvirzot centrā.

Kas no liepas kuplumiņa,
Kad ziediņi neziedēja?
Kas no meitas daiļumiņa,
Kad darbiņa nemācēja.

Liepa auga brāliņos,
Es liepiņas pazaros,
Darin' brāli liepas zarus,
Es darīnu sedzeniņu.

Anita Saulīte

DZINTARS UN DZINTARA PRIEDES

Pirms 50—70 miljoniem gadu, Skandināvijas pussalas un Baltijas jūras ziemeļdaļas vietā atradās Fenoskandijas kontinents. Tur, kur tagad īsajās ziemeļu vasarās veidojas nabadzīgs augu klāsts, toreiz siltais klimats veicināja bagātīgas subtropu floras attīstību. Gada vidējā temperatūra svārstījās ap 20°C, veidojās «dzintara» mežs ar sarežģītām augu kopām.

Jau 1838. gadā H. Geperts (*H. Goepfert*), kurš pētīja Baltijas dzintaru, izdalīja 8 priežu sugas, kurām deva kopīgu nosaukumu *Pinus succinifera*. Ukrainu pētnieks S. Paramonovs uzskata, ka bijušas 20 dzintara priežu sugas. Subtropu tipa mežs izcēlās ar lielu sugu dažādību. 70% no mežā sastopamajiem augstākajiem augiem bija priedes, auga arī tūjas, sekvojas, egles, ozoli, platānas, dižskābarži, kļavas, oši, kanēļkoki, magnolijas, lauru koki un mirtes. Savdabību ainavai piešķīra palmas, kokveida papardes, banānkoki. Bieži kokus apvija liānas un gredzņoja krāšņās orhidejas. Mitrās vietās auga daudz purva ciprešu, tāpēc daži zinātnieki, balstoties uz Alaskas, Kanādas un ASV iedzintarojumu sastāvu, uzskata dzintaru par purva ciprešu fosilajiem sveķiem. Purva ciprešu iedzintarojumi ir arī Baltijas dzintarā.

Dzintara veidošanos no sveķiem var iedalīt 3 galvenajos posmos. Fosilizācijas procesā ļoti liela nozīme bija apkārtējās vides ķīmiskajai iedarbībai.

Pirmajā posmā notika sveķu izdalīšanās no skuju kokiem, tā bija īslaicīga un intensīva un bieži arī atkārtojās. Kā liecina novērojumi, mūsdienās sveķu izdalīšanās intensitāte pieaug virzienā uz ekvatoru. Acīmredzami arī toreiz sveķu izdalīšanās intensitāti noteica augstā temperatūra un optimālais mitrums. Sveķi ātri pārklājās ar cietu garoziņu, no tiem izdalījās daļa gaistošo vielu, un sastāvs atmosfēras skābekļa ietekmē mainījās.

Otrajā posmā sveķi nokļuva «dzintara» meža augsnē. Šajā procesā tajos notika dažādas fizikāli ķīmiskas pārmaiņas, kuru raksturu noteica vides apstākļi. Sausā, labi vēdinātā smilšu augsnē pārmaiņas sveķos notika ar aktīvu skābekļa līdzdalību; sveķi kļuva cietāki un noturīgāki. Vēlākos procesos no tiem veidojās sukcinīts. Nokļūstot meža sliksnēs, ezeros vai purvājos, pārmaiņas sveķos notika anaerobā vidē, oksidācijas procesi izbeidzās, saglabājās trauslums. Ja šie sveķi vēlāk netika pārskaloti, no tiem veidojās gedanīts, ko sastop kopā ar fosilizētām augu paliekām. Fosilizācijas procesam ilgstoši turpinoties, sveķi pārorgļojās un saplūda ar pārējām akmeņoglēm (paleozoja fosilie sveķi).

Trešajā dzintara veidošanās posmā, mainoties ūdens līmenim, notika izskalošana, pārņemšana un izgulsnēšanās ūdens baseinā. Dzintars veidojās, sveķiem apskalojoties ar ūdeni, kas bagātīgi satur skābekli un sārmains kālija savienojumus, kuru iedarbības rezultātā veidojas dzintarskābe un tās sāļi. Tieši paaugstinātais dzintarskābes saturs atšķir Baltijas dzintaru — sukcinātu — no pārējiem fosilajiem sveķiem. Procesā noslēgumā veidojas ne tikai dzintars, bet arī dzintaru pavadošais iezis — glaukonīts. Starp dzintaru saturošajiem ieziem un dzintaru arī notiek intensīvi diaģenēzes procesi. Izraktais (izskalotais) dzintars mainās gaisa skābekļa ietekmē, tāpēc jāsecina, ka atšķirībā no neorganiskajiem minerāliem dzintars ir nestabils un mainīgs.

Aplūkojiet dzintara gabaliņus! Daži no viņiem atgādina sastingušas sveķu pilītes. Kļīveidīgie un plāksnītēm līdzīgie gabaliņi parasti veidojušies koksni. Lielākie dzintara gabali radušies, sveķiem notekot un uzkrājoties visdažādākās formas pikās. Lielākie dzintara gabali atrasti Prūsijā 1803. gadā — 6750 g un 1860. gadā — 9700 g. Tiek

minēts arī 12 kg smags dzintars, taču precīzāku ziņu nav. Kaļiņingradas dzintara muzejā glabājas 4280 g smags dzintars, kurš atrasts 20. gs. piecdesmitajos gados.

Daudzi dzintara gabali izskatās kā lāstekas. Šķērsgrīzumā tie atgādina koksni ar gadu gredzeniem. Šie gabaliņi veidojušies, sveķiem izdaloties vairākkārt, tie saista uzmanību kā interesants kolekciju materiāls, jo ir visbagātākie ar iedzintarojumiem. Iedzintarojumu vidū vislielākais īpatsvars ir kukaiņiem — 80%. Aromātiskie sveķi pievilinājuši «dzintara» meža mazos iemītniekus un, ieslēgtus mirdzošās skavās, iznesuši tos cauri gadu tūkstošiem, tā saglabādami liecību par tā laika entomofaunu.

Iedzintarojumos sastop daudz zirnekļu, ir arī unikāli atradumi — iedzintarota ķirzaka, iedzintarota varde —, kas diemžēl gājuši bojā pēdējā kara laikā. Visai bieži iedzintarojumos sastop augu atliekas, kuras gan daudz grūtāk nosakāmas. Ir arī ieslēgtas minerālu daļiņas, augšnes gabaliņi.

Par sukcinītu var saukt tos paleogēna sveķus, kas satur 2—8% dzintarskābes un kas pēc ķīmiskā sastāva, fizikālajām īpašībām un izcelšanās atbilst Baltijas baseina sveķiem. Fosilos sveķus atrod ne tikai pie Baltijas jūras; citās vietās atrastie atšķiras gan pēc krāsas, gan pēc sastāva, tiem doti vietējie nosaukumi. Liela līdzība ar dzintaru ir arī kopāliem, kas sastopami daudzās tropiskajās zemēs, bet veidojušies citādos apstākļos un ir ievērojami jaunāki. Dzintara pamatsastāvu raksturo formula $C_{40}H_{64}O_4$, taču noteiktas ķīmiskās formulas nav — dzintara kā organiskas izcelsmes minerāla sastāvs svārstās atkarībā no dzintara šķirnes. Arī īpatnējais svars dzintaram mainīgs: no 1,00 līdz 1,10.

Paņemiet rokā dzintara gabaliņus! Pavērojiet, kā mainās krāsu gamma! Valdošie, protams, ir dzeltenie toņi, bet tie pāriet gan sārtā, gan brūnā, gan zilā, gan zaļā nokrāsā. Mainās arī caurspīdīgums — no dzidra un caurredzama līdz krita baltam un necaurspīdīgam, ietverot visdažādākās pārejas variācijas. Mēģiniet atrast divus vienādu dzintara gabaliņus! Neizdosies. Krāsu tonējums un caurspīdīgums veido bezgala daudz kombināciju. Tās nosaka ne tikai dzintara ķīmiskais sastāvs, piemaisījumi, bet arī blīvums.

Dzintars atšķirībā no citiem dārgakmeņiem un pusdārgakmeņiem ir samērā mīksts, viegli apstrādājams, tāpēc tas

ir viens no pirmajiem, kurus cilvēce sāka izmantot. Dzintars un tā izstrādājumi bija ļoti iecienīti senajā Grieķijā un Romā. Tas veicināja dzintara tirdzniecības uzplaukumu, vairāku dzintara transporta ceļu izveidošanu. Dzintaru pazina un izmantoja senajā Ēģiptē, zemē, kur cilvēce pirmo reizi mācījās iegūt un pārstrādāt derīgos izrakteņus, kā arī Fenīcijā.

Baltijas jūras piekrastes iedzīvotāji jau tālā senatnē ne tikai vāca dzintaru, bet arī centās to praktiski izmantot kā rotājošu materiālu. Vecākās atrastās dzīvnieku figūriņas tiek datētas ar 8.—7. gadu tūkstoši p. m. ē. Latvijā un Lietuvā dzintaru sāka apstrādāt 4. gadu tūkstoši p. m. ē. Interesantākie seno dzintara izstrādājumu atradumi ir no Sārnates, Lubānas, Jodkrantes. Kā maģisku materiālu ar dziednieciskām īpašībām un reliģisko rituālu pavadoni to plaši izmantoja senās slāvu tautas Kijevas Krievzemē, Polijā.

Līdz ar krustnešu iebrukumu Baltijā 13. gs. vietējās dzintara apstrādes tradīcijas panīka, jo vācu feodāļi piesavinājās monopoltiesības uz dzintara vākšanu. 1302. gadā nodibināja pirmo dzintara apstrādāšanas cunfti, kas galvenokārt nodarbojās ar lūgšanu krellu izgatavošanu. 17. un 18. gs. raksturīgas no dzintara darinātas mozaīkas, inkrustācijas un dažādi veidojumi. Tas ir viens no dzintara apstrādes uzplaukuma periodiem, kurā tapa unikālais dzintara kabinets, vēlākā dzintara istaba. Tikai pagājušā gadsimta vidū, kad tika atcelti aizliegumi, piekrastes iedzīvotāji varēja uzsākt gadsimtiem slepus kopto dzintarapstrādes etnogrāfisko tradīciju nostiprināšanu. 18. gs. beigās, kad Lietuvu pievienoja Krievijai, par galveno dzintara apstrādes centru kļuva Palanga, kur ražoja plaša patēriņa produkciju.

Mūsdienās dzintarapstrādei pievērsušies profesionāli lietiskās mākslas un tautas dailamata meistari. Viņu darinātos izstrādājumus var vērot izstādēs un mākslas veikalu vitrīnās. Rotaslietās bieži vien turpinātas etnogrāfiskās tradīcijas, kuras saglabāja Rietumkurzemes piekrastes iedzīvotāji.

Izsenis dzintars lietots ne tikai kā rotājošs materiāls, bet izmantotas arī tā dziednieciskās īpašības. Daļēji tās saista ar dzintara spēju elektrizēties. Pēdējā laikā arvien vairāk vēribas izpelnās viena no Baltijas dzintara sastāvdaļām — dzintarskābe, kas ir universāls biostimulators. Pētījumi šajā jomā vēl turpinās.

Dzintaram piemīt arī brīnišķīgas optiskas spējas. Dzintara brillu izgatavošanas noslēpumi, kas bija zināmi viduslaiku meistariem, šodien pazaudēti. Toties plaši optisko ierīču izgatavošanā, to dzidrināšanā dzintaru izmanto japāņi.

Pasaulē lielākie dzintara krājumi konstatēti Sambijas pussalā, kur, sākot ar 19. gs., darbojas vienīgie rūpnieciskās dzintara ieguves karjeri. Mūsu valsts mākslinieku apstrādāto dzintaru eksportē uz daudzām ārvalstīm, piemēram, Japānu, Vāciju, Dienvidslāviju, Franciju. Sikos dzintara gabaliņus pārstrādā presētajā dzintarā, iegūstot labu elektroizolatoru. Dzintaru pārstrādā arī ķīmiski, iegūstot dzintarskābi, dzintara eļļu un laku.

Pēdējā laikā samērā lielas dzintara iegulas konstatētas arī Ukrainā, Rovnas apgabalā. Šis dzintars arī uzskatāms par sukcinātu.

Latvijā dzintaru dažkārt pēc vētrām atrod liedagā vai arī senāk izskaloto atrok kāpās. Latviešiem dzintars ir kā maģisks dārgakmens, kā gabaliņš no Saules. Tāpēc viņi to vienmēr lolojuši un rotās valkājuši.

Baltijas vārdu allaž saista ar dzintaru, taču tā krājumi, tāpat kā citi dabas resursi, ir ierobežoti. Tāpēc mācīsimies tos novērtēt un izmantosim saudzīgi.

Valdemārs Langenfelds

ĀBELES LATVIJĀ

Pirmatnējais un arī sākotnējais ābeļu izcelšanās centrs meklējams Dienvidaustrumu Āzijas kalnos (mitrajos tropu un subtropu mežos) krīta perioda mezozoja ērā pirms ~80 (100) milj. gadu. Reliktās, līdz mūsu dienām atnākušās ābeles (*Malus*) — Laosas ābele (*M. formosana*), Sikkimas ābele (*M. sikkimensis*), fosilijās restaurētā Obas ābele (*M. obensis*) — uzskatāmi pierāda ābeļu ģints formēšanos tajā laikā no docīniju (*Docynia*), cidoniju (*Cydonia*) un bumbieru (*Pyrus*) primitīvākajām formām, tām savstarpēji hibridizējoties. Tālākā attīstības gaitā (jau terciāra periodā) sākotnējās ābeles izplatījās Āzijas kontinentā un tālāk uz Ziemeļameriku (vēl tad, kad sauszeme šos kontinentus saistīja), bet jaunākais ābeļu ģints attīstības zars sasniedza Eiropu.

Tā, terciāra periodā (neogēnā) evolucionēja 6 ābeļu ģints attīstības zari (sekcijas): spilvdaivu, docīnijveida, pilādzveida, ogu ābeles, zālaugu un lielaugu ābeles. Pēc tam kvartāra perioda (augšējā pleistacēnā un holocēnā) ābeles norobežojās arī ģeogrāfiski, veidojot uz Zemes trīs ābeļu daudzveidības centrus: Āzijas, Ziemeļamerikas un Eiropas centru. Mūsu mežābele (*M. sylvestris*) ir Eiropas ābeļu centra galvenā un vienīgā autohtona (savvaļas), arī jaunākā ābeļu suga. Latvijas zemē tā ienākusi tikai pirms kādiem septiņiem gadu tūkstošiem vai pat nedaudz vēlāk.

Ābeļu ienākšana Latvijā saistāma ar mūsu mežu vēsturi, kas aizsākusies tikai holocēnā — pēcdeduslaikmetā (pirms ~10 000 g.). Sākotnēji te bija tundra ar pundurbērziem un polārkārkliem. Nākamajā — preboreālajā — laikposmā (~9000 g.) ienāca priede un bērzu sugas. Boreālajā (pirms ~8000 g.) dominēja priede, bērzi, parādījās lazdas, alkšņi. Atlantiskais laikposms, saukts arī par mezolitu (pirms ~7500—4700 g.), bija platlapju — ozolu, liepu, gobu un, protams, arī ābeļu laiks. Nākamais — samērā siltais un sausais subboreālais (pirms ~4700—2800 g.) — laikposms nebija sevišķi labvēlīgs platlapju, arī mežābeļu attīstībai, bet tas veicināja mutantu formu rašanos, paplašinājās iedzimtības informācija, veicinot populāciju diferencēšanos, īpaši ābelēm.

Pirms ~2500 g. Latvijā sāka attīstīties zemkopība — vecākā cilvēces saimnieciskās darbības nozare. Radās apzināta līdumnieku darbība — zemes tika atbrīvotas no mežiem, lauki iekārtoti kultivējamo augu sēšanai, stādīšanai. Par šo laiku vērtīgas ziņas sniedz latviešu folklorā (Latvju dainas īpaši). Līdumus līžot, ābelīte paliek neskartā. Kaut arī tai ir skābi, rūgti augļi, tā bieži ir meklēta, ievērota un pat «nesta sētiņā».

Ābele — mežābele latviešiem ir mīlestības, dažkārt pielūgšanas un auglības simbols. Visbiežāk tā pielīdzināta mātei — labestības nesējai, sērdieņu žēlotājai.

Sveša māte mani sūta
Pie ābeles rikstes griezt..

Pie ābeles piestājos
Kā pie savas māmuliņas;
Birst ābelei balti ziedi,
Man birst gaužas asariņas.

Par ābeli — balto, dāsno un sievišķo — no mūsu tautas bagātā dainu pūra sk. Helēnas Erdmanes rakstu 1993. gada Dabas un vēstures kalendārā, 153.—156. lpp.

Ābeles latviešiem jau kopš seniem laikiem uzskatītas par svētiem, neaizskaramiem, visādi saudzējamiem un mīļiem kokiem. To spilgti pierāda cilvēku saudzīgā attieksme pret ābelēm lauku ainavā. To gan nevar teikt par «kolhozu laikiem», kad ābeles, ozoli un citi vērtīgi koki tika nežēlīgi iznīcināti it kā lauku «lielražošanas» interešu dēļ. Tagad droši atgriežamies pie senču paradumiem. Ābele kā vietējās floras elements atkal strauji ienāk Latvijas ainavā. Un ne tikai — mežābele ir Latvijas nozīmīgāko augļukoku — daudzu ābeļu kultivāru ciltsmāte — ābeļu geno-fonda glabātāja.

Par pirmajām ābelēm mūsu zemītē ir visai trūcīgas ziņas. Senākie dokumentāli pierādāmie dati attiecināmi uz mūsu ēras 6. gadsimtu. Tā, Talsu pilskalna arheoloģiskos nogulumos atrastās ābeļu sēklas liecina, ka ābolus mūsu senči pazinūši pirms 14 gadsimtiem. Ābeļu estētiskais vērtējums mūsu folklorā ļauj domāt, ka ābeles, kas no lauka «nestas sētiņā», bija pirmais tautas selekcijas darbs — sākotnējā ābeļu kultivēšana. Latvijai raksturīga sava dārzu kultūra — sena, vietējā. Taču lielu pavērsieni tās attīstībā ienesa muižu dārzi ar no rietumiem introducēto kokaugu un arī ievestiem ābeļu kultivāriem. Ar muižu dārziem dārzu kultūra lielā mērā tika propagandēta ne tikai Latvijā, bet arī tālāk — Krievzemē. Der atzīmēt, ka Latvijas muižu dārzos vismaz 4 paaudzēs (pēc mana mīļā skolotāja un kolēģa Viļa Vilsona stāstījuma) par dārzniekiem strādājuši latvieši, kuri bija skolojušies Vācijā. Tāpēc arī sāprotams, ka Latvija kļuva par ievērojamu dārzu kultūras centru kādreizējā cariskajā Krievijā. No Latvijas dārzu kultūra izplatījās arī toreiz atpalikušajā Krievijā, vispirms jau Pēterburgā un Maskavā. Sādi kultūras pieminekļi vēl šodien ir Pēterburgas Vasaras dārzs, dārzi Maskavā, Tulā, Orlā, Kurskā. Arī Kijevas—Pečoras dārzam, kas stādīts Jaroslava Gudrā laikā 1051. gadā, ir saikne ar dārzu kultūru Latvijā, tāpat kā Nikitas botāniskā dārza (Krimā) ābeļu šķirņu kolekcijai, jo dārzā strādājis latviešu izcelsmes direktors N. Hartvis. No šī dārza Krievijā, arī Vidusāzijā tika aizvesta daža laba Latvijas ābeļu šķirne, piem., Vidzemes zelta renete, kas tikusi nosaukta par 'Burhardta reneti' (*Simirenko L. P. Pomoloģija, I. — Kijeva, 1961. — 320. lpp.*).

Latvijā ābeles ir populārākie un izplatītākie augļukoki. Par to liecina mūsu, tikai Latvijai raksturīgā ābelēdārzu vēsture, par kuru mēs vēl ne visu zinām. Ābeļu kultūras

attīstība ir aizsākusies tikai pagājušajā gadsimtā. 1803. gadā Jānis Cigra uzrakstīja pirmo grāmatu par ābelēm latviešu valodā — «Tas ābeļu dārznieks». J. Cigra nodibināja arī pirmo kokaudzētavu Latvijā potēto ābeļu šķirņu izplatīšanai. Nedaudz vēlāk, 1836. gadā, Salaspilī ievērojamu kokaudzētavu nodibināja firma «C. W. Sochs», kas ar bagātīgu ābeļu stādāmo materiālu apgādāja gan Latviju, gan ar augļudārziem nabadzīgo Krieviju.

Pēc Latvijas arhīva materiāliem, 1830.—1840. gadā Latvijā bija 20% saimniecību ar lieliem dārziem, 30% — ar vidēji lieliem, 40% — ar nelieliem, tikai 10% saimniecību dārzu nebija. 1871. gadā A. Klevers publicēja labu rokasgrāmatu «Zemkopja augļu dārzs». Ap to laiku jau aizsākās zinātniski pamatota augļkopības attīstība Latvijā. 1935. gadā Latvijā dārzos bija uzskaitīti 3 349 356 augļkoki, bet 1939. gadā — jau 9 500 000 augļkoku. 30. gados Latvijas brīvvalsts ābolus eksportēja uz Rietumu valstīm. Latvijas āboli ar lieliskiem panākumiem izkonkurēja Vācijā, Francijā, Anglijā audzētos augļus.

Latvijā atdzimstošā individuālā zemkopība vieš drošas cerības, ka jau pēc dažiem gadiem latviešu dārznieki ar savu lielisko ābolu produkciju izies pasaules tirgū, jo Latvijas klimats ir īpaši labvēlīgs augsti kvalitatīvu ābolu izaudzēšanai. Lai Dieviņš mums palīdz!

Edgars Vimba

KAS TAS MURĶELIS ISTI IR?

Murķeļu vārds mūsu apziņā ir saistīts ar pavasari. Kad iesilst smilšainās priežu mežu nokalnes, tur kā sīki rūķīši ar brūnām, kuprainām un krokainām mugurām izaug pirmās pavasara sēnes. Tautā tās sauc par murķeļiem. Taču grāmatās par sēnēm, sēņu noteicējos un enciklopēdijās mēs šo vārdu neatrodam jau 40 gadu — kopš 1954. gada, kad iznāca A. Pučko «Latvijas PSR sēņu noteicējs», kurā šīs sēnes ir godātas par bisītēm. Kāpēc? Lieta tāda, ka murķeļu vārdu mūsu senči patapinājuši no vācu valodas (*Morcheln*). Taču tas vēl nebūtu sliktākais. Sliktākais ir tas, ka vācieši par *Morcheln* sauc nevis tās sēnes, kuras mēs saucam par murķeļiem, bet gan tās, kuras mēs saucam par lāčpurniem. Mūsu lāčpurnus vācieši sauc par *Lorcheln*. Tātad, ja mēs gribētu būt konsekventi, tad būtu

jārunā par lurķeļiem. Šāds jautājuma risinājums nebija pieņemams, tāpēc savā laikā šo sēņu apzīmēšanai izvēlējās apvidvārdu «bisītes», kas gan Milenbaha vārdnīcā attiecināts uz lāčpurniem. Latviešu tautasdziesmās bisīšu vārds gan neapšaubāmi ir lietots, runājot par murķeļiem; tēlaini tās salīdzinātas ar vecāmmātēm.

Milenbaha vārdnīcā atrodam arī norādījumu, ka lietuvieši šīs sēnes sauc par *murkele*. Taču mūsdienās Lietuvā izdotajās grāmatās par sēnēm šo vārdu arī neatrodam. Mūsu bisīte tur ir saukta par *bobaustis*.

Pavasaros mūsu mežos sastopamas četru dažādu ģinšu sēnes. Pirmā no tām ir jau minētās bisītes (*Gyromitra*). Tām ir resni, balti kātiņi un brūnas, izlocītas, nekārtas cepurītes. Mūsu mežos pazīstamākā ir parastā bisīte (*Gyromitra esculenta*). Lielāka par to ir dižā bisīte (*G. gigas*), kurai lielāks augums. Tā sastopama arī citos ekoloģiskos apstākļos: uz koksnes, kā arī vairāk mālainā augsnē. Rudeņos izdegumos un izcirtumos aug rudens bisīte (*Gyromitra infula*). Ipatnējās cepurītes formas dēļ to dažreiz sauc par bīskapa cepuri.

Otra pavasara sēņu ģints ir lāčpurni (*Morchella*). To auglķermeņu cepurītes ir iegareni ovālas vai koniskas, ar gareniskām un šķērsām krokām. Cepurīte apakšdaļā ir saaugusi ar kātiņu. No lāčpurniem biežāk sastopams parastais lāčpurns (*Morchella esculenta*), smailais lāčpurns (*M. conica*) un augstais lāčpurns (*M. elata*).

Trešā ģints ir ķēvpupi (*Verpa*). To nelielā, krokainā cepurīte uz baltā kātiņa sēd kā uzpirkstenis uz pirksta. Cepurītes apakšējā mala ir brīva. Upju krastos un kraujās varam atrast parasto ķēvpupu (*Verpa bohemica*).

Ceturtā ģints, kuras sugas parādās nedaudz vēlāk — sākot ar jūniju —, ir rumpuči (*Helvella*). Sēnēm ir gludi vai gareniski krokaini kātiņi un seglveidīgas brūnas vai melnas cepurītes. Izšķir krokaino rumpuci (*Helvella crispa*), elastīgo rumpuci (*H. elastica*) u. c.

Kā ir ar šo sēņu lietošanu pārtikā? Konstatēts, ka ar bisītēm nereti notiek saindēšanās, — agrāk domāja, ka helvelskābes dēļ. Tagad pierādīts, ka helvelskābe ir dažādu organisko skābju maisījums, kas ne atsevišķi, ne arī kopā ar citām vielām nevar būt par saindēšanās cēloni. Izrādās, ka bisītēs ir alkaloīds giromitrīns, kurš nesadalās vārīšanas laikā, bet sadalās žāvētās sēnēs, ja tās glabā pusgažu nenoslēgtā traukā.

Lāčpurni un ķēvpupi lietojami pēc 10—15 min novārīšanas. Vairākumam rumpuču augļķermeņi ir nelieli un no pārtikas viedokļa maznozīmīgi, taču pēc novārīšanas tie uzturā ir lietojami.

Attēli melnbaltajā ielikumā.

Edgars Vimba

SĒNES LATVIEŠU TAUTASDZIESMĀS

Gandrīz turpat vai simts latviešu tautasdziesmās, variantus ieskaitot, runāts par sēnēm, sēņu augšanu, sēņu zupu un tās ēšanu, ar sēnēm pa laikam salīdzināti gan puīši, gan meitas. Tautasdziesmās minēti 15 dažādi sēņu nosaukumi. Tā, kādā tautasdziesmā dažādas sēnes salīdzinātas ar lielu radu saimi, kurā ir visdažādākā vecuma un nodarbošanās cilvēki:

Iesim, meitas, sēnes lasīt:
Redz še visi radi kopā:
Saimniece — baravika,
Vilniņi — saimnieki,
Bērzlapiņas — jumpraviņas,
Bisītes — vecas mātes,

Jauni puīši — vagariši,
(rudmieses — E. V.)
Meža sargi — mušmieri,
Es pate — veca peka,
Daiļas meitas — rozenes
Un tu kunga pūpēdis.

Citā tautasdziesmā lasām:

Vilnīt's kundziņš,
Bērzlape — gaspažiņa,
Rudmiesīte
Kalponīte.

Rudmiese pieminēta vēl trešajā tautasdziesmā:

Visi lasa bērzlapiņas,
Kas to raus, rudmiesīti?
Visi ņēma mātes meitas,
Kas ņems mani sērdienīti?

Kāpēc gan rudmiese tik zemu novērtēta? Kā mums šodien zināms, tā ir ļoti laba un vērtīga ēdamā sēne. Iespējams, ka zemu novērtējumu tā ieguvusi tāpēc, ka bieži ir «tārpaina» un, ka nav vērts noliekties, lai to paņemtu...

Tautasdziesmās puīši, kuri nav guvuši ievēribu ar savu staltumu, izdarību un iznesību, bieži salīdzināti ar sēnēm:

Es izgāju ciemu ciemus,
Lāga puīšu neredzēju,
Tādi vien sēņu sulas,
Sila peku lauzējiņi.

Vai arī:

Tādi vien sanākuši
Sila beku lauzējiņi,
Nav neviena gudra vīra,
Kas ar mani parunā.

Sevišķi neglaimojoši vārdi lasāmi par veciem puisiem:

Veci puisi, sēņu sēkla,
Gaid', lai meitas paliek lētas,
Meitas lētas nepalika,
Puiši sievas nedabūja.

Par savu nolaidību un paviršību saimniecībā ticis arī meitām:

Kociņam divas meitas,
Viena pati karotīte;
Ir tā pate noskretuse,
Sēņu sulu skrubinot.

Un:

Nav nevienas lāga meitas
Cesvainiešu pagastā,
Tādas vien vizdegunes,
Sēņu zupas strēbējiņas.

Atliek tikai secināt, ka tās bijušas slinkas un nevižīgas meitas, kas neko vairāk, kā salasīt sēnes un izvārit sēņu zupu nav pratušas un varējušas.

Mūsu senči bija ievērojuši, ka sēnes izaug ļoti ātri:

Kas kait sēņu māmiņai,
Tai meitiņas ātri auga:
Piektdien dzima, sestdien auga,
Svētdien brauca precinieki.

Daži gadi ir bijuši sevišķi bagātīgi ar sēnēm:

Paldies saku Dieviņam,
Sogad bekas devušās:
Es iegāju siliņā,
Pielauz pilnu vācelīti.

Vai arī:

Sēņu, sēņu, riekstu, riekstu,
Tai celiņa maliņā,
Pa vienami nolasīju,
Pie māmiņas sērst iedama.

Ar sēņu lasīšanu galvenokārt nodarbojušies tie cilvēki, kas ciešāk bijuši saistīti ar mežu vai arī dzīvojuši tā tuvumā:

No tālienes es pazinu
Meža sarga ligaviņu:
Strupu, īsu lindraciņu,
Sēņu kule mugurā.

No tautasdziesmām redzams, ka sēņu lasīšanā visiem nav veicies vienlīdz labi:

Aija, kalna Pāvulam,
Trīs gubeni krimildīšu;
Mana Kača bēdājās —
Viena pati vērpalīte.

Vai arī:

Dievs svētīja Kač' ar Maču
Ar to vienu vācelīti;
Otras sētas Pēteram
Trīs krimildu vācelītes.

Lai kā arī šodien netiktu izcelta sēņu nozīme mūsu pārtikas dažādošanā, jāatzīst, ka mūsu senči, lai gan sēnes lasījuši un lietojuši, tās sevišķi augsti nav vērtējuši, šajā ziņā tuvojoties dažām rietumvalstu tautām. Par to liecina vairākas tautasdziesmas, kurās ironiski runāts par sēņu ēšanu ar sudraba karotēm:

Laba, laba talkas māte,
Labi mani pamieļoja,
Sēņu zupu skribināja
Ar sudraba karotēm.

Vai arī:

Iesim mēs uz tām mājām,
Kur zilie dūmi kūp,
Tur mums dos sēņu zupi
Ar sudraba karotēm.

Senatnē, tāpat kā šodien, sēnes lasīt ieteica doties agri no rīta. Šodien tas ir nepieciešams, lai sēnes nenolasītu citi čaklāki un agrāki sēņotāji. Bet toreiz:

To jums saku, bekotāji,
Rītos agri neguļat:
Vāverīte agri ceļas,
Tā tās bekas nolasīs...

Ar sēņu lasīšanu sevišķi uzmanīgām vajadzēja būt jaunām meitām, lai neizietu tā kā šajā dziesmā:

Es iegāju sēņu lauzt
Otra ciema birztiņā,
Tur iegāju, tur paliku,
Mūžam vairs neiznācu.
Man kājiņa ieslidēja,
Vecu jaužu slīdītē.

Austra Stinkule

ĢIPŠAKMENS — MŪSU SPOŽUMS VAI POSTS?

Vairākus gadus ar uzplūdiem un atplūdiem bango kaislības ap ģipšakmeni, šo mūsu dzīļu bagātību, kuru jau kopš seniem laikiem ir pazīnuši tālu aiz Latvijas robežām. Ir, piemēram, ziņas, ka 1631. gadā grāfs Jākobs Delagardi, kas bija Zviedrijas valdības iecelts ģenerālgubernators Rīgā, lūdzis Rīgas birģermeistaru nosūtīt dažas liellaivas ģipšakmens Stokholmas pils marmorveidīgajiem izrotājumiem. Arī vēlāk šis izrakteņis bijis ievērojama Latvijas eksportprece, it īpaši mūsu gadsimta 30. gados.

Pasreizējie «ģipša kari» sākās 1986. gadā, kad sabiedrība uzzināja, ka paredzēts celt kārtējo rūpniecisko ģigantu — lielu ģipša ieguves uzņēmumu pie Skaistkalnes

plaša PSRS ziemeļrietumu reģiona vajadzībām. Dažus gadus vēlāk «karos» iesaistījās Salaspils, kur tieši līdzās 40. gadu nogalē izpētītajai atradnei bija uzcelts atomreaktors, tāpēc protestus izraisīja gan ieguves iespējamās ekoloģiskās sekas, gan arī no Vācijas pieaicinātās Knaufu firmas piedāvātie sadarbības noteikumi, gan bažas par mūsu dabas bagātību tuvredzīgu izmantošanu.

Sādā situācijā, protams, rodas vairāki jautājumi — cik Latvijā īsti ir šā vērtīgā izrakteņa, cik ilgam laikam tā pietiks, cik no tā drīkstam izmantot mēs, cik jāatstāj nākamajām paaudzēm utt.

Mūsu ģipšakmens iegulas ir apmēram 350 miljonu gadu vecas, sensenos laikos šeit vilņojusies sekla, silta jūra ar daudziem pusizolētiem līčiem un muldām, kurās intensīvas ūdens iztvaikošanas dēļ stipri palielinājās sāļu koncentrācija un izgulsnējās ģipsis. Pakāpeniski dabā sāka valdīt apstākļi, kas ne vien neveicināja ģipša veidošanos, bet tieši otrādi — daba pati pamazām to ārdīja un turpina ārdīt. Tagad to pašu daudz ātrākos tempos dara arī cilvēks.

Izpētie ģipšakmens krājumi šobrīd ir nedaudz vairāk par 50 miljoniem tonnu, lielākā daļa no tiem — vairāk par 40 miljoniem tonnu — sabiedriskās domas noliegtajā Skaistkalnes atradnē, bet gandrīz viss pārējais daudzums — tāpat noliegtajā Salaspilī. Pašlaik izmantojamās Sauriešu atradnes krājumi ir gandrīz pilnīgi izsmelti, tāpat jauns ieguves avots ir nepieciešams.

Ģipšakmens patēriņa struktūra šobrīd ir visai vienkārša — cementrūpniecība un ģipša saistvielas ražošana. Tā kā Igaunijai nav savu ģipšakmens resursu, bet Lietuva savējos pašlaik neizmanto, tad Latvija jau ilgstoši apgādā ar šo izrakteni arī pārējo Baltijas valstu cementa rūpnīcas. Ģipšakmens gada ieguve līdz šim turējusies 400—430 tūkst. tonnu līmenī, patērējot lielāko daļu (2/3) cementa rūpniecībā. Agrāko gadu būvmateriālu rūpniecības attīstības plānos būtiskas pārmaiņas ģipša saistvielu ražošanas apjomos netika paredzētas, toties stipri vajadzēja pieaugt cementa rūpniecības jaudām, kas, protams, atbilstoši prasītu lielāku ģipšakmens patēriņu. Tādi bija agrāko gadu plāni, bet pašlaik būvmateriālu rūpniecības nākotne ir miglā tīta.

Tomēr šķiet, ka bez cementa un bez tradicionālā, par visai higiēnisku atzītā būvģipša mums neiztikt. Maz ticams, ka ģipšakmens ieguve, pat pārtraucot apgādāt Lietuvu un

Igauniju, samazināsies zem 200—250 tūkst. tonnu. Līdz ar to ģipšakmens daudzumu pētītajās atradnēs varam vērtēt 110—250 gadiem, ja izmanto visus Skaistkalnes un Salaspils krājumus. Bez tam ir vēl vairākas vietas, kur iespējamās jaunas atradnes, — Allažu—Jūdažu apkaimē, pie Baldones, līdzās Skaistkalnes atradnei, pie Bārbeles; tikai ieguves tehnisko apstākļu ziņā šīs atradnes būs sliktākas par pašreiz pētītajām. Pēc ģipšakmens tajās būs jārokas vēl krietni dziļāk, tas maksās dārgāk. Bet tā ir tikai medaļas viena puse.

Dziļš karjers nozīmē lielu ūdens pieplūdi, tā atsūkšanās — plašu teritoriju atūdeņošanu, kas ne visur ir pieļaujama. Piemēram, ar ģipšakmeni visai bagātajā Baldones apkaimē ūdens atsūkšanās no dziļa karjera galu galā iznīcinātu vienu no lielākajām šā kūrorta vērtībām — sēravotus. Līdzīgi aizsargājami dabas objekti ir arī Allažos, Bārbelē... Zemes dziļās ģipšakmens it kā būtu daudz, bet populārais aicinājums «vajag tik rakt» šeit neder.

Ģipšakmens daudzumu ne visi vērtē vienādi. Nereti min 10 miljardu tonnu. Šis skaitlis gan uzskatāms par pārlieku optimistisku, jo pamatojas uz priekšstatiem par nepārtrauktu ģipša izplatību starp visai attāliem (desmiti kilometru) urbumiem, kā arī uzskaita pat 50—100 un vairāk metru dziļumā iegulušās par vienu metru plānākās ģipša kārtiņas. Realistiskāks šķiet cits skaitlis — ap 700 miljoniem tonnu. Šo ģipšakmens daudzumu veido zemes augšējā kārtā (līdz 50 m dziļumā) iegulošie, vismaz vairākus metrus biezie ģipša slāņi. Lielākie šāda veida krājumi ir Bauskas rajonā gan līdzās Skaistkalnes atradnei, gan arī plašā teritorijā pie Bārbeles.

Diskusijās par un ap ģipšakmeni Salaspils atradne vairākkārt ir tikusi apveltīta ar spožu raksturojumu — tā esot unikāla parādība Eiropas mērogā. Tā nu gluži nav. Esam gan šai ziņā bagātāki par saviem tuvākajiem kaimiņiem, bet tālu atpaliekam no īstajām Eiropas ģipša lielveikaliem — Spānijas, Francijas, Vācijas. Mūsu ģipšainās slāņkopas ir visai neviendabīgas, absolūti tīrs ģipsis tajās mijas ar galīgi tukšiem slāņiem, atsevišķo slāņu biežums reti pārsniedz dažus desmitus centimetru. Grābjot vai laužot visu kopā, iegūstama visai viduvējas kvalitātes ģipšakmens masa. Tikai tad, ja lobīsim kārtu pa kārtiņai atsevišķi, mūsu ģipšakmens var atmirdzēt visā spožumā, bet arī tad īsti tīro paveidu nebūs daudz vairāk par 5% no kopējā apjoma.

Jau 30. gados Latvijas ģeologi ar bažām rakstīja par ģipšakmens īpaši pārdomātas izmantošanas nepieciešamību, šodien neesam tikuši nekur tālāk. Pat pašreizējā vienkāršotajā ģipšakmens patēriņa variantā «cements + ģipša saistviela» jāievēro, ka cementa rūpniecības prasības pret izraktna kvalitāti ir daudz zemākas nekā būvģipša ražošanai. No Salaspils atradnes krājumiem tikai 20% būtu pieļaujams izlietot cementam; taču tas galīgi neatbilst līdzšinējai patēriņa struktūrai, kad cementam jāpatērē 60—70% no iegūtā daudzuma. Skaistkalnes atradnē cementrūpniecībai izmantojamā ģipšakmens daudzums ir 80% no kopējiem krājumiem. Pārējais ģipšakmens būtu jāizmanto nozarēs, kurām ir augstāka prasība pret tā kvalitāti. Kerties pie šīm atradnēm, it īpaši pie Salaspils atradnes, var tikai tad, ja ir skaidra racionāla ilgtermiņa programma šā vērtīgā derīgā izraktna izmantošanai. Sobrid vēl tādas nav. Ja būsīm labi saimnieki, tad ģipšakmens pietiks vēl daudzām jo daudzām paauzēm. Tikai jārokas pēc tā būs dziļāk un dziļāk...

Nellijs Livčāne

VAI BAIDĪSIMIES IZDZĪVOT?

Ar vienu nepārtrauktu lauztu līniju četros paņēmienos savienosim zīmējumā atainotos deviņus punktus. Ja lasītājs to nevar izdarīt, tad tas nozīmē, ka lasītāju kavē ieradums palikt komforta zonā. Praktiski cilvēks baidās iziet ārā no savas komforta zonas, jo līdz ar to viņam ir bailes zaudēt reālās materiālās vērtības, veselību, dzīvību, citu cilvēku cieņu, ir bailes no patstāvīgas rīcības, atbildības, brīvības.

Uzticoties — jūs riskējat tikt piemānīts.

Uzdodot jautājumu — jūs varat iegūt mazzinoša cilvēka reputāciju.

Izstiepjot roku — jūs riskējat tikt noraidīts.
Iekļaujoties grupā — jūs riskējat zaudēt savu brīvību.
Sapņojot — jūs varat tapt smieklīgs.
Apmainoties domām — jūs var nodot.
Cerot — jūs varat piedzīvot neveiksmi.
Mīlot — jūs riskējat negūt pretmīlu.
Dzīvojot — jūs riskējat nomirt.

Bet riskēt ir vērts, jo pats lielākais risks ir ne ar ko neriskēt. Tas, kurš neriskē, neko neiegūst, viņam nekas nepieder, un viņš ne par to nekļūst.

Lai izbēgtu no mazākā riska, ļaudis izvairās no fiziskām ciešanām un bēdām, ja tas ir iespējams, bet, ieņemot pasīvu pozīciju, viņi dzīvē neko neiemācās. Tie, kuri neriskē, iekāļ sevi vāzās. Viņi ir divkārt vergi, jo ir labprātīgi atteikušies no brīvības. Brīvs ir tas, kurš riskē. Sperot kaut soli pretī savam sapnim, jūs riskējat.

No redkolēģijas.

Atcerēsimies Zemes bagātību pētišanas komitejas dibinātāja Jāņa Grestes 1936. gadā teiktos vārdus par savas filmas «Mūsu pelēkais dārgakmens» uzdevumu:

«Cik mums maz jēgas par mūsu zemi. Cik daudz skaļu frāžu, mīkstu vārdu, bet cik maz jēgas par savu zemi! Zemes māte, māmuļa, Dievzemīte, Dzintarzemel

No zemes tu esi ņemts, par zemi jāpaliek.

Pie tēvu zemes dārgās ķeries klāt, to turi ciet ar visu savu sirdi.

Kā niedra būsi svešā malā tu...

Daudz skaistu, mīkstu vārdu, bet cik maz jēgas par savu zemi, par to, ko viņa var dot redzīgam un strādīgam cilvēkam.

Akli un stulbi mēs ejam pa mūsu zemi. Toties cittautiešiem ir acis, galva. Tie liek mūsu rokas pie zemes (viņu galva, mūsu kupris un rokas), un no zemes nāk laukā vērtības.

«Mūsu zeme vienam ir Māte, bagāta un devīga, bet otram pamāte, tukša un skopa.» Kas vainīgs? Ja tev nav acu un galvas, tad negaudies, ar mugurgalu un vēderu vien nevar dzīvot. Var dzīvību vilkt. Var maisus nest un tačkas dzīt, nevar vadīt un valdīt.

Manta zemē gul. Vajag mācēt to pacelt. Un to mēs ne visai protam.

Visas lielākās fabrikas nav Lapiņa, Liepiņa, Bērziņa un Kārklīņa rokās, bet: C. Schmidt, P. Boehm, P. Nesterov, M. Kužņecov, Movša Lipschitz, Jankelovitsch u. t. t.

Latvietis ir vēl stipri inerts šinīs lietās. Nav intereses, nav gribas paskatīties.

Piemērs: Kurzemes izstādē — Valdemāra ielā 36^a nāca skolas no rīta līdz vakaram.

Vislielākā interese — visvairāk nāca un jautāja ebreji. Kāda skola bij 8 reizes. Spēj tik atbildēt. — Otrā vietā bij vācu skolas. Trešā — krievu.

Latvieši pēdējā vietā. Sevišķi glēvi, nokusuši, nedzīvi izskatījās mazpulkēni. Dzīvas lelles. Ne viņiem ko jautāt, ne ko teikt. Iet cauri kā manekeni, godīgi, miegaini, klusi, bez dzīvības uguniņas.

Jā gan, kungi, ļoti disciplinēti! Kārtības un miera paraugs. Bet milzīga starpība starp cittautiešiem. Tie uzbāzīgi ziņkārīgi, mūsējie — nedzīvi, mēmi. Temperamenta, ziņu kāres — tik maz mūsējiem. Ja ebreju skola varēja atnākt 7 reizes, tad Valsts tehnikuma audzēkņi — nevienu reizi. Bet dzīvoja un strādāja tanī pašā Valdemāra ielā. . . Un beigās: ja šāda filma ir radusies, tad galvenais nopelns tomēr direktoram A. Bullem. Bez viņa nekas nebūtu noticis. Viņš riskēja un izdevās.»

Atcerēsimies arī Jānim Grestem veltīto Rūdolfa Blauņa dzejoli:

Tā reiz nu ir tā dzīve,
Tā sola, dod un ņem.
Tam iznāk sīva ķīve,
Kas pats ko grib un lem.

Pret sienu tik ar pauri,
Ja tevī spars un guns!
Var būt, ka tiksi cauri,
Ja nē — būs pierē puns!

Zīmējuma atrisinājums — 158. lpp.

Jānis Priednieks

KAS IR LATVIJAS DABAS FONDS?

Dabas saglabāšana prasa ne tikai šīs problēmas apzināšanos, bet arī regulāru darba ieguldījumu, atbilstošas zinātniski pamatotas programmas un finansiālus līdzekļus. Visās attīstītajās valstīs paralēli attiecīgām valdības struktūrām darbojas arī nevalstiskas organizācijas, kuras tiecas paveikt to, ko objektīvi vai subjektīvi apstākļi valdībai neļauj īstenot.

Latvijas Dabas fonds (sākotnēji Gandra fonds) dibināts 1990. gadā. Tā ir sabiedriska bezpeļņas organizācija, kas izveidota reto un izzūdošo augu un dzīvnieku sugu, kā

arī īpaši nozīmīgu dabas teritoriju izpēti un aizsardzības programmu organizēšanai un finansēšanai.

Latvijas Dabas fonds (LDF) darbojas, izmantojot tikai organizāciju un uzņēmumu, kā arī privātpersonu ziedojumus.

Fonda darbību nosaka vēlētā Padome, kurā ir 30 cilvēku, galvenokārt dažādu bioloģijas nozaru speciālisti un pazīstami dabas aizsardzības eksperti. LDF darbības nodrošināšanai Padome ievēl Valdi (6 cilvēki), kā arī apstiprina fonda direktoru. Gan Padomes, gan Valdes dalībnieki savus pienākumus veic sabiedriskā kārtā.

Materiālās vērtības un naudu var ziedot fondam vispār vai konkrētai tā programmai. Līdzekļi tiek izlietoti atbilstoši statūtiem — dabas aizsardzības pasākumu un tiem nepieciešamo izpēti darbu finansēšanai, kā arī dabas aizsardzības popularizēšanai un izglītībai.

Fiziskās un juridiskās personas, kas veic regulāras iemaksas fondā vai kā citādi atbalsta tā darbību, tiek reģistrētas fonda atbalstītāju reģistrā.

Padomes sēdēs var piedalīties jebkurš interesents. Fonda atbalstītājiem un pieaicinātajiem speciālistiem tiek piešķirtas padomdevēja tiesības.

Jebkura fiziska vai juridiska persona ir tiesīga iesniegt fonda Padomei programmas pieteikumu. Padome izvērtē programmu, apstiprina tās vadītāju un budžetu. 1933. gadā LDF atbalstīja 30 programmas.

Fonda programmas var iedalīt 4 grupās.

LATVIJAS DABAS FONDA PROGRAMMAS

1. Latvijā vai Eiropā apdraudētu sugu izpēti, to aizsardzības pasākumu izstrāde un īstenošana.

Sajā kategorijā ir apstiprinātas šādas programmas:

«Alata», «Baltais stārķis», «Dzeņi», «Gandrs», «Grieze», «Klinšu ērgļa un jūrasērgļa mākslīgās ligzdas», «Ligzdvietu aizsardzība apdraudēto putnu sugām», «Pērlgliemeņi», «Reto abinieku reintrodukcija», «Zivjdzēnītis», «Zivjērglis».

2. Izcili vērtīgu dabas teritoriju un apdraudētu dabisko biotopu apzināšana, izpēti, aizsardzības pasākumu izstrāde un realizācija.

Tiek realizētas tādas programmas kā «Alu fauna un flora», «Jaunas aizsargājamās teritorijas», «Kāpu veģetācija», «Ķemeru nacionālais parks», «Mitrzemju saglaba-

šana un atjaunošana ūdensputnu aizsardzībai», «Piejūras ezeru flora un avifauna», «Slapjie meži».

3. Svarīgi ilgstoši zinātniski pētījumi ar reālu izmantošanu biotopu un sugu aizsardzībā.

Šajā kategorijā minamas programmas «Latvijas kaijputni», «Ligzdojošo putnu skaita izmaiņas», «Pīļu populāciju ekoloģija», «Sikspārņi», «Ūdrs», «Ziemojošo putnu uzskaites», «Zirnekļu monitorings».

4. Latvijas dabas vērtību apzināšana un popularizēšana.

Viens no LDF uzdevumiem ir dabas vērtību un dabas aizsardzības ideju popularizēšana, zinātnisku un populārzinātnisku izdevumu publicēšana. Apstiprinātas šādas programmas: «Izglītība», «Latvijas zīdītājdzīvnieku atlants», «Nelķu apakšdzimta Latvijas florā», «Papardes Latvijas florā», «Rāpuļu un abinieku atlants», «Ziemojošo putnu atlants».

KO PAVEICIS LATVIJAS DABAS FONDS

Divos pirmajos pastāvēšanas gados LDF atbalstījis gan apdraudēto sugu un biotopu izpētes programmas, gan sek-mējis dažādus dabas aizsardzības pasākumus:

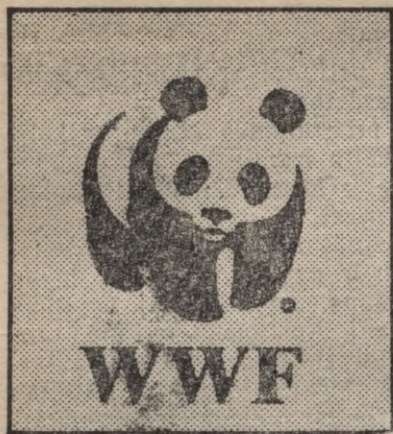
— sadarbībā ar Pasaules Dabas fondu (WWF — *World Wide Fund for Nature*) apkopotas ziņas par Latvijas dabas vērtībām (WWF projekts nr. 4568 — «Dabas aizsardzības plāns Latvijai»);

— panākta saimnieciskās darbības apturēšana vairākās vietās (Lielupes piekrastē pie Kalnciema, Abeļu mežniecībā, plavās pie Tosmāres ezera), kur tā draudēja iznīcināt unikālus biotopus. Sagatavoti un iesniegti Vides aizsardzības komitejā pamatojumi aizsardzības režīma noteikšanai šajās teritorijās;

— panākta aizsardzības režīma noteikšana kāpu zonas dabisko biotopu un reto augu sugu saglabāšanai Ziemupē, Užavā un Ovišos. Tiek izstrādāti dabas aizsardzības plāni šīm teritorijām;

— sagatavots pamatojums Lobes ezera un tā apkārtnes purvu aizsardzībai šajā teritorijā ar nepārveidotiem dabas kompleksiem, biotopu daudzveidību un reto sugu atradnēm;

— tiek izstrādāts pamatojums Ķemeru nacionālā parka izveidei, saskaņojot kūrorta un tūrisma attīstības un neskartās dabas saglabāšanas intereses. Teritorija ietver Ķemeru—Smārdes tīreli, Zaļo un Raganu purvu, Kaņiera

Pasaules Dabas fonda em-
blēma — lielā panda

ezeru, unikālus slapjos mežus un Lielupes palienas pla-
vas. Saskaņā ar Bernes un Ramsaras konvenciju kritēri-
jiem šīs teritorijas aizsardzībai ir starptautiska nozīme;

— izpildot LDF programmas, kopš 1990. gada uzbūvē-
tas 18 mākslīgās ligzdas jūrasērgļiem un klinšu ērgļiem,
kā arī 30 ligzdas zivjērgļiem. 1992. gadā mākslīgajās lig-
zdās ligzdoja pa vienam klinšu ērgļu un jūrasērgļu pārim
un 34 pāri zivjērgļu — puse no visām Latvijā zināmajām
šīs sugas putnu ligzdām!

— LDF pirmās programmas «Gandrs» ietvaros 1993.
gada aprīlī Latvijā sasaukts 1. starptautiskais simpozījs,
veltīts melnā stārķa aizsardzībai un izpētei. Tā mērķis —
nodrošināt turpmākos sugas aizsardzības un izpētes pasā-
kumus un izpētes koordināciju visā izplatības areālā;

— programma «Reto abinieku reintrodukcija», nodarbo-
joties ar kokvārdes reintrodukciju, ir panākusi šīs sugas
brīvdabas populācijas vairošanos;

— sadarbībā ar WWF noorganizēti divi starptautiski
semināri par turpmāko dabas aizsardzības politiku Lat-
vijā un par Eiropas attīstīto valstu pieredzi dabas aiz-
sardzības sistēmas izveidošanā un saudzējošu saimnieko-
šanas metožu ieviešanā.

JA JŪS GRIBAT PALIDZET...

Naudu Latvijas Dabas fonda atbalstam var pārskaitīt
uz norēķinu kontu 000700231 Latvijas Bankas Siguldas
nodaļā (kods 310101427). Par naudas sadalījumu starp

programmām lemj fonda Padome. Naudu iespējams ziedot arī konkrētai programmai. Jūsu atbalsts Latvijas Dabas fondam būs nozīmīgs ieguldījums mūsu dabas aizsardzībā, jo valsts piešķirtie līdzekļi reto sugu aizsardzībai un īpaši aizsargājamu dabas teritoriju sistēmas pilnveidošanai ir ļoti sarukuši šajā valstij kritiskajā laikā.

Uģis Rotbergs

DABAS AIZSARDZĪBAS PLĀNS LATVIJAI

Tā nu ir iznācis, ka Latvija kopā ar citām Austrumeiropas valstīm nostājas uz intensīvas attīstības ceļa tikai tagad. Mums paveras unikāla iespēja izvēlēties saimniekošanas metodes, kas nenoplicina dabu, mums jābūt atbildīgiem arī par Eiropā unikālajiem Latvijas mežiem un maz skarto jūras piekrasti, par tiem dabas veidojumiem un procesiem, kas vēl saglabājuši savu dabiskumu.

Jau 1991. gada pavasarī WWF bija uzsācis realizēt projektu, kas paredzēja apkopot ziņas par vērtīgajām Latvijas dabas teritorijām, kā arī pamatot nenoplicinošas saimniekošanas priekšrocības. Šī darba mērķis bija pēc iespējas labāk informēt vides aizsardzības, mežsaimniecības, zemes komisiju u. c. ierēdņus par tām Latvijas dabas vērtībām, kuras šajā pārmaiņu laikā varētu tikt apdraudētas. Vienlaikus tiktu parādītas dažādu attīstības ceļu izvēles iespējas gan lauksaimniecībā, gan mežsaimniecībā. Vai Latvija atkārtos rietumvalstu kļūdas, vai arī spēsīm no tām izvairīties, rādīs laiks.

1992. gada vasaras beigās tika iespiests WWF projekta «Dabas aizsardzības plāns Latvijai» gala ziņojums. Kopā ar aizsargājamo dabas objektu un bioloģiski daudzveidīgāko objektu kartēm tas tika iesniegts Augstākās Padomes priekšsēdētājam, kā arī izplatīts Vides aizsardzības komitejā, Meža ministrijās, zemes komisijās u. c. Vienlaikus tika rīkota preses konference, kurā WWF nāca klajā ar rekomendācijām dabas aizsardzības organizēšanā:

1. Nedibināt aizsargājamās teritorijas bez vietējo iedzīvotāju iesaistīšanas šajā pasākumā.

Līdzšinējā prakse, kad aizsargājamās teritorijas tiek galvenokārt izplānotas centrā, neiesaistot vietējās institūcijas un iedzīvotājus, bieži noved pie dažādiem konfliktiem. Valstij jārada kompensācijas mehānismi, lai ieinteresētu zemes īpašnieku savas zemes izmantošanu saskaņot ar dabas aizsardzības interesēm.

2. Pārskatīt pastāvošo dabas aizsardzības likumdošanu.

Pat dabas aizsardzības normatīvo aktu tēzes mēdz būt deklaratīvas. Piemēram, likumos par pašvaldībām 4. pantā ir formulējums, ka, cita starpā, pagastu pārziņā ir zemes, mežu u. c. dabas resursu izmantošana un aizsardzība (5. apakšpunkts). Terminam «būt pārziņā» nav nekāda juridiska satura, un tas arī nenorāda dažādu valsts institūciju kompetences robežas.

3. Nodibināt Nacionālu dabas aizsardzības iestādi, kas būtu atbildīga par:

- nacionālas un starptautiskas nozīmes dabas aizsardzības objektu apsaimniekošanu;

- mežsaimniecības un lauksaimniecības ietekmi uz apkārtnējo vidi.

4. Nodrošināt Dabas aizsardzības plānā minēto augstākās prioritātes teritoriju, it īpaši mežu, mitro zemju un piekrastes joslas aizsardzību.

Nodrošināt aizsardzību nenožīmē tikai pieņemt lēmumu par jaunas aizsargājamās teritorijas izveidošanu. Nepieciešams izstrādāt un realizēt attiecīgo teritoriju apsaimniekošanas plānu. Jāatzīmē, ka tikai valsts rezervātiem, Gaujas nacionālajam parkam un Ziemeļvidzemes reģionālajam dabas aizsardzības kompleksam ir savas administrācijas. Pārējām turpat 200 aizsargājamām teritorijām ir galvenokārt deklaratīvs raksturs, jo nav pat institūcijas, kam būtu jā rūpējas par konkrētiem saimnieciskiem pasākumiem attiecīgā aizsardzības statusa nodrošināšanā. Dažādos starptautiskos forumos jau sen ir izstrādāts reģionā visvairāk apdraudēto ekosistēmu saraksts. Mums vienkārši vajadzētu to pieņemt un ar steigu aizsargāt ievērojamu daļu daudzveidīgo pārmitro mežu. Šeit varētu atgādināt arī Latvijas parakstītās «Konvencijas par dzīvās dabas daudzveidību» preambulā minēto: «... atzīmējot arī, ka dzīvās dabas būtiskas noplicināšanas vai iznīkšanas draudu gadījumā pilnīgas zinātniskas noteiktības trūkums nav jāizmanto par iemeslu šādu draudu novēršanas vai mazināšanas pasākumu novilcināšanai...»

5. Veikt mežu un mitro zemju papildu inventarizāciju.

Skaidrs, ka dabas aizsardzības politika jābalsta uz zinātniski pamatotu informāciju. Mežu un purvu līdzšinējās inventarizācijas galvenokārt orientētas uz saimnieciskiem mērķiem — uz koksnes un kūdras krājumiem un to dinamiku. Trūkst zināšanu par dažādu ekosistēmu funkcionālo nozīmi, ka arī to kvalitatīvs vērtējums, aizsardzības nepieciešamība utt. WWF projekta ietvaros veiktie slapjo kūdras mežu pētījumi vien liecina, ka esošā informācija par to izplatību un stāvokli ir maldinoša. Ar steigu jāveic mitro zemju, ka arī dažādu meža ekosistēmu inventarizācija, lai noskaidrotu dabas vērtību izplatību un stāvokli.

6. Izstrādāt nacionālu zemes izmantošanas plānu, ietverot tajā pasākumus, kas sekmētu noteikt:

- lauksaimniecības, mežsaimniecības, transporta u. c. saimnieciskās darbības ietekmi uz vidi.

Pašreizējā lauksaimniecība un mežsaimniecība degradē dzīvās dabas daudzveidību, tāpēc nacionālā līmenī jāparedz izmaiņas lauksaimniecības un mežu politikā;

- dažādu ekosistēmu, īpaši mitro zemju un mežu, nozīmes novērtējumu nacionālajā ekonomikā.

Diemžēl nākas atzīmēt, ka ar ētiskiem kritērijiem ierēdņiem vien ir par maz, tāpēc, lai tos pārliecinātu par dabas aizsardzības nepieciešamību, jāizstrādā ekonomisks novērtējums dažādu ekosistēmu funkcionēšanai;

- bioloģiskās daudzveidības izplatības novērtējumu.

Bioloģiskajai daudzveidībai ir vairāki līmeņi — ģenētiskais, sugu un ekosistēmu. Tikai neliela daļa no dabas aizsardzības sistēmas jābalsta uz reto un aizsargājamo sugu saglabāšanu. Nacionālā dabas aizsardzības politika jāorientē tieši uz ekosistēmu aizsardzību, par kurām diemžēl mums vēl ir maz zināšanu. Paradoksāli, ka Latvijā var iegūt datus par jebkuras augu sugas izplatību, bet trūkst zināšanu par zemes reformā visvairāk apdraudētajām ekosistēmām — pļavām un ganībām, kas ilgstoši apsaimniekotas bez minerālmēsliem u. c. ķīmikāliju lietošanas;

- automātiska aizsardzības statusa piešķiršanu maziem, vērtīgiem biotopiem, piemēram, dīķiem, nelieliem meža gabaliņiem, purviem.

Automātisks aizsardzības statuss nozīmē to, ka nav jāpieņem speciāls lēmums par katra konkrētā objekta aizsardzību. Ja tas atbilst noteiktiem kritērijiem, tas tiek aizsargāts automātiski. Līdzīgi varētu būt ar reto un apdraudēto putnu ligzdām. Automātiska aizsardzība likumā paredzētu, ka ikviena ekosistēma, reta vai apdraudēta

putna ligzda u. tml. būtu aizsargāta neatkarīgi no tā, vai mēs zinām par tās esamību;

— stingrāka aizsardzības režīma piešķiršanu ezeru, lielu upju un jūras piekrastēm.

Ne jau tikai preterozijas un ūdens sargāšanas funkcijas piemīt šīm piekrastēm. Parasti piekrastēs veidojas īpatnējs mikroklimats, kas savukārt izraisa savdabīgu fitocenožu veidošanos.

7. Veikt vienotu piekrastes joslas plānošanu un apsaimniekošanu upju satēces baseina līmenī.

8. Pievienoties starptautiskajiem līgumiem par mitrzemēm (Ramsaras konvencija) un par sugu, to dzīves telpas aizsardzību (Bernes konvencija).

* * *

Brīdī, kad raksts nonāks pie lasītājiem, būs interesanti salīdzināt, kas no ieteiktā ir jau ieviests dzīvē. Jācer, ka šīs rekomendācijas būs jau zaudējušas savu nozīmi. Tas nozīmētu, ka Latvija spērusi milzu soļus dabas aizsardzības attīstībā un laiks pienācis jaunām rekomendācijām. WWF gatavs sadarboties.

Guntis Eniņš

KO SPEJ ENTUZIASTI?

Dabas pētnieki «Zaļie kurmīši», kas ilgojas iedibināt Novadpētnieku tautas akadēmiju, divu gadu laikā, 1991. un 1992. gadā, ir atklājuši 48 jaunas alas, 5 no tām ir atraktas un attīrītas. Šīs alas ir arī uzmērītas, izgatavoti to plāni. Ir atrasti 12 dižakmeņi, 6 upurakmeņi, 4 senie robežakmeņi, ap 20 vēsturisko akmeņu, 30 dižkoki, 3 pilskalni, 9 seno zīmju vietas smilšakmeņu klintīs. Ir uzmērīts ap 50 ūdenskritumu (beidzot iegūti arī pareizāki izmēri Ventas rumbas ūdenskritumam), kā arī atklāti 3 jauni pilskalni. Apsekots simtiem avotu, pārbaudīts daudz dižkoku un aizsargājamo akmeņu. 1992. gada pavasarī no 50 m dziļām Daudas un Vējupītes gravām iznestas augšā trīs traktorkravas tur sagāzto atkritumu un metāllūžņu, iztīrīti 14 avoti. Ekspedīcijās un meklējumos pavadītais cilvēkdienu skaits nav aprēķināms. Aktīvi darbojas Guntis Apsītis, Ansis Opmanis, Juris Smaļinskis, Aigars Liepiņš, Aigars Feldmanis, Rolands Auziņš, Alvis

Brēde, Eva Sjucillo, Elga Kristapsone, Māris Biezaiss, Viesturs Vintulis — lūk, tikai daļa no viņiem — studenti, skolnieki, arī zemnieki un mājsaimnieces. Citi tikai palīdz mērit un apkopt dabas pieminekļus, rakt, tīrīt brikšņus, izdara pierakstus, bet daži paši veido savas datu bāzes, fotogrāfiju, diapozitīvu, plānu, zīmējumu kolekcijas.

«Zaļie kurmiši» Latvijas dabas pieminekļiem ziedo savas svētdienas, atvaļinājumus, svētkus, brīvās vakara stundas un dažkārt arī naktis, ierakušies grāmatās un savos zīmējumos. Viņi tērē arī savu studenta vai skolēna naudiņu ceļa izdevumiem un dārgajiem mērinstrumentiem.

Kopš 1991. gada «Zaļie kurmiši» pulcējas Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības paspārnē. Divreiz mēnesī, otrdienās pl. 17⁰⁰, Kalnciema ielā 30 notiek semināri par Latvijas dabu (alām, klintīm, avotiem, senlejām, ezeriem, upēm, ūdenskritumiem, kalniem, viesuļiem, aizsargājamiem augiem, sēnēm utt.). Ja arī tu, cienītais lasītāj, jūti vēlēšanos pēc dabas tuvības un vēlies mums un pats sev palīdzēt, nāc mūsu pulkā! Ar šī raksta pirmo daļu es gribēju parādīt, ka Latvija vēl šodien ir tikpat brīnišķīga un neizpētīta brīnumzeme kā 17. gadsimta Āfrika vai Amazones džungļu meži.

Paskaidrošu, ko nozīmē atklāt dižakmeni, dižavotu, upurakmeni. Vietējie iedzīvotāji, vismaz daži, zina, ka tur tāds akmens, avots vai koks ir, bet viņi nezina, ka tas ir saudzējams dabas piemineklis, un, ja šis dižkoks, dižakmens, avots nav nekur — nevienā publikācijā aprakstīts, nav nevienā aizsargājamo dabas objektu sarakstā iekļauts, nav viens nav to pētījis, tad mēs jūtamies kā tāda dabas pieminekļa atklājēji un arī patiesībā tādi esam.

Daudzus dabas pieminekļus atklāt līdzējušas iedzīvotāju, dabas draugu vēstules. Par tām jums, rakstītājiem, mīļu paldies atļaušos teikt visas Latvijas vārdā! Pamazām mēs vācam kopā mūsu Tēvzemes dārgumus, tos dārgumus, ko rūsa un kodes, un politiķu melnie ķīviņi nemaitā. Es ķēros pie šī raksta ne tādēļ, lai palielītos, bet tādēļ, lai saņemtu jaunas vēstules ar jaunām ziņām par to, kā klājas mūsu dižkokiem, un citiem dabas pieminekļiem, un galvenais tādēļ, lai atklātu jaunus brīnumus, nezināmus dabas pieminekļus. Jaunieši, kas pieskārušies dabas atziņas un atklāsmes brīnumam, paliek tam uzticīgi. Uzticīgi kā sargi un kā radītāji.

Ziņojiet mums par lieliem un dīvainiem akmeņiem, par akmeņiem ar senām robežzīmēm, par resniem, veciem ko-

kiem, par lieliem avotiem, par ūdenskritumiem, par teiku vietām, par kriteriem, par neparastām dabas parādībām. Mēs apkopojam ziņas arī par iznīcinātiem, sašķeltiem dižakmeņiem, par nodedzinātiem vai izspridzinātiem dižkokiem, par aizbērtiem avotiem, par sagruvušām alām, par iznīcinātiem ūdenskritumiem. Es jau reiz esmu lūdzis iesūtīt ziņas par tiem ūdenskritumiem, kas tika noslicināti Daugavas dzelmē zem hidroelektrostaciju grandiozajām ūdenskrātuvēm. Bez Pērses, Staburaga, Liepavota un Rīteru gravas ūdenskritumiem tur tika noslicināti vēl daudzi pasakaini balto putu plīvuri. Bebrulejā tika noslicināta vienīgā Daugavas Velnala (man to neizdevās redzēt). Bet kāpēc neviens neraksta? Tas taču nebija nemaz tik sen. Ļoti, ļoti lūdzu uzticēt uz laiku, ja ir saglabājušās, vecās fotogrāfijas par šādiem dabas pieminekļiem.

Guntis Apsītis

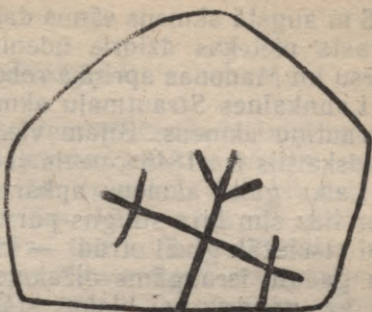
PAR ZIMĒM AKMEŅOS

Apzinot Latvijas dabas un vēstures pieminekļus, vācot teikas un vietvārdus, kopā ar saviem draugiem un domubiedriem meklēju un reģistrēju arī aizsargājamos akmeņus. Labs palīgs šajā darbā man ir pirms dažiem gadiem iznākusi arheologa Jura Urtāna grāmata «Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi». Šis izdevums pašlaik ir pilnīgākais un viens no nedaudzajiem informācijas avotiem, kur apkopotas ziņas par 67 aizsargājamiem kultūrvēsturiskajiem akmeņiem. Precīzās ceļa norādes un sīkie apraksti ļauj meklētajam akmeni atrast nedaudz vieglāk. To apveidus jau iepriekš var nojaust pēc klātpievienotajiem zīmējumiem. Esmu ievācis papildu ziņas par vairākiem akmeņiem.

Lēdmanes Vangusalu Dinamarkas akmeni vieglāk atradīsiet, ja brauksit no Lielvārdes apm. 5 km pa Lēdmanes ceļu. 200 m aiz Annām jāmeklē zemesceļš pa labi, kas mežā stiepjas pa stigu tieši uz austrumiem un pēc 3 km atdurās pret akmeni. No šejienes ceļš pa kreisi pēc pilniem 2 km noved pie Veckazaku mājām. Vangusalas vairs nav saglabājušās.

Akmens augstums ir 1,55 m, garums — 2,6 m, bet platums — 1,7 m. Tā apkārtmērs akmens vidusdaļā ir 6,35 m. Akmeņi iekaltais aplis ar krustu ir vidēji 35 cm diametrā,

1. att. Kalnadauguņu robežakmens

ar 2 cm dziļām un platām kaluma rievām. Otra zīme — sakrustotais zizlis un zobens — ir vēl iespaidīgāka: zobena garums — 56 cm, zižļa — 80 cm. Kaluma rievu dziļums un platums — 2 cm. Patiesais zīmju izvietojums un izskats Jura Urtāna grāmatā attēlots savādāk. Mēs šeit saskatām zizli, sakrustotu ar zobenu, nevis ar krustu.

Lapaiņu pēdakmenī (Valmieras raj. Rencēnu pagastā) iekaltajai zīmei ir nevis pusloces veids (autors zīmī sauc par pakavu), bet deformēta ovāla forma ar pacēlumu vidū; kaluma rievu dziļums visapkārt zīmei ir vienāds — 5 cm. Nebūšu taču es atradis vēl kādu citu akmeni!

Iekaluma garums ir 28 cm, platums — 20 cm.

1992. g. vasarā, apmeklējot Zvārtu robežakmeni Burtnieku pagastā, ievācu papildu ziņas par akmeni pie netālajām Viršu mājām. Kā stāsta māju saimnieks, tāds akmens tiešām esot bijis. Kad 1975. gadā paplašinājuši ceļu starp Zvārtu karjeru un Viršiem, akmens, kurš atradies ceļmalā, traucējis, un tas apvelts otrādi. Redzams palicis tikai gadskaitlis «1600».

Ap 1987. gadu nākuši melioratori un akmeni aizveduši 1 km pa ceļu tālāk un nosvieduši pie citiem akmeņiem vietā, kur bijusi Ošu māju kūts, — un atkal ar uzrakstu uz leju. 1993. g. pavasarī braucām akmeni apvelt riņķī. Tomēr pēc grūtā darba Viršu saimnieka uzrādītajā, ap 1,5 m³ lielajā akmeni zīmes neatradām.

Jumurdas Kalnadibenu robežakmens jāmeklē nevis ziemeļrietumos, bet rietumos, 400 m no bijušās mājvietas. Tajā austrumu pusē iekaltais uzraksts pēc izmēriem gan ir iespaidīgs — 89 cm garš un 18—21 cm augsts, taču ne uzreiz pamanāms, jo iekalums ir visai sekls. Lai to nofotografētu, mēs iekalumu iekrāsojām ar kritu. Lidz

1,6 m augstā akmens sānus daļēji apskalo Laudonīcas labā krasta pietekas dzidrie ūdeņi. Latvijas laikā šeit bijusi Cēsu un Madonas apriņķa robeža.

Launkalnes Strautmaļu akmens pareizais nosaukums ir Strautiņu akmens. Bijām vienis prātis, ka tajā iekaltais gadskaitlis ir «1846», nevis «1841».

Laika gaitā akmeņu apkārtnē radušās arī izmaiņas — kur līdz šim bija staigāns purvs — tagad meliorēts tīrums vai visbiežāk gluži otrādi — kādreiz visiem zināms un jau pa gabalu ieraugāms dižakmens tagad ieaudzis briksņos tā, ka, gandrīz vai blakus stāvot, to vairs nevar pamanīt un apkārtnes iedzīvotāji jau sen par akmeni aizmirsuši.

Ne vienu reizi vien ir gadījies atrast kādu jaunu dižakmeni un vēlāk secināt, ka Latvijas laika literatūrā tas jau ne reizi vien minēts. Tā, biju dzirdējis par kādu robežakmeni Kalnadauguņos Inešu pagastā. Braucām pārbaudīt.

Dauguņu kalnā, no kura paveras skaists skats uz Inesi, ir vairākas Dauguņu mājas. Divas no tām — Vecdauguņi un Kalnadauguņi ir apdzīvotas. Bet pašreizējie iedzīvotāji visas mājas sauc vienkārši — par Dauguņiem. Vairākas reizes mēs staigājām no vienām mājām uz otrām, līdz beidzot noskaidrojām, kuras tad īsti ir Kalnadauguņi. Paši māju saimnieki par to nezināja un bija ļoti priecīgi uzziņāt māju precīzo nosaukumu. Arī par akmeni viņi nekā nezināja — gadiem ilgi par to neviens nebija interesējies. Meklējām paši. Atradām. Tas kādreiz aizvākts no savas vēsturiskās vietas un, būvējot Kalnadauguņus, iemūrēts mājas pagraba kreisajā sienā no iekšpuses, ap 1,3 m no pagraba gala krūšu augstumā. Akmenī iekalto 30 cm garo un 24 cm plato zīmi uzskata par robežzīmi (sk. 1. att.) Tā virsmas laukums ir 55×55 cm, taču par īstajiem izmēriem grūti spriest, jo akmens viena mala un līdz ar to arī zīme nošķelta.

Kopumā Latvijā zināmi vairāki simti akmeņu ar kultūrvēsturisku nozīmi. Taču ne visi vēl ir apzināti — par to liecina ikgadējie jaunatlājumi. Ja jums ir zināms kāds vēl neregistrēts akmens, priecāsimies, ja rakstīsiet mums uz kalendāra redakciju.

LODES APKĀRTNE

Ja kādā jaukā dienā jums rodas vēlēšanās nedaudz pāceļot, lai iepazītu tuvāk savu dzimto zemi, tās vēsturi, varat doties uz Cēsu pusi, uz Lodes apkārtni. Visērtāk ceļojumu sākt no Lodes stacijas, kur 1919. gada 22. jūnijā notika smagas kaujas par Liepas (arī Lodes) atbrīvošanu.

Jau 1864. gada janvārī «Mājas Viesī» atrodams apraksts par vienu no mūsu zemes visplašāk pazīstamajām alām: «Vasaras laikā daudz viesu nākot alu aplūkot. Ir krievu kungi un igauņi nākot, no kā atskārstam, ka alas slava arī vīņpus Vidzemes sniedz. Ja tevīm, lasītāj mīlais, gadās pa Cēsu ceļu Liepu krogam garām braukt un ja Vella cepli vēl neesi redzējis, tad apskat' alu, kamēr vēl apskatāma, jo, kā jau sacīts, alai visai ilgi vairs nepastāvēt. Labāku ūdeni nekur neesmu atradis kā tanī avotiņā, kas alas dibenā tek.» Tā teikts par Lielo Ellīti, ko sauc vēl arī citādos vārdos — par Velna cepli, Vella alu, Liepas (vai Lodes) Ellīti, Velna krāsni, Liepmuižas alu.

Maz ir tādu vietu Latvijā, kur vēl apskatāmas smilšakmens arkas. Te, Lodē, to ir pavisam trīs: šo arku vietā kādreiz bijusi ala, bet tā sabrukusi (vai sagrauta), rokot un prom vedot sadrupinātu balto smilšakmeni. Par alas attīstību un vietām, kur notiek nobrukumi, var spriest pēc ierakstiem klinšu sienās. Senākos rakstos var lasīt, ka ieraksti esot bijuši pat no 1500. gada, bet mūsu dienās ir redzami tikai 19. gadsimtā iegravētie gadskaitļi — 1855., 1894. un 1899. gads.

Atšķirībā no citām Vidzemes alām ļoti neparasts ir Lielās Ellītes novietojums reljefā — tā atrodas gandrīz kalna galā, kamēr citas alas ir dziļās un klinšainās gravās un ielejās. Domājams, ka tā ir visaugstāk virs jūras līmeņa esošā ala Latvijā.

Lai nokļūtu Lielajā alā, vispirms ir izejams koridors starp 10 metrus augstām klintīm. Te, apakšā, pa vidu tek avots, kas aizņem alas grīdas lielāko daļu. Alas telpa ir līdz 5 m plata, ar apmēram 4 m augstiem griestiem. No tās pa labi redzama samērā šaura un krietni zemāka plaīsa, pa to var iekļūt tālāk pazemē, kur vairs neiespīd āra gaiss. Visas Lielās Ellītes alas garums ir 23 metri.

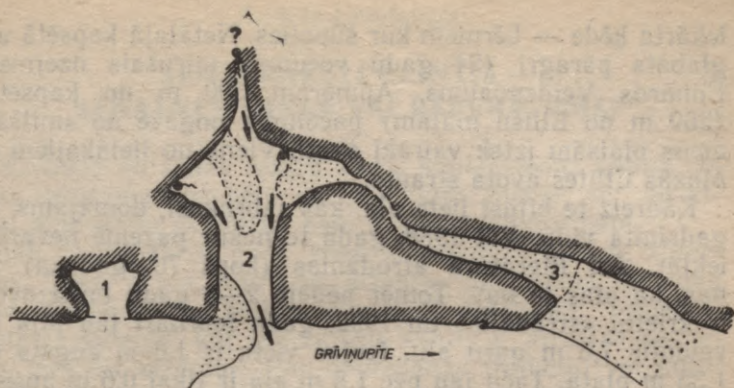
Par alu netrūkst ne teiku, ne nostāstu. Lūk, divas interesantākās teikas.

«Pie Liepas muižas Cēsu tuvumā ir tāda ala, ko sauc par Vella cepli, un tajā dzīvo velli. Tie sagērbušies par cilvēkiem un nākuši ceļavīriem pretī, un pirkuši no šiem lopus, linus un visu, ko vien ceļinieki uz pilsētu pārdot veduši. Velli maksājuši labas cenas. Bet, tikko cilvēks aizbraucis ar veltu doto naudu mājās, tā nauda uzreiz par oglēm palikusi.»

Otra teika stāsta, kā velni dabūjuši sodu par saviem

1. att. Lodes apkārtnē: 1 — Lielā Ellīte; 2 — Mazā Ellīte; 3 — Rūda alas

2. att. Alas Grīvinupītes krastā: niša (1—1,5 m); 2 — Rūdavotu ala (6 m gara); 3 — Mazā Rūda ala (4,5 m gara,

nedarbiem: «Nolemts vellus no alas dabūt prom. Vellus dzinuši ārā mācītāji. Deviņiem tas nav izdevies. Desmitais būtu izdzinis, bet nelaime, ka mūžā olu bijis nozadzis. Tātad tomēr grēkojis. Vienpadsmitais kādreiz adatu esot nozadzis — arī neizdzinis. Divpadsmitais bijis bez grēka. Tas vellus izdzinis.»

Taču, cik zināms, velni, kad tikuši izdzīti no Lielās Ellītes, uzmeklējuši patvērumu netālajā Mazajā Ellītē. Arī uz šo alu vērts aiziet un to apskatīt.

Tuvu pie Lielās Ellītes, nedaudz uz stacijas pusi, ir pieminēklis Liepas atbrīvotājiem (A. Jullas mets) ar E. Zvārguļa tekstu: «Latviet, tev tēvzemes brīvību varoņi sniedza kā balvu. Kad šai vietai tuvojies tu, zemu liec savu galvu» un «Igaunī! Piemiņa jums: talkā nāciet mums!»

No Lodes ciemata Mazās Ellītes virzienā ved Lodes—Jaunraunas ceļš, kas sākas Lodes pacēluma augstākajā vietā (115 m virs jūras līmeņa). No šejienes redzams plašs skats Mārsnēnu virzienā, jo nogāze strauji pazeminās par 50 m un tā nav noaugusi mežiem, kā, piemēram, Cēsu virzienā. Uz Raunas pusi pacēlums lēni noiet Raunas leņā, aiz kuras atkal kāpj augšup Vidzemes augstiene. Apmēram 90 m zemāk (26 m virs jūras līmeņa) par Lodes pacēluma augstāko zemes virsmas punktu ir Gaujas līmenis iepretim ķieģeļu rūpnīcai.

No Lodes pa garu aleju nonākam pie Liepas muižas. Te, 40 metrus no autobusa pieturas, ir nokaltis dižozols, kura apkārtmērs ir 5,8 m. Tam ir tukšs vidus un zaros

iekārta ķēde — bērniem kur šūpoties. Netālajā kapsētā apglabāts pāragri (24 gadu vecumā) mirušais dzejnieks Eduards Veidenbaums. Apmēram 300 m no kapsētas (200 m no Ellišu mājām) pacēluma nogāzē no smilšakmens plaisām iztek vairāki avoti. Viens no lielākajiem — Mazās Ellītes avota strauts.

Kādreiz te bijusi liela ala, kas sabrukusi, domājams, šā gadsimta vidū. Vēl 1988. gadā te nekur pazemē nevarēja iekļūt. Arī literatūrā atrodamas (kopš 70. gadiem) ziņas, ka alas te nav. Tomēr pēdējo 2—3 gadu laikā avots ir krietni «strādājis» un 1992. gada februārī jau bija izveidojis 7,5 m garu alu. Ieejas vieta ir 1,6 m augsta un 1,35 m plata. Taču jau pēc 1,5 m eja ir tikai 0,6 m augsta un 0,5 m plata un pa avota gultni tajā var pārvietoties tikai rāpus. Drīz atklājas alas telpa, kurā piecelties kājās diemžēl nesanāk, jo griestu augstums ir tikai 0,7 m. Pie alas ieejas ir praktiski vienīgā vieta, kur šajā pacēluma nogāzē atsedzas smilšakmens ieži.

Par abām Ellītēm ziņas rakstos ir atrodamas, un apmeklētāji šad tad arī turp aiziet. Taču Lodes tuvumā ir vēl divas interesantas, plašākām dabas draugu aprindām maz pazīstamas alas (neskaitot tās, kas ir lejā pie Gaujas). Tās jāmeklē uz ziemeļiem no Lodes, Grīviņupītes augštecē, tās kreisajā krastā, kur vietām atsedzas smilšakmens ieži. Šīs nelielās Gaujas pietekas ieleju ieteicams izstaiģāt, sākot no pašas lejtecies, kur arī ir klintis, avoti un zaļi egļu meži stāvajās krastu nogāzēs.

Līdz 5,7 m augstajā un 19 m garajā iezī, asu likumu mezdama, ietriecas nelielā Grīviņupīte. Tieši tajā vietā atrodas Rūdavotu ala, tās garums ir 6 m, augstums — līdz 2,15 m. No alas iztek triju avotu strauts. Divus metrus pa kreisi iezī ir neliela niša, bet 8 m pa labi, t. i., pa upi uz leju — otra — Mazā Rūda ala. No tās avoti neiztek, un salīdzinoši tā ir krietni īsāka — tikai 4,5 m gara un ar ļoti zemiem griestiem. Saura, cilvēkam neizejama (ap 2 m gara) plaisa to savieno ar blakusesošo lielāko alu. Ir zināms nostāsts, ka alas it kā izveidojis kāds vietējais iedzīvotājs, vārdā Rūdis, bet šķiet, ka viņš varētu būt izveidojis tikai nišu, bet pašas alas tomēr ir avotu darbs.

Vienas dienas ceļojuma laikā iespējams apskatīt četras atšķirīgas alas, gūt jaukus piedzīvojumus un interesantas atziņas. Šāds pārgājiens ikvienu varētu pamudināt pievērsties tādām veselīgam atpūtas veidam kā tūrisms vai pat dabas izzināšanas lietām.

SENIE RAKSTI KLINTĪS — SENATNES MIKLA VAI PĀRPRATUMS?

Savādās un senās rakstu zīmes smilšakmens klintīs rosinā vēršanos tās pētīt un salīdzināt, meklēt vēl un at-
rast kaut kādu skaidrību šajā noslēpumainajā lietā.

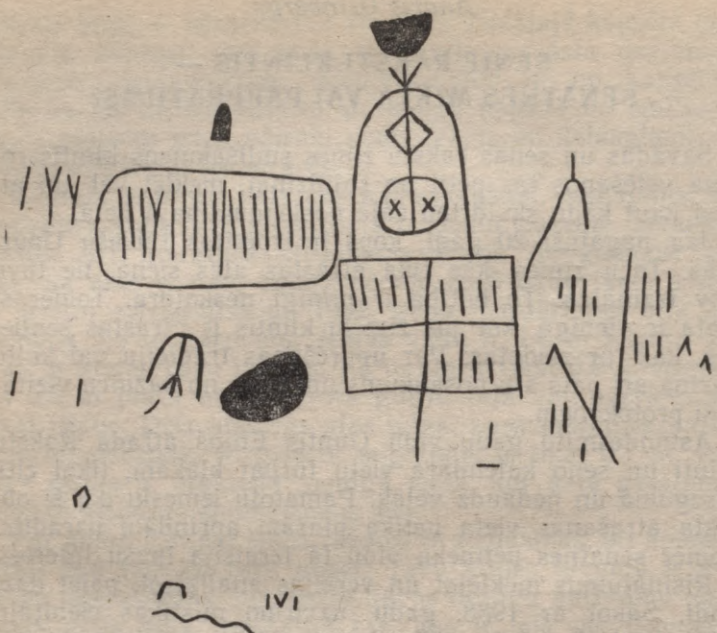
Jau pagājuši 20 gadi, kopš ir izpētītas Lībiešu Upur-
alas. Taču zīmes, kas tika atrastas alas sienā, ne tuvu
nav izziņātas. To būtība ir pilnīgi neskaista. Tomēr šī
vieta ir vienīgā, kur pie zīmēm klintīs ir atrastas senlie-
tas, kas tur ziedotas. Par upurēšanas tradīciju vai kultu
liecina arī pats alu nosaukums un ziņas no baznīcu vizitā-
ciju protokoliem.

Astoņdesmito gadu vidū Guntis Eniņš atrada Rakstu
klinti un seno kalendāra vietu turpat blakām, tikai citā
atsegumā un nedaudz vēlāk. Pamatotu iemeslu dēļ šī ob-
jekta atrašanās vieta netika plašām aprindām uzrādīta.
Tomēr senatnes pētnieku vidū tā izraisīja īpašu interesi.

Risinājumus meklējot un versijas analizējot, paiet daži
gadi. Sākot ar 1988. gadu, uzvirto mistikas cienītāju
vilņi, kuri skar arī senāko Latvijas vēstures lapušu ap-
zināšanu. Drīz uzrodas cilvēki, kas saskata «senču zīmes»
katrā ieplaisājušā klintī vai akmenī. Daži no viņiem veic
«zinātniskus» pētījumus un izsludina absurdas versijas
gan ar preses palīdzību, gan rīkojot dažādus pasākumus.
Lielas mulķības sabiedrībai nereti tiek pasniegtas kā sen-
sacionāls atklājums. Taču tas viss netraucē dabas un vēs-
tures patiesu pētīšanu.

Dažu pēdējo gadu laikā apzināto klinšu rakstu un zīmju
vietu skaits pārsniedzis 10. Triš tādās vietas (Siguldas,
Turaidas un Nurmīžu apkārtnē) apzinājis Gaujas nacio-
nālā parka vecākais inspektors Māris Mitrēvics. Divas no
šīm vietām, kur redzamas daudzu zīmju grupas, ir īpaši
vērtīgas, bet trešā vieta, kur ir tikai viena īpatnēja zīme, —
interesanta ar to, ka tā iegravēta ļoti cietā iezī.

Šīs publikācijas autoram divu gadu laikā (1991.—
1992. g.) dažādos nomaļos nostūros, upju ielejās uz klinšu
sienām ir izdevies atrast dažus seno zīmju iegravējumus.
Konkrētas adreses, protams, netiks uzrādītas, lai šos se-
natnes pieminēkļus neaizskartu laundari vai arī necen-
stos «zinātni» veidot viltvarzi. Atklājot plašai sabiedrībai
šādus objektus, rastos tūristu pieplūdums, un, iespējams,

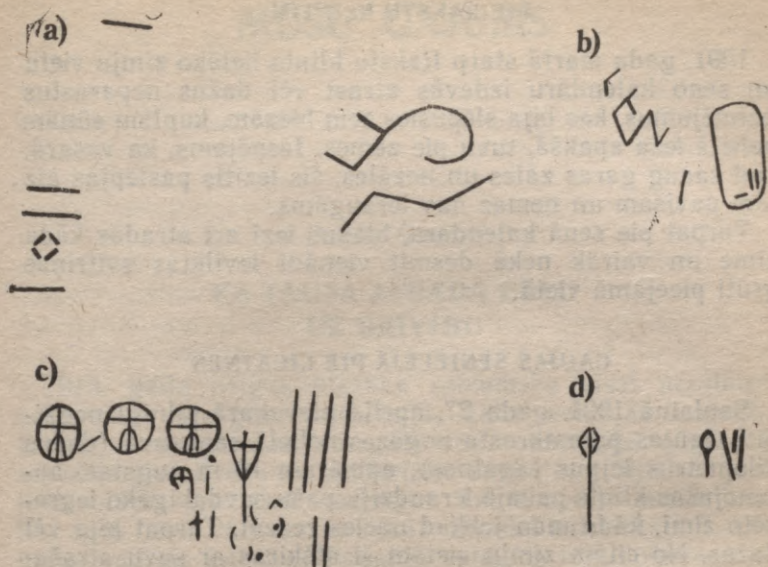

1. att. 80. gados atklātais iespējamais senču kalendārs

kāds no apmeklētājiem pat nejauši varētu nodarīt nela-
bojamu skādi. Tā, piemēram, grafomānu šedevru dēļ zuda
vairāki vērtīgi viduslaiku ieraksti visiem labi zināmās Gūt-
maņa alas sienās, tāpat krietni pabojātas ir senās rakstu
zīmes vienā no Lībiešu Upuralām.

NURMIZU REZERVĀTĀ

Šo zīmju vietu atradu 1991. gada 27. janvārī, aukstā
ziemas dienā, kad klinšainajā gravā izzināju alas, avotus
un ūdenskritumus. Apmēram piecus metrus augstās smilš-
akmens klints sienā, ap 2 m augstumā no zemes ierau-
dzīju savādu iezīmējumu grupu, no kuras īpaši labi sa-
skatāmi bija divi lieli īpatnēji apli ar krusteniskām svīt-
rām. Taču pārējās zīmes slēpās zem kuplām, zaļām sū-
nām un bija grūti pamanāmas. Turpat blakus atradās
otra līdzīgu iegravējumu kopa, kurā redzami divi nepa-

2. att. a — zīmes smilšakmens klintī pie Līgatnes; b — jaunatklātais Rakstu klints fragments; c — noslēpumainās zīmes Nurmižu rezervātā; d — iezīmējumi Lodes apkārtnes smilšakmens klintīs

rastas formas zīmējumi. Atzīmējams, ka tādas figūras (ar nelielām atšķirībām) atrastas vēl arī citviet Vidzemē alu un klinšu sienās.

SMILŠAKMENS IEZOS LODES APKĀRTNĒ

Te jau 1990. gada rudenī atradu iezīmētu gadskaitli «1764». Tas ir viens no senākajiem ierakstiem klinšu sienās Latvijā. Šajās pašās klintīs apskatāmi daudzi 19. gadsimtā iegravēti ģerboņi un ieraksti gan latviešu, gan vācu, gan citās valodās. Taču ir arī tādi savādi ieraksti, kuru iegravēšanas laiks labākajā gadījumā ir tikai nojaušams. Tādēļ 1992. g. 4. oktobrī notika izbrauciens uz šīm smilšakmens klintīm, lai izzinātu pēc iespējas vairāk un precīzi nozīmētu un kvalitatīvi nofotografētu atrastās zīmes. Varēju izdarīt secinājumus un galu galā konstatēt, ka atradums novērtējams kā patiesi noslēpumaina senatnes mīkla. Tas, ka ar citviet klintīs atrastajām rakstu zīmēm ir saskatāma līdzība, rosina iztēli un tālākus meklējumus.

PIE RAKSTU KLINTIM

1991. gada martā starp Rakstu klints lielāko zīmju vietu un seno kalendāru izdevās atrast vēl dažus neparastus iezīmējumus, kas bija slēpušies zem biežām, kuplām sūnām nelielā ieža apakšā, tuvu pie zemes. Iespējams, ka vasarā, kad saaug garas zāles un nezāles, šis iezītis paslēpjas aiz tām pavīsam un nemaz nav ieraugāms.

Turpat pie senā kalendāra, blakus iezī arī atradās kāda zīme un vairāk nekā desmit vienādi ievilkta svītriņas grūti pieejamā vietā.

GAUJAS SENIELEJĀ PIE LIGATNES

Saulainā 1991. gada 27. aprīļa pievakarē pilnīgi negaidīti Gaujas pamatkrasta nogāzes nelielā sāngravā (dažus kilometrus lepus Līgatnes), apmēram 10 m augstas, apsūņojušas klints pakājē ieraudzīju pašu savdabīgāko iegravēto zīmi, kādu man jebkad nācies redzēt. Turpat bija vēl dažas. No citām zīmju vietām šī atšķiras ar savu atrašanos — tā ir dziļa un šaurā gravā uz klints. Tajā varētu ērti sazīmēt daudzkārt vairāk nekā citā vietā, taču te ir tikai pāris nelielu ierakstījumu pie pašas zemes.

Šajā pašā gravā uz citas klints apskatāmi interesanti ieraksti un zīmējumi, kas izdarīti 19. gs. beigās. Taču tie ne tuvu nelīdzinās iepriekš aprakstītajām zīmēm.

Tās nebūt nav visas pēdējo gadu laikā atklātās seno rakstu vietas, un nebūt man vienīgajam izdevies ko atrast. Dažkārt gadās uziet arī neistas senzīmes, tā teikt, maldu vietas, kas vēlāk izpētot izrādās jaunāku laiku ieraksts. Viens šāds gadījums bija pie Turaidas, kad senais raksts izrādījās 50. gados paveikts ieraksts poļu valodā. Tā gadās, un tādēļ jābūt vēriģiem, lai nerastos nepatikami pārpratumi.

Pagaidām visi seno rakstu atklājumi ir tikai Rietumvidzemē — un no visiem vairāk nekā 90% Gaujas baseinā. Taču Latvijā smilšakmens kraujas ir arī citur, piemēram, pie Abavas un Ventas, Slīteres Zilajos kalnos, tāpat arī Daugavas un tās pieteku krastos. Vai tajās nav šādu rakstu? Varbūt atliek vienīgi pameklēt? Laiks rādis, kā būs. Jā, tagad mums ir krietns zīmju klāsts, bet skaidrības par to jēgu un nozīmi — praktiski nekādas. Zīmju daudz, noslēpumu — vēl vairāk.

MŪSU GĀJUMS

Paulis Gavars

KĀ TAUTA ATRADA CEĻU UZ BRIVIBU

1918. gada beigās plašāka sabiedrība visai nepilnīgi orientējās sarežģītajā situācijā, kāda veidojās Latvijā. Biežās varas maiņas, smagais vācu okupācijas jūgs, kā arī milzīgie cilvēku un materiālie zaudējumi bija radījuši iedzīvotājos apātiskas noskaņas. Tautā nebija skaidrības, kas spēs ņemt varu savās rokās. Daudzi iedzīvotāji K. Ulmaņa vadītās Latvijas Pagaidu valdības izveidošanas nozīmi neizprata, viņiem tā likās kā vācu varas atbalstītāja jeb vācu varas piedēklis. Šāda vērtējuma pamatotību šķietami apstiprināja vairāki vērojumi. Pirmkārt, kaut gan bija proklamēta patstāvīga Latvijas valsts un nodibināta sava valdība, visa vara faktiski vēl atradās vācu okupācijas iestāžu rokās. Otrkārt, redzot pirmo K. Ulmaņa valdībai uzticīgo nacionālo karavīru vienību atkāpšanos kopā ar vāciešiem, iedzīvotāji bija par to vai nu neizpratnē, vai arī vainoja nacionālos karavīrus tāpat kā vāciešus. Vajadzēja paiet vairākiem mēnešiem, līdz notikumu attīstība lika tautai saprast, ka K. Ulmaņa valdībai vispirms kopā ar vāciešiem jāpadzen lielinieki, pēc tam arī paši vācieši. Sākotnējā iešana kopā ar vāciešiem bija apstākļu uzspiests taktikas jautājums. Patiesībā K. Ulmaņa valdība un vācu okupācijas vara bija politiski, bet vēlāk arī militāri pretinieki. Kaut gan neatkarīgas Latvijas valsts ideja šķita pievilcīga, iedzīvotāji pret to vēl izturējās ar lielu skepsi. 1918. g. beigās latviešu tautai pietrūka politisko un militāro norišu izpratnes un ticības neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanas iespējai, tāpēc tā nesniedza vajadzīgo atbalstu K. Ulmaņa valdībai. Sākumā piekritēji jaunās valsts radīšanaš darbam nāca galvenokārt no inteliģences un pilsonības; to pārstāvji veidoja pirmās nacionālā kara-spēka vienības.

Faktiski cilvēku apziņā veidojās pārliecība, ka jāizdara izvēle: vai nu lielinieku vara, vai arī vācu okupācijas jūgs. Tālaika rakstos bieži lasāmi apgalvojumi, ka latviešu psihei piemītot tipiska īpašība — nīst vācu kundzību, no kuras pātagām latvieši cietuši 700 gadu. Latviešiem esot pat asinīs iezīdies nīst visu to, kas ir vācisks. Dzejnieks Edvarts Virza nosauca vācu baronus par «visa zemes ļaunuma iemiesojumu». Par Latvijas iedzīvotāju noskaņojumu 1918. g. beigās viņš rakstīja: «Ne tāpēc viņš (lieliniecisms — P. G.) uz laiku guva piekrišanu Latvijā, ka latvieši būtu sevišķi noskaņoti priekš komunisma idejas uzņemšanas, bet tāpēc, ka komunisti bija nesamierināmi Baltijas muižnieku un okupācijas varas pretinieki un tauta ar pilnīgu tiesību vāciešu jūgā redzēja savu kapraci.» (Ko darīt? // Latvijas Sargs. — 1919. — Nr. 131. — 1. lpp.) Līdzīgu secinājumu ir izteicis vēsturnieks Edgars Andersons: «Strādnieku masas, kaut pasīvas, visumā bija atklāti draudzīgi noskaņotas pret lieliniekiem, sagaidot, ka tie viņus atbrīvos no ienīstā vācu jūga.» (Latvijas vēsture. 1914.—1920. Stokholma: Daugava, 1967. — 369. lpp.) Vistrāpīgāk par iedzīvotāju nostāju šajā laikā ir izteicies Arvīds Krīpens. Viņš 1919. g. pirmajos mēnešos bija O. Kalpaka komandētā Latviešu atsevišķā bataljona Cēsu rotas virsleitnants, vēlāk Latvijas armijas pulkvedis. Arvīda Krīpena trimdā izdotajā grāmatā «Kalpaka bataljons un Baloža brigāde» (Sidneja, 1963.) lasām: «Brīvību no vācieša kaut vai caur lieliniekiem — tāds bija visumā tautas noskaņojums.»

Šāda tautas noskaņojuma dēļ komunistiem 1918. g. beigās un 1919. g. sākumā bija ārkārtīga ietekme Latvijas iedzīvotājos. Pēc Linarda Laicena vērtējuma, lieliniekus šai laikā atbalstīja vismaz 75% iedzīvotāju. K. Ulmaņa valdības sēdē, kas notika 1919. g. 2. janvārī Jelgavā, apsardzības ministrs Jānis Zālītis ziņoja, ka «latviešu tauta ir stipri lielinieciska, kas neļauj drošai armijai sastādīties». (Dokumenti stāsta: Latvijas buržuāzijas nāksana pie varas. — Rīga: Zinātne, 1989. — Dok. Nr. 51. — 122. lpp.)

Sādu attieksmi pret komunistiem, kā jau minēts, pirmām kārtām veidoja iedzīvotāju naidis pret vācu okupācijas varu un baltvācu jūgu. Otrkārt, jāņem vērā specifiskās attiecības, kādas pēc lielinieku Iskolata Republikas krišanas 1918. g. februārī veidojās starp darba devējiem un kreisi noskaņotajiem darba ņēmējiem. Darba devēji it kā revanšējās par pārciesto Iskolata Republikas laikā, kad

«..darba devēji tika nostādīti tik grūtā stāvoklī, kādā darba ņēmēji nebūs bijuši pat vislaunākos apstākļos, kādus vien var iedomāties». (Kopdarbu uzsākot // Līdums. — 1918. — Nr. 61. — 1. lpp.) Tagad bija pienākusi kārta ciest darba ņēmējiem. Saimnieki uzsāka pret laukstrādniekiem savāda veida streiku un atriebību: atteicās viņiem dot darbu un pajumti. Bija saimnieki, kas drīzāk atstāja zemi neapstrādātu nekā pieņēma «dumpīgos» kalpus darbā. Sevišķi grūti klājās tiem laukstrādniekiem, kuru piederīgie bija aizgājuši līdzī Sarkanajai armijai uz Krieviju. Arī vācu okupācijas iestāžu rīkojumi par lauku ražas rekvizēšanu par cietām cenām slāpēja saimnieku ieinteresētību apsēt visu aramzemes platību un līdz ar to samazināja darbaspēka pieprasījumu.

Avīze «Jaunākās Ziņas» 1919. g. 54. numurā par bezzemnieku stāvokli ziņoja: «Daudzi laukstrādnieki, nevarēdami Jurgos atrast pajumti, bijuši spiesti apmesties uz dzīvi pamestos ierakumos un blindāžās.» Šāda pilnīgi nepanesama dzīve radīja darba ņēmējos niknumu un noskaņoja viņus ļoti kreisi. Viņi savas cerības uz labāku dzīvi sāka nepamatoti saistīt ar lielinieku varu, jo viņi prata uzstāties kā strādnieku un bezzemnieku interešu aizstāvji. Lielinieku agitatori visās sapulcēs solīja strādnieku varu, bagātnieku un «peleču» (saimnieku) mantas pāriešanu tautas rīcībā, īsu darbalaiku, lielu algu, vārdu sakot, ļoti patīkamu dzīvi. Pilsoniskā prese ironizēja, ka kreisi noskaņotie strādnieki esot gaidījuši «lielinieku gaļas podus». Tā, laikraksts «Zemgalietis» par lielinieku agitācijas ietekmi rakstīja: «Latviešu strādniekam tika apsoluti zelta kalni, īsta paradīze virs zemes. Itin dabīgi bij, ka šī līdz šim sānis atbīdītā, «apspiestā» šķira ar ilgošanos gaidīja Leiputrijas nesējus — lieliniekus un būtu gatava kaisīt puķes — ja nebūtu ziema bijusi — uz lielinieku barvežu ceļiem pie viņu ienākšanas.» (Vai latviešu strādniekam jānožēlo lielinieku aiziešana? // Zemgalietis. — 1919. — Nr. 2. — 1. lpp.)

Isais lielinieku varas laiks Iskolata Republikas divarpus mēnešos (1917. g. novembris — 1918. g. februāris) Vidzemes un Latgales iedzīvotājiem vēl nebija pietiekami atklājis lieliniecisma būtību; lielinieku sociāli politiskās un ekonomiskās darbības rezultāti bija maz izprasti. Laikraksts «Līdums» 1918. g. 18. jūlijā konstatēja: «Latvieši, kā liekas, visi vēl nepaspēja lieliniecismu līdz galam izdzīvot.» Lielākajā Latvijās daļā (Kurzemē, Zemgalē, Rīgā),

kuru jau pirms lielinieku 1917. gada oktobra apvērsuma bija okupējis Vācijas karaspēks, iedzīvotāji ar lielinieku varu vispār vēl nebija tieši saskārušies. Ko jaunā — lielinieku — vara tautai nesīs, to tauta vēl īsti neapzinājās. Tāpēc iedzīvotāju nemiers ar vācu okupācijas varu bija daudz stiprāks par tām šaubām, kas radās, dzirdot par lielinieku darbību. Lieliniecišķās ilūzijas vairoja arī tas, ka ienākušajās Padomju Krievijas karaspēka daļās bija daudz latviešu strēlnieku, no kuriem negaidīja nekā ļauna. Patiesībā, būdami Padomju Krievijas armijas sastāvā, latviešu sarkanie strēlnieki 1918. g. beigās un 1919. gadā nevarēja realizēt kaut kādu patstāvīgu politiku. Viņi paši, kamēr atradās Sarkanajā armijā, bija Padomju Krievijas politikas ierocis. Par latviešu sarkanajiem strēlniekiem vēsturnieks Uldis Ģermanis grāmatā «Latviešu tautas piedzīvojumi» (R., 1991. — 172. lpp.) raksta: «Viņi tic, ka nāk, lai nobeigtu 1917. gadā pārtraukto cīņu ar vāciešiem un atbrīvotu Latviju no to varas. Par Ulmaņa valdību tiem maz kas zināms. Lielinieku vadoņi sludina, ka tā ir vāciešu iecelta, un grib nodot Latviju vāciešiem.» Tādējādi latviešu sarkanie strēlnieki (tie, kas nedezertēja no Sarkanās armijas) 1918. g. beigās un 1919. gadā cīnījās pret latviešu tautas neatkarības centieniem, pret brīvo, neatkarīgo Latviju un tās nacionālo armiju.

Tātad iedzīvotāju nostāju var formulēt šādi: labāk lielinieku nekā vācu militārā vara. Lielinieku ienākšana tika uzlūkota kā atpestīšana no vislielākās nelaimes — vācu okupācijas jūga. K. Ulmaņa valdība netika uztverta kā patstāvīgs un vērā ņemams politisks spēks. Daudzi šīs valdības locekļus uzskatīja par politiskiem dēkaiņiem. Taču šāds noskaņojums bija īslaicīgs. Jau 1919. g. februāra beigās iedzīvotāju politiskās simpātijas sāka krasi mainīties par labu K. Ulmaņa valdībai. Kas izraisīja šādu pavērsienu latviešu tautas apziņā?

Vispirms jāmin militārās un politiskās situācijas radikālās pārmaiņas Baltijas reģionā. 1918. g. nogalē lielinieku lieta likās stipri droša. Iedzīvotāji sprieda tā: ja jau angļi neaizstāv Rīgu un Vācijā ir revolūcija, kas tad gan ies ar lieliniekiem cīņā? Bet jau 1919. g. janvāra beigās lielinieki cieta smagu sakāvi Igaunijā, tas radīja paniku arī Latvijas lieliniekos. Rīgā un citās pilsētās sabrauca lieliniecišķie bēgļi. Lielinieku karaspēks sāka demoralizēties. Laukos bezzemnieki nelabprāt stājās padomēs. Jo spēcīgākas kļuva lielinieku rekvizīcijas, jo vairāk pie durvīm

rēgojās bads, jo vairāk bezzemnieki atsala pret lieliniekiem. Jau 1919. g. februārī un martā visā Vidzemē bija vērojama lieliniekiem nepatīkama parādība: bezzemnieki savās padomēs nereti vairs nevēlēja lieliniekus, ievēlētie reizēm bija pat saimnieki.

Sākot ar 1919. g. februāri, K. Ulmaņa valdības prestižs latviešos pakāpeniski auga. Valdības pārstāvji ārzemēs prasīja atzīt Latviju par neatkarīgu valsti. No lielinieku jūga atbrīvotajā Latvijas daļā, izmantojot Antantes partikas piegādes, K. Ulmaņa valdība uzlaboja apgādi ar pārtiku. Līdz ar to šī valdība iedzīvotāju apziņā kļuva par vienīgo varu, kas centās glābt latviešu tautu no bada un izmiršanas. Šim apstāklim bija milzīga politiska nozīme, jo starp maizi un politiku tolaik pastāvēja visciešākais sakars. Šo sakaru spilgti formulēja Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas laikraksts: «Tā, jo mazāk maizes, jo vairāk visa politika tiek sadzīta maizē. Un tur, kur maizes gandrīz nemaz vairs nav, tur viens maizes solījums vien jau atsver veselu politisku programmu, ja ne pat vairākas.» (Maize un politika // Strādnieku Avīze. — 1919. — Nr. 14. — 1. lpp.) Tādējādi ārvalstu labības piegādes, veicinot tautas simpātijas pret K. Ulmaņa valdību, pārvērtās par vienu no visstiprākajiem ieročiem cīņā pret lieliniecisko sociālismu, kurš iedzīvotāju apziņā arvien vairāk asociējās ar badu un teroru.

1919. g. 27. februārī Latvijas Pagaidu valdības zemkopības ministrs J. Goldmanis parakstīja rīkojumu par bezzemnieku apgādāšanu ar zemi. Bija paredzēts izveidot zemes fondu, ieskaitot tajā valsts muižu un valsts mežu zemes. Jautājumu par muižnieku zemes konfiscēšanu un agrāro problēmu risinājumu vajadzēja izlemt Satversmes sapulcei. Līdz tās sasaukšanai bezzemnieki varēja dabūt zemi nomā. Bezzemnieki (laukstrādnieki) ziņu par Pagaidu valdības nodomu dot viņiem zemi uzņēma ar cerībām un prieku. Laukstrādnieki arvien vairāk pārliecinājās, ka lielinieku vara, tāpat kā agrāk vācu jūgs, nenesīs pārtību, mieru un laimi. Pat kreisi noskaņotajos iedzīvotājos sāka dzist lielinieku uzkurinātā šķiru naida dzirkstis. Komunistu atnestais posts un brīvības zaimošana bija tik lieli, ka no lieliniekiem novērsās pat tie, kuri agrāk viņiem simpatizēja. Lauku iedzīvotāji K. Ulmaņa valdību sāka uzlūkot par tautas interešu pārstāvi, vienīgo spēku, kas patiesi grib Latvijā izvest no posta.

Kaut gan sākumā neliels, tomēr arvien pieaugošais tau-

tas atbalsts pavēra K. Ulmaņa valdībai iespēju aktīvāk veidot valsts dzīvi. Šāda notikumu attīstība satrauca baltvāciešus un vācu karaspēka vadību, jo K. Ulmaņa Latvijas Pagaidu valdības nostiprināšanās perspektīvā nozīmētu vācu varas galu Latvijā. Tāpēc vācieši gatavojās gāzt K. Ulmaņa valdību.

1919. g. 19. februārī ar zviedru kuģi Liepājā ieradās bijušais Vidzemes landmaršāls Heinrihs fon Striks, līdzi vedot jau gatavu K. Ulmaņa valdības gāšanas plānu. Pārmeklējot kuģi, Latvijas Pagaidu valdības ierēdnis E. Kaimiņš atrada saini, kuru apķīlāja un nodeva Iekšlietu ministrijai. Kad saini atvēra, tajā atrada sazvērestības dokumentus, kas liecināja par Baltijas vācu muižniecības nodomiem atjaunot savu varu. Heinriha fon Strika sazvērestības atklāšana pārlicināja lielu daļu iedzīvotāju (kas to līdz tam nebija sapratuši), ka K. Ulmaņa valdība nav vis vāciešu atbalstītāja (tad jau vāciešiem nebūtu nekādas vajadzības mēģināt šo valdību gāzt), bet gan, ka tā pārstāv latviešu nācijas tiesības uz savu valsti. Par to, kā šī izjukusī sazvērestība izmainīja iedzīvotāju attieksmi pret K. Ulmaņa valdību, žurnālists Arturs Kroders rakstīja: «Starp valdību un pilsoņiem nodibinājās visciešākā vienība, sākās dzīva, vienprātīga un dedzības pilna valsts darbība. Pilsoņi un valdība bija viens.» (Latviešu kareivju stāvoklis frontē agrāk un tagad // Latvijas Sargs. — 1919. — Nr. 72. — 2. lpp.) Šis vērtējums ir pārspīlēts, tomēr tas pareizi parāda, ka lielas iedzīvotāju daļas noskaņojums mainījās un viņu simpātijas turpmāk piederēja K. Ulmaņa valdībai. Tā no šīs neveiksmīgās sazvērestības tikai ieguva. Pēc tam kad iedzīvotājiem bija atklājušās K. Ulmaņa valdības un vācu varas patiesās attiecības, kurzemnieku niknums pret vācu okupācijas varu vēl vairāk pieņēmas spēkā. Vācu laikraksts «Rigasche Zeitung» par liepājnieku attieksmi pret vāciešiem ziņoja: «Bet visur mēs sadūrāmies ar liepājnieku naidu un patmīlību. Nonāca pat tik tālu, ka kāds latviešu ārsts atteicās ārstēt ievainotos, kurus gaidīja atgriežamies no Rīgas frontes.» (Die Ulmanjs Regierung und Livland. // Rigasche Zeitung. — 1919. — Nr. 6. — S. 1.)

1919. g. februāra beigās mainījās noskaņojums K. Ulmaņa valdības saformētajās latviešu nacionālajās karavīru vienībās (tās veidoja O. Kalpaka komandēto Latviešu atsevišķo bataljonu) un iedzīvotāju attieksme pret tām. Janvāra beigās un februārī O. Kalpaka bataljona karavīri

pārgāja uzbrukumā un vairākās vietās — gan mazās sadursmēs, gan nopietnās kaujās — sakāva lielinieku spēkus. Ar to tika iegūta ne tikai teritorija, bet arī apziņa, ka ienaidnieku var uzvarēt. Kareivjiem (arī daļai iedzīvotāju) pirmās veiksmīgās kaujas bija sākums uzvarai pār sevi — pār savu nospiestību un bezcerību.

Lielinieku sakāve Igaunijā, K. Ulmaņa valdības cerīgi iesāktais pārtikas un agrārā jautājumā risinājums, neveiksmīgās fon Strika sazvērestības mācība un pirmās latviešu nacionālo karavīru uzvaras frontē pret lieliniekiem, kā arī lielinieku režīma ātrā pašsakompromitēšanās — tas viss veicināja tautas atbalsta un politisko simpātiju pieaugumu K. Ulmaņa valdībai. Pat daudzi Sarkanajā armijā mobilizētie kareivji negribēja cīnīties pret brīvu Latviju un pārnāca K. Ulmaņa karaspēka pusē.

Pārmaiņas tautas noskaņojumā bija acīmredzamas. 1919. g. janvārā sākumā iedzīvotāji uz latviešu nacionālajiem karavīriem ar sarkanbaltsarkanu lentu uz rokas raudzījās ar nevēribu vai pat nicināšanu. Līdz 1919. g. februāra vidum maz bija tādu, kas brīvprātīgi pieteicās dienēt nacionālajā karaspēkā. Turpretim jau februāra beigās tauta nacionālos karavīrus uzlūkoja ar lielu un neviltotu sirsnību. Laikraksts «Valdības Vēstnesis» (1919, Nr. 64) ziņoja: «Mobilizācijas, kuras tika izsludinātas februāra beigās un marta sākumā Durbes miestā, Talsu, Reibenieku, Tadaiku, Virgas, Rāvas, Dunalkas un citos pagastos, izvērtās par sajūsmas un svētku dienām. Katrs iesaucamais uzskatīja par goda pienākumu steigties palīgā apdraudētai tēvijai.»

Kaut gan vācieši lika dažādus šķēršļus, K. Ulmaņa valdība līdz 1919. g. 3. martam Kurzemē mobilizēja 947 cilvēkus. K. Ulmaņa valdībai Kurzemē bruņotajos spēkos skaitījās ap 1600 cilvēku. Tā tas bija arī Ziemeļlatvijā, kur jau februārī fronti pret Sarkano armiju atklāja igauņi un no latviešiem Igaunijā un Ziemeļvidzemē saformētās K. Ulmaņa valdībai uzticīgās vienības. 1919. g. 25. un 26. februārī K. Ulmaņa valdības pārstāvji Ziemeļlatvijā izsludināja vispārēju mobilizāciju. Tā noritēja sekmīgi. Pieteicās daudz cilvēku, arī brīvprātīgie no tālākiem pagastiem, kas vēl nebija atbrīvoti no lieliniekiem. Iesaucā vairāk nekā 1500 cilvēku. Iedzīvotāji ne tikai labprātīgi stājās armijā, bet arī ziedoja zirgus, pajūgus, drēbes, velosipēdus un citas lietas, kas varēja noderēt latviešu nacionālajiem karavīriem. «Sastinguma un nevarības siena

bija lauzta un nacionālās atmodas spēks lauzās uz āru visā savā diženumā.» (Valsts aizsardzības darbs Ziemeļu Latvijā // Latvijas Sargs. — 1919. — Nr. 52. — 1. lpp.) Sākot ar februāra beigām, neatkarīgas Latvijas valsts ideja arvien dziļāk laida saknes tautas apziņā. Kārlis Ulmanis, vērtējams pavērsienu iedzīvotāju noskaņojumā, marta sākumā secināja, ka «ir liela vienprātība un griba strādāt priekš valsts». (Ministru Prezidents K. Ulmanis par ārzemju braucienu // Latvijas Sargs. — 1919. — Nr. 40. — 1. lpp.)

Trijos mēnešos bija noticis brīnums — visnelabvēlīgākajos apstākļos bija dzimis Latvijas nacionālais karaspēks. Par latviešu nacionālajiem karavīriem Kārlis Skalbe 1919. g. 23. martā laikrakstā «Latvijas Sargs» rakstīja: «Viņi ir mūsu lepnums un prieks. Viņos mēs redzam savus draugus un brāļus, kas iet piepildīt tautas sengaidītās ilgas un mērķus. Un, ja vēl šodien mēs sēdam mājā, tad varbūt rītu mēs jau būsīm viņu skaistos, jaunos pulkos, kad valdība un mūsu pašu sirds mūs sauks.»

Vilnis Zariņš

KĀ SAIRA ROMAS IMPĒRIJA

Romas impērija — Senās pasaules varenākā valsts — formāli beidza pastāvēt 476. gadā. Vispārējo juku situācijā laikabiedri šo faktu likko pamanīja, jo faktiski valsts jau sen bija aizgājusi bojā ne tik daudz ārēju triecienu kā iekšējās nevarības dēļ. Cīņas ar citām tautām jeb — kā romieši tās sauca — «barbariem» Romas valstij bija visā tās pastāvēšanas laikā, taču tad, kad valsts bija stipra, katras sadursmes, katra kara rezultātā tikai pieauga Romas vergu skaits.

Kas vareno valsti bija darījis tik vāju? Vairāki Romas publicisti un zinātnieki, it īpaši Plīnijs Vecākais, jau tajā laikā konstatēja: lauku lielsaimniecības (latifundijas) pazudinājušas Itāliju. Itālija, kā zināms, bija Romas impērijas centrālā teritorija, un no tās impērijas vara sniedzās līdz Britānijai ziemeļos, līdz Luizitānijai, kas aptuveni sakrīt ar tagadējo Portugāli, rietumos, līdz Sahāras tuksnesim un Āfrikas tropu mežiem dienvidos un līdz Kaspijas jūrai austrumos. Atzinumā par latifundiju postošo lomu ir daudz patiesības.

Romas republikas periodā, kas faktiski izbeidzās 1. gadsimtā pirms mūsu ēras, bet formāli turpinājās ilgāk, karaspēks sastāvēja galvenokārt no fiziski izzudinātiem, pacietīgiem un disciplinētiem zemnieku dēliem, kuri apzinājās, ka sakāve karā var nest daudz posta viņu tuviniekiem, tādēļ cīnījās virišķīgi, izšķirošos brīžos nevairidamies nāvēs. Zemnieku ģimenēs parasti auga vairāki dēli, tādēļ arī tādā gadījumā, ja kāds no viņiem krita kaujā, vecāki un saimniecība bez aprūpes nepalika.

Situācija radikāli mainījās tad, kad Romas bagātnieki lauksaimniecībā sāka plaši izmantot vergu darbu. Sākumā šādām lauku liel-

saimniecībām bija dažas priekšrocības salīdzinājumā ar vienas ģimenes apstrādātajām siksaimniecībām, kurās lielu vai pat lielāko daļu saražotās produkcijas, sevišķi pārtikas produktu, turpat arī patērēja zemnieka ģimene. Latifundisti Romas ārējās varenības periodā, kad vergi bija lēti, lielākoties pirka tikai pieaugušus, spēcīgus vergus, kas aptuveni desmit gadu laikā smagā darba un slikto dzīves apstākļu dēļ nomira. Celniecības darbos un raktuvēs vergu mūžs bija vēl īsāks, bet māsaimniecībā nodarbinātie vergi dažkārt nodzīvoja ilgu mūžu. Romas republikas laikā mājās audzinātu vergu, kas saprata saimnieku valodu, bija apmēram trešdaļa no vergu kopskaita, bet impērijas periodā, kad vergu cenas cēlās, — apmēram divas trešdaļas. Vairumu verdzeņu bērnu tūlīt pēc piedzimšanas nogalināja, un tā bija sevišķa saimnieka laipnība, ja verdzenei atļāva kādu bērnu audzināt. Tradicionāla pārtikas norma vergam bija riekšava nemaltu graudu dienā — cik viņš pats spēja ieņemt —, tādēļ, vergus pērkot, allaž skatījās zobos, lai redzētu, cik tie nodiluši. Itālijā vergiem dzeršanai bija pieejams jūras ūdens, ko speciāli atveda, lai nevajadzētu tērēt pirkto sāli. Sezonas laikā bija pieejami arī sakņaugi, kā arī vīnogu mizas un sēklas, kas palika pēc sulas izspiešanas.

Zemnieku ģimenes saimniecības nevarēja ražot tik lētus produktus kā latifundijas — jo vairāk tad, kad Romas valsts kārī risinājās ārpus Itālijas un spēcīgākie zemnieku ģimenes locekļi mēnešiem ilgi bija atrauti no saimniecības, atradinājās no lauka darbiem un daudzos gadījumos vispār nepārradās mājās. Daudzas zemnieku saimniecības bija spiestas zemi pārdot lielsaimniekiem un pārcelties uz pilsētām, kur Romas pilsoņiem maizi dalīja par brīvu vai pārdeva par nīcīgu maksu. Tomēr pilsētās augušie jaunieši tiklab fiziskā spēka, kā arī morālo īpašību dēļ bija mazāk piemēroti armijas dienestam.

Lielsaimniecību priekšrocības zemkopībā neturpinājās ilgi. Latifundisti savos lauku īpašumos parasti pavadīja tikai dažus mēnešus gadā, jo bagātiem cilvēkiem dzīve pilsētās bija daudz interesantāka nekā izputējušiem zemniekiem. Latifundijas parasti vadīja algoti pārvaldnieki. Atšķirībā no zemniekiem, kuri savu saimniecību cerēja atstāt dēlam un dēladēlam, tādēļ ar dažādiem līdzekļiem centās vairot zemes auglību, pārvaldnieki savas darbības laikā centās iegūt iespējami lielāku ražu ar minimālu spēku un līdzekļu patēriņu. Tas nenovēršami veda pie zemes noplicināšanas. Vēl mazāk rūpju par zemes auglības saglabāšanu bija tiešajiem darba darītājiem — vergiem, kam sava darba rezultāti bija pilnīgi vienaldzīgi. Viņiem svētki bija vienīgi tad, ja kādreiz radās iespēja piedzerties. Dažu paaudžu dzīves laikā plašas, kādreiz lauksaimnieciski izmantotas teritorijas aizauga ar krūmiem un ar mežu, bet labību pilsētnieku barošanai nācās ievest no tālām aizjūras zemēm — Sicīlijas, Ēģiptes un citām impērijas nomalēm.

Lai zeme nepaliktu pilnīgi neapstrādāta arī tad, kad vergu cenas cēlās, latifundiju īpašnieki impērijas beigu posmā iznomāja savu zemi sīkos gabaliņos brīvākā režīmā turētiem vergiem vai pat formāli brīviem ļaudīm, kas par zemes izmantošanu parasti maksāja dabuālas nodevas. Šādiem sīku gabaliņu nomniekiem, ko Romā sauc par koloniem, atļāva veidot ģimeni un audzināt bērnus. Kolonu sistēmas veidošana novilcināja Romas sabrukumu, bet nespēja to novērst, jo koloniem nebija pamata būt Romas impērijas patriotiem.

Spēcīgā armija, kas kādreiz bija bijusi Romas valsts varenības pamats, laika ritumā kļuva par akmēni tās kaklā. Armijas uzturēšanai

vajadzēja daudz līdzekļu, un tā nosūca resursus no visām pārējām dzīves nozarēm. Romas republikas beigu posmam un impērijas sākumam raksturīgais kultūras uzplaukums līdzekļu trūkuma un arī valdītāju neapvaldāmās terora politikas dēļ ātri apsika. Tajā pašā laikā valsts aparāts, ko veidoja daudzi tūkstoši disciplinētu un cietsirdīgu ierēdņu, nogurstoši rūpējās par to, lai ikviens impērijas iedzīvotājs maksātu augstus nodokļus un savāko līdzekļu lauvas tiesa tiktu izmantota valdnieku un karaspēka uzturēšanai.

Tad, kad lielākā daļa zemniecības bija izputināta, armiju komplektēja lielākoties no algotņiem, kam tēvijas mīlestība bija sveša un kas karā gāja algas un laupījuma dēļ. Viņi cīnījās disciplinēti un cietsirdīgi, bet netiecās veikt varoņdarbus. Izdienējušos un no armijas atvaļinātos vīrsniekus un kareivjus Romas impērijas valdītāji centās izvietot iekarotajās zemēs. Labākos zemes gabalus Gallijā (tagadējā Francijā), Ibērijā un Luizitānijā (aptuveni mūsdienu Spānijā un Portugālē), Dakijā (aptuveni mūsdienu Rumānijā) un arī citur sadalīja atvaļināto militārpersonu starpā. Šo zemju līdzšinējos apdzīvotājus bieži nosūtīja verdzībā, bet verdzībai nepiemērotos vecos cilvēkus un bērnus iogalināja. Daudzi iekarotajās zemēs izvietotie armijas veterāni pēc izcelšanās nemaz nebija romieši, bet ilgā dienesta laikā pilnīgi latinizējušies citu tautu piederīgie.

Militārpersonu apmetnēm valsts piešķīra dažādas privilēģijas. Vietējo tautu valoda tika nomākta gan tiešas varmācības ceļā, gan arī tādēļ, ka tur, kur izvietojās veterānu kolonijas, valsts iestādes un skolas darbojās vienīgi iekarotāju valodā. Vairāku paaudžu laikā daudzu iekaroto un militārpersonu kolonizācijai pakļauto tautu valodas un oriģinālās kultūras tika nomāktas un vietumis pat pilnīgi izskautas. Impērijā izveidojās plaši areāli, kur gandrīz visi iedzīvotāji savā starpā sazinājās sliktā latīņu valodā. Daudzu gadsimtu laikā šajā areālā pakāpeniski izveidojās tagadējās romāņu valodās runājošas tautas, kurām katrai šodien ir sava oriģināla kultūra, bet kuru saistība ar agrākajām tūkstošgadīgajām pirmsromiešu kultūrām ir gandrīz pilnīgi pārtraukta.

Tajā pašā laikā, kad notika vienu Romas impērijas novadu piespiedu kolonizācija, daudzi citi novadi iedzīvotāju aizceļošanas, karu vai sērgu dēļ palika gandrīz pilnīgi bez iedzīvotājiem, daļēji aizauga ar krūmājiem. Šajos novados un arī lielajās pilsētās nereti saplūda ieceļotāji no Romas austrumu provincēm. Tomēr impērijas varenību uz šādiem migrantiem nevarēja balstīt, jo daudzi no viņiem gan meistariņi prata zagt un krāpt, bet tikpat meistariņi prata izvairīties no nodokļu maksāšanas, no smaga fiziska darba un no citiem viņiem nepatīkamiem pienākumiem, arī no dienesta armijā.

Varenās valsts pastāvēšanai arvien vairāk zuda jēga. Erti un droši tajā jutās tikai daži tūkstoši augstāko ierēdņu, augstāko vīrsnieku un galminieku, kuriem bija gandrīz neierobežotas iespējas apmierināt savu tieksmi pēc jutekliskām baudām, bet kuriem dzīve daudzos gadījumos aizritēja nepārtrauktā dzīrošanā bez sāta un bez jēgas. Senās tradīcijas, kas mudināja uzpūrētās valsts varenības labā, jaunajā situācijā izrādījās smieklīgas. Tradicionālā romiešu reliģija zaudēja ietekmi uz plašu sabiedrības slāņu apziņu. Līdzās tai arvien lielāku ietekmi guva no Vidējiem Austrumiem ienākušās reliģiskas mācības, kuru vidū visvairāk konkurences spējīgas izrādījās dažādas agrīno kristiešu sekas, kas gan asi cīnījās savā starpā, taču vēl nīkāk apkaroja antikās kultūras pamatus. Šādos apstākļos pietika dažu triecienu, lai satrunējusī impērijas ēka īsā laikā sabruktu.

KĀPĒC IET BOJĀ LIELĀS IMPĒRIJAS?

Impēriju parādīšanās un noriets cilvēces ne tik ilgajā un tomēr pieredzes pilnajā vēsturē ir objektīva parādība.

Latīņu valodā ar vārdu *imperium* parasti saprotam varu, kundzību, valsti. Parasti vēsturē tās ir bijušas lielas, pat milzīgas valstis ar imperatoru (valdnieku) priekšgalā. Vēsturnieki vai vēstures pētnieki tradicionālā izpratnē ar to domā impērisku lielvalsti (ar metropoli priekšgalā), kurai ir kolonijas vai pakļautās zemes.

Impērijas tradicionāli veidojas ar spēka vai vardarbības palīdzību, pakļaujot valdniekam, partijai vai kliķei (valsts varas nesējam) citas valstis, zemes, tautas.

Lai atceramies Ķīnas impēriju, Romas impēriju, Krieviju no 1721. līdz 1917. gadam un padomju impēriju līdz pavisam nesenam laikam. Visas tās vienojusi kopīga centra vai metropoles kā valdnieka kundzība pār pakļautām teritorijām un tautām. Visas tās lielā mērā stiprinājis un vienojis klasiskais *Divide et impera* (Skaldi un valdi!) princips.

Impēriskās (imperatoriskās) valsts tradicionāla sociālas struktūras īpatnība ir imperatora, valdošā slāņa (arī partijas vai kliķes) specifiskais stāvoklis attiecībā pret pārējiem, tautu. Turklāt «tautas intereses», vispārējās intereses šķietami tiek absolutizētas. Viss tiek darīts tautai, tautas labklājības vārdā...

Impērijas it kā ir ietvērušas sevī sabiedrību. Visi ir vienlīdzīgi likumu priekšā, tomēr daži ir «vienlīdzīgāki» par citiem.

Būtiskākais acimredzot ir bijis jautājums par varu. Kā rokās tā atrodas, kas un kā to ir īstenojis, kā interesēs? Visas impērijas, šķiet, bez īpašiem izņēmumiem ir balstījušās uz spēcīgu valsts varu (ar varu jāsaprot milzīgais ierēdņu — administratīvi birokrātiskais — aparāts).

Vadmotīvs lielu impēriju pastāvēšanai ir bijis vienkāršs: «Vāja tauta — stipra valsts.»

Impērijas lielā mērā ir balstījušās uz birokrātiju kā valdošo slāni. Šā slāņa uzdevums ir bijis nodrošināt esošo *status quo* un saglabāt taisnīgo līdzsvaru starp pastāvīgi dīgstošajiem privātipašnieciskajiem asniem impērijas malienēs. Citiem vārdiem sakot, birokrātija, no vienas puses, ir stiprinājusi, regulējusi centrālo valsts varu, no otras puses, kā bastions centusies atvairīt centrālās spēkus un sairšanas procesus. Impēriju balsts visos laikos bija:

- 1) stipra centralizēta valsts vara;
- 2) spēcīgs administratīvi birokrātiskais un tiesu represīvais aparāts (armija, policija utt.);
- 3) centralizēta ideoloģija;
- 4) centralizēti ciešas ekonomiskās attiecības u. c. faktori.

Stiprajai, centralizētajai, impēriskajai valstij vienmēr un visos laikos kā paklausīgs suns ir kalpojusi birokrātija. Izaugusi pašas valsts iekšienē, nākusi no tās dzīlēm un apzinādamās savu ietekmīgo spēku un varenību, šķiezdama pa labi un pa kreisi valsts līdzekļus, tukšodama valsts kasi — tā gandrīz vienmēr, it visos vēstures laikmetos, ir bijusi cēlonis (vai vismaz viens no tiem) valsts bojāejai.

Fantastiskus apmērus ierēdņu mašīnērija bija sasniegusi Krievijas impērijā. Tā, 1796. gadā, kad Krievijas iedzīvotāju skaits bija sasniedzis aptuveni 36 miljonus, ierēdņu skaits valstī bija apmēram 16 000 (viens ierēdnis uz 2250 cilvēkiem); 1903. gadā iedzīvotāju skaits bija jau 129 miljoni un ierēdņu ap 385 000 (viens ierēdnis uz 335 (1) cilvēkiem). Pirms pirmā pasaules kara ap 150 000 cilvēku lielajā Krievijas mierlaika armijā privileģētās virsniecības skaits vien sasniedza ap 30 000 viru. Cara valstī militārās izglītības apgūšana un virsnieka pakāpes iegūšana bija jau puslīdz garantēts solis, lai iekļūtu muižnieku kārtā. Bet muižniecība, kā zināms, bija viens no Krievijas pamatbalstiem.

Pirmais pasaules karš pierādīja Krievijas impērijas nespēju saglabāt «vienoto un nedalāmo Krievzemi», lielle zaudējumi karā apliecināja tās ekonomisko un politisko vājumu. Impēriskie žņauģi nevarēja saturēt grūstošos pamatus. Impērija «apēda» pati sevi.

Jā, 1917. gada revolūcija un tai sekojošais lielinieku apvērsums bija objektīva parādība. Pilsoņu kara rezultātā virkne bijušo «malieņu zemju» — no Melnās līdz Baltijas jūrai — ieguva neatkarību.

Tāču uz vecās impērijas drupām dzima jauna, vēl lielāka un drausmīgāka — padomju — impērija, 20. gadsimta «briesmonis». Mainījās vara, mainījās ticība, vecie dievi bija gāzti, bet to vietā tika radīti jauni — «mūžam dzīvais» Markss, Engels, Ļeņins. Pēc Ļeņina nāves «dižais tautu tēvs un skolotājs» Staļins radīja jaunu impēriju — padomju impēriju, kurā kā vēl nekad pilsoņi dzīvoja brīvi, brīvi elpoja gaisu, strādāja cēlo lozungu un gaišās nākotnes vārdā... Tiesa gan, pēc 70 «gaišās dzīves» gadiem beidzot ir atskārsme, ka «tik gaišu» tā nemaz nav bijusi...

Padomju impērija balstījās uz «vēsturiski nopamatoto un pareizo» Komunistiskās partijas varu. Pat feodālās Vidusāzijas bijušie baji uzskatīja par savu godpilnāko pienākumu stāties šīs partijas biedru rindās. Vecos boļševikus, kuri nevarēja impēriskajai domāšanai «neko labu» dot un bija sevi «izsmēluši», nomainīja jaunie. Tie, kas impērijas politiskajā dzīvē (lasi: pēc visvarenās birokrātiskās varas tiekdamies — A. B.) ieauļoja uz nesenā Pilsoņu kara dzelzs «rumakiem». Tieši viņi bija nākamie cekas (čēkas), glavkomu, obkomu, gorkomu u. c. dižākie vadoņi un impērijas uzticamākais balsts.

Pēc otrā pasaules kara padomju monstram bija liela «ēstgriba» — sak, visa pasaule būs mūsu... Okupētajās Austrumeiropas zemēs tika radītas pēc pašu «ģimja un līdzības» jaunas impēriskās varas institūcijas.

Varenā padomju impērija neskopojās ar pabalstiem brālīgajām kompartijām, no slepeno valsts (partijas) rēķinu kontiem pārskaitot «draugiem» miljonus un miljardus dolāru. Princips bija vienkāršs: cik brālīgajās valstīs kompartijas biedru, tik miljonu tika pārskaitīts.

Impēriskās varas timeklī sniedzās tālu pāri savām robežām — Āzijā, Āfrikā, Latīņamerikā...

Biežās valstu vadītāju un kompartijas līderu tikšanās, izrādīšanās, fantastiskie 1. Maija, Uzvaras dienas un Oktobra revolūcijas svētku sarīkojumi, milzīgie kodolbruņošanās un kosmiskie izdevumi, militāri rūpnieciskā kompleksa uzturēšana — tas viss prasīja milzīgus izdevumus. Valsts kase tukšojās...

Bet ko darīja tauta? Tauta vienkārši priecājās... Jo teju, teju visi sāsniegs iecerēto laimes zemi... Tauta nezināja, kas notiek visapkārt (vai vismaz izlikās neredzam)... Pareizāk sakot, zināja to, ko rakstīja vispatiesākā avīze «Pravda». Gandrīz ikviens strādnieka

vai zemnieka dēls vai meita tiecās un uzskatīja par lielu godu stāties partijā. Tas bija solis, lai iekļūtu privilēģētajā birokrātijas kārtā, tas bija solis uz savu un visu «labklājību»...

80. gadu sākumā padomju impērijā ierēdņu skaits jau sasniedza 17 miljonus... Maskava — šī «senā Bābele» — bija kļuvusi par neskaitāmu ministriju, iestāžu, «glavkomu» centru. Šis impērijas centrs parazitēja uz tautas rēķina.

Ipašs ierēdniecības slānis militāri rūpnieciskajā, valsts drošības, iekšlietu resorā baudīja ipašas privilēģijas par savu nesavtīgo kalpošanu «kopējām interesēm».

Taču jau 80. gadu beigās padomju impērija bija izsmēlusi savas potences it visās pozīcijās. Tā sabruka dažu gadu laikā, atstājot vēsturē savas «drūmas slavas» spožas lappuses. Tās eksistence bija utopijs, kurai gan bija lemts aizsākties, bet ne piepildīties. Vēsture ir pazinusi dažādas utopiskas mācības, taču, īstenojot dzīvē, tās visas ir piedzīvojušas bankrotu.

Katras impērijas rašanās un bojāejas vēsture ir atšķirīga. Tomēr tās visas, šķiet, ir gājušas bojā iekšēju ķildu, sadrumstalotības, centrālās varas vājināšanās, ilgstošu karu, tautas masu atbrīvošanās kustību, ekonomisko, ideoloģisko u. c. križu rezultātā. Impērijas, tēlaini sakot, nav lemtas ilgai pastāvēšanai, tās «apēd», iznīcina pašas sevi. Katras jaunas impērijas dzimšanā jau ielikti tās bojāejas asni.

Impēriju «spožumu» lielā mērā ir veidojis ārkārtīgi dziļais antagonisms, kas pastāvējis starp imperatoru (kā valsts varas nesēju) un milzīgo birokrātijas mašīnu, no vienas puses, pret pārējo, pakļauto, apspiesto, nereti šķietami «vienlīdzīgo» tautas masu, no otras puses.

Vai impēriju rašanās ir pozitīva vai negatīva parādība, vai tas ir labi vai slikti un vai no impēriju veidošanās ir iespējams izvairīties nākotnē — tas ir retorisks jautājums. Vēstures objektīvā attīstības gaita ir nepielūdzama. Cilvēki it visos laikos ir centušies meklēt sev optimālus izdzīvošanas ceļus. Pēdējos divos gadsimtos civilizētā pasaule gan ir centusies ņemt vērā Lielās franču revolūcijas lozungus — Brīvību, Brālību, Vienlīdzību, taču līdz nākotnes «zelta laikmetam», šķiet, ejams vēl tāls ceļš, pilns nemitīgu kļūdu, neveiksmju, spožu uzvaru un atkal jaunu maldū. Vienu gan mēs visi varam — mācoties no vēstures, censties iespējami izvairīties no pagātnes kļūdām, maksimāli mazināt sāpes, ciešanas un neveiksmes, kas periodiski atkārtojas. Dzīvot saskaņā ar sevi, Dievu un Dabū. Savā zemē un savas nākotnes vārdā.

Ieva Lase, Viktors Grāvitis

LAIKMETU RAKSTUROJOŠA SAPULCE

1950. gada 4. oktobrī Zinātņu akadēmijā notika uztraucoša un neaizmirstama sapulce. Tā bija komunistu partijas atklātā sapulce, uz kuru obligāti bija jāierodas visiem akadēmijas institūtu darbiniekiem. Sapulce ievilkās pāri pusnaktij. Pirms tam žurnāla «Padomju Latvijas Boļševiks» 16. numurā bija publicēts Latvijas Komunistiskās partijas sekretāra A. Pelšes plašais un kaujinieciskais raksts «Cīņa pret buržuāzisko nacionālismu — republikas partijas organizācijas kaujas

uzdevums»,¹ kurā viņš, ņemot palīgā Staļina un Ļeņina darbu citātus, raksturoja vienu no galvenajiem komunistiskās partijas ienaidniekiem — buržuāzisko nacionālismu.

Rezumējot sasniegto, publikācijas autors konstatēja, ka «dots iznīcinošs trieciens budžiem», «veikts liels darbs tautas audzināšanā komunisma garā». Turpretim, runājot par stāvokli Latvijā, A. Pelše uzsvēra, ka «pēdējā laikā aktivizējušies buržuāziskie nacionālisti», ka «nacionālisms.. ir pagātnes mantojums, kapitālisma palieka, .. ko visiem spēkiem atbalsta pasaules reakcija. .. patstāvīgo Latvijas buržuāzisko valsti ar tās «nacionālo» karogu radīja imperiālistiskās lielvalstis», «latviešu buržuāziskie nacionālisti ir latviešu tautas visnīknieki ienaidnieki». Autors, citēdams Ļeņinu, uzsvēra: «.. nekādu nacionālismu.. proletariāts nevar atbalstīt, viņi atbalsta visu, kas palīdz izskaust nacionālās atšķirības, .. atbalsta visu, kas ved uz «nāciju saplūšanu» .. ka nav ciešams ne vismazākais novirziens uz nacionālismu..»

Nemdamš palīgā Staļina atziņas, «ka novirziens uz vietējo nacionālismu .. ir mēģinājums satricināt padomju iekārtu un atjaunot kapitālismu», A. Pelše uzsvēra, ka «Cīņa .. pret novirzieniem uz vietējo nacionālismu ir ļoti aktuāla Padomju Latvijā, .. ka ne visi mūsu kadri ir pietiekami izturīgi un apbruņoti šādai cīņai.., ka stāvoklis cīņas frontē pret nacionālismu un buržuāziskajiem nacionālistiem nebūt nav labvēlīgs un tas liek celt nopietnu trauksmi».

Sava raksta noslēgumā viņš visasāk vērsās pret Zinātņu akadēmiju, tās atsevišķiem institūtiem un zinātniekiem:

«.. pretēji marksisma-ļeņinisma prasībai atbalstīt visu, kas palīdz nivelēt nacionālās atšķirības, .. akademiķa Endzelīna «skola» dara visu, lai pastiprinātu nacionālās atšķirības un vājinātu sakarus starp latviešu un krievu tautu, .. netiecas vis stiprināt un attīstīt šo kopību.., bet cenšas to ārdīt, mākslīgi izskauzot no latviešu valodas visu, kas tai kopējs ar krievu valodu.» Kritizējot žurnāla «Latvijas PSR ZA Vēstis» darbu, autors norādīja, ka žurnāls «cenšas paklusām ieviest nacionālistiskās idejas, piem., P. Bērzkalna rakstā .. pārāk izceltas un uzsvērtas Latvijas republikas īpatnības un apšaubīta iespēja .. pārņemt brālīgo padomju republiku.. kolhozu saimniecības ēku celtniecības pieredzi».

Šim rakstam sekoja minētā sapulce. Mazliet saīsinātā veidā šajā sanāksmē teiktās runas ir saglabājušās Latvijas Valsts arhīva dokumentos.² Citātus no dokumentiem, kas ļauj izprast tālaika notikumus, papildina šīs sapulces dalībnieka V. Grāviša atmiņas (turpmākajā tekstā kursīvā, bet paskaidrojumi iekavās).

¹ Šādi raksti faktiski bija kompartijas valdošās politikas realizēšanas sastāvdaļa. Sevišķi iecienīta šī politikas realizēšanas forma bija attiecībā pret inteliģenci. Partija visu laiku pret kaut ko cīnījās. Un šīs cīņas rezultātā cilvēkiem tika piekārtas «birkas», no kurām pēc tam atbrīvoties vairs nebija iespējams. Populārākās no tālaika t. s. birkām bija «nacionālists», «kosmopolīts», «kulaku līdzskrējējs» u. c. Ja PSRS šāda veida cīņas kampaņas par partijas politikas tīrību notika pakāpeniski, vairākos gadu desmitos, tad Latvijā «birkas» nēsātāji bija īsā laikā «jāsameklē». Tā, lūk, arī šai Zinātņu akadēmijas sapulcei vajadzēja atrast attiecīgās «birkas» nēsātājus zinātniskās inteliģences vidū un pabaidīt pārējo sabiedrību.

² Latvijas Valsts arhīvs, Partijas arhīvs, 819. fonds, 1. apr., 8. lieta, 1.—14. lp.

Pēc akadēmiķa Valeskalna (kuru dažas runātājas sauca par *to-varišč Valenskal*) referāta sākās interesantas debātes. No runātājiem minēsim izteiksmīgākos.

Vēstures un materiālās kultūras institūta sektora vadītājs Zutis (iniciāli nevienam runātājam protokolā nav uzrādīti):

«Referents teica, ka mēs esam uzcēluši tik daudz varenu, grandiozu celtni. Un tam līdzās kaut kādi sūkumi, kaut kāds buržuāziskais nacionālisms. Vai ir vērts par to runāt? Bet es jums teikšu: mums ir par to jārunā! Skāji jārunā, lai iztīrītu no mūsu vidus buržuāzisko nacionālismu un citas kļūdas... *Mēs ar baltiem cimdiem to visu ņemam. Ar mēslu dakšām vajaga izmest ārā to, ko viņi te pa tiem 20 gadiem ir saražojuši!* Mēs kavējamies ar saraksti, caurskatīšanu, tulkošanu, atkal caurskatīšanu, iespiežam, iesienam, tad atkal plēšam ārā no vākiem. *Velns lai parauj!* Bet mēs netiekam ar to galā!.. Te strādā darbinieki, kuri strādāja buržuāziskajā Latvijā. ... Mēs maz darām, lai pārvērstu viņus par īstiem padomju zinātniekiem... maz kritizējam un palīdzam.»

Fundamentālās bibliotēkas direktora vietnieks Krasts: «Pašā sākumā bibliotēkā bija daudz buržuāzisko fondu, bet tagad stāvoklis šo piecu gadu laikā mainījies. Mums palīdzējušas vissavienības bibliotēkas. Misiņa bibliotēkā bija vecais buržuāziskais katalogs un, tikai pateicoties partijas biedru uzņēmībai, katalogs tika pārtaisīts. Bibliotēkā bija laudis, kuri kurināja šovinismu un buržuāzisko nacionālismu, bija tādi kā kosmopolīts Rešals, menševiki u. c. No tā bibliotēka atbrīvojusies. Tā arī ir buržuāziskā nacionālisma izpausme, ka daži darbinieki negrib nopietni mācīties krievu valodu...»

Valodas un literatūras institūta direktora vietnieks Krauliņš: «Sevišķi humanitārajiem institūtiem jācinās pret buržuāzisko nacionālismu, bet mūsu institūts pieļāva, ka A. Birkerts atstāja dzīvu latviešu literatūrā Miķeli Valteru, bet Aspaziju padarīja par revolucionāri... Mūsu darbā reizēm izpaužas aprobežotība un literatūrā ieslid buržuāziskais nacionālisms. Valodniecībā mums ir jāiet kopā ar diženo krievu tautu.»

Enerģētikas un mašīnbūves institūta zinātniskais līdzstrādnieks Kračovskis: «Tikai ar padomju varu sākās ekonomiska kurināmā izlietošana uz zinātniska pamata. Izmainījās strādnieku ideoloģiskā pārlicība un valstiskā apziņa, viņi sāka saprast, kā jāekonomē kurināmais. Marksisma-ļeņinisma teorijai ir milzīga nozīme enerģētikas nozarē.»

Pārtikas institūta sektora vadītājs Dzahovs: «Mūsu partija ir guvusi lielus panākumus, tā ir panākusi nāciju nolīdzināšanu, .. mūsu uzmanība jāvelta šķiriskām, nevis nacionālām atšķirībām. Kas ir buržuāziskais nacionālisms Latvijā? Tas ir purvs! Valeskalnam beigās ir jāizsaka sava pozīcija, vai arī viņš netiek galā ar savu darbu kā akadēmiķis sekretārs! Kad apsprieda tematiskos plānus, tad, kaut arī visi biedri saprata krievu valodu, tomēr, līdzko ienāca b. Kirhenšteins, «dava!» visiem runāt latviski, kaut arī biedri nesaprata. Kirhenšteins pats ir latviešu buržuāziskā nacionālisma simbols! (Rāda ar pirkstu.) Kāpēc nebija atbilstoša raksta no viņa puses, kas to apgāztu?»

Zootehnikas un zoohigiēnas institūtā, tēmas apspriežot, tika teikts, ka vajag radīt «latišķukju» aitū, govī, cūkū utt. Vai tās būs labākas nekā citās savienotās republikās? Ja ne, tad paņemiet kādu labu Mičurina kartupeļu šķirni un piekariniet klāt nosaukumu «Padomju Latvijas kartupelis» — lūk, jums nacionālā formal

Partijas lozungā «Visu zemju proletārieši, savienojieties!» vārdu «proletārieši» var nomainīt ar «nācijas».

Ekonomikas institūta vecākais zinātniskais līdzstrādnieks Nečotnijs: «Dzahovs izteicās klūdaini. Pirmkārt, viņš nosauc par buržuāzisku nacionālismu, kad ļaudis runā savā dzimtajā valodā. Otrkārt, nedrīkst nosaukt par «purvu» visu Latviju. Treškārt, viņš Marksa un Engelsa lozungam piekarina klāt (!) vārdus «un nācijas». Es uzskatu, ka Dzahovam pašam ir jāņem vārdu un jāpaskaidro sava nostāja.»

Meliorācijas institūta direktors Bergmans: «Es gribu latviešu biedriem paskaidrot, ko teica krieviski Nečotnijs par Dzahova rupjajām kļūdām. Viņš nosauc Latviju par purvu. Tā nav. Mēs paši, partijas biedri, neticējām, ka tik īsā laikā izdosies realizēt kolektivizāciju, bet, kad partija ķērās pie visiem savā rīcībā esošajiem līdzekļiem (domātas 1949. g. 25. marta deportācijas), tad latviešu tautas lielākā daļa tūlīt nostājās boļševiku pusē. Dzahovs pievieno Marksa un Engelsa lozungam vārdu «nācijas». Bet tas tad ir kosmopolitisms, ko propagandē amerikāņu imperiālisti, bet mūsu partija ļoti apkaro. Vien-sētu sistēmā arī ir buržuāziskais nacionālisms.»

Zinātņu akadēmijas prezidents un Zootehnikas un zoohigiēnas institūta direktors Lejiņš:

«Dzahovs, pats būdams krievs, tomēr nezina krievu valodu. «Latviski» nav «latīsski». Nav latviešu, bet Latvijas brūnā govs, baltā cūka, tāpat kā Holmogoras u. c. lopu sugu nosaukumi, un tie ir apstiprināti Maskavā. Kā mēs varam citādi rakstīt? Vajaga domāt, ko runāt! Es atzīstu, ka visu uzmanību veltīju tiešajam darbam un cilvēkiem, bet otru pusi — ideoloģisko — es izlaidu no redzes loka, pilnībā paļaudamies uz tiem partijas cilvēkiem, kas man bija apkārt.

Es visu laiku esmu centies godīgi un labi strādāt, bet tas novedis mani pie manas lielākās kļūdas... Centīšos darīt visu, kas manos spēkos, lai A. Pelše rakstā uzrādītos trūkumus novērstu.»

Zinātņu akadēmijas viceprezidents un Ģeoloģijas un ģeogrāfijas institūta direktors Kadeks:

«Lūsis, Jansons u. c. līdz 1940. g. publicēja tik daudz, ka sienu var aizkraut, bet tagad — neko, attaisnojas ar to, ka neprot lasīt literatūru krieviski. Tādiem cilvēkiem nav vietas pie mums. Direktoriem vajag izbeigt ar viņiem. Daži aspiranti gadiem neko nedara, bet ļāgiem zina vairāk nekā viņu vadītāji. Ir gadījumi, kad vadītāji neinteresējas, kā aspirants apgūst sabiedriskās zinātnes, kas katram jaunajam zinātniekam ir pats būtiskākais. Vajaga apgūt marksisma-lenīnisma pamatus, bez tā nav iedomājams iet tālāk. Daudzi to labi saprot, bet ar tiem, kas to nesaprot, mēs bez žēlastības šķirsimies. Daudzi klanās Rietumu kultūras priekšā. Cenšas izrakstīt dažādus žurnālus no ārzemēm, citi — tur publicēties. Tas rāda, ka šeit ir liela nekārtība. ... Un mums, visam kolektīvam, jācinās pret buržuāzisko nacionālismu, lai pamatos uzlabotu mūsu darbu.»

Dzahovs: «Par dažām neprecizitātēm manā runā. Es saprotu, ka pieklājība prasa runāt krieviski, ja daži nesaprot latviski... Par purvu: (ļoti skaļi) Jā, tas ir purvs! Sieviešu balsis no prezidija krieviski: «Kas ir purvs? Latvija?» Dzahovs (skaļā, pārvērstā balsī): «Buržuāziskais nacionālisms!» Balsis: «Arī nepareizi!»

(Kāds runātājs:) Kā var buržuāzisko nacionālismu nosaukt par purvu, ja tas ir tik aktīvs, ka mums pret to ir tik aktīvi jācinās?

Vecvagars, partijas sapulces vadītājs: «Šodien mums ir atklātā partijas sapulce, kurai ir liela politiski audzinoša nozīme, Pelše savā

rakstā izteica smagus, bet pamatotus pārmetumus. Mēs visi par to esam atbildīgi. Mēs esam zaudējuši modrību.

Arhitektūras un celtniecības institūta direktors Stālbergs nepieņem darbā nevienu komunistu, nevienu darbinieku no Padomju Savienības. Institūta direktors gribēja atteikties no amata, kad viņam bija jāpieņem darbā komunisti... Mēs neesam panākuši, ka šajā institūtā būtu komunisti un būtu apstiprinātas attiecīgas tēmas. Pie mums visu uzmanību veltī darbam, un maz — politiskam audzināšanas darbam, bez kura nav iedomājams zinātnisks darbs.»

Tā tiešām bija, un komentēt var lasītāji paši.

Elza Knope

JAUNLATVIEŠI KOPĀ AR TAUTU

19. gadsimta vidus latviešu tautas vēsturē ir īpaši nozīmīgs. Tajā laikā latviešiem jau bija sava inteliģence, kas apzinājās savu nacionalitāti un sāka modināt tautas nacionālo pašapziņu. Apstākļos, kad svešu kungu (vācu muižniecības un krievu administrācijas) vara smagā jūgā nospieda latviešus, tautas pašapziņa bija vienīgais spēks, kas varēja nodrošināt tautas nacionālo pastāvēšanu un nacionālās kultūras izaugsmi. Latviešu inteliģence, kas no saviem pretiniekiem tika nosaukta par jaunlatviešiem, mudināja mīlēt savu valodu un folkloru, apgūt izglītību un pazīt tautas vēsturi. Ar savu darbību jaunlatvieši attīstīja valodu, nacionālo literatūru un žurnālistiku.

Jaunlatvieši (K. Valdemārs, J. Alunāns, K. Barons, K. Biezbārdis, A. Spāģis, F. Brīvēznieks, A. Kronvalds, Auseklis, A. Pumpurs u. c.), aizstāvēdami latviešu tautas tiesības, aicināja latviešus cienīt pašiem sevi, jo, «kas sevi necienī, to arī citi necienīs». Viņi bija pārliecināti, ka latvieši — apspiestā zemnieku tauta var kļūt par tādu kultūras tautu, kas citu tautu vidū ieņems godājamu vietu.

Dabiski, ka Latvijas un it īpaši kultūras vēsturē jaunlatviešiem piešķirta visai izcila loma. Par J. Alunāna, K. Barona un F. Brīvēznieka devumu latviešu valodā, literatūrā un folkloristikā izsmēlošu vērtējumu atrodam J. A. Jansona grāmatā «Tautiskās atmodas laikmeta darbinieki» (Rīga, 1939).

Tomēr, politiskajiem apstākļiem radikāli mainoties 1940. gadā, kad latvieši zaudēja 1918. gadā iegūto valstisko patstāvību, sākās tautas vēstures pārvērtēšana. Sevišķi intensīvi tā turpinājās pēc otrā pasaules kara. Izrādījās, ka jaunlatvieši nebūt nav bijuši apspiestas tautas aizstāvji —

demokrāti, bet viņi tālu stāvējuši no tautas patiesajām interesēm. Tāds vērtējums viskonsekventāk izteikts «Latvijas PSR vēsturē» (2. sēj., 1955). Sējuma atbildīgais redaktors un jaunlatviešiem veltītās nodaļas autors ir akadēmiķis J. Krastiņš. Tomēr pēc J. Staļina nāves (1953) un Padomju Savienības Komunistiskās partijas 20. kongresa (1956) pakāpeniski izveidojās tādi apstākļi, ka varēja sākt iebilst pret augstākās instancēs aprobētiem uzskatiem. Tā arī presē parādījās raksti, kuru autori ne vien nesolidarizējās ar J. Krastiņa viedokli par jaunlatviešiem, bet izvirzīja pretējus uzskatus un atšķirīgus jaunlatviešu darbības vērtējumus. Tādi bija tolaik ZA Valodas un literatūras institūta direktora E. Sokola raksti presē un ekonomista G. Libermaņa grāmata «Jaunlatvieši» (1957). Par polemikas centrālo problēmu kļuva jautājums par jaunlatviešu saikni ar tautu. Vai viņi bijuši visas tautas interešu paudēji vai tikai kādas šauras šķiras (ko 19. gs. vidū tikai nosacīti varēja dēvēt par latviešu buržuāziju) ideologi. Citiem vārdiem, vai viņi bijuši demokrāti, kuru darbība sekmējusi apspiestās tautas kopības apziņu un modinājusi brīvības ilgas. Vai arī jaunlatvieši apzinoties vai neapzinoties, bet objektīvi atbalstījuši vācu muižniecību un carisko Krieviju.

Atklāta pretēju viedokļu konfrontācija notika publiskajā diskusijā 1958. gada aprīlī. To ievadīja E. Sokola referāts par jaunlatviešu vēsturiski nozīmīgo ieguldījumu latviešu kultūrā. Diskusija radīja sabiedrībā lielu interesi un pulcēja daudz klausītāju ZA konferenču zālē, kura tolaik bija tagadējā Vāgnera koncertzāle. Diskusija turpinājās trīs dienas, reizēm klausītāju bija vairāk nekā zālē vietu. Bija redzams, ka viņi dzīvoja diskusijai līdzī un atbalstīja tā dēvētos demokrātus (E. Sokols, V. Samsons, P. Dzērve u. c.), bet, diskusijai tuvojoties beigām, kļuva arī redzams, ka jaunlatviešu apkarotāji (J. Krastiņš, K. Strazdiņš, J. Bumbiers) nebūt nedomā atteikties no antivēsturiskās tendences, jo viņi vairāk runāja par to, ko jaunlatvieši nav darījuši, kādus uzskatus nav pauduši u. tml., nekā par to, ko viņi ir paveikuši.

Diskusija beidzās konferenču zālē, bet turpinājās dažādos periodiskos izdevumos (arī Maskavā). Visaktīvākais un enerģiskākais jaunlatviešu apkarotājs bija akadēmiķis K. Strazdiņš. Galvenokārt pret viņa nezinātniskajām tēzēm bija vērsts plašais raksts «Par jaunlatviešu kustības raksturu» (Karogs, 1958, 12). Tā autori — J. Zutis,

P. Dzērve, V. Samsons, G. Libermanis. Viņi atgādināja, ka zinātniskajos rakstos J. Staļina kulta laikā ieviesies shematisms un dogmatisms, kā arī faktu «pielāgošana» citātiem. Lasītājs nevarēja nepamanīt, ka tiešais adresāts bija K. Strazdiņš, jo viņa raksti šajā ziņā bija visai raksturīgs piemērs. Turklāt K. Strazdiņš argumentācijai bieži vien izmantoja kļūdainus faktus. Vēršoties pret K. Strazdiņa paustajiem uzskatiem par jaunlatviešu šķirisko aprobežotību un prettautisko darbību, raksta autori plaši izklāstīja tālaika vēsturiskos apstākļus un kopsakarā ar tiem deva jaunlatviešu centienu, uzskatu un darbības novērtējumu. Viņi secināja, ka «savam laikam un savai tautai jaunlatvieši bija nepārprotami demokrāti».

Bet ar to diskusija nebūt nebeidzās. Sākās latviešu tautas vēsturē pavisam drūms laiks. Tālaika terminoloģijā: izvērsa cīņa pret buržuāzisko nacionālistu. Faktiski tas bija atklāts genocīds pret latviešu tautu un pastiprināta pārkrievošana. To vadīja A. Pelše (Latvijas KP CK pirmais sekretārs). Viņš gādāja arī par to, lai izbeigtu «pārmērīgi ieilgušo diskusiju» par jaunlatviešiem. «Padomju Latvijas Komunistā» (1960, 1) parādījās raksts «Par jaunlatviešu kustības raksturu un par diskusiju šajā jautājumā». Tā ievadā norādīts, ka to apsprieduši zinātnieki, kam agrāk bijuši dažādi viedokļi. Viena puse esot jaunlatviešu kustībā redzējusi tikai pozitīvo, otra — negatīvo. Kā sevišķi bīstama atzīmēta jaunlatviešu idealizācija, jo tā sekmējot buržuāziskā nacionālisma atdzimšanu. Visa raksta pamatatziņa, ka «jaunlatviešu kustība bija buržuāziski nacionāli liberāla kustība». Viņi bijuši šķiriski aprobežoti, nostājušies pret revolucionārās cīņas metodēm un necīnījušies pret cara patvaldību. Rakstā pilnīgi ignorēti vēsturiskie apstākļi, vienīgi minētas analogijas ar Krieviju.

Apritejuši trīsdesmit gadi, un ir notikusi atgriešanās pie šīs diskusijas. No tiem, kas it kā bija parakstījuši diskusijas gala dokumentu, dzīvo vidū vēl ir tikai V. Samsons. No viņa raksta «Kā zinātnisku diskusiju pārvērtā par politisku farsu» (ZA Vēstis, 1989, 4) uzzinām, ka A. Pelšes vadībā partijas CK tikusi sasaukta šaura zinātnieku grupa, kura iepazīstināta ar šī raksta iespējamo tekstu, kas tapis no Maskavas ataicinātās komisijas darba rezultātā. Komisiju vadījis filozofijas zinātņu kandidāts Ščipanovs.

V. Samsons atzīst, ka dogmatiski varēja justies kā uzvarētāji, un tālāk raksta: «Viltīgs izrādījās arī tālākais «apspriedes» aranžētāju gājiens. Raksts «Padomju Latvijas

Komunistā» parādījās ne ar tā īsto autoru — maskaviešu parakstiem, bet ar deviņu pieaicināto republikas zinātnieku vārdiem, kuri to pat netika vizējuši. Un tā tika deklarēta oficiāla, it kā no visām pusēm pieņemta platforma jautājumā par jaunlatviešu vēsturisko vietu un lomu» (turpat. — 6. lpp.).

Zem šī maskaviešu sagatavotā diskusijas rezumējuma lasāmi šādi paraksti: J. Bumbiers, K. Graudiņš, J. Krasņiņš, V. Miške, V. Samsons, E. Sokols, K. Strazdiņš, P. Valeskalns, J. Zutis.

Tādējādi jaunlatviešu vērtējumam ar politisku varu tika uzspiesta antizinātniska koncepcija. Tā visai jūtami negatīvi ietekmēja jaunlatviešu laikmeta un viņu darbības pētišanu, rakstu publicēšanu un piemiņas saglabāšanu. Mērķis tāču arī bija jaunlatviešu noklusēšana un aizmiršana. Vieglāk iznīcināt tautu, kura zaudējusi vēsturisko atmiņu. Tāpat noliedzama ir patiesība, ka tā tauta, kura grib pastāvēt un dzīvot, pazīst savu pagātņi. Šajā ziņā daudz vairāk varētu darīt mūsu periodiskie izdevumi.

Jau šogad aprit simtais gads, kopš K. Barona «Latvju dainu» pirmās burtnīcas izdošanas. Un nākamajā gadā — A. Spāga 175., K. Valdemāra 170. un K. Barona 160. dzimšanas diena.

Maija Kravinska

KULTŪRAS PIEMINEKĻI LAIKMETA VIĻŅOS

Brāzmainais revolucionāro pārkārtojumu vilnis pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas ienesis savas korekcijas pieminekļu aizsardzībā. Diez vai kāds riskēs pateikt — pozitīvas vai negatīvas. Līdz šim kultūras mantojuma atjaunošanai tika izdalīti kaut niecīgi, tomēr valsts līdzekļi. Tās nelielās summas, ko pašlaik var atlicināt no Latvijas valsts budžeta, ir tīri simboliskas. Par to var pārliecināties, kaut vai pavērojot Latvijas nacionālā lepnuma — Nacionālās operas atjaunošanas gaitu, kā arī stāvokli Rundāles pilī. Tagad pieminekļu atjaunošanas sfērā strauji ielaužas privātais bizness. Liela interese firmām ir par Vecrīgas namu pirmajiem stāviem, kur tiek ierīkotas «pi-parbodītes». Pats par sevi privātais bizness šai jomā ir dabiska parādība; bet vai spēsīm apturēt jaunbagātņieku

tieksmi pēc visatļautības, nelikumīgi pārbūvējot kultūrvēsturiskus objektus?

1992. gada Dabas un vēstures kalendārā rakstiju par Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības un Vides aizsardzības kluba rīkoto «Stop!» akciju, vērstu pret automašīnu kustības pārblīvētību Vecrīgā. Arī Rīgas pilsētas deputāti iekļāvās šai cīņā, un likās, ka stāvoklis normalizēsies. Rakstot šīs rindas, pa Vecrīgu atkal drāžas ādas jakās tērpto censoņu dārgās automašīnas. Vai atkal vajadzīga kāda akcija? Neizprotami ir Centra rajona pašvaldības pārstāvju pārmetumi un pat draudi žurnālistiem, kas ar savām publikācijām grib pievērst sabiedrības uzmanību negatīvajām parādībām Vecrīgas aizsardzībā.

Tomēr ir arī pozitīvi piemēri, kā šajos apstākļos var saglabāt vēsturisko centru identitāti. Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība 1992. gada oktobrī rīkoja Latgales zonas semināru par aktuālajām kultūrvēsturiskajām problēmām. Semināra dalībnieki pārliecinājās, ka Daugavpils galvenās arhitektes Ģertrūdes Kudiņas vadībā ļoti veiksmīgi privātais bizness tiek izmantots kultūrvēsturisko objektu atjaunošanā, nekaitējot pilsēt būvniecības ansamblim.

Vecpilsētas vēsturiskais centrs — tas ir rūpju objekts ne vienai vien pilsētai. Ir dažādas formas, kā sabiedriskās organizācijas, ietekmējot sabiedrisko domu un veicinot pašvaldību darbību, cenšas panākt šo centru atjaunošanu. Ne jau vienmēr vainojamas pašvaldības, to dienesti, jo par pašreizējo vietējo budžetu deficītu mēs visi zinām. Arī paši vēsturisko centru apdzīvotāji varētu vismaz sakopt ielas, pagalmus. 1992. gada novembrī Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Jelgavas novada nodaļa kopīgi ar Kultūras centru rīkoja Jelgavas vecpilsētas dienu. Uzmanības centrā bija fotoizstāde, kas liecināja, kāda izskatījusies vecā Jelgava 20., 30. un 40. gados. Jā, bija arī jautrības, emocionālā pacēluma elementi — dziesmas un dejas, kļiņģeru, desu, piparkūku un tautas daiļamatniecības darbu pārdošana. Arī «brīvais mikrofons», kura laikā pašvaldības pārstāvji runāja par savām iecerēm vēsturiskā centra sakopšanā. Savas domas varēja izteikt ikviens. Galvenais vadmotīvs pasākuma laikā — katram jāpieliek sava roka apkārtnes sakopšanai.

Apstākļos, kad valsts nespēj finansēt kultūras pieminekļu atjaunošanu, apsveicami ir speciālistu entuziastu grupu centieni pašu spēkiem iziet no situācijas. Veidojas

kultūrvēsturisko objektu fondi, kas aptver ne tikai finan-
siālo, bet arī praktisko objektu atjaunošanas darbību. Ar-
hitektes Dainas Asarītes un vēsturnieces Pārslas Pēter-
sones vadībā izveidots Ungurmuižas fonds, kurā savu
ieguldījumu jau devuši šā objekta bijušo īpašnieku pēc-
nācēji no fon Kampenhauzenu dzimtas. Arheologi Zigrīda
un Jānis Apali ir iniciatori Āraišu ezerpils fonda izveidei,
jo šis objekts jau ir ieguvis starptautisku atzinību.

Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība iestājas par
savas mājas — 18. gs. arhitektūras pieminekļa Hartmaņa
muižas fonda izveidošanu, lai saglabātu vienu no vē-
rtīgākajiem Pārdaugavas vēsturiskās apbūves objektiem.
Varbūt palīdzētu baltvācu organizācijas ārzemēs un Lat-
vijā, jo līdz 1939. gadam šis objekts piederēja fon Klotu
dzimtai...

Pagaidām ārzemju kapitāla ieplūšana kultūrvēsturisko
objektu atjaunošanā ir ierobežota, jo ārzemniekiem zemi
nepārdod. Viņu līdzdalība vēlama uz sadarbības pama-
tiem; šādā veidā notika Mencendorfa namiņa restaurācija
Vecrīgā, tā ir iecerēta Melngalvju nama atjaunošana. Bet,
kad visi ierobežojumi tiks atcelti, vai Latvija nepārvērtī-
sies par «slēptās kolonizācijas» objektu arī kultūras man-
tojuma saglabāšanas sfērā? Vai saglabāsim tikai mums
raksturīgo latvisko mentalitāti kultūrā?

Šai ziņā sabiedriskajām organizācijām ir noteicošā
loma trauksmes celšanā. Tā darīja Latviešu senatnes pēti-
tāju biedrība, kas pastāvēja no 1922. līdz 1939. gadam.
Šajā biedrībā darbojās amatieri profesionālu vēsturnieku
vadībā, spēcīga bija arī pieminekļu aizsardzības sekcija.
Tās dalībnieki bija savākuši vērtīgas ziņas, lietas par Lat-
vijas arheoloģijas, tautas celtniecības, reliģiskā kulta u. c.
pieminekļiem, nododot tās valsts muzejiem. Bet galve-
nais — tie bija cīnītāji par savas tautas kultūras manto-
jumu! Latvijas Centrālā vēstures muzeja fondos atrodas
protokols, kas liecina, ka 1938. gadā šī biedrība vērsusies
pie Latvijas valdības ar prasību uzlabot pieminekļu aiz-
sardzības stāvokli, bet pie sabiedrības — ar aicinājumu
katram tās loceklim glābt nacionālās vērtības.

Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības
X kongresā 1993. gada 2. aprīlī tika papildināti statūti,
pārņemot visu vērtīgāko, kas bijis Latviešu senatnes pē-
titāju biedrības statūtos.

KAUGURIEŠU MAZBĒRNI SIBĪRIJĀ GLABĀ SENOS LATVIEŠU GADSKĀRTU SVĒTKUS

Pēc ilgiem nežēlīgas apspiestības gadsimtiem drošsirdīgie brīvību, cilvēka cieņu un taisnību mīlošie latviešu zemnieki uzsāka aktīvi aizstāvēt savas cilvēktiesības. Vieni no pirmajiem bija 1802. gada Kauguru nemieru dalībnieki. Pēc nemieriem izsūtīto kauguriešu pēcteči dzīvo Omskas apgabala Rižkovā un citās vietās. Tur līdz 1937. gada traģiskajiem notikumiem un pieklusinātā veidā vēl pēckara gados ritēja latviska sadzīve. Senāk tur daudzi neprata krieviski, bet ienācēji no citām tautām drīzi vien latviešu valodu iemācījās. Ir zināms, ka ļaužu grupas, kuras spiestas aiziet svešumā, ņem līdzīgu sava laika tautas ieražas un dažu labu reizi glabā tās pat ilgāk nekā tauta dzimtenē.

Pavasari ganos pirmās laida aitas. Kad lielākie sniegi zuda, un tas varēja būt ap Lieldienām, tad sāka dzīt govīs.

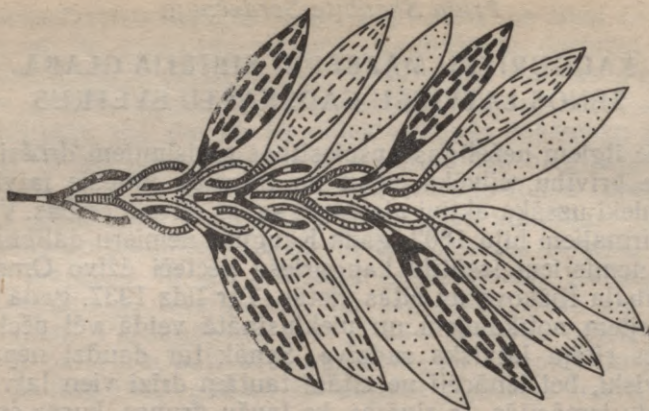
Lieldienās olas krāsoja sīpolu čaulās. Aveņu kātos vārot, olas iznāca rozīgā nokrāsā, grauzdētās cukurbietēs — pelēcīgi oranži brūnas. Ganiem deva vārītas olas līdzī. Mainījās un sitās ar olām.

Kad dzina pirmo vagu, tad ņēma «zilās puķes» vai dzeguzītes, kādas tajā reizē ziedēja, un piesprauda arājam pie cepures kreisajā pusē un arī zirgam pie iemauktiem, tāpat kreisajā pusē.

Vasarassvētkos nesa mājās bērza meijas. No rīta, govīs dzenot ganos, gāja basām kājām uz pļavu pa biezo rasu, lasīja ziedus, tos lika govīm ap ragiem, nesa mājās, lika vāzēs, pina vainagus pīnītē, bizes veidā, tos bērni lika galvā, zēni arī.

Pirti kurināja piektdienās, un pērties gāja visi mājas laudis kopā. Bet sevīšķa pirts reize bija piektdiena pirms Jāņiem. Tad pirts priekšīnā un ārpusē lika bērzu meijas un vainagus. Ziedošas zāles izkaisīja pirts priekšīnā un iekšā uz grīdas. Pirtij sagatavoja bērza slotiņas. Bet Jāņu reizē vispirms pērās ar zāļu slotiņām. ņēma kā pagādās piparmētras, buldurjāņus, garās kumelītes un obligāti vēl nātres. Pēc pēršanās puķu slotiņas ielika karstajā ūdenī, kuru ņēma, lai mazgātos.

Jāņu svinēšana vispār iesākās vairākas dienas iepriekš. Līgo dienas ritā pēc lopu izdzišanas ganos rasā vāca zie-

dus, sevišķi buldurjāņus. Puķu vainagi bija visiem ganiem, ganu zēniem arī. Vainagus pina pīnītē, līdzīgi bizei. Jānim pina vainagu, ieverot bērza lapiņu pārus cilpu veidā citu aiz cita (sk. att.) vai arī sienot no bērza smalkiem zariņiem, jo ozolu tajā novadā nav. Gani appušķoja govis, aitas, jēriņus, arī gana pātagas kāta galu.

Gani bija pataisījuši stabules, un Jāņa bērnu gājienā viņi stabulēja. Atnesa un deva Jāņu zāles. Nāca pie uguns-kura. Senāk vietām lika arī bērza stabu ar dažiem zariem, kuros iestiprināja mucu. Dziedāja arī tā:

«Jāņu mātei reti zobi, ligo, ligo, Te būs aitām redelītes, ligo!»

Līdzās Latvijā plaši pazīstamām izdarībām jāpiemin arī dažas citas. Jāņu naktī meita, citiem nemanot, paslēpās pirtī, pēc brīža viņu uzmeklēja puisis. Bučoties ilgi nevarēja, jo zināja, ka citi pamanīs un nāks meklēt. Tad lējās ar ūdeni. Tad vēl, ietīnušies palagos, lai nevar pazīt, puisī ķēra meitas. Puisim jāatpazīst un jāķer tā meita, kura patīk, un meitai jāatpazīst un jāļaujas sevi noķert tikai tam puisim, kurš patīk. No Jāņiem līdz Jēkabiem bija jānovāc siens.

Pētera dienā līdzīgi gāja apciemot kādu Pēteri. Dziedāja: «Jānītīm zili lini, ligo, ligo, Pēterītim puspelēki, ligo...»

Pūķus bērni taisīja vasarā ap jūliju kādā zināmā dienā. Tos greznoja ar putnu spalvām u. c. un laida gaisā, vīrieši palīdzēja bērniem.

Jēkaba dienā no jauniem miltiem cepa maizi. Kad beidza rudzus plaut, nopina rudzu vainagu, to pārnesa un nolika klētī. Bišu dienā ap augusta beigām gāja uz mežu un meklēja meža bišu medu. Citādi šo dienu nesauca.

Līdz Miķeļiem vajadzēja visu novākt no laukiem.

Mārtiņa dienas priekšvakarā gāja «babuļniekos». Ņēma garu kreklu vai sašuva tam līdzīgu maskas tērpu no marlei līdzīga auduma, to nošuva no vienas vietas ar lielām mājputnu spalvām vai salmiem. Mazu, galā sasietu salmu kūlīti uzstiepa galvā kā cepuri. Puiši vairāk vilka otrādi apgrieztu kažoku. Bieži puiši izgērbās par meitām un otrādi. Sejas izkrāsoja ar ogli vai ko citu. Nepazīti gāja ciemos, dziedāja, gāja rotaļās. Meta kūleņus, lai zeme krātu spēkus nākošai ražai.

Katrīnās kāva aitas. Ļaudis gāja «babuļniekos», maskējusies par dzērvi, pūci, zosi, lāci, suni un citiem dzīvniekiem. Šo dienu vairāk svinēja sievietes. Meitas gāja pa vienai kūtiņā, tumsā ķēra aunus, māte vai kāds cits ar skala gaismu apskatīja, kas noķerts, ja auns, tad meita tajā gadā precētosies.

Niklāva diena bija vīriešu svētki un saiešana. Tad kāva gaili.

Ziemassvētkos kāva cūkas, vārīja pūpas, zirņus. Gāja «čigānos», grabināja pie aizsalušajiem logiem, tad logā parādījās kāda zoss, lāča, vilka vai vērsa galva. Cits galvā bija uzlicis platu (mazgājamo) blodu, tai pāri palags ar uzkrāsotu muti un acīm, svārki bija apsieti ap vidu. Iznāca it kā mazs vīriņš ar lielu galvu. «Čigāni» ienāca, cits rūca, cits rēja, cits runāja. Līdzī bija arī mu-

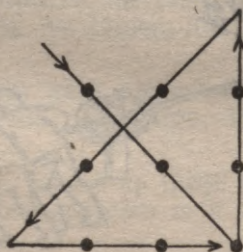

zikants, un «čigāni» iesāka deļot. Tad visi cienājās. Bija pupas, zirņi, speķis, cūkas šņukurs, pīrāgi.

Metēņos vizinājās ar ragavām, lai lini gari aug. Cietā, biezā ledū bija iesaldēts miets, tam pāri bija ierīkota kārts. Daži grieza šo kārti, bet tās garākajā galā bija piesietas ragaviņas, tām galā vēl otras, trešās, kurās vizinājās bērni. Vīrs mieta un kārts bija piestiprināts ritenis, uz kura uzsēdināja mazākos bērnus. Kārts griezējs ar kreiso roku mazos bērnus pieturēja (sk. att.). Puiši raustīja meitas aiz matiem un teica, lai tik gari lini augtu.

Līdzās autorei pieredzētajam šeit ir sniegtas autorei vecāsmātes Kristīnes Skaubītes (dzim. ap 1870. g. Omskas Rižkovā — mirusi 1954. g. Rīgas Jūrmalā), mātes Olgas Skaubītes un mātes māsas Rozālijas Svarēnas stāstītās atmiņas.

III. Ļpp. ievietotā uzdevuma atrisinājums

MŪSU VALODA

Aina Blinkenā

LATVIEŠU VALODA TĀLAJĀ SIBĪRIJĀ

Daudz vētru gājis pāri mūsu tautai, izkaisot to pasaulē gan rietumos, gan austrumos.

Kā mūsu tautas piederīgie ir varējuši izdzīvot starp svešām tautām svešā zemē? Kā varējuši saglabāt savu valodu, dziesmu, tradīcijas? Vai latviešu valoda vēl dzīva, un, ja dzīva, kāda tā ir? Vai izolētajā vidē kas saglabāts labāk nekā Latvijā, un ko tas var dot valodas vēsturei? Kādas ir svešās ietekmes?

Par latviešu valodu Krievijā, resp., aiz Latvijas austrumu robežas, desmitiem gadu mums nebija konkrētu ziņu. Pirmoreiz plašāku informāciju par latviešu valodas lietošanu Krievijā ieguvām 1985. gadā, kad Latvijas Zinātņu akadēmija rīkoja kompleksu ekspedīciju uz latviešu apmetnēm Baškīrijā, kur vēl tagad dzīvo ap 2000 latviešu.

1991. gada augustā notika ekspedīcija uz Sibīriju: 11 kompleksās ekspedīcijas dalībnieku, starp tiem vēsturnieki, etnogrāfi, folkloristi, valodnieki, sociologi un žurnālisti, divas nedēļas Krasnojarskas apgabala Lejasbulānas ciemā iepazinās ar turienes latviešu dzīvi, paražām un valodu 2000 kilometru tālumā no Latvijas.

Lejasbulānā (Nižņaja Bulanka) pirmie latvieši nonāca jau 19. gs. sākumā, kad uz turieni izsūtīja Kauguru nemierniekus. Pēc tam uz turieni devās brīvprātīgi labākas dzīves un auglīgas zemes meklētāji, piemēram, 17 ģimenes tur ieradušās no Dikļiem. Ar čaklo darbu un latvietim raksturīgo rūpību iekoptā zeme devusi bagātu ražu, un ciems dzīvojis skaisti un bagāti. «Ziedošā Bulāna», par to teicis kāds ceļotāis. Bīiusi skola un baznīca, savs koris un teātris...

1991. gadā Bulānā bija vairs tikai pāris simtu latviešu, kas dzīvoja trīs ielās (pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas — Vidzemes, Kurzemes, Latgales iela). Kā izsakās paši bulānieši, «agrāk jau bij māja pie mājas, viss ciems bij ar mājām pils, tagad saujiņa». Daudzi Bulānas latvieši cietuši «atkulakošanas» gados, daudzi apcietināti un iznīcināti 1937.—1938. gadā, daļa pēckara gados izbraukusi uz Latviju, daudzi jaunāko paaudžu latvieši aizprecējušies uz citiem novadiem, arī daļa no izglītību ieguvušajiem darbu atradusi citur.

Latviešu valodai ir klājies grūti. Kopš 1917. gada pastāvējusi latviskās kultūras izolācija, jo sakari ar Latviju bijuši minimāli. Turklāt pēc 1937. gada tika likvidētas latviešu skolas, iznīcinātas «Prometeja» izdotās grāmatas un latviešu valoda skanēja tikai sadzīvē un ģimenē, un pat tad vecāki baidījušies mācīt bērniem savu tēvu valodu, jo piederība pie latviešiem tikusi uzskatīta par potenciālu noziedzību. Tomēr latviskās tradīcijas ir dzīvas joprojām — latviešu valoda ir galvenais saziņas līdzeklis, daudz tiek skandinātas latviešu dziesmas, un latviešus vār pazīt arī pēc mājokļu iekārtojuma un latviskajiem adījumiem un audumiem.

Bulānas latviešu valoda nav vienāda visiem ciema iedzīvotājiem. Viņu vecāki vai vecvecāki tur ieradušies no dažādiem Latvijas novadiem, katrs ar savām izloksnes īpatnībām, ko pārmantoja arī nākamās paaudzes. Bet, tā kā šai ciemā izveidojies samērā noslēgts valodas lietotāju kolektīvs, laika gaitā tajā radusies īpaša virsdialektāla forma, latviešu kopvalodas bulāniešu variants, kurā dominē libiskā un vidus dialekta iezīmes, jo vairums ieceļotāju te ieradies no tiem Latvijas apvidiem, kur runā libiskajās vai vidus izloksnēs. Te ir libiskajam dialektam raksturīgais galotņu patskaņu saīsinājums vai zudums, darbības vārda 3. personas formas lietojums visās personās (es *ir*, es *nav*, jūs te *iet* garām un *aizmirst* man), pārsvarā lieto vīriešu dzimti (mamms aizgājs). Vīriešu dzimtes formās mēdz lietot arī sieviešu krustāmvārdus, piem., Kadak *Emilim* (=Emīlijai) ir meit un div dēļ Latvijā; mēmais *Anns*; tad *Paulim* (=Paulīnei) un tad man.

Sastopamas Kurzemei raksturīgās darbības vārdu formas *dzīvāt*, *dancāt*, *šūpāt*: *otr mūžu jau nedzīvās; medu šūpā; spēlē un dancā*.

Interesants un kupls ir bulāniešu vārdu krājums. Arī tas ir viņu izcelsmes un senču dzimtenes liecinieks. Tā,

piemēram, vārdu *sēta* te lieto gan ar Kurzemē raksturīgo nozīmi 'pagalms' (bites sētā tur; sētā nuoņēma 'pagalmā nofotografēja'), gan arī Vidzemē pazīstamajā nozīmē 'žogs' (sēta nokrāsota mella; vēl nav aptaisījuš tuo sētiņu); saglabāties Kurzemē raksturīgais *kērnes piens* 'papiņas', *sudmalas* 'dzirnavas', *pulkstenis* 'zvans' (kad nuomir kāds, tad savādāk sitien pa tuo pulksten).

Bulānieši ir lieli dziedātāji, bet par *dziesmām* sauc tikai garīgās dziesmas, turpretim pārējās dēvē par *ziņgēm*. Vārdu *svinēt* lieto retais, svētkus *svēti*. Aizvadot mirušo aizsaulē, to *glabā* (*apglabā, paglabā*). Ļoti raksturīgs tikai Kurzemei ir vārda *stulbs* lietojums ar nozīmi 'akls' (stulbie dunduri), kā arī vārds *knausi* 'odi'. Vārda *ģimene* vietā bulānieši parasti lieto vārdu *saimē* (saim bi liels, mēs bi 11 bērni; man' saim ir atbraukuš paši), kaut gan pazīst arī vārdu *ģimene*. Vārda *paaudze* vietā mēdz teikt *audze* (ka man' audze nebūs, ta nezin, kā tālāk būs).

Bulāniešu runā dzirdami arī vairāki Latvijā sveši vai mazpazīstami vārdi un to nozīmes, kā *laukumiņš* 'bērnu dārzs', *kollektīvs* 'kolhozs', *govju bāze* 'ferma', *putrinieks* 'ķirbis', *šņurķis* 'susliks', *zirnītis* 'akācija' u. c.

Plaši izmantoti apstākļa vārdi izloknes formās, kā *apukšam, kamert, nu-patīs, nuostam, tū-litās, tikmert, vair* u. tml. Tā kā Bulānā jau kopš 1937. gada nav skolu un arī latviešu grāmatu, netiek kopta literārā valoda, daudz sastopami ģermānismi, kā *buode, bišku, kammlāde, stel-lēt, šķipele* u. c., kaut arī paši runātāji dažkārt apzinās, ka šie vārdi nav īsti latviski.

Diemžēl Bulānas latviešu valoda nav bijusi pasargāta arī no krievu valodas ietekmes. Īpaši aktīvi latviešu valodā iespiežas dažādi krievu palīgvārdi un interjekcijas: *a ko tu mani nepasauci? hoķ* sniegs, *hoķ* kas būs; *a viņai daže* neinteresē; nu iedod *koj* kilogram! tā, *vot*, ir. Tieši no krievu valodas ir pārņemti daudzu jēdzienu un priekšmetu nosaukumi, kas senāk latviešu valodā nebija pazīstami: *abļepiha* ('smiltsērķšķis') priekš pulkām vainām; *bo-jarkas* 'vilkābeles' un *dušņicas* 'raudenes'; viņa gāja uz *kružočkjiem* 'pulciņiem'; bij *nalogs* 'nodokļi' jāmaksā; *kar-cevāja* 'rāva' krūmus ārā; man tūliņ būs *očere* 'rinda'; bij *severos* 'ziemeļos' izsūtīta u. tml.

Sastopami arī vārdi, kuros pārceltas latviešu valodā krievu valodas vārdu daļas un hibrīdformas ar slāvu cilmes vārda sakni un latvisku galotni vai izskaņu, piemē-

ram, gan jau *apiesies* 'iztikš' (oboigōtsja); brālis viņam esot *sastāvējis* 'piespiedis' (zastavil) to darīt; *izspēlēt* 'uzvarēt' (vyigratj) karu; *pārved* 'pārtulko' (perevožit) pa krieviski u. c.

Tomēr interesanti, ka daudzus krievu vārdus Bulānas latvieši mēģinājuši gan fonētiski, gan gramatiski pielāgot latviešu valodai, piemēram, cep *laģišus* (<olaģi), vāra *lapšiņas* (<lapša); *kraulē* (<karaul) lopus; tāpat latviešu valodai tuvina svešos vietvārdus Kartūze (<Karatus), Svētuks (<Sujetuk), Verbulāna (<Verhņaja Bulana), Suša (<Sušenska).

Vairums Bulānas vietvārdu ir latviski, piem., *Linupite, Lielais purs, Lielie bērzi* (kapi), *Likumkalns, Magazīnas kalniņš, Akmeņkalns, Sudmalu ezers* u. c. Virkne nosaukumu saistās ar apkārtnes īpatnējo reljefu — pauguri te mijas ar dziļām gravām. Sajos pauguros — kalnos — saimniekiem piederējusi zeme, tāpēc tiem ir īpašnieka vārds, piemēram, *Būdas kalns, Būdas grava, Mācītājkalns, Rudziškalns*. Tāpat pēc īpašnieka vārda sauc aramzemes gabalus — *pašņas*.

Savas īpatnības ir personvārdos un dzīvnieku vārdos. Jaunāko paaudžu latviešiem bieži ir krieviem tipiskie vārdi, kā *Sergejs, Nikolajs, Nadežda, Svetlana*, bet vecākā un vidējā paaudze var lepoties ar vārdiem, kādi bija raksturīgi latviešiem gadsimtu mijā: *Anna, Alma, Milda, Emma, Emīlija, Jēkabs, Roberts, Jānis*.

Zirgiem un suņiem vairāk krieviski vārdi, bet govīm — latviski, piemēram, pēc dzimšanas vai pirkšanas dienas *Pirmaļa, Oce, Trese, Cekule, Piektaļa* vai pēc krāsas *Sarķe, Raihe, Planķe, Melluža, Zvaigzne, Lauķe/Lauce*.

Vairāki tagadējo jaunāko paaudžu latvieši, īpaši izglītotie, kas vairāk mācījušies krievu skolās, latviešu valodu prot vāji vai neprot nemaz, tā ka pēc dažiem gadu desmitiem varbūt Bulānā meklēt tās pratējus būtu par vēlu. Tomēr tai paaudzē, kam jau pāri 50, ir sulīga, bagāta valoda, ko īpaši apliecina kuplais frazeoloģismu lietojums, krāsainie salīdzinājumi. Piemēram: kāzās nelaida iekšā, kamēr *izsmērēja ar brandvīnu mutes*; vai tad viņš bij kāds *brunču Juris*? — vīrietis bij; veikals *tukšs kā izšauta plinte*; tāds pensionērs *pāri zārkam grābj*; pie pamātes nedrīkst *garu roku pēc maizes sniegt*; kad tās špices nav uzklātas, tad tā *gulta kā gove bez ragiem*; es jums pastāstīš, ko viņa man stāstīja, — to Dieva taisnību.

Ir arī daži īpatnēji ticējumi un vērojumi:

Cīruļi — lietus putni, ka viņš tur augšā tirinājas, tad būs lietus;

sargies pats, tad Dies tevi ar sargās — tēvs man to teica, un es to līdz kapa maliņai atminēšu;

es staigāj smags un gremoju tos sviķus, māte teic — ko tu dari, bērns nebūs paēdinams!

Smags sieviets staigā un ierauga čusku. Un ta bērns klaigā un locās, un šauda mēlīti, kamēr nedabū to nomauku (=čūskas ādu). Ka ar nomauku nomazgā, ta ir labi.

Garie pelēki ir un melli ir; negribās viņu taisni to čusku pieminēt, tas tāds nelabs vārds, saka: redzēj' melno, pelēko...

No kūmām jau nevar atteikties, no kūmām un no bērēm. Ka nokrustīja, ta lika gultā un tina vaļā, lai ātri kājiņām skrien.

Patlaban Bulānā latviešu valoda atdzimst no jauna. Jau vairākus gadus vietējā skolā strādā latviešu skolotāji, uz turieni brauc kultūras darbinieki, zinātnieki, pašdarbnieki ar izstādēm un teātra izrādēm, bulāniešu bērni brauc uz Latvijas vasaras nometnēm. Grūti prognozēt, kā šie sakari veidosies jaunajā divu valstu saskarē, taču jācer, ka latviešu zari arī tālumā nenokaltīs.

KĀ RUNĀ NOVADOS

.. Kas tas bija par prieku klausīties mīksto daugaviešu izloksni, dzirdēt, kā malenieši un latgaliešu strūdznieki rāmi un gaiši «meilīgim voardim» izarunājās un locīja valodu. Kas tur bija par brīnīšku un neapprakstāmu skaņu — dažas pārejas bija tik smalkas, ka viņas tikko uzķēra auss. Ak, vai to var izlasīt no grāmatas! Šo dzīvo valodas dvēseli varēja tikai noklausīties, no rīta pamostoties «Odziņkroga» augšas istabā, kad mājā vēl bija klusu un lejā jau čaloja tirdziņš. Man ir daudz mīļu vietu Vidzemē un Kurzemē, bet tikai «Odziņkrogā» pie Daugavas es esmu juties tautas vidū. Ikvienam latvietim, kas tagad klist starp krieviem un tatariem un dzird tikai svešas balsis, es vēlētu, no ceļa nogurušam, izgulēties un atmosties «Odziņkrogā» no latviešu valodas uz tirdziņa aiz loga. Daugaviešu sievām un meitām ir mīksta un gaiša bal-

sis ar vieglu sēru pieskaņu, un viņas prot tik jauki locīt valodu, ka no šām skaņām vien viņam aizmirstos viss gais un grūtais svešniecības ceļš.

Kārlis Skalbe. Krogs uz Daugavas // Kopoti Raksti. — R., 1939. — VII. (Tēlojums attiecas uz pirmā pasaules kara laiku.)

Nora Kalna

MILS BLODIJUMS

Mana pagastens kā duidubinis: pa virsu grantu kalvās va māluos aug rāciņi, sprūti, pūri, gumbieles un vis kas cits, bet apakšā, baltā smiltē, var izkast akmini sacietējušas zuvu asakas, gliemežēnus.

Kālit mītam tālīt dzievuojam — jūras dubenā.

Starp purva šūnākšļi dzieduošiem gaļiem un mikstiem jūras vējiem Rucava (kā tuo vecās kartēs lika vāci) jeb mūs pašu Paurupe — kā starp dui siltam ķenkleim.

Lai arī kūda ta zeme, bet viss aug, saaug veseli čūkšļieni, kuiti, bignas un riktīgi meži ari. Sava kumet te bijuši sermūkšļi, puties, kadeži, pabērži, aviečas, maktīgas priedes un diži uozuoli, ari karkli un alksņi, ja vaig buosāka, pabūkļa, va akal žuoga riķamis. Kaut ari šituos laikuos, kad kara lidmašinas kā pašutušas bruzd te cauru nakti un dienu, bumbas sviež Papas ezerā, ka tur ne spilam vais nav kur augt, viss ir piešlaužāts. Blairs.

Kuo tie sprāķles te ukstinē? Ūrzaku velk? Un kas tā par tautu, kas nesenķ sava mājas, bet kā ķirmini lunginē pa svešam pažuogem? Sutenas. A kančuku pa strienām, un vairāk nekā! Lai kuisā. Bet turas acaspēruši...

E, lai rištis!

Lai pasakaņas! Nav kuo bidžīt, pašī aizsavāksies, kas šuos laicis.

— Lauks dzimis, laukam jānokārst, — tāda ta teika.
— Būs, būs runcim berni, bet sebu, — šitāda ari.

Ukt ne vārda?

Nav kuo ērzināt?

Ar runam varuot samarūdīt?

Dzierž, bet varbūt kņaut pa žandis?

Kā nāris sava butu būs jākavā. Ar blūdišanu va alcavāšanu — ne pipā, ne ragā. Nekai psim. Diži baugs tas vells, kas mums te krimu krāmu jāstiep, kamēr nuosmūk zeķes un kanči nuobraiži lielus. Kapanā va nekapanā, vīsti kumstes va brauki pasiržus, kā nārint būt jāvij. Jānuomet tuo pavārgi. Un dūrem sklāstu jāāzšaun priekšā, vel jāatrem ari, lai muižļi nenāk iekšā — te nav nekāds puorūzis.

Rucavnieks i bitku pills. Un ciets kā ķienis. Ne kremīzeris, ne dīgulis, ne pats delamais tuo nevis. Un viņš neģīļuo apkārt kā žale bimbilu laikā un neplezdinās kā gandrš pa pasauli. Bišķēnu plainis viņš turbūt i un bišķīt pijāks, juo Paurupē visi, kas siltu bezd, māķ taisīt ūniķi un brandavu ari. Svajāt viņš ari pa bišķim var, ja i žīgis, bet jestrs ari viņš i: antiķi balti, bet vel verš meiču vēksupēdu šapuos! Kauč rucavnieks jau neteiks «meiča», viņš teiks «mātēna» jaunai un vecai, dižai un maģai.

— Nāģe vienai — puišis nuorūks, ja čekla mātēna savu puikuo
lindruku atstās mugurā, juo rucavnieces ir lepnas nuo viena vella,
cunnas gaisā. Puišu ģeguo, bet pašas dzīras. Un saružģinātu va mellu
drāneli tu nevienai galvā neredzēsi. Un nuosalempējušu tu te nere-
dzēsi ne tik. Lai i marškans, ka tik balts!

Rucavniece neapsalaidisies — acaraun nuo kāju! Ja pasapīsi pa
kājam — vai nu pielips kā sūrbiele, va pamuks tā, ka tik mella vieža
paliks, va iekuodis kā viena vapsine.

Pasarēkuot?

Nē ben, vaļas nav: tire jāgrūž, namelis jāslauka, kuntine jāuz-
sien... Gan jau tas ciemins ramstis. Padām, va tad a bistākli i vai-
dzēs pabidžīt?

Mūžs kā viena margine — raibs.

Bet rucavnieks, viņš i dziedātaiš, ne kaukāds mālu mīdinis!

Kad viņu galīgi grib apkast un nuo krepķu galva āž, viņš teic
tikai vienu pašu vārdu; bet nuo visas sirdes. Un tas vards i:

— Iepūt!

Un vairāk nekā.

Bile kūmet, bile kā ar visu tiks galā. Pašu Likteni apstabis. Ne
ar ņaiku, ne ar kančuku viņš nav liecams. Un nekāp uz ineraugiem,
ja esi svešā ķertē, cietis tava pilķis. Neķirmi uotra lašinē.

Jūras krupim grāvī grūti?

Bet tā jau pa tuo mūžēnu jāvenķējas! Dzīevuot vaig, ta būs i
skutulā, i samtē. Un kaukas šulķinā, kaukas lādē un bilādē ari.

Kur ta cieraši — viss tepat aiz piegrīdas i: kuo kašam, tuo lešam.

VARDU ŠKAIDROJUMS

rāciņi 'kartupeļi'

sprūti 'kāļi'

pūri 'ziemas kvieši'

gumbieles 'garšaugi un ārstniecības augs'

galļi 'vaivariņi'

ķenkles 'ciskas'

kūda 'liesa'

čūķšļieni, kuitt, bignas 'biezokņi, krūmāji'

sava kūmet 'visos laikos, no mūžseniem laikiem'

bosāks 'gara kārts ar dzelzs kāsi galā'

pabūklis 'baļķu bīdāmā, veļamā, ritināmā kārts'

riķi 'šauri, augšgalā trijstūrīni žoga dēļi'

bruzd 'rīb'

spīlas 'niedres'

piešlaužāts 'piedraņķēts, piemētāts'

bļaus 'netīrs'

sprākle 'pakaļa, kājstarpe' (spēcīgākais lamu vārds)

ukstinē 'izlūko, meklē'

ūrzaku vilkt 'provocēt, naidu celt'

nesenķ 'neciena, reti uzturas (mājās)'

ķirmini 'čūskas'

lunginē 'lodā'

sutēna 'sliņķis, slaists'

kančuks 'sitamais'

strienas 'gūžas'

kuīsā 'neveikli rikšo'

lai rištis, lai pasakaņas 'lai paliek, ko tur'
 bidžīt 'steidzināt'
 laicjs 'turēs kādā noteiktā vietā'
 ēzināt 'kaitināt'
 samarūdīt 'samusināt, sakaitināt, sajaukt galvu'
 žandi 'žokļi'
 kavāt 'glabāt, sargāt'
 blūdit 'muldēt'
 alcavāt 'klaigāt'
 nekaipsim 'neizdzīvosim'
 krimu krāmu 'uz pleciem, pikpaunā'
 kanči 'stiebri, asi sīkkrūmi'
 kapanāt 'spārdīties'
 kumstes 'dūres'
 jāvij 'jāveic'
 sklāsts 'aizbīdnis'
 jāatrem 'jāatstutē'
 muižli 'gruži, netīrumi'
 porūzis, porūzis 'priekšnams'
 bitki 'blēdības, joki'
 ķienis 'sveķains iekurs no priedes celma'
 dīgulis 'dūrējs'
 neģīļo 'nebizo'
 žale 'brūna govs'
 bimbili 'dundurs'
 gandrs 'stārķis'
 plainis 'vieglprātis, gaisā pasists'
 pijāks 'dzērājs'
 ūnīķis 'ļoti stiprs alus'
 svajāt 'runāt blēņas, fantazēt'
 žīgīs 'iemeslis'
 antiķi 'deniņi'
 šapi 'salmi'
 naģe 'varde'
 čēkla 'saposusies, labi gērbta'
 puiks 'skaists'
 cunnas 'lūpas'
 ģego 'meklē'
 džiņas 'lielās'
 saružģināta 'saburzīta'
 nosalempējusies 'nolaidusies, ar nekārtīgu apģērbu un ārieni'
 sūrbiele 'purva dēle'
 vieža 'stripa'
 vapsine 'lappene'
 pasarēkot 'pārunāties, papļāpāt'
 tīre 'biezputra'
 namelis 'lievenes'
 kuntine 'lakatiņš'
 ciemins 'kaimiņš'
 ramstis 'ies prom'
 ņaika 'rikste'
 ineraugi 'varžacis'
 ķērtē 'kakts'
 piļķis 'deguns'
 lašinē 'pažobelē'

skutuls 'māla bļoda'
 samte 'liela smelamā karote'
 šufķins 'maza māla bļodiņa'
 piegrida 'lievenis bez jumta'
 nojis vien 'uz priekšu vien, un tā tālāk'

KĀRKU IZLOKSNE

Agrāk tak ar izkaptim vie(n) plāva, cik ta ilgī, ka tie mašīni ieviesās. Garkāta izkapte, ar kuo sienu plau(j), kuo labību plau(j), tā ruoča izkapte skaitās. Izkapti sēja ar klūgu. Agrāk tak visu stipāja ar kuoka stipām. Konca izkaptei, izkaptis konca, kuo sien klāti. Agrāk sauca kunna. Man nuolūza izkaptei kunna, kalēš šveicēja klāti. Izkapte jau jāplau(j) bija, kamēr maz mugurina turējas. Visi jau bija taupīgi, plāva, kamēr var izgriezt un uzstriķēt. Tādi dūciši bija, ka lēji taisīja cietus, kā var izkapti uzgriezt, striķēja ar striķi un galuodinu. Striķis ir ciets, ātri nuorau(j) zuobus izkaptei. Izkaptei ir zuobi, ārmala, mugara. Ka zuobs ir biezs, izkapte nuoplauta, ta uzgriež plānākus zuobus, kā var uzstriķēt. Kāši un atkarā nevar būt izkaptis. Ka kāši iesieta, ta neņem* pareizu virzienu, kad ir atkarā, tad iet pāri. Siena vāle, atvāle ne-maz nedrīkst palikt, vālei jābūt uz iepriekš nuopļautu. Ja ir kāši izkaptis, paliek atvāle, ja atkarā, ar paliek atvāle. Izkapti mērija ar šaujām, septiņi ruoki, astuņi ruoki izkaptis. Ja bieža zāle, ta vaiga isāku, ja plānāka, ta garāku. Ja rēta zāle, izkaptei virsū lika kāšiti, lai sadzēn kuopā tuo rētu zāliti. Tuo sauca pa bada kāšiti. Jāsien virsū bada kāšitis, ta ne-maz nerēdz, vai plauts vai neplauts, ja nesadzēn vālē. Siens bija jāliek kaudzēs, kaudžu lāva jātaisa, lapas, žagarus lika apakšā, iesita mietinus visriņķī, tādu apaju iztaisīja. Pa bruokašlaiku jāliek siena lāva. Gubas pie kaudzes veda ar lapām. Zirgus jūdza gubās, lapas aplika apakšā, valgu riņķī. Lielas lapas, valgu apmēt riņķī, nevaiga ne uz ratiem krāmēt, ne-kā. Siena kaudzei kārti lika vidū, ta meta uz riņķi, kamēr gatava. Kaudze jau jātaisa tā slīpeniski, kā lai lietūs neiet cauri. Kaudzei vēdars, izdīžā tuo vēdaru tā uz āru. Kaudzei pākarus lika, lai vēš nepūš galvu nuo(st). Ka kaudze gatava, tā vēcie cilvēki uzlika tādu ciniņi virsū, lai pārkuons nesperuot. Tā tāda paruna. Čiņa gals uz kā(r)ti un kuoks tāds — zars uz augšu. Tuo sauca par pipi, izskatījās kā pipis. Tuo lika, lai vēlns nesperuot kaudzē.

Pērkuona laikā pie kuoka nevar iet, kus-tuoņus laida ārā, placi, ka sper kūti, lai nenuotiek nelaime. Izkapti nevar turēt ruokā, nazi nevaruot turet ķešā, suni arī nedrīkstuot laist iekšā, juo pievēlkuot zibinu. Laiku pareģuoja — ja kunna i dzeltēna, ta lietūs nav, ka mēlla — tas ir uz lietu. Ja ir smuks laiks, ta kunna ir gaiša. Ja pie debesīm varavīksne, vēcie cilvēki sacīja — luoks pie debesīm. Pareģuoja, ka ta rītā būs lietūs. Luoks pie debesīm, tas pumpējuot ūdeni augšā, ka sapumpēts, ta būs lietūs.

Rudzus kūlām rījā, rījā uz ārdiem žāvēja. Rudzu kūliši stāvus jāliek, citādi viņi nežūst. Vienā lāvā pa trīsām ārdiem; ka tie pilni, ta akal trīsus, kamēr rīja pilla. Nuo rījas nesa ārā piedarbā kultu, tāda liela piedarba bija. Rudzus, kviešus kūla ar sprigulim, kūlišus atsēja valā, izlaida ieliņas, pēc tam sēja ciet. Kūla puiši, meitas — viens vīrietis un sievietē. Sprigulim bija pēc takts jāiet. Tādi lieli grābekļi bija ar garim zarim, ar tiem izkratīja graudus nuo pēla-

* Seit un turpmāk tehnisku iemeslu dēļ platais e apzīmēts ar ē.

vām. Graudus sadzina pie durīm, sarvis tāds liels, ar tuo vētija. Graudus sarvēja, ka ar rijām kūla, roidas nāca nuo(st). Sarvi jau vi-sādi, smalkāki un biezāki, vismaz kādi trīs sarvi bija, bez trīsīm sarvim nevarēja dabūt tiru. Liešķere tāda liela, bēra tuos graudus iekšā sarvi. Augšā tāds liels kāsis bija un tur uzkāra. Piedarbam trisas duris, pretī bija rija; kur vēš, tur kāra sarvi, citādi nevar izvērtīt. Labību višķāja. Viška — maza liešķerite, svieda tuos graudus, ar ruokām višķāja, smagie graudi uz vietas palika. Muižas pie-darbā arī višķāši tuo labību. Vēlāk bija vētījamās mašīnas, ar ruoku grieza, [griežamo rokturī] pa vēntu sauca. Rats bija un vēnta klāti, kur grieza tuo mašīnu uz riņķi. Visus graudus caur vētījamuo mašīnu laida cauri.

87-gadīgā Kārķu iedzīvotāja
Augusta Bula stāstījumus 1984. gadā
pierakstījusi Elga Kagaine

VĀRDU SKAIDROJUMS

izdižāt 'izmīdīt'

kunna 'pļavu varde'

konca, kunna 'izkaps pēda'

lapas 'meijas'

lāva 1) 'no zariem un meijām veidots kaudzes pamats'; 2) nekultas labības daudzums, ko žāvēšanai saliek uz trīsīem ārdiem'

roida 'saslaucas, grūži, piemaisījumi, netīrumi'

sarvis 'labības vētījamais siets'

sarvēi 'vētīt (labību) ar sarvi'

šveicēt 'metināt'

vēnta 'rokturis, kloķis, arī detaļa (piemēram, likste kā darbināšanai)'

viška 'liešķere (parasti ar īsu kātu)'

višķāt 'šķīrot (graudus), sviežot ar višku'

BAUSKAS IZLOKSNE

Ķirbakmājiņā bij maizes krāsne. Māte kā jau lauceniece māceja cept maizi. Maizi micija abrā. Vispirms sajaucia ieraugu. Tuo sauca par iejavu. Kukuļus ar slapijām rokām nuoplicināja. Ķirbakmammiņa krustu ar uzvilka virsū. Maizi šāva krāsnē ar lizi. Lizi pa juokam sauca par garuo Lizi. Krāsni slaucija ar pažagu. Pažaga bij lika, nuo vēcas sluotas. Ar tādu dzelzs krukli uogles izdauzija, izurķēja [krāsns] priekšā. Zem kukuļiem māte lika kāpuostu lapas. Nuo krāsnes izvilktuos maizes kukulišus aukstā laikā salika gultā un apsedza ar drāniņu, lai lēnam adziest. Apspriceja ar ūdeni, lai garuoza nau cieta. Abarkasis bij tāc skrāpic, ar kuo iskasija mīklas paliekas nuo abras. Par abarkasi saucam ar mazuo kukulīti nuo abrā sakasītās mīklas. Ielika drusiņ gaļu iekšā, tad iznāca tāc kā prāvāks pīrāks. Abarkasi deva bērniem ēst. Ka bij labi izcepusies maize, teica: iscēlusies kā viena kūka, čaugana. Par sliktu maizi teica: jēla, glīdzēņa, saglīdzējuse, sakritusēs, saplēkuse, garuoza atlēkuse. Māte nuolauza kanciti, nuokuoda kumāsu un popruoveja, vai ir laba. Ņuka ar bij tāc nuolause gabaliņš. Cik labi smekēja tāda svaiga, smaršīga mēllā mai-zitel! Māte cepa ar karšas — nuo miežu miltiem: vaidzeja naudu pieskuonēt.

Teicējas Marijas Rūses (dz.
1897. g.) stāstījumu pierakstījusi
Mirdza Birzniece 1983. g.

IECAVAS IZLOKSNE

Luoti, luoti sen tāda mirušu aceres diena ir bijuse. Mana vecāmāte ir piedalijusies [tajā]. Viņa teica: «Es ta vel diezgan priša biju.» Istabu mazgājuši un pat ar nāziem, tādiem dunciem, grīdu kasījuši, sevišķi tiru zem galda. Griestus apsprauduši ar egļu skujiņām. Uz galda degušas svecas. Tās [paši] gatavoujuši nuo aitu taukiem. Uz galda bijuši ēdieni un šnaps ar. [Mājinieki] sēdējuši ap tuo galdu un kaimiņi ar. Skaitīti pātari, nuo dziesmu grāmatas dziedātas dziesmas un kaut ko lasījuši nuo sprediķu grāmatas pa mirušiem. Attaisītas istabas duris un priekšnama duris, un saukuši visi vienbalsīgi: «Debesu svētie dvēseļi gari, nāciet ciemuos!» Katris nuo savas glāzītes nuolējis drusku pagaldē un ta, kuo ēduši, [daļu] ar mētuši zemē. Tas bijis domāc tiem debesu svētiem gariem. Vienreizīt [pa vaļējām durvīm] liels, mēlls suns nāk iekšā un mētas pagaldē mēluoties. Tāc satraukums bijis, ka bail. Ta tuo suni izdzina un piesēja pie ķēdes. Ka labi pačduši, ta visi vienā balsā teikuši: «Pačdušas, padzērušas, eita pruojam, dvēselites!» Beigās ēsuot visus atlikušos ēdienus salikuši kuopā un turejuši. Tas bijis svēc. Citi tuo atlikumu aizņēsuši uz kapiem un aprakuši. Tā mirušuo piemiņas diena bijuse vēlu rudenī.

*Teicējas Linas Gruntes (dz.
1897. g.) stāstījumu pierakstījusi
Mirdza Birzniece 1984. g.*

MEŽOTNES IZLOKSNE

Nuo astuoņpacmitā augusta bij jāsāk lini plūkt. Kad linus plūca, bij tā saucamā barvede, kalpa sieva, kas laukus labi zināja, laba dziedātāja, strādīga un čarīga. Barvede nuomērija katram pa baram. Tas ir trīs līdz pieci suoļi. Bars ir līdz puzdienai jānuoplūc. Kas bij tāc dūšīgāks, mendžīgāks puisis, nuoplūca divi bari. Barvedei viss jāredz, kā katris strādā. Kas strādā švakāk, ir nimažīgāks, tas vakarā dabū abdziedāšanu. Meitām ir jāmeklē jumis. Ja vairāki lini saauguši kuopā kā bante, tuo sauc par jumi, un tam [atradējam] būs laime. Vakarā saimniecei liek juma kruoni galvā. Tas ir barvedei jānuopin. Vakarā visi nāk mājā un dzied: «Nāc ārā, saiminiece, / kuo es tevīm dāvināšu, / es teu duošu juma kruoni, / kuo es laukā salasiju.» Labi saimnieki talkas galdū klāja saimnieku istabā. Tuo sauca pa spicuo galu vai štācistabu. Talceniekus, kas ir čakli strādājuši, usslavē, nuospēlē maršu. Sliņķus barvede ar steberi baksta un abdzied: «Man nuodila steberīte, / slinkus ļaudis skubinuot.» Par steberi sauc burkānu ar visiem lakstiem. Steberei ir jāpiesien puķes, smuki jāappuškūo. Tur abdziedaja visus — gan puisus, gan meitas, gan saimnieci. Bij tādas dziesmas, ka vaigi svila [klausoties].

*Teicējas Lūcijas Arājas (dz.
1904. g.) stāstījumu pierakstījusi
Mirdza Birzniece 1988. g.*

VARDU SKAIDROJUMS

čarīgs 'čakls, darbīgs'
mendžīgs 'veikls, izdarīgs'
nemažīgs 'neveikls'

KURSIŠU IZLOKSNE

Jāņa vakars, jā, mājās tas i, dēdzina pūdeli. Jāņu vakaru dēdzināja jāņumucu, jāņupūdeli, tā visi sauca. Jāņu dienu bij zaļumi, tā sākās apmēram pēcpusdienā, pāveda meijas, sēkas pāveda guovim. Uzņēma svētkus. Ku bij Jānis, tur taisīja lielāku balli, dēdzināja pūdeli, ugunskurus. Sagā jāņubēni, Jāņumāte aisnesa sieru, alu, uskuošamuos pie ugunskura. Sanāca jāņubēni nuo malu malām dziedādami, apliguodami. Vienreiz Čekuluos Jāņuos taisīja tādu balli, ragu muziku salika, pūtējus. Bij seši muzikanti, bij daudz ar lūgti viesi. Man rādās, ka lauku šķūni dancuoja. Sariktēja beņķus, meijas. Lūgtajiem un kaimiņiem deva ar vakariņas. Medu isņēma, ar svaigu us Jāņiem cienāja jāņabēnus.

Senāk jau svinēja svētkus: trīs dienas bij Lieldiena, Vasarsvētkus, Ziemassvētkus, Jānus (trīs dienas). Ka Ulmanis sagrāba, ta jau tiem svētkiem a tuo trešo dienu atņēma, bet, kas jau bij labs saimnieks, jāva svinēt, un, kas bij vells, tas neļāva. Fabrikās pilsātas strādnieki, man rādās, visus laikus trešo dienu strādāja.

Pa Lieldienu tā i a tuo uoluošanu — pautuošanu. Sataisījās virišķu bars, gāja nuo mājas uz māju, cēla augšā. Kas jau bij laba seimniece, deva uolas, pirāgus, alu nuodzerties. Ka es tāda meitene biju, kādi 16 gadi, es atceruos — mēs bijām Čekuluos, sanāca pulku uoluotāji, muzika bij lidzi. Čekuls jau ik gadus šķūni taisīja šūpuoles, pārsveda ķedes pāri pa baukstim un ielika dēli. Sanāca tie uoluotāji nuo Slakteriem, nuo Plurām, jauni puiši. Un tā visu nakti šūpājās un dancuoja pa šķūni. Lidz gaismai nuodzivājām. Mēs jau tie sievišķi nebijām daudz, bet visas vecās sievas laida vajā.

Pie mūs mājas bij liela rēсна priede mežmalē a lieliem rēšniem zariem. Tur ustaisīja šūpuli a klūgām un vienā galā piestiprināja tādu šķerskuoku, ku usmauca tās klūgas. Uotru galu stutu ustaisīja, ku uotru galu stutu uslika. Ta visas trīs dienas nāca šūpātāji, dziedāja, reizēm ar dancuoja pa Lieldienām. Krustis kuokā iekala tuos galus klūga šūpuolēm.

Ziemassvētku nakti brauca us baznīcu. Es gāju tur tāpēc, ka man patika tās dziesmas. Sakuopa laikākus luopus, paēda vakariņas, sajūda zirāgus ragūs, kamanās. Iskurināja pirāti, nuomazgājās un brauca visi pruom uz baznīcu. Nuobrauc baznīcā, bij liela kupla, smuki uspučēta eglīte. Mācītājs runāja un tā sagaidīja Ziemssvētku nakti.

Es vienreiz pēc kara Saldus baznīcā aisbraucu. Man tur nepatika, tur tā visi tup us ceļiem, pie mums te, Kursišos, tā nebij.

Ka sāk tās ērģeles spēlēt, ta tā pāiet pa sirdi.

Jaungada naktī dabū tādu bleķi, dabū alvu, ieliek bleķa bundžā, us uguni izkausē un ta kluonā, ku i tādas bedreles, tur ielej ūdeni un ta šļāc a juoni iekšā. Ka i atdzisis, ta ņem ārā un spriež, kas ta tur islijis. Islej vienam, iszīlē, ta liek akal tuo pašu bundžā un lej nākuošajam. Saimes istabās jau bij kluons. Tur visi sagā un lēja laimes jaunā gadā, juo šerpāk var iešļākt ūdenī, juo čemuraināk isnāk.

* * *

Senāk, ka nuomira, ta nenesa tūlit ārā nuo istabas. Tūlit apģērba uz ātru ruoku, ta nuolika tāpat us kaut kuo. Vakarā sagāja visi tie mājas ļaudis nu un dziedāja. Nākuošā naktī jau neguleja vais. Vāķē-

šana jau nuotikuse, kamēr vien bēres bija. Uotrā dienā pāveda zārku, iezārkuoja. Nabagu jau neviens nevāķēja.

Salūdza bāreniekus un sāka riktēties us bērēm. Glabāja sestdienā seimnieci kādas trīs dienas iepriekš, brūvēja alu, nuokāva kādu luopu, kas nu katram bij, kuo nuokaut. Taisija visu kaut kuo. Bēru dienā tā smuki istaisija, us pal'giem aplāta galda nuolika, katrā pusē dedza svecēs. Bērenieki gāja, tur bij nuolikti beņķeli. Tur jau viesi pavadīja tuo laiku. Paēda pusdienas, ta brauca us kapiem ārā.

Ka isbrauc, ta tiem, kas palika mājās, tūlit vaidzēja visas eglītes israut, nuovākt, citādi drīz cits iet pakal, us kapiem ar visas eglītes tūlit isrāva un nuovāca. Ka piederīgajam kas iekrīt kapā, ta tam drīz jāiet pakal. Kas pirmais ieiet tai telpā, ku mirējs gulējis, tam pirmam jāiet pakal.

Tēva mātei, kad vīru febrārī raka, kapā iekrita kabatslakatiņš, viņa nuomira tā paša gada augustā, riktīgi jātic i.

*Lavīzes Krūmiņas (dz. 1902. g.)
stāstījumu pierakstījusi Alise Ronka
1968. gadā*

VĀRDU SKAIDROJUMS

*baukste 'sija'
stuta 'balsts'
ragus 'ragavas'
nuobraukt 'aizbraukt'*

GĀRSENES IZLOKSNE

Pats brūtgāns brauca precībās un precinieks. Vakaruos meitas jau apkuopās un gaidīja, kurai ta ķers. Ja meita ir ar mieru, meita preciniekam iedeva cimdu pāri, pašam šali un cimdus. Kāzas parasti bija pēc trīs nedēļām. Svāti bija tie paši vedējtēvi. Brūte ar saviem svātiem — krustmāti vai māsū, kas jau precējusies. Brūtgāns uz baznīcu brauca kuopā ar brāli savu jaunuo, atpakaļ brauca ar jaunuo sievu. Ja brūtes pusē bija kāzas, pirmie brauca brūtes svāti, ja gāja brūtgāns pie brūtes dzīvuot.

Vārtus taisija us ceļa un pie mājām, tur bija izpirkšanās.

Kruoni ņēma aiz galda. Brūte sēd starp savām māsām. Nāk tā svāča un vīra māte. Ka kruoni nuonēma, ta uzliek vīra brālim. Istajai māsai jāizpērk tas kruonis. Maksa bija pirkstaiņi cimdi.

Kas bija meitām pa pūru! Vīra brāļiem deva cimdus, svāčiem un muzikantiem. Citas nedeļuoja tuoreiz, tikai tā māsa, kam bija kruonis galvā. Vīra mātei deva tuo lieluo lakatu un krēklis bija, zeķes garas. Vīra tēvam bija krēklis, dubultcimdi un šalē.

Parasti trīs dienas dzēra. Ka atbrauca nuo baznīcas, kas izceļ brūti no rātiem vai ragavām, dabūja pirkstainus cimdus.

Vēlāk tā mičuošana bija citāda. Divi krēsli istabas vidū, apsēdza ar vienu sēgu, nuosēdināja jaunuos. Sanāca svāčas, nuonēma kruoni, bija aubēs cepurē līdzīgas.

Tad nāk tā sievas svāča ar dāvanām.

*Minnas Vucenas (1898. g.—1977. g.)
stāstījumu 1968. gadā
pierakstījusi I. Edelmane*

Precinieks atjājis jāšus un prasījis, vai iesi pie tāda un tāda, vai tēvi duošot. Tad ievēd māti pie brūtgāna. Pati brūtē nērādijās, kaulīga bijuse. Aizbrauca pie mācītāja, vajadzēja vienam tēvam braukt i uotram.

Mācītājs trīs reizes izsauca kancelē. Garas kleitas bi baltas, šlejšers garš. Dažām nēsa nuo pakaļas bērni. Šlejšers bi pilns mirtu. Kam jau bērns ir bijis, gāja bez kruoņa, šlejšeri lika.

Mājā ka brauca, aiztaisīja vārtus. Izgāja tēvs, māte priekšā. Mātei dāvanu iedeva, vedējam arī cimdu pāri. Kad mičuoja, arī deve. Daudz pūra vajaga vēdekļai. Kas rītā ūdeni ielēja, dvielitti padeve, vajaga krēklis ieduo.

Vīra svāts jau augstākā činā bija, nuo viņa pudēli kaulēja, turēja vārtus, iekšā nēlaida.

Panākšņi saukdava brūtes māsas un brāļus.

Senāk kruoni nēma vīra svāča, vēlāk brūtgāns pats. Kruoni nēma nuost aiz galda. Eš daudz ešu bijusi par svāču. Kad nēma kruoni, vajadzēja nuo brāļiem un māsām atsveicināties, būcot vajadzēja visus.

Vīra māte tuo mīcl liek. Uz krēšliem cēla tuos jaunos, mēta gaisā kruoni viņas māsai. Tā vīra brāļus izdancināja.

Vīra māte tuo mīci liek. Uz krēšliem cēla tuos jaunos, mēta gaisā pēc mičuošanas. Tad pudēle tuoreiz jāduod.

Kad svāti brauca mājā, zaga vēdekļu, nuoglabāja, atpakaļ gribēja dabūt.

*Teicējas Katrinas Kažokas
(1889. g. — 1977. g.) slāstījumu
pierakstījusi I. Edelmane 1968. g.*

ADULIENAS IZLOKSNE

Virāne pārņēme visu. I šituo mūsu go:lu. Tā Bučevskas tiexsa i:ra, kur aīs ceļiem jau nāx. Tur jau aīs ceļiem jau bij ruobež, tūlīn sākās Bu:čauska. Agrēk Bu:čeuska, taigt — Virāne. Un Odulienas šituo go:lu paņēme klāt. Nu i vyss sajoux. Nu ni:kā. Na:zy:n voirs ruobež. Bet tā jou, ka bij Odulienas pogosts, to zinājām skaidr sovu pogostu, kur tu dzīvu, kur tu e:si. Gulbe:nes rajuons. Jā, vi:sād i:r bixši laiki, pāri gājuši par mūsiem.

Svētījām diezgon daudzi. Pī:rmie Ziemassvētki. Muižē deve tijs diens. Uz Jaunugo:d — o:kol dyuvas dienas — Va:cugodu nuosvināt. Ar tijs dienas svinējam Lieldienas. Liel:diēnas. Kungs uz Lieldienām de:ve ol:u. Jāņudien līguot gājām uz muižu. A mes, bērni, ger mol:u jou okol nuoskrējām, ger dārzu voi uogu, voi kuo jou dobūt. Plāceņ bij, sieru sēje. Sien i ar uol:ām. raibuo. Ked usko:rst jou pienc, biežpienu bur:za iekšā un uolas ar. Sa:klapē un tik pylan iekšā. Te tūlit ar ko:rstu aproun, pie tā piena piekeras. marlā iexšā, sluogu virsuj, un siers got:uos.

Mārtiņeus jou nu tur, kam juv tie Mārtiņi bija, te tie svinēj lielškām. Adzīmēj, ka Mārtiņ i. Nu gāje gan. Tī jaunie jou gā čigānūs. Kā nēl Uz Mārtiņiem vairāk gāj. Uzvilc ko:žuokom uotr pu:s. Kuo te meitieš nu tur! Taid nu vairs navienc nagāj čigānuos, ko jo liela bi:j. Jā, pei Mārtiņiem pabeidzēm. Jā, gondriž tā — skalāki bija. Vei, uš Mārtiņiem vis dori padariti, cāļi piekout. Visāds jou dziedāj. Tās tautas dziesmas bij pulka. Ar zirgiem, ar va:zumiem pa mājām brou:kājām manguodami. Do:žā labi pacienāj, a do:žā i na:gribēj laist

iekšā. Ted suodidem aizgājām pruojām. Cigānūs — līdz pot jaunam go:dom.

Ted Me:teņi nāce. Te laidamēs ar ragaviņām un dziedājām: «Vizi, vizi, ragaviņas, nuo kallīņa le-iņāl Lai aug tēvam ge:ri lini, zalta puoga galiņā!» Kliezdēm visaj golvā. Uzvilkā rogovas kollō un te taijās sas:ēdemēs, lai iet te lejā. Vej, bija sova nuoduoma, nuostāsts, kad — lai būtu. Voidzē būt līdz Me:teņvo:krem nuosprādušei, ka lei nau us, uz ra:tiņa kodaļas. Jā būs kāde kuodeļ, te bus cūka pieplū-tijse. Viņ — tuo kuodaļ. Un tā ma:n ar iznāce. Zi:rga mēslil Bij ieviškuot, iebāst te kuodaļā. Sie sme:jas ci:t otkal.

Nu te tur adija, tur sprēde, kā lei dzijs var balenāt un sākt aust. Nu audu guon, ka bij jāouž. Vi:su, kas voidzē.

Līdz Mērtiņam jābūt se:šiem pāriem cimdu un ze:kēm jou. Un līdz Ziemassvētkiem sešām dzijiem. Cetras spuoles dzi:ja bija, us ta-dām titavām tyna, un tā viena dzijs skaitijās. Se:šu tādu voig. Jā, Ziemassvētki tuos prosuot, bet Mērtiņē okol cimdus un ze:ķes.

*Teicējas Emmas Dadzites (dz. 1904. g.)
stāstījumu no ieraksta magnetoфона lentē
atšifrējusi M. Poiša*

VARDU SKAIDROJUMS

sprēst 'vērpt'

: — apzinē pusgaru patskani vai līdzskani

MEIRĀNU IZLOKSNE

Tuo a:s nuo tāva iemācijies, jā. Tis bij liels dziedātājs. Jā mas: kuo da:rejem, šitā pat: rudenie, kad mo:lam li:nus, dziedājam. Un to mu:ms bija a:r mātajomā ma:šiņa. Toā lynus mātai. Un man vien-mēr tos sauļas jolaiš vi:nem iekšā. Viņē izmātoi tāxs okol, tod okol jaunās sauļas. Un, jā viņē atsēdēs pie maš:īnes, viņē tūlit soāka dziedāt. Ma:n o:ukol jāpa:līdz. Un to mas: abi div vienmēr dziedā-am, ka mo:lam linus. Nu kūl Divpocmyt pa:golom jou, cēļs aukšā, goāj, kā līdz rijta vari izmelt. A iz vo:kor iegōja o:kol nāburgu meitene, to mais dziedoājam u:n, ka dejes spēļē tēts, okol obas doncājam. Man: balss bij lops un as varēi labi dziedāt. Tuos meldiņ jav bij mu:ms daž:dažādu. Voj Dieviņ, kes man bij tautasdziesmul Kad jau as iz-augu, biju jau liela meit, jav iesvēlīt, jaunkundz, to tur vienc ra:d-niexs Vacainieks — slavenaixs lubāniec, to viņē vien:mēr uz dziesmu kara. Ka mas kuopā, ta dziesmu kars. Tam dziesmu natrūka paššam. Nu tod sastājās virieši un mas ok:ol sievietes. Nu tot cyts par cyt:u, cyts par cyt. Vej, daudzām dziesmām vienāda i viena pus:a, uotrā puse meitenēm ir sovōdāka, puikām — sovodāka. Sie dzied tuo pu:sī, me:s okol tuo pus. Pil:s golā parka bi:. Tur i guodus — kōzōs, krus:ta-bās, zoļumballēs. Ta tys slavanais luboāniets tā kā za:ķis, tā i nuo-lakstyja nu viena pi uotra.

*Teicējas Mariannas Rones (dz. 1893. g.)
stāstījumu no ieraksta magnetoфона lentē
atšifrējusi M. Poiša*

VARDU SKAIDROJUMS

lakstīt 'lēkāt', šeit: 'arī skaidrot'

NAUTRĀNU IZLOKSNE

Vaci ļauds stuostē, ka seņoik, ka vēl nabie Petrigradys—Varšavys dzeļžceļa, ni Moskovys—Reigys dzeļžceļa, zemņiki vedē lynus puordūt ar zyrgim iz Reigu. Braucē jī zimys laikā, ka pūri aizsoluši, ka varē braukt pa eisukū ceļu. Kotru godu braucē pa vīnu i tū pošu ceļu. Itū ceļu sauce par Reigys ceļu. Izbroukoit varē par diu nedeļam. Puordēvē lynus, pierka suoli, karasinu.

Nautranu (tūlaik skaitējēs Zalmuižys pogosts) Reigys ceļš guo pa lēys kairū krostu, Mežavydūs itys ceļš pīvēdē nu Mērdzinis pogosta a Mērdzinī — nu Krivejys. Nu Mērdzinis ceļš guo iz Mičuru dzerauni, tuoļoik par Pukstu pūru iz Gryudinīšu solom, iz Vylkadūbišim, Lyuzinīkim, Meikalim, tūlaik iz Cysouku. Pi Cysoukys Reigys ceļš guo puori par Rogoukys—Ruskulovys lyuceļu, tuoļoik pa lēys kairū krostu iz Ostrānu pusi, tuoļoik iz Jūzupim, Mikitānim, aiz Mikitānim atsaruovē nu lēys krosa i nūzagrižē iz Bilinsku teiruma golu iz Laigolys vapnīneicu, iz Koušys krūgu, tuoļoik iz Bykovu.

Zalmuižys Paulins, radzādams, ka nu braucieju var labi nūpeļnēt, souka ceļt krūgus Reigys ceļa molā.

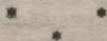
Krūgs seņoik izavērē tai — lela telpa sadaleita divejois daļās — vīns gols iz stali, šķiņņam leidzeiguo daļa, tei saucēs stoduls. Stodulā ībrauce ar vysu vazumu, nūjjudze zyrgu, pīsējē steliņdžē. Braucieji nūlyka zyrgim bareibu, poši guo krūgā. Krūgā daga voi nu svēcē voi gasinīks. Krūdzinīks puordēvē veinu, brandīnu, olu, ādamū. Ādamis gon jau kotram zemņikam beja leidza sovs. Krūgā sēdē iz beņču pi garim goldim, ēdē kotrys sovu maizi nu kulis, dzēre čaju, olu voi brandīnu. Nu krūga iz stodulu bie durovys, lai varātu izīt apsavārtu zyrgu i vazumu. Zemņiki snauduļuo pi golda voi keidā krūga koktā iz sovs ceļa kulis. Nu reita sabaruo zyrgus ar auzom. Auzu kuli izmauce zyrgam iz purā, ar aukleņom sasē.

Reigā zemņiki apsamēļē iz ryumis pi lynu piercieja (bruokera). Reigā bruokeri cīzi kruopuš zemņikus.

Reigys ceļa molā Nautranu pogostā beja četri krūgi — Mičuru krūgs, Ostrānu krūgs, Reklagola krūgs (Bilinsku teiruma Kausvys golā aiz Grīstis pļevu), Kaušys krūgs.

Zalmuižā beja spirta bryuzs, bryuža škūrstyns beja tuoli radzams kei pacalts ruodeituoja piersts. Pretim Ostrānu krūgam ar beis seņoik spirta bryuzs, tāt vēl tū vītu sauc par Bryuža kaļņepu.

Reigys ceļa pādi dzeivi vītom vēl tāt, Pukstu pūrā, nu Suņavīšu eimūt par pūru iz Mičurim, slāpnis pūrs ir aizaudzs ar mozim kryumeņim — skreipšjim. A Reigys ceļa vitā pat tī najaug. Vēl redzīs Ostrānu i Reklagola krūgu vīty.

Seņoik Nautranu pogostā beis lely meži. Pavasarūs dzyna plūstus pa lēu. Zimā mežu cierta i vedē iz ryumi Izaudu pļovuos pret Mikitānim. Bolkys sasēja mozūs plūstūs i dzyna pa lēu da Viškaustu tyļa (aiz Kupšanu). Viškaustūs jūs sasē leloikūs plūstūs i dzyna da Aivīkstis, tuoļoik pa Aivīksti iz Daugovu, pa Daugovu — da pošys Reigys.

Meža dorbūs struoduo ar ciervim. Pymī zuodži pazaruodē, ka taisē Petrigradys—Varšavys dzeļžceļu. Nu suokuma zuodžus atzynuš par nikam nadereigim. Iztačynoit gon iztačynuo, bet namuocē itaisēt ceļa — izlūcēt zuodža zūbu, lai naspryustu zuodžs kūkā.

Vaci ļauds stuosta par stipriniku Vincu. I tāt juo sātu tai viņ i sauc — Desetniku Stipriniks. Vinu reizi Izzaudois Vinca beis par nazkū aizasirdies i vins pats leluos bolkys saslies, ar golym iz augšu sastaties tai, ka plūstu siejiejim beis kū pazamūcēt, cikam juos nūguozuž zēmi.

Par meža dorbim i plūstu dzeišonu Paulim moksuo moz. Ka cylvākim pacīteibys mārs beis pylins, jī, suocūtis pavasara polym, plūstus sagrizuš škārsum, aizdambies upi. Polu iudiņs plūstus salauzē. Lēys upē rēzi izruovē lobejā pusī jaunu guļtni, salauztūs plūstu bolkys pavasara poly rozņešē pa lzaudys i Gristis pļovom. Jaunū guļtni vēl tagad sauc par Jaunupi, vacū — par Vacupi.

*Jāņa Cibuļska (dz. 1911. g.)
stāstījumu 1984. gadā
pierakstījusi A. Stafecka*

VĀRDU SKAIDROJUMS

*karasins 'petroleja'
kairais 'kreisais'
pivest šeit: 'nākt no'
tūlaik 'tad, pēc tam'
lyuceļš 'lielceļš'
izavērt 'izskatīties'
gasiniks 'maza lampiņa'
brandīns 'degvīns'
beņčs 'sols'
čajs 'tēja'
apsavērt 'apskatīties'
keids 'kāds'
sabaruoť 'labi pabarot'
ryume 'brīva vieta, apmešanās vieta'
da 'līdz'
iztacynoīt 'uzasināt'
aizasirdēt 'sādušmoties'
vapnīneica 'kalķu ceplis'*

ASŅES IZLOKSNE

Leņdīnis gaida, kuo gaida? Leņdīnis atīs, ite ūlys byus. Olys virs, siššonuos byus. A bārnim kas bie — nu ustobys da ustobai pec ūlys. A itī, kai vacī, vot, pīmāram, pi mani piskritu bārnu cik. Da dzeda, da dzeda vāg it pec ūlys. Nu vot ite bārnu bie prīca taida.

Olys kruosova seipūlu myzuos, bārza slūtu myzuos. Slūtu myzuos taidys kai zaļinkys, a seipūlu myzuos sorkonys ūlys izīt. Ka nūkruosoj, tod itē ža tei siššonuos i byušona. Leluoci tak sytās i byun. Vecīni vēl seņuokan sytuos ūlom.

Myusu solā nabie šypēļu. Bie vītom šypēlis ītaisietys šypuotīs.

A iz Juoņa dīnys saīt šaku iz kolna, saīt trupku dadzynuot, kai sauce Trupka is skrituļu. Skrituļu trupku aizdadzyno, kūorti lelā augš kur pakar. Nu i dadzyno. Tī saīt, padzīd, paleigoj. Buobys sasalosa, it pa teirumim, zuolis pīplīeš i leigoj, atīt. Pa ustobys stāigova. Atīt pi mani, pīmāram, dzīduodamys, leiguodamys, šakū zuolis pīsviž dzīduodamys. Nu vot, kū jom jau īdevē. Sīru īdevē. I it iz ūtru ustobu. Tai i stāigova leiguodamys nu sātys is sātu. Nabie taidys

dzeršonys, ka kotrys pa butelcepai, apsāst rinkī (ap ugunsкуру) izdzer, vot i Juona dīnys leiguošona.

Zimysvātkūs nūbraucē iz bazneicu. Taipat svietie. Kaimiņs da kaimiņa atīt, izdzer. Kai vēl seņuokan olu darie soldonu. Nabieš taidys voddks kai nyuļa. Atīt i Jaunsgods. I Jaunagoda taipat gaida, taipat svietej i ūļoj Jaunugodu. Nu svātku ols palik, tū izdzer.

A iz Zimysvatkim agleitē. Vot tai pi kuo agleiti sataisa. Dadzyņoj kaidu ti svečēiti. Skoluos vairuokan agleitis taisie. Skolā Zimysvātku agleitē, a ti, pi myusu, solā, ratai pi kuo bie. A vāluokan pi myusu bie agleitis. Saīt i vecipi ti, i jaunī, agleiti nūdadzynoj. Pi myusu vāluokan jou.

*Modesta Bareļkas stāstijumu
no magnetofona lentes atšifrējusi
Inese Vanaga*

VARDU SKAIDROJUMS

Leņdinis 'Lieldienas'
dzeds 'vectēvs'
prica 'prieks'
zaļinks 'iezaļš'
veciņs 'vecāks cilvēks'
sola 'sādža, ciems'
šaku 'šekur'
trupka 'ratu rumba'
buoba 'precēta sieva'
butelka 'pudele'
ūļuot 'priecāties'

OGOTĀJU STĀSTI ZIEMERU IZLOKSNE

Satrāpu okul draugu Mišku (lāci) eku pat pī Grundu azara. Guoju pa makšķerniku stigu da grāvs koktam — tur vītvtuom ir broukleņu puolumi. Redzu — pa līlu gobalu pretī man nuok tuoc kuo cilvēks — mozs, rasnis vacs iksuom kuojuom nuok šaupuođamīs. Panuok tivuok, redzu — luocs. Paguoju molā kroumos. Luocs lienītiem paguoja garām, tod daguoja pī prīdes un suoka tacit nogus, mizas vīn škeida un palika lilas, boltas tuoss. Kuomeņu laikā beju Silgundas pūrā šaipus Līpnas. Viņā golā viel ir kuomenes, viducs gon jou saorts. Es guoju īškā pūrā, kod Miška jou kumurajās pa līlu grāvī uorā nuokdams...

Vīna sprauņa sīvīte teica: Nū luoča navāg biekt. Vāg stāviet uz vītas vai ar lienītiem skuoptīs atsprieklīņ. Izgaišvosar lasiju auškenes tajpus Līpnas līlā ciertumā. Ugas bei milzum glaunas. Vusliluokajā briksnī maniju, ko ūtrpus kroumam ir viel kuoc lasītajs. Luocs braucija ar sauju nū galutniem ūgas un toucija mutie. Pavierās mani un tik brauka ūgas. Nalikās tuoc sirdīgs. Nau kū sirdītīs, ciertums lils u ūgu lārumst! Pītīks obīm. Pavierūs es ar vielraiz puori kroumam — luoča naul! Pagaisa tuo, kuo nei kroumi nanūšveiksteja...

Guoju pa līniju Dingu silā. Stipris viejs šalca kūkūs. Puori stigai bei guozusēs egle, calma bedre pašā stigas molā. Da'itu pī bedres un ředzu — bedrie guļ divas mallas coukas. Abas toulit troukās kuojuos un līlā ātrumā prūm pa stigu. Paguoju es ar pa stigu leidz alkšņu čušļam. Alkšņūs kas nabeis suoka šņuokt: šššš.. tik stipri, kuo varēja dzierdēt cauri meža šalkšanai..

Citā raizie reitā agri braucu uz Bajas silu. Ciersmas molā bei viel timss. Nūsiedūs uz calma brūkasts iest. Priškā bei eglīšu rinda. Iedu lienītiem, gaidīdama, lai pagaist migla un krāsla. Piec laiciņa dzierdu: taipus eglītiem nūtušņajās gūs auškā caldamies. Paruodās ar pate gūs, lila, augsta gūs, un lienītiem it man garam. Iznuok nu miglas, nu es redzu, ka gūvij ir lili, ploti rogi — alnisl! Noule viņš mani ar īrauga, paskotās puori placam ar tuodu augstprātīgu skotu un oizīt pa ciertumu, pazuzdams miglā.

Raiz Siliniku mežūs oiz Gulbenes lasiju brouklenes. Bej milzu ūgas. Izkuopu uz vieja laustas egles sakniem, apaugušuom ar sounuom un brouklenajīm. Calma bedre oizauguse ar auškenajīm. Kas par milzu krenceliem broukleņul! Sauja pilla nū vinas krenceles! Nazīnu, kuo beja, kuo nabēja, pašluka kuoja un es guozūs calma bedrie. Kas nabeis mani pasvida uz aušku un atkal nūsvida zemie, pīcielūs, paskatījūs vusapkuor — ciersmas viņā golā aulagīm druozās alnis uz meža pusi...

Dažraiz vusbailīguoki kustaiņi nabāg nū cilvēka, ja viņīm ir kuodas savas darišanas. Nuocu pa stidziņu caur kroumīm. Te uzraiz redzu: priškā tup zaķis un mazgai muti, laiž ar ķapu aiz ausīm, ap koklu, ap vaigīm, nūmozgajās ļabi, tod oizlipoja tuoluok. Tod pretī nuoca ūtris zaķis un obi pazuda. Laikam bei nūrunaišs tai vitā satiktis.

*Elzas Plukšas (dz. 1907. g.)
stāstījumu no ieraksta magnetofona lentē
(1989. g.) atšifrējusi Ilga Jansone*

VĀRDU SKAIDROJUMS

puolums 'laukums'
tacīt 'asināt'
kuomenes 'lācenes'
skuoptis 'kāpties'
auškenes 'avenes'
toucīt 'bāzt'
ēušlis 'purvaina vieta'
noule 'tikko'
krencels 'ķekars'
aulagīm 'ātri, rikšiem'

Ruta Avotiņa

LATVIETIS VIETAJ VĀRDU DOD

Latvija ir ļoti bagāta ar vietu nosaukumiem jeb toponīmiem. Katram strautam, avotam, katrai plāvai, birzij, tirumam, katrai lauku sētai, bet reizēm arī pelēkajam siena šķūnītim tālajās plāvās vai laukakmenim tīruma malā bija tautas dots nosaukums. Lielākā daļa mikrotoponīmu saglabājusies tautas atmiņā no paaudzes uz paaudzi. Mūsdienās pārtrūcis vietvārdu pārmantojamības dzīpars un daļēji zudusi saikne starp vietvārdu un ģeogrāfisko reā-

liju. Akadēmiķis Jānis Stradiņš Latvijas Kultūras fonda 1. kongresā teica šādus vārdus: «Zūdot vietvārdam, zūd vietas dvēsele.»

Lai šo dvēseli saglabātu, jau daudzus gadus čakli strādā mūsu novadpētnieki. Katrā republikas rajonā atradisim kādu entuziastu. Viens no šādiem entuziastiem bija Gaiziņkalna un Viešūru ezera apkārtnes pētnieks un tautas garamantu pierakstītājs Jānis Krūmiņš (1900. g. 22. jūn.—1984. g. 16. jūn.), kurš mūža lielāko daļu nodzīvoja Viešienas Duriņos un strādāja par bitenieku kopsaimniecībā «Bērzaine». Krūmiņtēvs savu vākumu apkopojis manuskriptā «Vidzemes augstienes ezers Višūrs» (publ. 1992). Tajā uzziņām par ezera nosaukuma veidošanos, cik šim ezeram pavisam ir vārdu, atrodam ezera bezgaldaudzo līču, pussalu, sīko upīšu vietvārdu sarakstu kopā ar ezera un tā apkārtnes karti. Izrādās, ezeram ir 13 līču: Dzīšļu, Devēnas, Grāveru, Baltužēnu, Sesku, Puļpu, Slūžu, Dietlāvu, Mazais Zāļu, Dūņu, Zāļu, Koku un teiksmainais Kalnamūžu līcis. Šad tad dzird, ka Kalnamūži tiek saukti par Kalnamuižu. Muižas tur nekad nav bijis, bet ir trīs lieli kalni — Ķelēns, Bākūzis un Gaiziņš. Krūmiņtēvs saskaitījis astoņas ezerā ietekošas upītes. Tās ir: Kuršupīte, Riekstupīte, Jaunupīte, Grāveru upīte, Sūcīte, Dietlāviņa, Velnu upīte un Dzērvupīte. Kopš seniem laikiem māju iedzīvotāji devuši vārdus visiem apkārtnes objektiem. So nosaukumu izcelsme parasti ir bijusi saistīta ar vērojumiem dabā, arī ar dažādiem notikumiem, cilvēku un dzīvnieku rīcību attiecīgajā vietā. Tā, piemēram, Akmeņvilcis ir avots, kurā izgulsnējas un veidojas kaļķakmens, Sēņaudzis, Sēņava — mežs, kurā daudz sēņu, Raganīte — upīte, kas savu negaro tecējumu sāk Ošu gravā no Bolēnu jeb Veselības avota un aiztek pretī saulei līdz Aroņnas upei, ceļā mezdama astoņus Likteņa lokus. Ir atzīts, ka Raganītes Likteņa lokos ir pats veselīgākais ūdens.

Iepriecina, ka Krūmiņtēva darbībai vietvārdu vākšanas jomā radies turpinātājs. Tas ir rajona pieminekļu aizsardzības inspektors Bruno Podiņš, kurš izstaigājis un parādījis arī citiem Krūmiņtēva iemītās takas Viešūra un Raganītes krastos. Bruno Podiņš precizējis un pierakstījis Madonas pilsētā un tās apkārtņē tekošo mazo upīšu nosaukumus. Līdz šim Madonas pilsētā zinājām divas upītes: Lisu un Riebu; turklāt Līsas vārds ticis lietots nepareizi — apzīmējot citu upi, kura patiesībā ir Madonas upīte jeb Biržupīte. Līsa rodas pie dzelzceļa uzbēruma,

satekot kopā Madonas upītei un Ridzītei. Aiz pilsētas robežām, aiz Jukāniem, Lisa kļūst par Riebas labā krasta pieteku. Rieba jeb Sprizdānu upīte ar pieteku Mucenieku upīti skar pilsētas malu un tek pie Breseskalna. Vēl Madonas vaibstos var saziņēt Sakumu upīti un Leivērīti. Ergļu pagastā Bruno Podiņš pierakstījis un atzīmējis kartoshēmās Gruņģu kalnu, Skursteņkalnu, Brāžu kalnu, Raganu kalnu, Ošu gravu, Kaķa (Balles, Slēpotāju, Dzenola) kalnu, Jāņkalniņu u. c. vietvārdus.

Ar Madonas pusi bērņības gadi saistīti lielajam dabas draugam, publicistam, daudzu Latvijas dižkoku un alu pirmatklājējam Guntim Eniņam. Savās novadpētnieka gaitās Guntis nekad neaizmirst apjautāties un pierakstīt arī vietvārdus. Piemēram, apsekojot Braslas upes krastus no tās ietekas līdz Braslas ūdenskrātuvei, pierakstīti jauni hidronīmi: Darvjkalnu upīte, Silēnu upīte, Buļupīte, Virtakas upīte, Slaktūžu upīte, Aņītes upīte, Naidalu strauts, Krauju grāvis; oronīmi: Raganas kalns, Lāču kalns, Aņītes iezis, Jāņavārti, Melnais iezis, Slūnu iezis, Buļu iezis un citi vietvārdi. Var droši teikt, ka tie mūsu mazās zemes stūriši, kuriem pāri gājušas G. Eniņa pēdas, it kā atdzīvojas, kļūst interesantāki, saprotamāki un mīlāki, jo alai, akmenim, avotam ar vislielāko rūpību tiek sameklēts un atdots senais vārds. Tā, Raunas lejtece pēc publikācijas «Lauku Avīzē» jaunu dzīvi sācis Vanderiezis, Vanderāla (šai alai vārdu nav zinājis arī I. Zirņītis — tās pirmais aprakstītājs 1935. gadā) un Robežiezis jeb Plūču iezis. Līdz šim Latvijā zinājām svētozolos, upurozolos, dievozolos, bet G. Eniņš Sēļu pagastā uz ziemeļiem no Būrtnieku ezera ir atradis arī Vella ozolu, tā tuvumā, Aņģišu purviņa malā, guļ pēdakmens — Vella jeb Vella-pēdu akmens. Kurzemes pusē Guntis Eniņš ļaudis iznesa mežonīgas Skēdes upes sāngravas — Polišu gravas un Polišu klinšu vārdu, Kurzemes lielākajam laukakmenim, ko pazīstam kā Vandzenes milzu laukakmeni (literatūrā arī kā Krauju akmeni), novadpētnieks «izrācis» vēl vienu, senāku nosaukumu — Tilgaļu upurakmens.

«Ir jāvāc vietvārdi, kas vēl ir palikuši. Tie ir mūsu zemes, māju un dzimtu vēsture» — šos vārdus teicis Gulbenes rajona novadpētnieks lejasciemiētis, nu jau aizsaulē aizgājušais Jānis Kūčers. Kučertēvs pētījis mājvārdus, kalnu, upīšu u. c. nosaukumus. Labi izzināta un aprakstīta sīkā Gaujas labā krasta pieteka Iežupe. Iežupe (vietējā izloksnē Īža) tek gar Nūtes kalnu (nosaukums no Nūtes

mājām, kas atradās šā kalna galā), kuru agrāk sauca par Bairu kalnu (izloksnes forma no uzvārda Beijers; cilvēks ar šādu uzvārdu dzīvojis Nūtē). Vēl senāk kalns saukts par Emākalnu (no igauņu val. — Mātes kalns). Ieža iztek no Rīgas pļavām, tāpēc to augštecē sauc par Rīgupi (Reigupe). Turpat no Targupes pļavām Rīgupē ietek Targupe. Nākošā pieteka ir Kūrupe, un leļpus tās ietekas upītes nosaukums ir Ieža. Leļpus Lielavotu mājām Iežā ietek Kārklupe jeb Urgale, bet no Ledupes mājām — Ledupe (Ladupe). Ceļā uz Gauju Ieža uzņem Mērupi, Ķiurgu (augšgalā to sauc par Arupi), Lēnupīti, Musturgu. Pēc iepazīšanās ar šo Kučertēva aprakstu tā vien gribas braukt uz Leļasciemu un uz vietas visu apskatīt — Lēnupīti un Robežupīti, Tallupīti un Cepurkalnu, un vēl citu brīnumjauku nosaukumu nesējus.

Jaunpiebalgā dzīvojošā pensionāre, Jāņa Endzelīna skolniece, Lūcija Doniņa uzrakstījusi apcerējumu «Ziņas un pārdomas par Jaunpiebalgas un Zosēnu mājvārdiem», kuru viņa nodevusi Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas nodaļas un Latvijas Kultūras fonda rīcībā. Darba ievadā autore atsaucas uz rakstnieka Miervalda Birzes vārdiem, ka katrs latviešu valodas vārds ir maza latviešu tautas un Latvijas vēsture. Par sevi un savu darbu vietvārdu apzināšanā Lūcija Doniņa raksta: «Pati esmu tīra jaunpiebaldzēniete, un manas tēvutēvu mājas Lielkrūzes un dzimtas uzvārds Dolmanis figurē vecajos dokumentos (cik man tas izdevies tajos ieskatīties) ar 19. gs. sākumu. Pirms domāt par aiziešanu uz Pūķu silu (tā tautā sauc kapsētu, jo tuvumā ir Pūķu sils) un atrast mieru mūžamājā, gribas atstāt kaut ko no sevis, un tā sākās šī mājvārdu krāšana.» Divdesmit sešas mašīnraksta lappuses garajā darbā autore mēģina noskaidrot, kas ir Piebalga, kā tā veidojusies un mainījusies vēstures ritumā, raksturo tās apdzīvotības formas (mājas un māju grupas, kurās 3—5—10 lauku sētas apvieno viens kopīgs nosaukums. Vietējo iedzīvotāju leksikā tie bija ciemi, kurmi, puduri). Tālāk seko Jaunpiebalgas mājvārdu izraksti no Jaunpiebalgas draudzes metriku grāmatām, kas datētas ar 19. gs. vidu. Par mājvārdu likteni autore raksta: «Mājvārdu liktenis cieši saistās ar pašu māju likteni, tie rodas no jauna vai pagāist. Atsevišķas mājas varēja rasties streijgabalos. Piemēram, Mazkrūžu saimniekam diezgan tālu no mājas bija ierādīts zemes gabals, kur vakaros jāja zirgus pieguļā, un šo vietu sauca poētiskā vārdā par «zirgu dārzu». Šos

streijgabalus varēja mantojumā dot bērniem vai brāļiem un māsām. Lejaskrūžu saimnieks piešķīra no savas zemes gabalu brālim, un radās Jaunkrūzes. Kalnapauļu saimnieks savu streijgabalu pārdeva, un radās Upespaupi. Jaunās mājas tad dabūja nosaukumu no ciemata, papildinot ar «jaunu» vai arī ar tādu vārdu, kāda ciematā nebija: Skrāgi — Jaunskrāgi, Ķeiki — Meža Ķeiki, Kūgi — Mazkūgi... mājvārdi var rasties no jauna, bet tikpat labi tie var arī zust. Ja turīgs mājas īpašnieks nopirka trūcīga kaimiņa māju, tad pirkta māja zaudēja savu vārdu. Lejaszīdeņu saimnieks nopirka Veczīdeņus, un palika vairs tikai Lejaszīdeņi.» Lūcija Doniņa min daudzas pirmspadomju laikā celtās sētas un stāsta par to likteni mūsdienās. Uzzinām, kādi Jaunpiebalgas sabiedriskās dzīves vadītāji dzīvojuši šai pusē. Atsevišķi iztīrāta skolu vēsture un to nosaukumi, kultūras iestādes, dzirnavas, audēju mājas, kultūras darbinieku dzimšanas, dzīves, darba un miršanas vietas. Autore pastāsta arī par valodas īpatnībām Jaunpiebalgā un nobeigumā pievieno alfabēta kārtībā sakārtotu mājvārdu sarakstu, kurā atrodam gan ciemu, gan atsevišķo sētu nosaukumus.

Līdzīgu darbu, tikai apjoma ziņā daudz plašāku, ir veikusi tagad Rīgā dzīvojošā pensionāre Melānija Vanaga. Latvijas Valsts bibliotēkas Letonikas nodaļā lietas A.295 35.—53. sējums ir veltīts Vidzemes centrālās augstienes upei Amatai. Ievadā par savu darbu autore raksta: «Visi šeit bagāti izlietie ūdeņi ir izbristi, izpēdoti, savulaik apjūsmoti, tikai vairāki maniņ pašas kartē piezīmēti strauti ir bez mēroga.» Un cituviet: «Amata ir mans prieks, mans draugs, manas atmiņas.» Šajos daudzajos un biežajos sējumos atrodams viss — Amatas un tās vissīkāko pieteku raksturojums, tās baseinā esošo lauku sētu un lielāko apdzīvoto centru apraksts, Amatas krastos uzcelto māju apraksts un tās baseinā dzīvojošo ļaužu likteņi. Šeit vienuviet sakopota Amatas baseina ģeogrāfija, ģeoloģija, hidroloģija, vēsture, ekonomika, etnogrāfija un toponīmija.

Materiāls bagātīgi ilustrēts ar pašas autore un citu autoru fotouzņēmumiem, brīvu roku pārzīmētām un papildinātām kartoshēmām, kurās daudzie hidronīmi (ūdeņu nosaukumi) un oronīmi (dažādu reljefa formu nosaukumi) ar kartogrāfisko piešaisti fiksēti pirmo reizi. Tā, 10 km garajai Amatas kreisā krasta pietekai Nedienei Vanagas kundze zina šādas pietekas: Kaķenīte (iztek no avotiem Priekulu lejā), Jāņupīte (no Paežas ezera), Maiļupīte (no

Varžezera), Sermuļupe jeb Mazā Nediena (no Rēveļu ezera), Odiņgrāvis (no Alaiņu ezera), Akmeņstrauts (no Jaudzumu Vasas kalna avotiem) un Aļņu strauts (arī no Jaudzumu Vasas kalna avotiem).

Gribu iepazīstināt tuvāk ar diviem Liepājas puses novadpētniekiem — Zani Fersteru no Kalvenes ciema Kalvēniem un Alfrēdu Snipki no Vērgales.

Kalvenē tā ir pieņemts: ja iebrauc kādi svešinieki un vēlas kaut ko uzzināt par Kalvenes puses dabu, vēsturi, folkloru vai ievērojamiem ļaudīm, sūta pie pensionāra Zaņa Ferstera. Līdzīgi bija arī ar mums, ģeogrāfiem, vietvārdu meklētājiem. Atsaucoties uz mūsu aicinājumu, Ferstera kungs ir apkopojis ziņas par 150 Kalvenes ciema objektu nosaukumiem, atzīmējis tos visus kartoshēmā, devis arī pašu objektu īsu raksturojumu. Šo darbu varētu nosaukt par Kalvenes ciema mazo toponīmiski ģeogrāfisko vārdnīcu. Ieskatam daži piemēri. Vietvārds *Eriņģu kalns* (Jelgavas—Liepājas ceļa labajā pusē starp Vītolu diķi un Celmu purvu) radies 19. gs. sākumā pēc senas lauku mājas nosaukuma, kura savukārt saukta pēc tās saimnieka uzvārda. Mainoties īpašniekiem, 1930. gadā mājas vārds latviskots — Brīvkalni. Sarunu valodā kalnu vēl sauc par Eriņģu kalnu. Vietvārds *Stulbes purvs* (ciema dienviddaļā, Jelgavas—Liepājas šosejas kreisajā pusē) — liels purvs ar daudziem ličloču atzarojumiem. Cilvēks tajā jūtas kā akls un var viegli apmaldīties. Vietvārds zināms no 18. gadsimta.

Vērgalē vietvārdus vāc Alfrēds Snipke. Sākamam viņš izvēlēties mazliet savādāku ceļu. 1936.—1937. gadā tika publicēts Latvijas Universitātes profesora J. Plāķa darbs «Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi (Kurzemes vārdi)», kurā vietvārdi sakopoti pa pagastiem, atsevišķi uzskaitot māju vārdus, upju, ezeru, purvu, strautu u. c. nosaukumus. Alfrēds Snipke savā ciemā centās sameklēt profesora Plāķa minēto vietu vārdu «saimniekus», konkrētas ģeogrāfiskas reālijas. Viņam tas lielā mērā arī izdevās, turklāt seno vārdu saraksts krietni tika papildināts.

Toponīmu vākšanā iekļāvušies arī skolu novadpētnieki. Zvejniekciema vidusskolēnus pierakstīt senos, no saviem vecākiem un vecvecākiem dzirdētos vietvārdus mudināja skolotāja Velta Grimma. Savāktas ziņas par Limbažu un Rīgas rajona dažādām vietām, Zvejniekciemu, Saulkrastiem. Interesanti ir apraksti un teikas par atsevišķiem objektiem. Piemēram, par Bezdibeņa ezeriņu un Menkuļu

mūriem: senos laikos cēluši pili, bet darbi nav veikušies, cik pa dienu uzcelts, tik pa nakti noārdīts. Kādu reizi vēlā vakarā šai vietai garām gājis zemnieks un redzējis, ka uz mūriem kāds sēd un plēš pa akmenim nost. Zemnieks uzsaucis: «Ei Ko tu tur dari?» Plēsējs izrādījies pats nelabais, tas nospļāvies: «Tpu, kā nobijosi!» — un metis savu pīpi uz saucēja pusi. Kur pīpe nokritusi, tur radies dziļš ezers, ko vēlāk nosaukuši par Bezdibeņezeru. No Bezdibeņezera iztek Mazupīte. Šo teiku, noskaidrojot arī vietvārdus, pierakstījusi Laura Bērziņa. Ļoti nozīmīgs darbs ir pašu zīmētais Zvejniekciema plāns ar visiem mājvārdiem. Apzināti Zvejniekciema un Skultes jūrmalas lielo akmeņu un kāpu vietvārdi (Evita Pečaka), arī sagruvušo un nojaukto māju vārdi Skultē (Guna Āboliņa), izveidots apraksts par Jaunavas kapliču un Pulksteņdiķi (Dace Krauja) un citiem objektiem — visus nemaz nevar uzskaitīt.

Aizputes vidusskolā nopietni pētījumi toponīmikā veikti 1987. gadā. Skolēnu darbs «Aizputes pilsētas vietvārdi» 16. latviešu valodas un literatūras olimpiādē ieguva pirmo vietu, bet skolotāja Mirdza Birzniece tika apbalvota ar Ģeogrāfijas biedrības Atzinības rakstu. Tekstu, kurā iztirzāta Aizputes katras ielas, katra ģeogrāfiskā objekta rašanās vēsture un nosaukums, bagātina 66 fotoattēli, 3 kartoshēmas.

1989. gadā vietvārdu apzināšana uzsākta Liepājas rajonā. Šajā darbā iesaistījušās visas skolas, ciema padomes, saimniecības.

Teiksim lielu paldies visiem tiem cilvēkiem, kuri nes rūpi par mūsu vietvārdiem! Ir tiešām pienācis pēdējais laiks apzināt, apkopot, atgriezt dzīvē tās bagātības, ko gadu simteņiem krājusi tauta. Pēc gada, desmit vai divdesmit gadiem daudz ko būsīm nokavējuši, jo daudzi seno vietvārdu zinātāji būs aizgājuši uz mūžamajām.

Aigars Liepiņš

KĀDS VARĒTU BŪT TĒVZEMES VIETVĀRDU ATLANTS?

Šķiet, šī Latvijas Kultūras fonda programma diezgan ilgi aprakstīta populārā līmenī, pienācis laiks ieskatīties dziļāk. Jau pašā Tēvzemes vietvārdu atlanta (TVA) nosaukums vedina domāt par karti, topogrāfisko materiālu,

Un šī pietiekoši sīkā karte būtu piebārstīta ar vietu nosaukumiem. Jo pats galvenais mērķis ir atzīmēt vissīkākos mikrotoponīmus un kopā ar citiem piesaistīt precīzi ģeogrāfiskai vietai. Šāds ir radies iespaids, un daudzi ļaudis, ne tikai morāli un materiāli atbalstījušie vaicā — kad tad mēs redzēsīm šo brīnumaino karti. Solīts taču, ka TVA kā caurspīdīgā grāmatā atainosies visa zināmā vēsture, objektu lietojuma un to nosaukumu izmaiņas. Taču nepieciešams paskaidrot, ka tehniski nav vienkārši šo, faktiski telpisko vairākdimensiju informāciju uzzīmēt uz plakanas papīra lapas. Un ļoti šaubos vai jebkad būs iespējams izdot visas Latvijas TVA mērogā 1:10 000. Galvenajam TVA programmas rezultātam jābūt kompjuārizētai datu bāzei, no kuras varēs ņemt informāciju dažādā kārtojumā un attiecībās. Esmu pārliecināts, ka no zinātnieciskā, valodnieciskā viedokļa vēl nav apjaustas šādas apstrādes iespējas nākotnē. Piemēram, salīdzinot kādu vietvārdu izplatību senieleju nogāžu avotainās gravās pilskalnu tuvumā, var atklāties negaidītas sakarības. Līdz šim šādos darbos valodas pētnieki izmantoja kartotēkas, savos labākajos dzīves gados pārcilājot kartotēkas kartiņas un ar roku zīmējot shematiskus grafikus. Datoram tas būs nieks, un vēl neticamas lietas atklās senie un vēsturiskie Tēvzemes vārdi! Tai pašā laikā ir jābūt un būs populāri TVA izdevumi plašam ļaužu lokam. Jau labu laiku sagatavota izdošanai Ivara Abaja izpētītā Dundagas pagasta daļa un Rutas Avotiņas sagatavotā. Vecpiebalgas ciema karte. Negaidot labākus laikus un jaunas papīrfabrikas, ceru jūs ieinteresēt ar nelielu «fragmentu» no Tukuma rajona Remtes ciema nomales, pie Gaiķu robežām. Muižu laikos šī robeža bija vairāk formāla, jo gan Remte, gan Gaiķi piederēja vienam kungam. Sis stūris bija Kapelu pusmuižas teritorija jeb pagasta gals Kapelnieki. Pats apvidus jau topogrāfiskajā kartē piesaista uzmanību kāda iemesla dēļ. Pilnīgi līdzienās vietās, laukos un mežos atzīmēti nelieli, 0,1—0,5 km gari dambji. Minētais fakts varētu interesēt lauksaimniecības un ekoloģijas speciālistus, kā lietderīgi un ilgstoši izmantojama zeme. Arī šeit sniegtajā pētījumā vairums vietvārdu saistīti ar šiem bijušajiem un esošajiem dambjiem un diķiem. Kartē atzīmēti arī izzudušie objekti (ar pārtrauktu līniju) un paralēlie nosaukumi. Ar tumšāku šriftu rakstīti apdzīvoto māju nosaukumi, ar gaišāku — pamesto, zudušo un paralēlie nosaukumi. Dabas objektu vārdi drukāti kursīvā, ar lielākiem

burtiem izceļot starp paralēlformām biežāk lietojamās nosaukumus. Apskatītā vieta aptver 5 km² jeb trīspadsmit tūkstošo Latvijas teritorijas daļu. Sniegtie dati atbilst TVA darba metodikai un līdz šim izpētitajam apjomam. Komentāri sakārtoti atbilstoši kartei no augšmalas uz leju.

Amulas upes augšgals 18.—19. gs. kartēs dēvēts par *Amellit (Bah)* strautu, tai pašā laikā lejtecei piešķirot *Amul (Flus)* upeš nosaukumu. Tautā lietots arī kursiskais *Amule*.

Par Dzegužu vecsaimniecību pastāv interesanta hipotēze. Seit, 30 km dienvidos no Abavas, varēja būt Matkules—Buses pilskalna sargpostenis. Kad no leišu un prūšu zemēm tuvojās naidnieks, sargi signalizēja, kūkoja trauksmi.

Bricēni līdz 1935. g. saucās Leiši. Vecsaimniecību pārdēvēja, jo pagasta Viesātu galā arī bija Leiši. Tādējādi pazuda piesaiste Leišu dīķim, kuru savā darbā par Kurzemes vietvārdiem minējis valodnieks Juris Plāķis. Pali dzēja gadījums, kad mitrā un aizlaistā mežā uzgājām vienu un pēc gada — otru dambīti. Arī vecajā Latvijas ceļu kartē (1 : 200 000) zīmēts prāvs dīķis, kurš it kā daļēji sakrīt ar esošā Lanceņu dīķa ziemeļu galu.

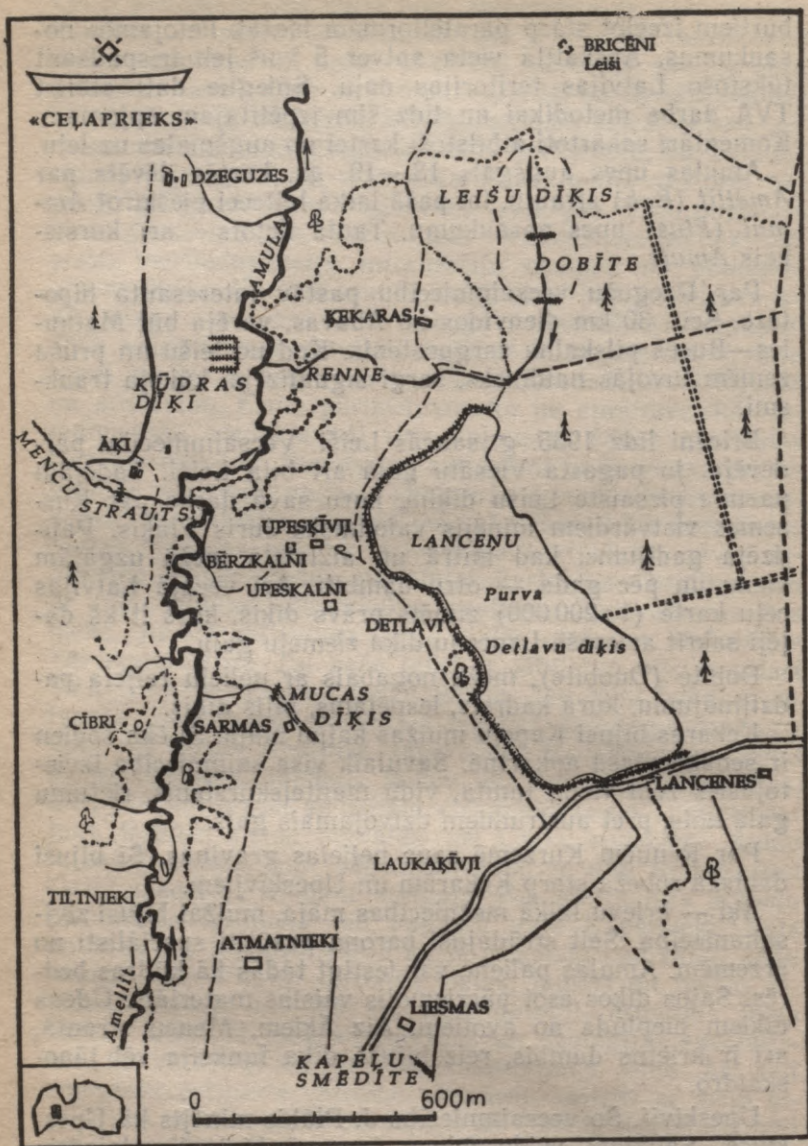
Dobīte (Duobīte), meža nogabals ar nelielu reljefa pādziļinājumu, kurā kādreiz, iespējams, bijis dīķis.

Ķekaras bijusi Ķapeļu muižas kalpu māja. Šī ēka šodien ir senākā plašā apkārtnē. Savulaik visa saimniecība izvietojusies zem viena jumta, vidū manteļskurstenis, rietumu galā kūts, pret austrumiem dzīvojamais gals.

Par Rennēm Kurzemē sauc nelielas graviņas. Šī bijusi dabiska robeža starp Ķekarām un Upeskīvjēm.

Āķi — krievu laikā mežniecības māja, muižai bijusi zivsaimniecība. Seit strādājuši barona pasūtīti speciālisti no ārzemēm. Amulas palienē var iestīgt tādās kā kūdras bedrēs. Sajos dīķos esot pārziemojis vaislas materiāls. Odens dīķiem pieplūda no avotiem. Aiz Āķiem, Mencu strautā, arī ir krietns dambis, reiz bijušā dīķa funkcija vēl jānoskaidro.

Upeskīvjī. Šo vecsaimniecību J. Plāķis minējis kā Upeskīves. Salikteni veido ūdeņu tuvumā bieži ligzdojošais putns ķīvīte (*Vanellus vanellus* L.). Kad saimniekam Zanim Krūtainim pirmajā tikšanās reizē vaicāju par dīķa nosaukumu, viņš lepnī atbildēja: «Mans dīķis!» Toreiz nepievērsu uzmanību, jo to taču nevar uzskatīt par viet-

1. att. Amulas augšteces apkārtnes vēsturisko toponīmu izvietojums

vārdu. Bet, skatoties no zemes reformas lēnķa, iedomājos, kur tad bijuši tie 80 ha Upesķīvju zemes. Acīmredzot daļa atrodas zem 60. gados lielinieciiski uzstumtā milzu diķa. Iespējams, ka Leišu un Lanceņu diķu appludināmās teritorijas ir daļēji pārkļājušās. Tikai paturam prātā, ka katra savā gadsimtā.

Lanceņu diķa senākais nosaukums ir Purva diķis, to minējis J. Plāķis. Vēlākie nosaukumi radušies no diķim tuvējām sētām.

Detlavi ieguvuši nosaukumu no vācu tautības dzelzceļnieka uzvārda, kurš šeit uzbūvē māju no Lancenēm atdalītājā zemē.

Bērzkalni un Upeskalni, atdalīti no tēvutēvu zemes 30. un 40. gados, nav saglabājušies. Upeskalnu nosaukums apliecina to, ka tā ir apkārtnes augstākā vieta. Arī Sarmas atdalītas 1941. gadā no minētajiem Upesķīvju 80 ha.

Mucas jeb Muckas (?) diķis bijis uzpludināts nelielas graviņas augšgalā. Netiek izmantots, pašlaik sausa leja.

Atmatnieki. Jaunsaimniecības nosaukums labi raksturo pēckara lauku stāvokli.

Kapelu Smēdīte 1861. gada baznīcas revīzijās saukta par Sudmalām. Drupas esot noārdītas 1920. gadā, un tikai kādā slepenā kartē atradās sika dambīša apzīmējums. Tas būtu loģiski, ka kādreiz neveda lauku tehniku labot «uz centru» un ka pie pusmuižas bija smēde ar nelielām sudmalām.

So ziņu nozīmīgāko daļu ir pastāstījuši Z. Krūtainis (dz. 1905. g.) un A. Stāls (dz. 1910. g.), Dzegužu saimnieks.

Praktiski laikam nav tādas republikas vietas, kur kādreiz kāds nebūtu vācis vietu nosaukumus. Kvalitatīvi kopējais vākums ir ļoti nevienmērīgs, jo dažādi bijuši apsekošanas motīvi un mērķi. Tikai tagad, sākoties vākšanas pēdējam vilnim, pēc ilgām diskusijām nolemts — mums nav pamatojuma, lai izvēlētos, kuri nosaukumi svarīgāki un kādus nepierakstīt. To izlems pētnieki nākotnē; mums jāfiksē visi toponīmi, sīkie un nesaprotamie, jaunie un politizētie. Neraugoties uz vairāku gadu aktivitātēm, ir pamatotas bažas, ka TVA var palikt balti plankumi. Daudzviet nav gaidītās atsaucības. Kas gan būtu vienkāršāk, ja vien katrs uzrakstītu savas mājas, sētas nosaukumu vēsturi, tad īsā laikā mūsu vietvārdu bagātība būtu drošībā. Tai nav mazāka vērtība kā Krišjāņa Barona un viņa daudzdo palīgu savāktajām Latvju Dainām.

AUGU NOSAUKUMI MŪSU NOVADOS

Līdzās terminoloģiskajiem augu nosaukumiem, ko lieto zinātnē un literatūrā, daudz ir tādu nosaukumu, kas sastopami sarunvalodā dažādos apvidos, t. i., izloksnēs.

Izloksnēs savāktais augu nosaukumu klāsts spilgti atklāj valodā esošo sarežģīto situāciju, kad 1) dažādiem atšķirīgiem augiem ir viens kopējs nosaukums un 2) vienam un tam pašam augam dažādos apvidos (pat vienā izloksnē) ir vairāki atšķirīgi nosaukumi. Piemēram, ikvienam latvietim ir zināms, cik daudz un dažādus augus tautā dēvē par jānuzālēm, suņuburkšķiem, rozēm, vārnu kājām u. tml. Tāpat bieži ir dzirdēts, ka parasto pipeni (*Leucanthemum vulgare*) sauc arī par margrietu, margrietīņu, balto puķi, pūdējuma puķi u. tml.

Nosaukumu sinonīmu skaits dažādiem augiem ir stipri atšķirīgs. Pēc materiāliem, kas pašlaik ir Latvijas Zinātņu akadēmijas valodnieku rīcībā, piemēram, zilajai rudzupuķei (*Centaurea cyanus*) registrēti 8 atšķirīgi nosaukumi, parastajai pipenei (*Leucanthemum vulgare*) — 22, divšķautņu asinszālei (*Hypericum perforatum*) — 29, pļavas bitenei (*Geum rivale*) — 52, Eiropas saulpurenei (*Trollius europaeus*) — 73 nosaukumi.

Kā rāda materiālu vākumi latviešu valodas izloksnēs, augam *Centaurea cyanus* mūsdienu latviešu sarunvalodā ir šādi nosaukumi: rudzupuķe vai zilā rudzupuķe; naktenīca, naksnenīca, naktene, naktenīte, naktinīca; suseklīte; vasilka, vuosilka, vasjolka; zīdene vai žīdene; zilā puķe, (rudzu) zilene vai zilenīte.

1. attēlā redzams, ka Latvijas lielākajā daļā sastopams nosaukums *rudzupuķe*. Šajā nosaukumā ietverta norāde uz būtisku pazīmi — auga augšanas vietu (rudzos). Rudzupuķe ir izplatīta labības nezālē, un pēc šīs augšanas vietas pazīmes veidotajam nosaukumam ir ļoti plašs areāls. Līdzās šim dominējošajam nosaukumam kā atsevišķas salas veido apdvārdi.

Latgales izloksnēm raksturīgie *Centaurea cyanus* nosaukumi naktenīca, naksnenīca, naktene, naktenīte, naktinīca,

1. att. Rudzupuķe (*Centaurea cyanus*): 1 — rudzupuķe, rudzpuķe, zilā rudzupuķe; 2 — zīdene; 3 — žīdene; 4 — naktenīca, naksnenīca, naktene, naktenīte, naktinīca; 5 — vasilka, vasilka, vuosilka, vasiolka; 6 — (rudzu) zilene, zilenīte, zilinīca; 7 — zilā puķe; 8 — suseklīte

šķiet, saistāmi ar šim apvidum īpatnējo ticējumu: sakaltētus rudzupuķu ziedus te dedzinājuši un ar to dūmiem apkūpinājuši nemierīgus bērnus, lai tie naktīs labāk gulētu.

Seno Kurzemes rudzupuķes nosaukumu *suseklite* vēl izdevās saklausīt 90 gadu vecas teicējas runā Ugālē 1971. gadā. Nosaukuma pamatā ir asociācija ar susekli — no astriem gatavotu, oīai līdzīgu priekšmetu, ko kādreiz lietojuši biezās ķemmes vietā. Šo priekšmetu tagad vairs var aplūkot vienīgi muzejos. Līdz ar reālijas izzušanu no apvidus leksikas zūd arī vecais auga nosaukums.

Izloksnēs, kas tuvu pie Krievijas robežas, *Centaurea cyanus* apzīmēšanai izmantots slāvisms — vasilka, vuosilka, vasjolka (krievu *василёк*).

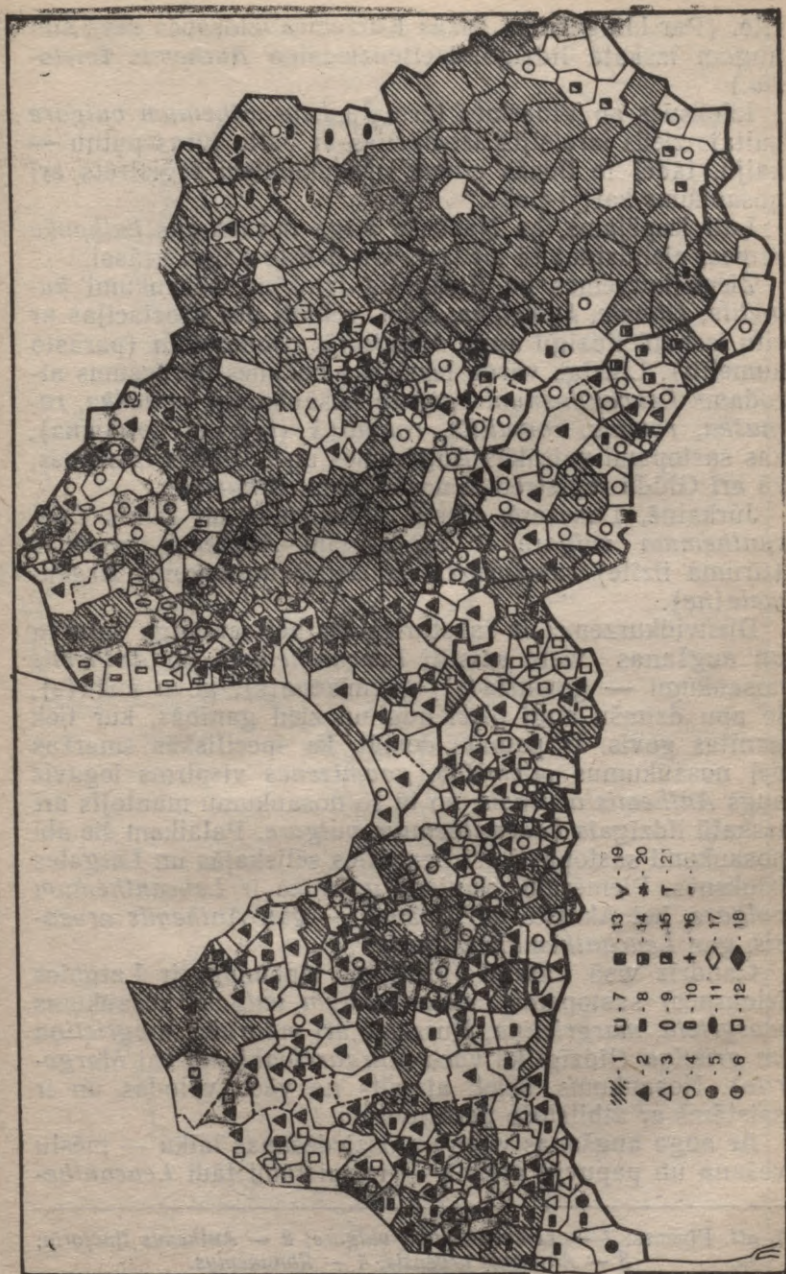
Ziemeļkurzemes izloksnēs rudzupuķi dēvē par zīdeni, zilo zīdeni (atšķirībā no radniecīgās sugas *Centaurea jacea*, ko Kurzemē sauc par sarkano zīdeni) vai žīdeni (Alsungā, Ancē, Basos, Jūrkalnē, Popē, Snēpelē), žīdenīti (Kabilē), jo auga ziedlapiņu plānums runātājiem asociējies ar zīda audumu vai zīda lakatu, ko Kurzemes izloksnēs sauc par «zīdeni».

Salīdzinot auga *Leucanthemum vulgare* nosaukumus un to izplatību (sk. 2. att.) ar tikko aplūkoto *Centaurea cyanus*, redzama gluži citāda aina. Šim augam sarunvalodā ir ļoti daudz atšķirīgu nosaukumu, par kādu dominējošu apzīmējumu te runāt nevar.

Ziemeļvidzemes un Zemgales vidus izloksnēs, kā arī Vidzemes un Augšzemes sēliskajās izloksnēs plaši izplatīts *Leucanthemum vulgare* nosaukums ir baltā puķe, kurā akcentēta norāde uz zieda balto krāsu.

Dunikā un Rucavā reģistrēts šā auga nosaukums ir bal(t)galve. Arī Omuļos un Ērgemē rodami ar balto zieda krāsu saistīti nosaukumi — bal(t)puķe, Tērvetē un Ukros — (baltā) ilze, (baltā) ilzīte, Zlēkās — baltā kļiņģe-

2. att. Plavas pīpene (*Leucanthemum vulgare*): 1 — pīpene(s), pīpiene, pīpine, pīepene, pīepine, pīpine; 2 — margrieta, margrietiņa, magrieta, magrietiņa; 3 — grietiņa; 4 — baltā(s) puķe(s); 5 — balgalve; 6 — baltpuķe, balpuķe; 7 — sierene, sierenīte; 8 — govmižas, govmiženes, govu miža(s), govu mīzenes(s); 9 — sūdu puķe, sūdu puķe, mēslu puķe; 10 — pūdjum(a) puķe; 11 — talkas puķe; 12 — kumele, kumelīte, kumelene; 13 — zirgkumele, zirgkumelene; 14 — romuls, romuleņš, romulītis; 15 — ramaška, romaška; 16 — (baltā) ilze, ilzīte; 17 — laimes puķe; 18 — mīlpuķe, mīlestības puķe; 19 — kai(j)puķe; 20 — mārīte; 21 — baltā rudzupuķe; 22 — bābene

rite. (Par klingerītēm dažās Kurzemes izloksnēs dēvē šim augam izskatā līdzīgo dzeltenziedaino *Anthemis tinctoria*.)

Izloksnēs ap Vidzemes jūrmalu *Leucanthemum vulgare* baltais zieds izraisījis asociācijas ar balto jūras putnu — kaiju, tādēļ te līdzās citiem nosaukumiem reģistrēts arī nosaukums kai(j)-puķe.

Ļoti iespējams, ka Nabē šā auga nosaukums *kaļķpuķe* radies, pielīdzinot tā zieda krāsu dzēsto kaļķu krāsai.

Ziemeļkurzemes un Zemgales izlokšņu nosaukumi *kumelīte*, *kumele*, *kumelene*, šķiet, veidoti pēc asociācijas ar citu izskatā līdzīgu augu *Matricaria chamomilla* (parasto kumelīti). Līdzīgs vārda leksiskās nozīmes pārnemesu atrodams *Leucanthemum vulgare* nosaukumos *ramaška*, *romaška*, *romuls*, *romulītis*, *romuliņš* (krievu *ромашка*), kas sastopami vairākās Augšzemes un Latgales izloksnēs, kā arī Glūdā reģistrētajā nosaukumā *rūtkumele*.

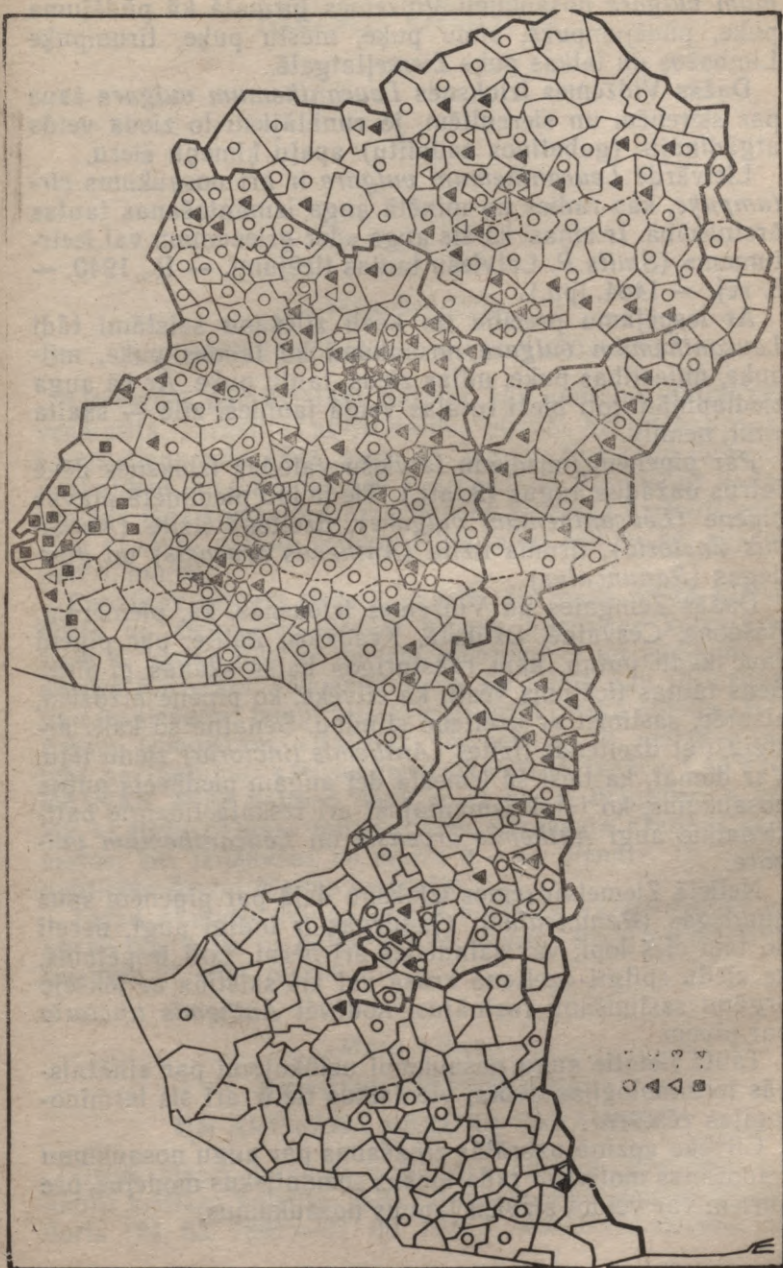
Jūrkalnē, Lubezerē, Usmā, Vanadzenē un Zūrās *Leucanthemum vulgare* ir arī augam *Anthemis arvensis* (tīruma ilzīte) raksturīgais izloksnes nosaukums *zirgkumele(ne)*.

Dienvidkurzemei ir raksturīgi īpatnēji ar auga smaržu un augšanas vietu saistīti *Leucanthemum* un *Anthemis* nosaukumi — govmiža(s), govmižene(s), govu mīža(s), jo abu dzimšu augi bieži aug un zied ganībās, kur tiek ganītas govīs. Ir pamats domāt, ka specifiskās smaržas dēļ nosaukumus *govmižas*, *govmiženes* vispirms ieguvis augs *Anthemis arvensis*, no tā šo nosaukumu mantojis arī izskatā līdzīgais *Leucanthemum vulgare*. Palaikam šie abi nosaukumi sastopami arī Zemgales sēliskajās un Latgales izloksnēs. Piemēram, Naujenē govmiža ir *Leucanthemum vulgare*, bet Aknīstē un Līvānos — gan *Anthemis arvensis*, gan *Leucanthemum vulgare*.

Gandrīz visā Latvijā (vienīgais izņēmums ir Latgales izloksnes) sastopams *Leucanthemum vulgare* nosaukums *mārgrieta*, *mārgrietiņa*, Kurzemē arī *magrieta*, *magrietiņa* un *grietiņa* (līdzīgi kā vācu *Margaretenblume* vai *Margerrite*). Nosaukums, šķiet, aizgūts no vācu valodas un ir saistāms ar atbilstošo personvārdu.

Ar auga augšanas vietu un uzziedēšanas laiku — mēslu vešanu un papūvju aršanu — ir saistāmi tādi *Leucanthe-*

3. att. Pīpenes: 1 — *Leucanthemum vulgare*; 2 — *Anthemis tinctoria*; 3 — *Anthemis arvensis*; 4 — *Ranunculus*.

mum vulgare nosaukumi Vidzemēs jūrmalā kā pūdējuma puķe, pūdējumpuķe, sūdu puķe, mēslu puķe, tīrumpuķe Limbažos un talkas puķe Ziemeļlatgalē.

Dažās Vidzemes izloksnēs *Leucanthemum vulgare* sauc par sierenēm un sierenītēm, jo runātājiem to zieda veids atgādinājis (gabaliņos sadalītu) apaļu ķimeņu sieru.

Lielvārdē *Leucanthemum vulgare* ir arī nosaukums *cirtumpuķe*, kas radies no minētā auga izmantošanas tautas ārstniecībā. Ir ziņas, ka šis augs «der griezumam vai iecirtumam» (Šmits P. Latviešu tautas ticējumi. — R., 1940. — 3. sēj. — 1464. lpp.).

Ar iespējamu precību un kāzu zilēšanu saistāmi tādi *Leucanthemum vulgare* nosaukumi kā laimes puķe, mīlpuķe, mīlestības puķe, mīlas zieds, tautu puķe. Ar šā auga ziedlapiņām ļoti bieži rotaļas veidā jaunieši zilē — skaita «mīl, nemīl».

Par pīpenēm mūsdienā latviešu valodas izloksnēs dēvē četrus dažādus augus (3. att.). Tie ir jau pieminētā plavas pīpene (*Leucanthemum vulgare*), dzeltenā ilzīte (*Anthemis tinctoria*), tīruma ilzīte (*Anthemis arvensis*) un gundegas (*Ranunculus*).

Dažās Zemgales un Vidzemes izloksnēs, kā, piemēram, Baldonē, Cesvainē, Džūkstē, Kraukļos, Zālītē, par pīpeni sauc kādu putnu, kam raksturīgas balss skaņas pī-pī-pī. Sens tautas ticējums vēstī, ka cilvēks, ko pīpene aizdzied, aizbrēc, saslimst ar dzelteno slimību. Senatnē šo kaiti ārstējuši ar dzeltenās ilzītes (*Anthemis tinctoria*) ziedu tēju. Var domāt, ka tieši šā iemesla dēļ augam piedēvēts putna nosaukums, ko tālāk iemantojuši arī izskatā līdzīgie baltziedainie augi *Anthemis arvensis* un *Leucanthemum vulgare*.

Nelielā Ziemeļvidzemes izlokšņu daļā par pīpenēm sauc gundegas (*Ranunculus*). Gundegas ir indīgi augi, nereti no tām cieš lopi, var saindēties arī bērni. Ļoti iespējams, ka ziedu spilgti dzeltenā krāsa vai arī saistība ar iekšējo orgānu saslimšanu rosinājusi nodēvēt *Anthemis tinctoria* par pīpeni.

Tautā lietotie augu nosaukumi uzlūkojami par zinātniskās terminoloģijas avotu, vienlaikus tie ir arī šīs terminoloģijas vēsture.

Cilvēka apziņā uzkrātās zināšanas par augu nosaukumu veidošanas motīviem rada īpašus semantiskus modeļus, pēc kuriem var veidot aizvien jaunus nosaukumus.

MŪSU DAINAS

Vilis Bendorfs

KAD SVINĒSIM GAVIĻU SVĒTKUS?

Literatūrā par Krišjāni Baronu, kur notikumi datēti pēc vecā stila, parasti «Latvju dainu» pirmās burtnīcas iznākšanas dienu min 1894. gada 21. martu. Nav man izdevies noskaidrot, no kurienes nāk šī ziņa. Pats Barons, uz kādas lapiņas (tās kopija redzama Barona muzejā) uzskaitīdams visu «Latvju dainu» sējumu iznākšanas laikus, šai sakarā min 6. martu.

Cenzūras atļauja dota 7. martā. Tai pašā dienā Visendorfs no Dravnieka saņem pirmās burtnīcas korektūru, kuru 8. martā līdz ar dažiem labojumiem un ieteikumiem nosūta Baronam. (Neaizmirsīsim, ka tolaik gan sūtīšanas, gan iespiešanas tempi bija krietni ātrāki nekā mūsdienās!) Avīzes (piemēram, «Baltijas Vēstnesis») 12. martā ievietoja paziņojumu: «Mūsu ģenerālkomisijā iznāca LATVJU DAINAS. Rīgā lielumā dabūjamas pie J. Brigadera.» Vēlāk «Latvju dainas» minētas zem virsraksta «Jaunas grāmatas, kas iznākušas no marta 9.—15. dienai». 17. martā publicēta Āronu Matīsa recenzija.

Tātad «Latvju dainu» pirmā burtnīca varēja iznākt ne agrāk par 9. un ne vēlāk par 12. martu. Pēc j a u n ā stila tas būtu 21.—24. marts.

Māra Viksna

HENRIJA VISENDORFA UN KRIŠJĀNA BARONA SARAKSTE

Grūti atrast latviešu vidū otru cilvēku, kas būtu tik daudz kritikas kulstīts, pelts un izzobots kā Henrijs Visendorfs (24. 03. 1861.—31. 08. 1916.). Raksti no «zaļiem zē-

niem» «Mājas Viesī» un «Dienas Lapā», 1894. gada «Dienas Lapas» feļetona pielikums ar centrālo kariķēto Visukoka tēlu, pat Raiņa «Pusideālistā» viņš saziņējams vienā no galvenajiem lugas varoņiem. Iemesls visam šim troksnim — Visendorfa diletantiskie apcerējumi par baltu mitoloģiju, viņa izraudzītais un uzspiestais dainas vārds un sava uzvārda ievietošana «Latvju dainu» (LD) titulā.

P. Smits, kurš bija viens no «zaļajiem zēniem», pirmais novērtēja LD izdevumus, 1923. gadā viņš, neiedziļinājies Visendorfa darbībā, rakstīja: «Līdz ar šādiem jaunlaiku tautas dzejniekiem ir bijuši arī neaicināti tautas dziesmu apstrādātāji. Tā, par piemēru, H. Visendorfs līcis par naudu savākt kādas 28 406 dziesmas (LD, V., 777. lpp.), parakstījies par to Barona tēvam blakus par otru autoru un ievietojis «Latvju Dainās» pat savu portreju. Otrs «Latvju Dainu» izdevums ir tagad iznācis bez šā otra autora vārda, kuram arī patiešām pie dziesmu kārtšanas nav bijusi nekāda dalība.» (*Smits P.* Krišjāņa Barona Latvju Dainas // Latvijas Augstskolas Raksti. — R., 1923. — 226. lpp.)

Visendorfu aizstāvēt jau 1928. gadā mēģināja K. Barona vedekla Līna Barone: «Kr. Barons bija Visendorfā atradis domu biedru, augstākā mērā inteliģentu, ar plašām zināšanām un izglītību, kam no sirds rūpēja uzglabāt mūsu tautas gara mantas vēlākām paaudzēm. Pateicoties viņa sabiedriskam stāvoklim, viņa enerģijai, izveicībai un apķērībai, ir bijusi iespējama Latvju dainu kļajā nākšana. Nokārtojot visa izdevuma materiālās lietas, viņš Baronam deva iespēju strādāt savu zinātnisko darbu.» (*Barone L.* Kā radās pirmais Latvju dainu izdevums // R.: Burtnieks, 1928. — 728. lpp.)

Lai pierādītu šo savu domu, Līna Barone izceļ no Dainu skapja sainīti ar uzrakstu «Visendorfa vēstules» un nedaudz iepazīstina lasītājus ar to saturu. Vēlāk neviens nopietns Barona pētnieks nav pagājis garām šīm vēstulēm. Tās ir citētas vairākkārt un vērīgiem lasītājiem daļēji ir pazīstamas.

Arī mēs vēl varam tās atrast Dainu skapja apakšējā atvilktnē, kur agrāk Barons glabāja LD manuskriptus. Prāvā pakā ir ap 220 vienību, apmēram 150 rakstītas ar Visendorfa roku, klāt pievienoti atbilžu uzmetumi sīkajā Barona rokrakstā un vēl dažas vēstules par LD. Simtgadīgo papīru kaudzīte glabā divu cilvēku idejas, viņu attie-

cības, centienus, liecības par pārcilvēcisku darbu, izmīsumu un prieku 23 darba gadu garumā.

Visendorfs pārsvarā rakstījis uz sava personiskā vēstulpapīra — uz rūtiņu dubultloksnēm ar franču un krievu valodā nodrukātu adresi, no 1903. gada — arī telefona numuru. Isākas ziņas par iegūtajiem materiāliem sūtītas uz speciālām «Memoranda» lapām, daži apsveikumi — uz viņa Sanktpēterburgas domnieka vizītkartēm. Visendorfa rokraksts ir ļoti plašs, enerģisks un noteikts, paraksta beigu izlocījums — 140—180 mm garš. K. Barons atbilžu uzmetumus raksta savā skaidrajā, filigrānajā rokrakstā uz garenām papīra loksnītēm; viena atbilde rakstīta uz LD manuskripta pirmās lapas otras puses (tādēļ vien tā arī ir saglabājusies); vienreiz pamatīgākai atbildei nogriezta Visendorfa vēstules tukšā lapa. Barons izmanto Brīvēmnieka ortogrāfiju, kas tūlīt pamanāma pēc aplīšiem uz divskaņiem, kuri apzīmēti ar vienu burtu; tajā nodrukāts sakāmvārdu, mīklu un buramvārdu krājums 1881. gadā. Arī Visendorfs, sākot ar piekto vēstuli, pieskaņojas šai rakstībai.

Pirmajā sarakstes gadā (1892) izsūtītas 6 vēstules. Tajās vēl tiek variēta un meklēta uzrunas forma: gan «Godājamais, cienījamais Barona kungs!», gan «Augsti godājamais tautietil!». Ar 1893. gada trešo vēstuli nostabilizējas uzruna «Augsti cienījamais draugs!», visās nākamajās vēstulēs tā paliek nemainīga. Arī Barons tikai tā sācis savas atbildes Visendorfam. Pēc šīs uzrunas var pat noteikt Barona vēstulu adresātus. 1893. gadā nosūtītas 35 vēstules, 1894. gadā — 17, vēlākos gados jau mazāk, vairāk ir 1903. gadā — 14, pēdējā vēstule datēta ar 1915. gada 4. maiju.

Jau apmēram 14 gadu Barons bija krājis un kārtojis iesūtītos materiālus, Dainu skapī bija sagūlis jau vairāk nekā 54 000 tautasdziesmu, kad 1892. gada 4. janvārī Pēterburgas bagātnieks raksta uz Maskavu: «Par Jūsu bagāto Latviešu tautas dainu krājumu no Brīvēmnieka k. u. c. jau sen esmu dzirdējis; esmu arī vienādi cerējis viņa klajā nākšanu drīzumā apsveikt. Līdz šim tas nav piepildījies. Mūsu tautas gara mantu liktens man ļoti rūp. Šinī ziņā vakar sapulcēju pie manis docentu Volteri un mācītāju Sanderi, konstituējāmie Trīsvīru Komitejā...» Tālāk seko pārspriedumi par drukas lokšņu skaitu, dziesmu daudzumu, ģeogrāfiskām robežām. Uz daudziem jautājumiem Barons tobrīd vēl nespēj atbildēt, jo darbs pie ma-

nuskripta vēl tikai aizsākts. Ļoti zīmīgi, ka jau pirmajā teikumā Visendorfs piemin vārdu «daina». Visās nākošajās vēstulēs tiek minēts Eduards Volters, piedāvāta viņa palīdzība, viņa ieteiktā ortogrāfija un klasifikācija pēc J. Sproga krājuma (1868) parauga.

Jau gada beigās Visendorfs saprot, ka daudzo cilvēku interese par tautasdziesmu publicēšanu, vēlme iekļūt redakcijas komitejās un izdevēju komisijās nav nepieciešama Baronam, kas pats jau visu rūpīgi ir sagatavojis, precizējis. «...cilvēki grib plaut, kur paši nekā nav sējuši... Jums kārtotāšanas un redakcijas darbā neviens nevar palīdzēt, un es jūtos diezgan stipris izdošanas darbu kopā ar Jums vest galā.» (18. 12. 1892.)

Visendorfs lūdz atsūtīt dziesmu pārrakstu paraugus — dziesmu ievietošanai Dainu skapī, lai uzsāktu intensīvu vākšanas darbu organizēšanu. Ar viņa materiālo pabalstu un uzraudzību tiek iegūts viss Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas krājums (19 178 dziesmas), pārrakstīts Bitnera krājums (5344), vairāku gadu laikā no privātkrājumiem, finansējot ekspedīcijas uz neatsaucīgākajiem Latvijas nostūriem, Visendorfs savāc 28 406 dziesmas. Tiek vākti un pārrakstīti arī ieražu apraksti, jo pēc Barona uzskatiem tie neredīgēti un neapvienoti būtu jāpublicē līdz ar dziesmām.

Visendorfa sakari ļautu gūt lielu materiālu labumu, ja Barons būtu ar mieru tautasdziesmu krājumu novēlēt lielkņazam Vladimiram «kā daiļu zinību akadēmijas prezidentam. Visbrangāki būtu, ja lielkņazs Vladimirs liktu akadēmijai izdošanu aizmaksāt no pēdējās līdzekļiem.» (29. 12. 1892.) Barons noraida šo ieteikumu, jo tad vajadzētu ievērot visas lielkņaza iespējamās vēlēšanās. Viņš raksta: «Grāmata nu būtu gan par latviešiem, bet nebūtu latviska.» (04. 01. 1893.)

Visendorfs piekrīt, bet doma par akadēmijas palīdzību viņu nepamet. Viņa fantāzija sniedzas tik tālu, ka, pabeidzot LD izdevumu, vajadzētu vēl tulkot to visu krievu un franču valodā, arī pievienot melodijas. Vēstulēs seko pārspriedumi par ortogrāfiju, par lielo burtu izmantošanu tautību nosaukumos, par izlokšņu ievērošanu, par Vitebskas guberņas vietvārdu rakstību, par RLB ZK materiālu paviršo un kļūdaino pārrakstījumu.

Visendorfa ziņā paliek izdevuma formāts [«Konversācijas vārdnīcas formāts iznāk lētāk par almanaha «Aus-trums»], papīra izvēle [«Tas ir diezgan stipris un gluds,

Iedzīltenā krāsa man vēl labāk patīk nekā zilganbaltā. Pirmais izskatās pēc *papier de Japon*, uz kura francūži drukā savus luksus izdevumus» (16. 03. 1893.)), iekārtojums, drukāšana, cenzēšana, metiena noteikšana, abonementa atklāšana (Barons bija pret abonementiem), titullapa. Barons vēlas titulu — «jo īsāks, vienkāršāks, jo labāks, pēc galvenā satura varbūt tikai «Latviešu tautas dziesmas»». (04. 01. 1893.) Visendorfs iesaka: «Bet vai nevarētu vēl īsāk: «Latviešu dainas»». (05. 01. 1893.) «Dainas ir it jauks vārds un, ja vēlaties, uz Jūsu atbildību lai iet.» (10. 01. 1893.) Izdevējs lūdz: «..vislabāki, ja Jūs uzrakstīsiet visu titula lapu (arī kā Jūs gribat, lai Jūsu vārds tiktu minēts).» (16. 03. 1893.) «Uz titula lapas, pēc mana prāta, vairāk nekā nevajag kā:

Latvju dainas —

un basta! Manam vārdam tik varbūt vietas kā priekšvārdā vai ievadā, uz titula viņam nav jāstāv,» Barons atbild. (21. 03. 1893.)

Vēsture klusē, kā tapa tieši tāds tituls — ar abiem vārdiem. Vēlāk, saņemot Aronu Matīsa pārmetumus, Barons rakstīja: «Sevišķi mana vēlēšanās bija, lai uz pirmās grāmatas lapas stāvētu tikai izdevēju vārdi. Strādnieku šim darbam ir ļoti daudz...» (Dienas Lapa. — 1894. — 63.— 21. 03.)

Vēstules atklāj šo abu cilvēku lielo atšķirību. Visendorfa emocionalitāte, sajūsma par tautas kopā nākšanu varbūt ir saistīta ar dzīvi tālumā no savas tautas. LD I burtnīcu viņš gribēja paspēt izdot līdz RLB 25 gadu «lielajiem gaviļu svētkiem» 1893. gada 10. novembrī. Barons izjuta nepatiku pret ārišķībām, pret garlaicīgajām RLB ZK sēdēm, pēc kurām tik ļoti alka Visendorfs. Visendorfa neiecietība pret kritiku ir pilnīgi pretēja Barona vēsajam mieram un tai pāri stāvēšanai.

Visendorfs ļoti bieži ir popularizējis latviešu tautu ārzemēs. Viņš lūdzis Baronam atsūtīt Brīvzemnieka krājumu, lai ieinteresētu Amsterdamas profesoru; viņš lūdz Barona un Brīvzemnieka fotogrāfijas, lai tās nosūtītu uz izstādi Čikāgā. Abi vīri atsaka tās sagādāt, tad Visendorfs nofotografējas ar abiem Vērmanģdārzā — un ir iegūta unikāla kultūrvēsturiska liecība.

Vērtīgākais šajā sarakstē, kas nav pilnīga, jo abi dažkārt tikās gan Maskavā, gan Rīgā, gan Siguldā, ir iespēja uzzināt par Barona pārdomām, iecerēm, liecībām LD tapšanas gaitā. Barona vēstuļu uzmetumos jau atrodami daži

LD ievada (Visendorfs šo ievadu ieteica ne tikai lasīt, bet mācīties no galvas) pārspriedumi, izteikumi, pat gatavi teikumi. Barona vēstules glabā vērtīgas atziņas par apzinīgu, sapratīgu kārtošanas darbu, par LD sistēmu, par nepieciešamību vācējam pārzināt dialektu, lai iegūtu precīzu materiālu, redzama rūpība dziesmas tipa un variantu uzrakstīšanā. «Ar pavisāmību mēs pētniekiem nebūt nelīdzam.»

Barons savās vēstulēs pārliecināja Visendorfu, ka jāsāk ar pilnīgu zinātnisku izdevumu. Taču pēc raibā 1. sējuma iznākšanas 10 burtnīcās (no 1894. gada pavasara līdz 1989. gada rudenim) ne Visendorfa bagātība, ne viņa labā griba, ne savāktie līdzekļi nespēj nodrošināt turpmāko sējumu izdošanu, ne arī atlīdzināt Barona ieguldīto darbu. Tomēr Visendorfs neatlaidīgi lūdz «nelikt dainas pie malās». Visendorfs panāk, ka 1900. gadā Krievijas Zinātņu akadēmija dod savu piekrišanu pārņemt un turpināt LD izdošanu.

Visendorfs, dzīvodams Pēterburgā, spēj kontrolēt tipogrāfijas darbu, pārlasīt korektūras, pat dot ļoti saprātīgus padomus par neīstu tautasdziesmu izmešanu vai komentēšanu, veido satura rādītājus un pēcvārdu vācu valoda, sedz pusi no izdevumiem, kas saistīti ar karšu iespiešanu. Visendorfa ideja ir neslēgt akadēmijas kredītu, bet izdot pielikumā LD lietvārdu reģistru, lai atvieglotu pētnieku darbu. (Šā reģistra ideju realizēja LFK savos pirmajos pastāvēšanas gados, bet tā publicēšana vēl tikai priekšā.)

Pēdējās vēstules Visendorfs raksta 1915. gadā: «Sveicinu ar milzu darba pabeigšanu! Par to Jums tauta mūžam būs pateicīga. Man kā akmens no sirds novēlās, kad pēdīgā loksne gāja drukā. Šīs dziesmas ir glābtas no pazušanas un aizmīšanas.» (01. 01. 1915.) Un pēdējie sveicieni ir: «Labprāt dzirdētu, ka Jūs sveiki un veseli. Ar daudz baltām, labām dienām.» (04. 05. 1915.)

Visendorfa un Barona sarakste ir unikāls dokuments, laikmeta liecība, psiholoģiskas skices, saistoša lasāmviela, zinātnisku pētījumu avots, un tā būtu pilnībā publicējama.

Jau 1924. gadā E. Melngailis min: «Nav mums patlaban tādu Visendorfu, kas savulaik rīkoja etnogrāfiskas ekskursijas...» (*Melngailis E. Koklētājs Korāts // Jaunākās Ziņas. — 1924. g. 5. IV. — 3. lpp.*) Arī šodien folkloras pētnieki ilgojas pēc tāda Visendorfa — izglītota,

bagāta, leinteresēta vīra, kas velcinātu mūsu nacionālās zinātnes un kultūras attīstību, palīdzētu saglabāt un pavairot mūsu jau sakrātās tautas gara bagātības.

Vilis Bendorfs

«LATVJU DAINAS» UN «LATVJU TAUTAS MŪZIKAS MATERIĀLI»

Pirms simt gadiem — 1894. gadā (cenzūras atļauja dota 7. martā) — sāka iznākt «Latvju dainas». Tā paša gada beigās (cenzūras atļauja 2. novembrī) iznāca Jurjānu Andreja kārtoto «Latvju tautas mūzikas materiālu» pirmā grāmata.

Salīdzinādams abus izdevumus, Jāzeps Vītols rakstīja: «Jurjānu Andreja «Tautas mūzikas materiālos» meklējams tas darbs, kurš viņa vārdu uz mūžu ieraksta mūsu vēsturē, tas darbs, kuru no Jurjāna saņemot mēs topam par viņa mūžīgiem parādniekiem vārda ideālā un reālā nozīmē. Līdzīgs Kr. Barona darbam, ja arī ne tik plašos apmēros, viņš tomēr pagaidām nav kļuvis tikpat populārs; un tas saprotams pašā vielā: «Dainas» spēj iegūt galda grāmatas nozīmi, un kā tāda jau satiekama, kur vien mīt mūsu literatūras draugi; «Mūzikas materiāli» — darbs veltīts tikai speciālistiem, nemūziķim tanī trūkst vispirms parastā, popularizējošā harmonizācija, līdzšinējos sējumos pa daļai arī plašāki ritošais teksts. Ziniskā un idejiskā nozīme abiem — Barona un Jurjāna — krājumiem viena un tā pati: abas mūsu svētbirzes, kurās gatavojas mūsu mākslas nemirstības augļi.»

Līdzīgu vietu Jurjānu Andreja darbam ierādījuši arī daudzi citi autori. Maz apcerēts ir cits jautājums: kā abi izdevumi saistīti viens ar otru?

Ziņas par Barona un Jurjānu Andreja sadarbšanos ir gaužām skapas, un tās pašas neattiecas uz šiem izdevumiem. Vēl vairāk, Barona un Jurjānu Andreja attieksme pret tautasdziesmām bija dažā ziņā stipri atšķirīga. Piemēram, Jurjānu Andrejs apšaubā seno melodiju dzīvotspēju mūsdienās ārpus senajiem dzīves apstākļiem vai vismaz to atveidošanas: «...neviens neliegs, ka labai daļai ir tiešām tikai etnogrāfiska nozīme... ja gribētum šīs dziesmas īstā, tautiskā veidā klausītājiem priekšā stādīt, tas būtu izdarāms, vienīgi uz skatuves līdzīgus atgadījumus

iz tautas dzīves tēlojot.» Turpretim Barons grib izcelt ko citu: «...izlobot mūsu tautas dziesmu isto veselīgo kodolu, mums atklājas viņās cilvēka gara labākie ideālie centieni, cilvēka sirds un dvēseles daiļākās, tikumīgākās, dziļākās jūtas, kas nekad nenovecējas, lai arī viss cits ārišķs sava laika piederums pārgrozās.» Atbildēdams Gaujienas—Palsmanes izglītības biedrības priekšniekam J. Bitakam par viņa ieceri sarīkot tautasdziesmu vakaru, Barons iesaka tajā iekļaut arī apdziedāšanos, taču nemin ne vārda par seno apdziedāšanās apstākļu ārēju atveidošanu! Cits gadījums. Jurjānu Andreja 1891. gada pierakstu burtņīcā ir Jēkabpils teicēja un vācēja Indriķa Sirsona teikta četrinde, kuru Jurjāns ar pasvītrojumiem īpaši izcēlis:

Tie bij labi tautas dēļ,
Kas mācēja kokles sist,
Kas mācēja kokles sist,
Dejolīti strinkšīnāt.

Turpretim Barons šo pašu dziesmu nolīcis īpašā atvilktnē pie citām «Latvju dainās» neieviejamajām!

Taču tās ir tādas ārējas pretišķības. Saītes starp abiem izdevumiem jāmeklē dziļāk.

Kā zināms, «Latvju tautas mūzikas materiālu» sestajā grāmatā, kurā sakopotas «dažādu garāku dziesmu meldijas» (pavisam 924 melodiju tipi; pirmos 104 pēc Jurjānu Andreja nāves izdeva Latvju komponistu biedrība, pārējie palika rokrakstos un pakāpeniski tiek tagad publicēti sērijas «Latviešu tautas mūzika» sējumos), notīm pievienota tikai viena vai divas rindas teksta. Tas stipri apgrūtināja krājuma izmantošanu. Kad Jēkabs Vitoliņš kārtoja precību dziesmu krājumu (tajā pārsvarā ir garās dziesmas) un es krājumam transponēju melodijas, man vaļas brīžos patika pašķirstīt «Latvju dainas»; atzišos vaļsirdīgi, tā man bija pirmā iespēja iepazīties ar šo izdevumu. Izrādās, tur taču tie paši vācēju vārdi, kas «Latvju tautas mūzikas materiālos», tās pašas viņu sūtītās dziesmas ar pilnīgiem tekstiem! Ir ap trīsdesmit vācēju, kuri melodijas sūtījuši Jurjānu Andrejam, bet to pašu (un vēl citu) dziesmu tekstus — Baronam vai Brīvzemniekam. Tieši šo vācēju devums pieder pie nozīmīgākā abos izdevumos, tāpēc ir vērts vismaz dažus minēt: Pēteris Blaus Ergļos, Andrejs Jansons Rāvā, Jānis Heiniņš Pūņos, Mārtiņš Buclers Saukā, Legzdu Ingus Gaviezē, Fricis Fišers Lielkrūtē (Bārtā), Kārlis Blauberģs Sēlpilī, D. Lauciņš Rundālē.

Katra «Latvju dainu» sējuma (izņemot pirmo) beigās Barons norāda izmantotos tautasdziesmu krājumus — gan rokrakstus, gan publicējumus. Nosaucis 15 publicētus krājumus, Barons piebilst: «16) J. Cimze. Dziesmu rota. Dārza puķes un Lauku puķes. Pēdējās sevišķi sakrātas tautas dziesmas ar piederīgām tautas meldijām, kas mūs iepazīstina ar latviešu tautas mūziku. Bez tam tautas dziesmu meldijas apgādājuši drukā: R. Bērziņš «Latviešu vijolītes. Tautas romances. I un II vaiņags» un sevišķi Rīgas Latv. Biedr. Mūzikas komisija savos vairākajos izdevumos, kuri vēl allaž turpinājas.» No Mūzikas komisijas izdevumiem pirmām kārtām jāmin Jurjānu Andreja vadībā izdotās kora dziesmu 10 burtnīcas, kurās pirmpublicējumus piedzīvoja daudzas latviešu komponistu kora dziesmas un tautasdziesmu apdares, un, protams, «Latvju tautas mūzikas materiāli». Barons no šiem 16. punktā minētajiem publicējumiem ir izmantojis vienīgi «Dziesmu rotas» 3. daļu; ne pārējo «Dziesmu rotas» Lauku puķu (2., 4., 6., 7. daļa), ne «Latviešu vijolišu», ne «Latvju tautas mūzikas materiālu» dziesmu tekstus Barons «Latvju dainās» ievietojis nav. Ne jau aiz nevērības vai tekstu kvalitātes dēļ; piemēram, 13. punktā, minēdams E. Voltera krājumu, Barons piezīmē: «Dziesmu tekstos un krievu tulkojumā ieviesušās dažas izlabojamas kļūdas», bet 16. punktā tamlīdzīgas piezīmes nav. Gluži pretēji, vārdinī *un sevišķi* liek domāt, ka ar šādu rīcību Barons apliecina «Latvju tautas mūzikas materiālu» neaizstājamību blakus «Latvju dainām», ka abi izdevumi viens otru papildina un ir skatāmi kopā.

Savdabīgi abus izdevumus saista arī dziesmu kārtojuma princips. Ārējas līdzības nekādas. To var saprast, ja izlasa «Latvju dainu» pirmajā burtnīcā ievietoto apcerējumu «Tautas dziesmu dziedāšana». Aprakstīdams dažādus dziedāšanas veidus — gaviļēšanu, rotāšanu, līgošanu, dziedāšanu pie lauku darbiem, vakarēšanu, dziedāšanu godos un dzīrās —, Barons piebilst: «Ko augšā teicām, zīmējas vispārīgi uz dziedāšanu dažādos gada laikos, ne uz dziesmu saturu.» Bet tāds pats ir dziesmu kārtojums «Latvju tautas mūzikas materiālos», tikai sākts no cita gadalaika: līgotnes, rudens laikmeta dziesmas, ziemas laikmeta dziesmas, pavasara laikmeta dziesmas (te arī rotāšana), ganu dziesmas (te arī gaviļēšana), šūpuļa un bērnu dziesmas, apdziedāšanās un dzīru dziesmas, rotaļas un dziedamās dejas. Ja vēl ievērojam Barona piezīmi pie

rotāšanas apraksta: «Plašākas ziņas par rotāšanu un tautas mūziku vispārīgi laikam drīz gaidāmas no mūzikas profesora Jurjānu Andreja, kas par tautas mūziku pētīdams apceļojis Vidzemi un Kurzemi», un, no otras puses, «Latvju tautas mūzikas materiālu» trešajā grāmatā norādi uz Barona rakstīto par dziedāšanu godos un dzīrās, tad varam gūt aptuvenu priekšstatu par abu izdevumu savstarpējām attiecībām. Sevišķi svarīgi — un arī izdevīgi — to apzināties mūsdienās, kaut vai folkloras ansambļu darbā. Jurjānu Andreja izvēlētais melodiju kārtojums ļauj ar diezgan augstu ticamības pakāpi iedomāties, kā tādus vai citos apstākļos būtu dziedāts jebkurš «Latvju dainu» teksts; savukārt Barona ievadapcerējums un sevišķi tam sekojošie 1052 dziesmu teksti par dziesmām un dziedāšanu slēpj sevī būtisku, citur neatrodamu informāciju, kuras vērtību mēs pagaidām diez vai apjaušam. Piebildei tikai, ka man pašam dziesmas par dziedāšanu ir mīla lasāmviela jau divus gadu desmitus, un tomēr ar katru jaunu lasīšanu tās atsedz kādu jaunu ziņu, kas agrāk šķita vienīgi skaista dzeja. Bet tas jau cita apcerējuma temats.

Māra Viksna

«LATVJU DAINU» LĪDZSTRĀDNIEKI

Krišjānis Barons ar «Latvju dainām» (LD) izglāba tautas atmiņu. Viņš pasargāja no aizmirstības arī tos daudzos cilvēkus, kas viņam bija palīdzējuši LD izveidot. Katrai dziesmai ir noskaidrojams vācējs vai teicējs, aiz kuras dziesmas stāv vairākas paaudzes vai dažkārt arī tikai viens cilvēks.

«Strādnieku šim darbam ir ļoti daudz...» rakstīja K. Barons 1894. g. 21. martā. Bet jau daudz agrāk Fricis Brīvzemnieks Lejas pagasta zemniekam bija atsūtījis savu fotogrāfiju ar uzrakstu: «Krietnam tautiešam un līdzstrādniekam pie etnogrāfiskiem kopdarbiem J. Mūrnieka kungam par draudzīgu piemiņu.» Jāņa Mūrnieka meita Magda Snapīte pirms dažiem gadiem par savu tēvu teica: «Viņa gars tiecās uz augšu.» Tā, liekas, varētu teikt par visiem šā kopdarba — LD — līdzstrādniekiem.

Ludis Bērziņš, kas bija viens no viņiem, savos zinātniskajos darbos, citējot LD, vienmēr arī minējis, kurš vācējs

dziesmu pierakstījis, kurš to dziedājis vai teicis. Pēteris Smits, viens no pirmajiem pamatīgākajiem LD izvērtētājiem, biežāk to darījis tikai tad, kad neticējis dziesmas īstumam.

1909. gadā, kad bija iznākuši tikai trīs pirmie LD sējumi piecās grāmatās, no tālās Vladivostokas P. Smits steidzās atspēkot Baltijas vācu laikrakstu apgalvojumus, ka «ar latviešu inteliģenci stāvēt diezgan bēdīgi» un ka no latvieša «nekas daudz neesot iznācis». Latviešiem neesot «neviens valsts vīrs, diplomāts, organizators, kara vadītājs». Viņiem neesot arī tādu «zinātņu zvaigžņu» kā Baltijas vāciešiem... Augusts Bilenšteins u. c. Tomēr P. Smits, neielaižoties strīdos ar vācu šovinistiem, pierāda, ka Lerha-Puškaiša un Barona darbi ir daudz pārāki. Kā spožākās latviešu «zinātnes zvaigznes» jau tajā laikā viņš min Baronu, Milenbahu, Endzelīnu, L. Bērziņu.

Kur meklēt mūsu inteliģenci? LD vācēju sarakstos, kas vispilnīgāk doti LD V sējuma beigās. Te ir mūsu valstsvīri, diplomāti, organizatori un pat karavadoni...

Tautasdziesmu vākšana daudziem iekrita agrā jaunībā. Vienīgi Ernests Dinsberģis savam skolniekam savāktās dziesmas atsūtīja 77 gadu vecumā. Vai dziesmu pierakstīšanas laikā sešpadsmit gadu vecais Jānis Pliekšāns nojauta, ka būs latviešu Rainis; vai piecpadsmit gadu vecais Grestes Jancis paredzēja, ka viņš organizēs muzejus, pētīs Latviju, mācīs skolotājus; vai septiņpadsmitgadīgais Jānis Misiņš zināja, ka Rīgā būs Misiņa bibliotēka; vai astoņpadsmitgadīgais Jukums Vācietis saskatīja sevī lielvalsts karavadoni? Tautasdziesmas pierakstīja arī podporučīks Ādams Kreicbergs, vēlākais ģenerālis, kurš Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai (RLB ZK) atsūtīja arī sava novadnieka Dzirciemā palīgskolotāja E. Birznieka vākus, jo viņš pats negribēja un nedrīkstēja atklāt savu vārdu. Vēlākais latviešu «fotogrāfijas tēvs» Bucleru Marčs sūtīja dziesmas gan Jurjānu Andrejam, gan Krišjānim Baronam. LD līdzstrādnieku vidū ir revolucionārs Fricis Indriksons, jaunstrāvnieks Kovaļevsku Jānis, aktieris Krumbergs Brencis, provizors Jānis Punka, zobārsts Fricis Mierkalns, botāniķis Jānis Ilsters, valodnieki profesori Juris Plāķis un Jānis Kauliņš, skroderis Jēkabs Pilsniburs, etnogrāfi Mikus Skruzītis un Matīss Siliņš, būvinženieris Jānis Rīteris, gleznotājs Janis Rozentāls, komponists Straumes Jānis, mūzikas folklorists Bindu Otis (Atis Kauliņš), kritiķis, tik ilgu gadu par reakcionāru dēvē-

tais Rožu Jēkabs jeb Līgotņu Jēkabs u. c. Kur vēl daudzie zemnieki un skolotāji, mācītāji un skolas bērni! Tā, Liepājas ģimnāzija «Latvju dainām» devusi 1056 tautasdziesmas, bet Latvijai — juristu Krišu Zumbergu, tautas medicīnas pētnieku prof. ķirurgu Jēkabu Alksni, Saeimas deputātu Paulu Kalniņu, dramaturgu Jukumu Paļēviču.

Pavisam ir zināmi 900 vārdu. Pēc Barona piezīmēm redzams, ka 237 no atzīmētajiem ir teicēji (teicējas — 137), bet vācēju vidū tikai 54 sievietes, no kurām vairāk nekā trešā daļa — skolnieces. Līdz šim ir noskaidrots, ka apmēram 150 dziesmu iesūtītāji ir bijuši skolotāji, 50 — literāti, 20 — mācītāji (9 no viņiem bijuši saistīti ar senākiem krājumiem; 2 bijuši teoloģijas studenti).

Tautasdziesmu iesūtītāju meklējumu avoti ir ļoti dažādi — Barona rūpīgās atzīmes rādītāju uzmetumos; viņa Dainu skapī u. c. krātuvēs atrodamā sarakste ar vācējiem; RLB ZK rokraksti, par kuru pavisam pārrakstījumu Barons tik ļoti bēdājās; uzziņu literatūra un galvenais — cilvēki — LD līdzstrādnieku bērni, mazbērni, mazmazbērni, radnieki un novadpētnieki, kam rūp savas puses atmiņa.

Zinību komisijas dziesmu krājuma rokraksti vēsta, kā katrs vācējs savu darbu raksturojis. Viens dziesmas sakopis, otrs sakrājis, cits savācis, uzzīmējis, sarakstījis, salasījis, noklausījis, kamolā satinis, vēl kāds dziesmu vāceli pacēlis. Šie rokraksti ir palīdzējuši precizēt un dažviet pat izlabot ap 30 LD reģistrā norādīto vietu (sk. Viksna M. Papildinājumi un precizējumi «Latvju Dainu» dziesmu krājēju un vietu reģistram // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — 1985. — Nr. 10. — 19.— 28. lpp.).

LD līdzstrādnieku meklējumos visvairāk devuši preses izdevumos publicētie raksti, uz kuriem atsaukušies Ebeļu Reiņa mazmazdēls Pēteris Mežulis, Āronu Matīsa un Nesauļa Augusta attāla radniece Maija Saiva, Jūlija Brūniņa radniece Zelma Kubuliņa, Indriksonu Friča brāļa mazbērni Rita Vilciņa un Jānis Kušķis. Pēc referāta 1986. gada K. Barona dienās atsaucās Fēliksa Laizāna radnieces Irēna Pabērza un Veronika Pilka-Ciukore, kā arī Ozoliņu Dāvja mazmeita Vita Krūmiņa, kas uzticēja sava tēva atmiņas. Ļoti pateicīgi mēs esam Madonas muzeja zinātniskajai līdzstrādniecei Dacei Zvirgzdiņai par ieteiktajām Madonas puses divu LD līdzstrādnieku meitu — Zigrīdas Celmiņas un Lūcijas Vankinas — adresēm. Jāņa Mūrnieka meitu Magdu Snapīti palīdzēja sameklēt novadpēt-

nieks Jānis Kučers no Sinoles. Ekspedīcijās Mēdzulā satiku Kazaku Friča meitu Austru Biti, Rāvā — Kristīnes Treilības mazmeitu Veltu Treilibu, Vecpiebalgā Pētera Lie-lupa mazmeitas Vilmu Zvejnieci un Maigu Meistari. Stā-vot pie Dainu skapja, sevi par vācēju mazmeitām apzinā-jušās Ausma Pilicka no Mežotnes un valodniece Vija Sulce. Dažas ziņas par savas puses LD līdzstrādniekiem ir snieguši Dzērbenes un Vilces skolotāji. Interesanti at-klājumi bijuši pētniekam Raimondam Briedim, izstaigā-jot Līgatnes puses kapsētas (piem., tautasdziesmu vācēja Natālija Plucis apglabāta Zanderu kapos).

Visus Latvijas pagastus, kapsētas izstaigāt nav iespē-jams, tāpat arī pie Dainu skapja nevar pieiet visu vācēju radinieki. Tādēļ ir jāturpina meklēt tādus atsaucīgus palī-gus kā novadpētnieki Jānis Kučers, Arturs Mežaks, prof. Jānis Āboliņš un Vaida Villeruša, kas bagātāko dziesmu novadu Lielvārdes draudzē Ogresgala pagastu spējusi kon-kretizēt līdz pēdējai mājai.

Pēdējais folkloristu ekspedīcijas brauciens bija gar Dau-gavu, un lietderīgi likās uzkavēties Sēlpilī, kas «Latvju dainām» bija devusi 3389 dziesmas. Te dzīvojuši un dzie-dājuši brāļi Blauberģi, kuru vārdi tālu izskanējuši gan ar Jurjānu Andreja, gan Emiļa Melngaiļa krājumiem. Pēc K. Blauberģa sniegtajām ziņām, Barons LD ievadā rak-sta par latviešu dziedāšanas veidiem, bet Jurjānu Andrejs 1891. gada 28. jūlijā pats dodas turp — «uz Sēlpils Ger-cāniem K. Blauberģa kunga apmeklēt.

Jau desmit gadus atpakaļ no Blauberģa kunga uzrak-stīju līdz 50 tautas meldiju iz Sēlpils apgabala, kas ievē-rojams caur savu tīri latvisku raksturu (daļa no tām jau nodrukāta manā tautas melodiju krājumā), bez tam allaž caur vēstulēm dabūju no viņa vajadzīgos izskaidrojumus, kas zīmējas uz tautas dziesmām, rotaļām, instrumentiem, ieražām, kuri liecināja par to, cik dzīvā atmiņā viņam vēl senās tautas ieražas, cik dziļi viņš nogremdējies tautas poēzijā, cik dzejiski viņš prot iztulkot tautas dziesmu tek-stus, kuru nozīme tautā liekas izzudusi! Tādēļ arī ilgot ilgojos jo drīzāk satikties ar cienājamo un iemīloto tau-tieti» (no laikrakstā «Balss» ievietotā Jurjānu Andreja raksta «Ievērojumi, latvju tautas mūzikas materiālus krā-jot» // Raksti. — R., 1980. — 112. lpp.).

No K. Blauberģa latviešiem plašāk kļuvušas zināmas dziesmas: «Es, karā aiziedams», «Kur tu skriesi, vana-

dziņi», «Upe nesa ozoliņu», «Aun, meitiņa, baltas kājas», «Jūra krāca, jūra šņāca» u. c.

Vienmēr visur uzduramies tikai vārdam K. Blauberģs. Par viņa brāli, kas iesūtījis 111 dziesmu par ozoliem, gan zināms pilns vārds — Pēteris, viņš bijis arī Melngaiļa teicējs. Sēlpilī mums palīdzēja vietējā muzeja izveidotājs skolotājs Albīns Jēgermanis, kurš sakrājis daudz unikālu pagasta vēstures liecību. Sēlpils Izglītības biedrības gadsimta sākuma statūtos redzam, ka viens no biedrības dibinātājiem ir Kārlis Kārļa d. Blauberģs no Sēlpils Ģercāniem, tā paša pagasta zemnieks.

Ģercānu vecās mājas vairs nav, te bargi pāri gājis pirmais pasaules karš; jaunajā mājā, kas piederēja Kārļa Blauberģa mazmeitai Almai Nāburgai, — veikals. Blakus — Sidrabiņos dzīvo Kārlis Ģercāns (dz. 1920), kas atcerējās, ka viņa «tēvainis stāstījis, ka bijis te tāds dziedmanis. Viņš atbraucis un tās dziedāšanas lietas kārtojis.» Šis «dziedmanis» varētu būt vai nu Jurjāns, vai Melngailis.

Almu Nāburgu (dz. 1913) — Sēlpils skolas direktora kundzi — satiku citā Latvijas malā — Lutriņos, kur karavadoņa Jukuma Vācieša dzimtās mājas, kur darbojies nenogurstošais skolotājs Gustavs Lasis, aicinādams savus skolēnus pierakstīt simtiem dziesmu. Nāburgi šurp pārcēlušies uz dzīvi pēc otrā pasaules kara. Almas Nāburgas tēvs Kārlis 1919. gadā strādājis izpildkomitejā un kopā ar lieliniekiem aizgājis uz Krieviju, atpakaļ uz Latviju vairs nav ticis. Māte atlaulājusies, Almas kundze par tēvu neko neesot dzirdējusi. Komponists Arvīds Zilinskis (viņa mātesmāsa Ieva Griekere ieprecējās Blauberģos) atcerējās, ka 30. gados Leņingradā pēc koncerta ptenācis pie viņa kāds Blauberģs un ļoti interesējies par Latviju. Almas Nāburgas atmiņās vectēvs Kārlis Blauberģs saglabājis kā ļoti lādzīgs vīrs ar lielu, kuplu bārdi. Lai gan ir ļoti maz kas zināms par šo izcilo latviešu tautasdziesmu teicēju un vācēju, bet viņš ir it kā atdzīvojis, reāli apzināts un atguvis vārdu. Viņa lādzīgums un gaišums dzīvo pēcnācējos.

Viņa brāļa Pētera — Sēlpils Bekerēnu saimnieka mazdēls Miervaldis Rošāns dzīvo Ogrē. Par savu otrās pakāpes māsīcu Almu neko neesot zinājis. Vectēvs Pēteris Blauberģs miris 1936. gadā, apglabāts esot Brantānu kapos pie Staburaga stacijas. Pieminēklis ekspedīcijas laikā

bija apgāzies. Iespējams, ka rados vēl atradīsies viņa fotogrāfija u. c. ziņas.

Interese par brāļiem Blauberģiem Jēkabpils pusē nav zudusi. Godājams dziesmusvētku dalībnieks un vēstures apzinātājs Alfrēds Cintiņš (dz. 1907) nodevis Jēkabpils muzejam ļoti izteiksmīgu fotogrāfiju, kurā redzami viņa mātes brāļi Kārlis (1881—1907) un Pēteris (1885—1950) Blauberģi no Sēlpils, kā arī nelielu ziņu burtņiciņu, dēvējot viņus abus par Barona palīgiem. Pārpratoms viegli noskaidrojams pēc dzimšanas gadiem; bet, ja nebūtu citu ziņu, vai viņus necildinātu par LD līdzstrādniekiem?

Pēteris Lodziņš (1874—1949) ir trešais vīrs no Sēlpils (viņš dzīvojis Cerekļu mājās), kurš LD iesūtījis 1832 savas mātes Annas un E. Ramanes teiktās dziesmas un ļoti pamatīgu bērnu ieražu aprakstu. Viņam bijis arī liels daudzums pūšlošanas vārdu, ko piedāvājis Baronam. Dainu skapī glabājas sešas viņa vēstules Baronam; ziņas ieguvām no P. Lodziņa brāļa mazbērniem Jāņa Lodziņa Jēkabpilī un Ainas Stūrmanes Ventspilī. Pēteris Lodziņš 1894. g. 14. oktobrī rakstījis: «Esmu istas latvju familijas loceklis...» Barons atlīdzībā par daudzajām dziesmām atsūtījis viņam LD 2. burtņicu. Pēteris Lodziņš bijis ļoti aktīvs sabiedriskais darbinieks. Vēlāk viņš pārcēlies uz Neretu, tur uzcēlis lielu māju, kura vēl šodien neretiešiem kalpo par poliklīniku, Neretas kapos viņam uzcelts paliels piemineklis; brāļa mazbērnu ģimenēs ir daudz fotogrāfiju, pateicību, atmiņu par veco onkuli.

Ceturtā dainu vācēja — Pļavinska (dzīvojis Sēlpils Geriņu mājās) pēdas vairs neatradām.

Vēl ir tik daudz nenoskaidrotu vārdu, dzīves datu un citu saistošu jautājumu, kas varētu bagātināt un papildināt mūsu kultūrvēsturi. Kaut vai LD līdzstrādnieka Henrija Visendorfa dzimtā vieta.

1986. gadā mūs sasniedza E. Kļaviņa vēstule no Alūksnes, ka Visendorfs dzimis Alsviķu pagasta Viskoku ciemā. Gan A. Prande, gan Z. Unāms, gan J. Upītis min tikai, ka Visendorfs dzimis Vidzemē. 1979. gadā K. Karuļa rakstā (Dzimtenes Balss. — Nr. 46) parādās jauna vieta — Līgatne; 1982. gadā šo vietu popularizē M. Viksna (Karogs. — Nr. 2), bet iespējams, ka ģimene uz Līgatni atnākusi daudz vēlāk, kad Visendorfs, ieguvis savu lielo bagātību, iepērk te sev īpašumus. Līgatnē gan ir Visendorfa dzirnavas, vecākiem mājas — Sīguldas Strupaušos, šajā pusē ir viņa brālis un māsa. No vēstulēm Baronam

redzam, ka Visendorfa māsa precējusies ar Bērziņu, iespējams pat, ka ar Robertu Bērziņu no Džūkstes.

Savā priekšlasījumā «Ziņas par Lataviešu ticību» Pēterburgas Latviešu biedrībā (17. 12. 1892.; publicēts 1893. gadā) Visendorfs min, ka «Mūsu Visukoka teika aizrāda, ka arī Alsviķa pagasta Visukoku ciema robežās būs bijusi kāda Rāmava», bet teikai viņš norāda avotu — Krēsliņu Jāņa «Latviešu teikas iz Malienas» (1888). Vai Visendorfam pašam tā bijusi pazīstama?

Par labu Ziemeļvidzemei kā tuvākai un pazīstamākai vietai liecina tas, ka Visendorfs te ieguvis lielāko dziesmu vākumus no Ozoliņu Dāvja Jaunrozē, Apē u. c. (4452), no A. Vilka Dūrē (1015) un no F. Ruigas Sinolē (910). Vēl 30. gadu sākumā Latvijas adrešu grāmatā ir norāde, ka Valkas apriņķa Annas pagasta Umerniekos dzīvo Aleksandrs Visendorfs un Mārkalnes pagasta Lūkumišos — Augusts Visendorfs, kamēr Siguldā un Līgatnē atzīmēti tikai Visendorfa mantinieki Strupaušos un Visendorfā.

Būtu ļoti interesanti uzzināt, ko zina un atceras par savu uzvārdu un dzimtu visi Latvijas Visendorfi.

Pavisam K. Barons minējis 900 dziesmu iesūtītāju vārdus; viņiem mēs varam pateikties par lielo kopdarbu. Varbūt viņu vidū ir arī kāds jūsu tuvinieks?

Attēlus sk. melnbaltajā ielikumā.

Jānis Rozenbergs

LEJASKURZEMES FOLKLORAS VĀCĒJS UN KRĀJĒJS JĒKABS ĶIBURIS

Ar izcilo Lejaskurzemes folkloras tiecēju, labu tautas ieražu un tautas horeogrāfijas pazinēju, nenogurdināmo tautas garamantu vācēju un krājēju Jēkabu Ķiburi (1897—1972) folkloristi tuvāk iepazīs ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora XV zinātniskās ekspedīcijas laikā 1961. gada vasarā. Ekspedīcijas dalībnieki tolaik strādāja Liepājas rajonā, par darbības pamatcentriem izraugoties tādas kultūrvēsturiski svarīgas vietas kā Nīca, Bārta, Rucava, Nīda, Aizvīķi, Sīkšņi, Dunika, Pape, Kalnišķi, Pērkone, Medze, Vaiņode, Rāva u. c.

Folkloriste Vilma Greble, būdama Bārtā un rūpīgāk apzinādama dzimtā bārtenieka Jēkaba Ķibura pusgadsimta laikā (1907—1961) sakrāto Bārtas un Nīcas novada folkloras dižo pierakstu krājumu, dibināti ierosināja viņu vēlreiz

pārrakstīt šo tautas tradīciju vākumu un nodot to izpētei un mūžīgai saglabāšanai VLI Folkloras sektora norakstu arhīvā. J. Ķīburis šo uzaicinājumu labprāt pieņēma, un tā trīs gadu laikā (1962—1964) Folkloras sektors saņēma 18 biezas kladēs ar skaidrā rokrakstā ierakstītām 5130 folkloras vienībām, resp., variantiem. Tūdaļ jāteic, ka tas ir viens no prāvākajiem viena paša cilvēka savāktajiem folkloras krājumiem, kas tagad glabājas Folkloras sektora arhīvā (kopš 1992. gada atjaunotajā Latviešu folkloras krātuvē).

Pirmajās 8 kladēs (1954, 1—2078 var.) lielākoties klasiskās tautasdziesmas kārtotas tematiski, par pamatu ņemot cilvēka mūža gājuma ritējumu, ikdienas darba veidus, ģimenes godu un gadskārtu svētku tradīcijas; 8. kladē pierakstītas arī dažas revolucionārās dziesmas, veclaiku ziņģes, senie būramie panti (3 var.), mīklas (9 var.), vecum vecie Bārtas, Nicas un Rucavas danči un rotaļas, kā arī t. s. putnu dziesmas. Īpaši uzsverams, ka itin visām atsevišķām dziesmu tematiskajām grupām u. c. folkloras materiālu pierakstiem sistemātiski uzrādīti teicēji, dzirdēšanas vieta un laiks. Dziesmu kārtojuma tematiskās grupas jeb cikli: 1) dzimšana un bērnība; 2) ganos; 3) gari saukšana, gaviļēšana; 4) brāļi un māsas; 5) krustūbas; 6) kā Nīcā ķekātās lec; ķekatu dziesmas; 7) dravinieku, plāvēju, kūlēju, malēju u. c. darba dziesmas; vakarēšana; 8) gaviļēšana; 9) kāzas; pūru ved; 10) precinieki — vedēji; 11) māsīnu tautās atstājot; 12) vīramāte; 13) jaunaves un pūra sagaidītāji dzied; 14) līgavu istabā ievēdot; 15) pūru dalot; 16) kopīgās kāzu dziesmas; 17) alus dziesmas; 18) brandavīna dziesmas; 19) vedēji apdzied panāksniekus; 20) panāksnieki apdzied vedējus; 21) garākas dziesmas ar noteiktu, nemainīgu meldiju; 22) puīši apdzied meitas; 23) meitas apdzied puīšus; 24) līgavīna; 25) dažāda satura dziesmas; 26) linumistas; 27) līgo dziesmas; 28) miršana; 29) bārenīte; 30) Lieldienu dziesmas; 31) Ziemsvētku dziesmas; 32) daudzinašana, slavināšana; 33) veclaiku ziņģes; 34) nerātnās vecēņu dziesmas.

Turpmākajās 10 kladēs (1954, 2079—5130 var.) folkloras materiālu pieraksti savukārt grupēti pēc teicējiem, stingri ievērojot žanru principu. Arī tie ir relatīvi samērā daudz klasisko tautasdziesmu, visvairāk īso četrriņžu un sešriņžu, taču arī simtiem mīklu, sakāmvārdu un parunu, virkne nostāstu, anekdošu, jocīgu atgadījumu, ticējumu, danču

un rotaļu, albumpantu, kā arī J. Ķibura savāktās liecības par tautas sarunvalodas īpatnībām Bārtā, Nīcā un Rucavā, fiksēti arī turienes senie sieviešu un vīriešu vārdi.

Pēc J. Ķibura sniegtajām ziņām, kā labākie Bārtas un Nīcas novada folkloras, īpaši klasisko tautasdziesmu, zinātāji šī gadsimta pirmajā pusē būtu minami vispirms plašās Ķiburu dzimtas pārstāvji — māte Ieva Ķibure (dzim. Ķibure), mātesmāsa Anna Puļķe (Puļķine), māsa Margieta Graikste (dzim. Ķibure) un, protams, pats Jēkabs Ķiburis; tuvākie radi — sieva Ģēda Ķibure (dzim. Runne), sievasmāte Ģēda Runne (dzim. Pickaine); ikdienas darbā, gan ganos, gan talkās, gan vakarēšanā, ģimenes godos, gadskārtu svētkos, svinamajās dienās u. c. pasākumos iepazītie folkloras teicēji — izcili dziedātāji un apsviedīgi stāstītāji — vecā Platragīne, vecā Pižīne (Vecvagāre), vecā (arī dižā) Pickīne, vecā Eķīne, Margieta Muceniece (arī vecā Mucīnece), Kātrīna Dobeļe (dzim. Pickēna), Anna Gudriķe (dzim. Salma), Ieva Beizaka, Ģēda Sneiba, Margieta Ķuda, Krišjānis Saldenieks, Jēkabs Spēks u. c.

J. Ķibura sakārtotajā folkloras materiālā vājumā sevišķi izceļami kultūrvēsturiski svarīgie un folkloristiem pētnieciskajā darbā tik nozīmīgie Bārtas un Nīcas novada darba un sadzīves tradīciju, ģimenes godu un gadskārtu ieražu apraksti, kā arī pašas etnogrāfiskās jeb tautas autentiskās dziedāšanas norises apskati, piem., par šādām tēmām: Nīcas garie saucieni (kā Nīcā garī sauc) jeb pavasara gavilēšana Nīcā; kā Nīcā ķekatas lec; ķekatu dziesmas; bukos lekšana Bārtā; krustūbas; pādes dīdīšana; naudas mešana; mičošana; pūra dališana; apdziedāšanās kāzās; bērnu rotaļas jeb vāku nakts; īpašās ganu rotaļas; linumīstas; nabagu pātari u. c.

Savam bagātīgajam Bārtas un Nīcas novada folkloras vājumam J. Ķiburis pievienojis plašu autobiogrāfiju, kas sniedz neatsveramas ziņas un neapstrīdamas liecības par folkloras, sevišķi tautasdziesmu, patieso stāvokli, dzīvi un funkcijām Lejaskurzēmē 20. gs. pirmajā pusē, kā arī sniedz vērtīgus pieturpunktus paša Jēkaba Ķibura folkloristisko interešu izaugsmes un turpmākās attīstības izpētē pusgadsimta garajā laikposmā.

«Esmu dzimis 1897. g. 2. jūlijā Bārtas Ķiburciema krogā, kuru dažus gadus mans tēvs rentēja no valsts. Mani vecāki šī paša ciema iedzīvotāji. Tēvatēvs, kuru es neatminos, iepircis dzimtīpašumā no

Bārtas kroņa muižas atdalīto 5 pūrvietas lielo zemes gabaliņu — tagadējos «Novadniekus», kur abi ar dzīvesbiedri esam iegājuši mūža novakarē.

Savu bērniņu atminos pagājušu vienās dziesmās: dziedāja ceļavīri kroga «dižajā istubā», dziedāja smalkie viesi «vācu galā», dziedāja ciema meitas un puisi sestdienu un svētdienu vakaros krogā, dziedāja ciema meitas darbdienu vakaros Reinu kalnā, bet māte mani pie rokās veda uz kroga lievenēm (verandu) klausīties un klusi dziedāja līdz. Jau toreiz šīs dziesmas man ļoti patika, un es arvien centos būt tur, kur skanēja šīs dziesmas.

Mana māte bija tā laika lielākā dziedātāja un teicēja visā ciemā. Līdz mūža vakaram (mirusi 1941. g.) viņas sirmā galviņa nebeidza risināt arvien jaunas dziesmas un meldijas.

Otra, kas man mācīja senās etnogrāfiskās dziesmas, bija mātesmāsa Puļķine, kuru, tāpat kā manu — un sievasmāti, savā laikā apciemoja komponists Melngailis. No Puļķines Melngailis ņēma populāro «Bārenītes slavināšanu», izveidojot tekstu un melodiju pēc sava prāta. Talkās Puļķine arvien strādāja mūsu mājās un rudzu laukā, linu druvā, siena plavā, linumistās u. c. būdama čakla un runātāja, vienmēr bija barvide darbos un dziesmās, un, darbus beidzot, lauks, sēta un istaba trīcēja dziesmu skaņās. Visur tur es biju klāt gan kā klausītājs, gan līdzdziedātājs. Redzot manu lielo dziesmu mīlestību, mātesmāsa man arī viņas iedziedāja bagāti.

Atminos braucienu uz Nicu kāzās kādu 8 gadu vecumā. Mātei Nicā bija krustmāte un pāde (krustmeita). Pēdējai svinēja kāzas. Atkal jauni iespaidi, pat bailes, kāzinieku ratu rindai pārbraucot Bārtas upi brasli pie «Remesēniem». Svešie apģērbi kā sārkanu magoņu lauks, citas paražas, dziesmas un kur tad vēl mazās meitenītes sārkanos lindruķēlos un vamzītēs (burstītēs) kā mazas, mazas sieviņas. Viss tas mani ļoti iespaidoja.

Sākoties ganu gaitām dižajos mežos — un toreiz ciemam visapkārt vēl bija isti mūžameži, pārsvarā priežu un egļu —, radās man trešā dziesmu teicēja — dziedātāja — vecā Platraģine, mans ganu dienu biedris. Tas bija ap 1907. gadu. Platraģine, būdama jau sirmgalve, ganos daudz stāstīja par veciem laikiem, teica un dziedāja dziesmas, kuras es citīgi pierakstīju kladē.

Dziedājām divbalsīgi rītos un vakaros, ka visi meži noskanēja. Tad es jau balsu vešanu un priekšdziedāšanu pārņēmu savās rokās, un mežs rītos un vakaros atbalsoja jauko sāskaņu.

Jau toreiz es mācēju dziedāt otro balsu, un to mācēja ikviens laba dziedātāja tik ierastās dziesmās. Vasarās naktīs, braucot mājās ar siena vezumu no Virgas muižas plavām, kur .. ciema nāmelnieki, kam nebija plavu, dabūja sienu .. tā laikā parašas prasīja dziedāšanu. Es skaļi dziedāju, un brāļi vilka līdzī. Ar dziedāšanu aizrāvos

tik tālu, ka dažu labu reizi dabūju no vecākiem gan rājienu, gan duncu, jo, lūk, «viņš bļautās!» — izdzirdēs mežsargs un noķilās govīs. Tomēr es nevarēju nedziedāt, kad mežs šalkoja un putni tricināja, un meldijas un vārdi paši raisījās, ganu kliegzienus izk dziedot. ...

Līdz šai dienai vēl atminos daudzus godus, t. i., kāzas, krustības u. c. pašu ciemā Bārtā, Leitišos, t. i., Dunikā, Nicā, kas man atmiņā atstājušas parašas, valodas un daudzās dziesmas. Kāzās arvien centos sēdēt blakus mātei un izdziedāt līdzī visu dziesmu programmu. Māte katrai dziesmai mācēja līdzdziedāt otro balsu, un cik jauki saskanēja, ja sagadījās labas dziedātājas (-ji). Ja gadījās šādi tādi, ne tad jauki sarkanēja, ne tika klausīties «bļautišanos».

Savā mūžā neesmu sastapis vēl otru lauku sievu, kas bez kādas konservatorijas mācētu ikvienai meldijai piedziedāt otro balsu tik skaidri un saskanīgi, vienīgi vadoties no dzirdes. Redzot manu patiku uz dziesmām, māte sāka man tās teikt, un es pierakstīju jau 10 g. vecumā. (Skolā sāku iet no 9 g. vecuma.) Brīžiem dziedājām abi divi, piemirsdami visu citu.

Komponists Melngailis vairākreiz apciemoja «Novadniekus», pierakstīdams dziesmas, vairāk gan meldijas, no visu četru «Novadnieku» saimes dziesminiekiem.

Mana māte dziesmas un meldijas nebeidza teikt līdz sava mūža vakaram, ik dienu atminoties atkal un atkal ko jaunu, vēl nepierakstītu.

Ģimenē bijām 4 brāļi un 2 māsas. Brāļi visi trīs miruši. Lielā dziesmu patika drusku pielipusi abām māsām, tomēr ne tik daudz kā man, pastarītim.

Spilgti atminos gadījumu kādās kāzās cieminos. Ieprecēja nīcinieci, un visa t. s. Dižā Nica bija sabraukusi panākstos kā sārkanu magoņu lauks. Sākās apdziedāšanās. Redzu, ka vedēji zaudē. Pēc tradīcijas vedējiem arvien un visur jāpatur virsroka, citādi — un to jau tautas dziesma māca:

Droši, rimti vedējini

Panāksnieku pulcinā:

Ja ne droši, ja ne rimti,

Visi mina kājinām.

Neviena nepamudināts, sāku bērt savu apdziedāšanās dziesmu virkni, izcīnot vedējiem uzvaru par lielu brīnumu un nepatiku panākstiem.

Iedzīmtā dziesmu patika un bērnībā gūtie Bārtas un Nicas sen dienu dziesmu un meldiju iespaidi deva man ierosmi savākt krājumu «Tautas dziesmu pūrs».

No mātes, mātesmāsas, Platragīnes, Pižīnes u. c. sen dusošām dziesmu teicējām esmu saņēmis Bārtas dziesmu krājumu. Laulībā ar savu dzīvesbiedreni, dzimušu un augušu nīcinieci, un sievasmāti, sava

laika Nicas lielāko «rakstu rakstītāju», dziedātāju un iecienīto pavāriņi godos, esmu mantojis visu Nicas sendienu dziesmu un meldiju krājumu.

Visa tā laika dzīve Nicā norisa vienās dziesmās. Mazajai bija liela interese par visu, kas notika ap viņu. Tanī laikā Nica vēl bija bagāta ar etnogrāfiskām dziesmām, dejām, parašām un tradīcijām, kas tika vadītas cauru gadu, jo sevišķi mājās, kur bija kupla saime un tuvi ciemiņi (kaimiņi), un tie jau Nicā nekur netrūkst, jo mājas izvietotas bieži, cita pie citas un ļaužu, vecu un jaunu, toreiz netrūka. Vajadzēja arī kādas izpriecas. To arī atrada etnogrāfiskās dziesmās, dejās, tradīcijās utt. Visur tur piedalījās arī jaunā kalponīte (nākamā J. Ķibura sieva Ģēda Runne — J. R.), būdama žigla un iznesīga dziedātāja un dancotāja.

Apdāvināta ar labu atmiņu, mana dzīvesbiedre ir bagātīga etnogrāfijas un folkloras krājēja savā mūža gājumā. Viņa man ir iebērusi manā «Tautas dziesmu pūrā» daudzus siekus jauku etnogrāfisko dziesmu, deju, meldiju u. d. c. folkloras materiālus. Viņa ir arī mana līdzstrādniece visos manos etnogrāfisko dziesmu un deju koncertu uzvedumos un sevišķi daudz līdzstrādājusi pie «Sendienu dziesmas» izveidošanas un inscenēšanas.

Tas bija 1924. gadā, kad dzīves gaitas mūs saveda kopā un čaklā kalponīte kļuva par manu dzīvesbiedri «Novadniekos». Ģimenē ienāca arī viņas māte Ģēda Runne. Nu bija man trīs dziesmu teicējas, dziedātājas: sieva, sievas — un mana māte.

Mūža gājumā esmu izveidojis albumu, kurā redzams, ka ar etnogrāfisku uzvedumu «Kāzas «Dižgūdos»» esmu stājies sabiedrības priekšā 1929. gadā Liepājā.

Nākošais darbs «Cigāni Rumbasgalā» 1930. gadā.

Pirmais etnogrāfiskais dziedājums «Ķekatu vakars Nicā» radiofonā Rīgā 1934. gadā.

Otrais dziedājums «Kā Nicā gari sauc» radiofonā 1934. gadā.

Trešais dziedājums «Jāņu vakars Nicā» radiofonā 1934. gadā.

Koncerts konservatorijā Rīgā 1934. gadā.

Koncerts Liepājā 1934. gadā.

«Nicas kāzas» Zemgalē 1935. gadā.

Pirmajos plaujas svētkos Koknesē 1935. gadā.

«Bārtinieku tēva dēls Nicā jēme ligavīnu» Liepājā 1936. gadā.

«Veclatvju dziesmu vakars» operdziedātāja Fr. Puķīša koncertā Liepājā 1936. gadā.

«Kā Nicā ķekatas lec» radiofonā 1937. gadā.

«Pavasara gavilešana Nicā» radiofonā 1937. gadā.

«Bārtas senās dziesmas» radiofonā 1937. gadā.

Etnogrāfisko dziesmu un deju koncerts Jaunpilī 1937. gadā.

Dziedājums «Nicinieku linumīstas» radiofonā 1938. gadā.

Dziedājums «Kā Nicā gari sauc» radiofonā 1938. gadā.

Etnogrāfisko dziesmu un deju koncerts Rīgā 1940. gada 8. augustā.

«Senlaiku kāzas Bārtā» mākslinieciskās pašdarbības skatē Rīgā 1946. gadā.

«Senlaiku krustūbas Bārtā» mākslinieciskās pašdarbības skatē Rīgā 1947. gadā.

Izrāde «Senlaiku krustūbas Bārtā» Nicā 1947. gadā.

Bārtas etnogrāfiskā deja «Muškadrilis» Otro dziesmu svētku koncertā Rīgā 1950. gadā.

Etnogrāfisko deju koncerts mākslinieciskās pašdarbības skatē Liepājā 1951. gadā.

Etnogrāfisko deju koncerts mākslinieciskās pašdarbības skatē Liepājā 1952. gadā.

«Vakars kolhozā «Bārtā»» Latvijas PSR Mākslas un literatūras dekādē Maskavā 1955. gadā.

Trīs cēlienu uzvedums «Sendienu dziesma» Bārtā, Priekulē un Liepājā 1957. gadā.

«Vārda došanas svinības Bārtā» 1959. gadā.

Izrādes «Sendienu dziesma» otrais iestudējums Bārtā, Durbē, Kuldigā un Ventspili 1960. gadā.

Bārtas etnogrāfisko dziesmu un deju demonstrējums ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora ekspedīcijas noslēguma koncertā Liepājā 1961. gadā.

Gribu nobeigt savu autobiogrāfiju ar mana darba «Sendienu dziesma» ievada vārdiem: «Ikvienai tautai radošie darbi un nodomi iesniedzas tālā nākotnē, bet ikvienai tautai jāpazīst arī sava pagātne. Tikai tad tu būsi īsts savas tautas dēls un meita. Pazīstot pagātņi, iemilēsi skaisto nākotni...»

Mans vēlējums: mūžos saglabāt nākošām audzēm manas tautas etnogrāfiski pareizu seno kāzu attēlojumu. Tas ir raksturīgs visai Lejaskurzemei, vienīgi atšķiroties Nicā un Rucavā (arī Bārtā un vēl citos kaimiņu apvidos — J. R.) ar etnogrāfiskiem tērpiem, nedaudz ar dejām un meldijām.

Dzimis un audzis Bārtā laikmetā, kad viss tas vēl bija pilnā spēkā, esmu to visu līdzdzīvojis un pārdzīvojis. ... Sos etnogrāfijas un folkloras materiālus esmu sakārtojis manā lielajā darbā — triscēlienu uzvedumā «Sendienu dziesma». Visa tā laika dzīve un darbi norisā vienās dziesmās. Šis uzvedums aizpilda viena izrādes vakara programmu, un tas bāzējas uz pareiziem etnogrāfiskiem tērpiem, senām etnogrāfiskām melodijām, senām dejām, parašām un seno tautas valodu.

Mans vēlējums nodot šo darbu manai tautai, bet jo sevišķi jaunatnei, mūsu nākotnei, kā mūsu tautas etnogrāfijas un folkloras skati, kā dārgu mantojumu no tālās pagātnes senajām dienām...

Un nobeidzu ar «Sendienu dziesmas» epiloga vārdiem: «Lasot vai skatot mūsu senču necilo, māņpilno pagātņi, tauta lai ceļ un dzīvo skaisto un laimīgo nākotnes dzīvi...»

Jēkabs Ķiburis-Novadnieks

Nebūs lieki bilst, ka visā Latvijas republikā un ārpus tās robežām labi pazīstamo Bārtas etnogrāfisko dziesmu un deju ansambli no tā dibināšanas (1929) līdz 1961. gadam, tātad arī grūtajā un sarežģītajā kara un pēckara laikā, vadīja šī kolektīva dvēsele Jēkabs Ķiburis. Viņa aizstāvētās un popularizētās Bārtas novada etnogrāfiskās dziedāšanas un dejošanas tradīcijas sistemātiski un neatlaidīgi turpina kopt turienes bitenieks un krietns aušanas meistars Zigurds Rukuts, kas Bārtas etnogrāfisko ansambli sekmīgi vada kopš 1961. gada. Precizitātes labad jāpaskaidro, ka 20. un 30. gados «pastāvēja divi kolektīvi, kuri dziedāja Bārtas balsus un kuru dalībnieki uzstājās etnogrāfiski precīzos tērpos. Pašā Bārtā bija Pētera Pilēna grupa astoņu cilvēku sastāvā un otrs — Ķibura ansamblis, ko viņš ar sievu Ģēdu, nīcēnieci pēc izcelsmes, izveidoja Liepājā.

..Etnogrāfiskās kopas karoga gadskaitlis ir saistīts ar J. Ķibura vārdu. Savu versiju par to, kāpēc Ķiburam radās doma dibināt etnogrāfisku kolektīvu, izstāstīja Līvija Otaņķe, Jēkaba Ķibura krustmeita..

..Ķiburs strādājis pilsētas prefektūrā par rakstvedi. Aizejot uz Liepāju, viņš vēlējies kļūt par aktieri. Kad nu nav ticis uzņemts skatuves mākslas kursos, spēlētgrību un arī godkāri piepildīja, organizēdams etnogrāfiskus uzvedumus.

Uzvedumos Ķiburs iesaistīja sava dzimtā novada ļaudis — no Ķiburiem un pašas Bārtas. Pēc Jēkaba mātes māšas un sievas Ģēdas nostāstiem tapa «Kāzas Dižgūdos». Uzveduma pirmizrāde notika 1929. gada 25. decembrī Latviešu biedrības namā pilsētas prefektūras tradicionālajā koncertballē. Šis precīzi zināmais un dokumentētais fakts tad arī tiek uzskatīts par sākumu.» (A. Stāls. Brūklenāju jumis // *Leņina Ceļš* (Liepāja). — 1988. 9. VII.) Ja Jēkabs Ķiburis savā darbīgajā mūžā nebūtu paveicis nekā cita kā vienīgi nodibinājis un 30 gadus prasmīgi vadījis Bārtas etnogrāfisko dziesmu un deju ansambli, arī tad viņš būtu atstājis dziļas pēdas latviešu tautas garīgās kultūras vēsturē.

RŪJENIETE MAIGA ZARIŅA — FOLKLORAS TEICĒJA ZIEMEĻVIDZEMĒ

Neaplēšamas, patiesībā bezgalīgas ir latviešu klasisko tautasdziesmu it kā tradicionālo un nemainīgo tekstu un meldiju variējumu, resp., izmaiņu, iespējas.

Arī ZA folkloristu ekspedīciju vasaru (1986—1990) gūvums nepārprotami apstiprināja pirms gadiem 25 uz Valkas ekspedīcijas (1967) devuma pamata izteikto atzinumu: «Tautas dziesma joprojām liekas pats dzīvīgākais un iecienītākais folkloras žanrs, kam piemīt milzīgas, pat neapveramas teksta un meldijas variēšanas, pārveides iespējas. Pat visierastākajās dziesmās ar stingri noturīgiem standarta tekstiem nereti atklājas jaunas, līdz šim nepazītas nianšes, lielākas vai mazākas satura izmaiņas. Šādi mākslinieciski prasmīgi veidoti, klasisko tautas dziesmu struktūras likumbām un poētikas prasībām atbilstīgi variējumi, palaikam spontāni improvizējumi taustāmi parāda pašu tautas poēzijas jaunrades procesu, tā būtības daudzpusību un dinamiku.»¹

Šā folkloristiem labi zināmā sprieduma pareizumu lieku reizi apliecināja arī kāda līdz tam nepazīstama Ziemeļvidzemes folkloras teicēja Rūjienā.

Maiga Zariņa Rūjienā. Dzimusi 1918. gadā Valmieras apriņķa Vecates (tolaik Sēļu) pagasta Mikolos lauku gājēju ģimenē. Mācījusies Košķeles 1. pakāpes pamatskolā, Rūjienas draudzes 6-klasīgajā pamatskolā un 1940. gada 15. jūnijā beigusi Rīgas pilsētas 6. vakara ģimnāziju. Kad 1927. gadā nomirusi teicējas māte, tēvs ar bērniem pārcēlies dzīvot uz Rūjienu.

Pirms 2. pasaules kara strādājusi «Rīgas audumā» un daudzus gadus dziedājusi pašdarbības korī, ko vadījis toreiz populārais komponists un diriģents J. Norvilis. Pēc kara M. Zariņa atgriezusies Rūjienā. Teicēja ir liela rokdarbniece, sevišķi dažādu pinumu meistare. Taču mums, folkloras vācējiem, M. Zariņa interesēja vispirms kā laba dziesmu zinātāja, tautasdziesmu tekstu un melodiju veikla improvizētāja.

¹ Rozenbergs J. Folkloristu ekspedīcijas gūvums Valkas rajonā // PSR ZA Vēstis, — 1969. — Nr. 4. — 27. lpp.

Lūk, kādas visos Latvijas novados sadzīvē cieši iesakņotās dziesmas «Div' pļaviņas es nopļāvu» īpats nobeiguma teksta variējums:

Augstu liku spilventiņu,
Baltu klāju paladziņ',
Lai gul' siena plāvējiņis
Kā baltai ābolā.

Parastais šīs dziesmas nobeigums ir šāds:

Es iedevu baltu kreklu
Savam siena plāvējam,
Lai tas līdzī ligojāsi
Ar balto āboliņ'.

Tas pats sakāms par dziesmas «Tautu meita, spulgcīte» beigu daļu, kas arī šķiet neparasta, negaidīta:

Tautu meita, spulgcīte,
Netikusi darbiņosi:
Vienu dienu linus vērpā,
Otru vilnu šķeterēja,
Otru vilnu šķeterēja,
Trešu rokas pūtināja.
Tautu dēlis, smuks puisītis,

Bez cepures arti gāja.
Melnā vārņa, ķerkstētāja,
Uz pakauša nosēdāsi,
Uz pakauša nosēdāsi
Kā uz zirņu vezumiņa.
Melnā vārņa, ķerkstētāja,
Tā tautieša ligaviņa.

Kā arī dziesmas «Es jau biju tā meitiņa» humoristiskie beigu panti:

Sasodīta sievas māte
Slinku meitu audzināja:
Nemācēja zeķes lāpīt,
Bērnu autus izmazgāt;
Pa trīs gadi vienu zeķi
Kā margoti nomargoj'.

Sasodīta vīra māte
Resnu dēlu audzināja:
Trīs audeklu kreklus šuva,
Vēl nelīda mugurā;
Ceturto kad piestīķēja,
Tad pār galvu uzstūķēja.

M. Zariņas dziedātās garās dziesmas ar īpatnējāku pantu neparastāku savirknējumu:

Man pazuda kumeliņš
Miglaināji ritiņā,
Ak vai, sakiet, ko lai dar'
Miglaināji ritiņā.²
Trīs dieniņas, trīs naktsniņas
Meklēj' savu kumeliņ'.
Ceturťāji dieniņā
Atrod savu kumeliņ',
Atrod savu kumeliņ'
Tautu meitas dārziņā.
Labdien, labdien, tautu meit,
Atdod manu kumeliņ'!
Kā lai varu tev atdot,
Lielu skādi padariņ's?
Man apēda rožu lauk',
Brālīšami rudzu lauk';

Ja brālītis rudzus cieš,
Es rozītes necietīš';
Ja solies man' bildināt,
Tad rozītes gan cietīš'.
Kā lai varu bildināt,
Ja man prātam nepatik?
Kādu vīzu es apaušu,
Tāda man būs jāvalkā;
Kādu sievu es apņemšu,
Tāda man būs jāmilē.
Es nevaru bildināt,
Manam prātam nepatic;
Manis dēļi tu, tautiet,
Aunies lāča zābakosl

² Dziesmu dziedot, refrēns tiek atkārtots ik pēc divi teksta rindām.

Ne pie viena es neiešu,
Kamēr savu sagaidīš',
Kamēr savu sagaidīš'
Patīkamu tēva dēl'.
Pati došu vainadziņ',
Pati savu gredzentiņ'.

Es redzēju ienākoti
Sētā bērū kumeliņu,
Rai rai rīdi, rai rai rīdi,
Sētā bērū kumeliņu.³
Ieraudzīju tautu dēlu,
Birst man gaužas asariņas,
Neraud gauži, sērdienīte,
Samītosim gredzentiņus,
Nāc pie manis, aizvedišu
Sava tēva sētiņā!
Tautiets mani sētā veda
Ar to bērū kumeliņu;
Vīra māte pretim nāca
Raženāju augumiņu.
Tautiešami cimdus devu

Par to labo vedumiņu;
Vīra mātei es uzsedzu
Izrakstītu villainīti.
Dziedādama es iegāju
Tautu dēla istabā;
Dziedot darbu padariju,
Dziedot vīru apmiņoju.
Ai, dzīvīte, ai, dzīvīte,
Pie dzīvītes daudz vajaga:
Vajag dziesmu, vajag prāta,
Vajag gudra padomiņa.
Dziedādama vien staigāju,
Dziedot darbu padariju,
Dziedot mūžu nodzīvošu
Labajosī ļautiņosī.

Apsegloju melnu kuili,
E, melnu kuili.⁴
Jāju sievas lūkotiesi,
Aijā, lūkotiesi.
Saimnieks saka: manas meitas
Lielā silā aizbēgušas.
Necik tālu neaizjāju,
Satiek' ciema zeltenīti,
Satiek' ciema zeltenīti
Pilnu ogu vācelīti.
Sāsaturu melno kuili,
Sāku viņu bildināti.
Es aiziešu savu ceļu,

Tu aizjāsi savu ceļu.
Sasagriežu melno kuili,
Jāju tālā siliņāji.
Ne pusceļa nenojāju,
Dzirdu krūmu brāksķēšanu:
Suns iztrieca vecu meitu
Salāpītu kažociņu.
Se, sunīti, zaķa kāja,
Triece to meitu atpakaļ!
Apkārt griežu melno kuili,
Jāju mājās raudādamis:
Ne man tika mātes meita,
Ne ar ciema zeltenīte.

Sēju jauku rožu dārzu
Sev kur daiļi puškoties.⁵
Es nopīnu vainadziņu
Sarkanbaltiem ziedīpiem;
Garām gāju tautu dēlu,
Nokrit manis vainadziņš.
Tu diženais tēva dēls,
Paceļ manu vainadziņ'!

— Cita ciema zeltenīte,
Tā ar mani saderēta.
Manis pašas bāleliņis
Paceļ manu vainadziņ';
Es iemetu vainadziņu
Dīžupītes dzelmītē,
Lai aiznesa upes viņņi
Pie bagāta tēva dēla.

³ Dziesmu dziedot, refrēns tiek atkārtots ik pēc divi teksta rindām.

⁴ Dziesmu dziedot, refrēns tiek atkārtots ik pēc katras teksta rindas.

⁵ Dziesmu dziedot, tiek atkārtotas ik divi teksta rindas.

Mēs māsiņas nebijāmi,
Kā māsiņas dzīvojāmi,
Trādrīd rallā, tradrīd rallā,
Kā māsiņas dzīvojām:⁶
Likām vienus vainadziņus,
Sedzām vienas villainītes.
Kad atjāja precinieki,
Visas veda tautiņāsi:
Vienu veda pār Daugavu

Zvejnieks savā laiviņāi,
Otru pāri Gaujai veda
Vidzemnieka sētiņai,
Trešā, jaunā zelteniē,
Tā palika Rūjas (var.: Ventas) malā,
Tā palika Rūjas (var.: Ventas) malā
Skaistu rožu dārziņai,
Skaistu rožu dārziņai
Tā dārznieka ligaviņa.

Kad vāci nāca Latvijā,
Tad kārtību te radīja:
Tie vīriem ziņu sūtīja,
Lai ierodas *gezelšaftā*.
Kas tie tādi, kas dziedāja
Bez saulītes vakarā?
Tie ir visi bāra bērni,
Bargu kungu klausītāj'.
Tur visus barā sadzina
Un garas runas turēja:

«Jūs brīvprātīgi atnācāt
Un tādēļ, lūdzu, parakstiet!»
Raksti zaļu vai sarkan',
Raksti zaļu vai sarkan',
Mūžam man' vairs neredzēs,
Mūžam man' vairs neredzēs.
Vai stāties *vermah(s)t* dienestā,
Sai vācu vergu vienībā?
Vai leģionā kalpot būs?
Ja nē, tad Rīga kopā grūs.

Rīga dimd, Rīga dimd,
Kas to Rīgu dimdināj'?
Suns ar asti sit pa kasti,
Tas to Rīgu dimdināj'.
Tie garās runās neklausās
Un leģionā pierakstās.
No lodēm vīri nebaidās,
Bet svešiem kalpot nevēlās.
Latviets esmu, latviets būšu,
Latviets mūžam palikšu

Un par savu tēvu zemi
Savu galvu nolikšu.
Un, kad nu pienāk diena tā,
Kad zēniem projām jādodas,
Tad meitenes tos pavada
Un ejot jautru dziesmu dzied:
Nevaj'g raudāt, nevaj'g as'ras liet,
Vajag Juglas tiltam pāri iet.
Baložkrodziņš ritā, vakarā
Lauztas sirdis vienmēr sagaida.

Vēriģi ieklausoties M. Zariņas mierīgajā dziedājumā un vienkāršajā stāstījumā, neviļus nācās konstatēt, ka teicēja pati palaikam brīvi improvizē, nereti izdara zināmus teksta un meldijas variējumus, tā radot jaunus motīvus, tēlus vai notikumu sižetiskos pavērsienus. Dažkārt teicēja vecos, labi pazīstamos motīvus sastata citā, it kā jaunā salikumā, negaidītā sakārtojumā vai arī visiem ierastus tēlus nostāda jaunās, līdz tam neierastās situācijās. Jāatzīst, ka M. Zariņa šos teksta un meldijas jauninājumus, resp., variējumus, lielākoties izdara lietpratīgi, ar atzīstamu gaudmes un takta izjūtu, parasti nepārkāpjot klasisko tautasdziesmu teksta un meldijas stingrās metriskās un stilistiskās likumsakarības, t. i., kanonus.

⁶ Dziesmu dziedot, refrēns tiek atkārtots ik pēc divi teksta rindām.

Jāteic, ka pirmajās pēckara gadu folkloristu ekspedīcijās šādus ar jaunrades dzirksti, improvizētāju talantu apveltītus folkloras teicējus nācās sastapt ne vienreiz vien. Taču šodien vairs nav noslēpums, ka tolaik šādas talantīgu teicēju improvizēšanas spējas, pēc J. Niedres un R. Pelšes ieteikuma, resp., pieprasījuma, tika nelietderīgi, var sacīt, pat ļaunprātīgi, izmantotas laikmetīgu pantu sacerēšanā, lai pacilāti mažorīgā tonkārtā slavinātu jaunās padomjzemes dzišos sasniegumus sociālisma celsmē Stāļintētiņa vadībā zem sarkanā sirpja un āmura zīmes. Protams, šādiem laikmetīga satura jaunrades pantiem tūdaļ, bez jebkādiem iebildumiem un atrunām, piešķīra tik vajadzīgās un vēlamās latviešu padomju folkloras statusu, t. i., uzspieda padomju idejiskās kvalitātes spiedogu. Un šādam padomju folkloras sacerēšanas un slavināšanas vilnim paraugs un ierosmes avots te pie mums bija labu labais: vecāko republiku, īpaši krievu, folkloristu veiktie pasākumi un iegūtā pieredze šai jaunajā, mākslīgi radītajā folkloras nozarē.

Lai iegūtu priekšstatu par to, kādas dziesmas M. Zariņa pazīst un prot arī nodziedāt, būtu minams viņai zināmo dziesmu repertuārs:

1. Surp, Jāņa bērni	20. Dzeltens manis kumeliņš
2. Es esmu mucnieks	21. Dēliņš atskrien basām kājām
3. No jaunības stacijas braucot	22. Bij man vienas rozēs dēļi
4. Es dziedāšu par tevi, tēvu zeme	23. Cekulaina zīle dzied
5. Pērses krasts, mīlā zeme, tu man	24. Sveša bij man mīlas burvīgā dziesma
6. Augu nakti pogo lakstīgala	25. Tās balsis, tās balsis, tās nepaužu es
7. Man pazuda kumeliņš	26. Vasarā, kad siena pļavā
8. Es biju māmiņai	27. Garu sveci nodedzinu
9. Tautu meita, spulgacīte	28. Beķers cepa klinģerīšus
10. Nemtin ņemšu līgaviņu	29. Āvu, āvu baltas kājas
11. Trīs gadiņi audzināju	30. Taisat, brāļi, ko taisat
12. Kur tu jāsi, tautu dēls	31. Aplīgoju rudzu druvu
13. Es jau biju tā meitiņa	32. Liepu lapu laipu liku
14. Par dzimteni dziesma man sērīgi skan	33. Ai, zaļāji lidaciņa
15. Kam raudi tu, tu daiļā Staburadze	34. Tu zivtiņa, zeltzvinīte
16. Kur Kaibaliņa glaužas pie vecās Daugavas	35. Ej, bāliņi, lūkotiesi
17. Elej's ciemā, Elej's muižā (Pidriķis un Doroteja)	36. Nāc pie manis, tautu meita
18. Mēs esam tur, kur šalko priežu sils	37. Kur tu augi, daiļa meita
19. Jau saule riet aiz tumšām egļu sienām	38. Apsegloju melnu kuili
	39. Trīs priedītes siliņai
	40. Meitiņ' sēdēj' aiz ūdeņa
	41. Trīs sidraba upītes
	42. Skaisto meža puķi katris sveicina
	43. Ak, dzimtene, tu dārgā

44. Maza, maza meitenīte
45. Dārzā plaukst ceriņi zili
46. Bērziņš mani aicināja
47. Vai, priedīte, vai, eglīte
48. Vakar saule noiedama
49. Visi gani mājās dzina
50. Kar, māmiņa, šūpulīti
51. Ko tu, meitiņ, raudi
52. Jūs, mani mīļie, neraudiet
53. Liec zobenu zem galvas
54. Vecā kokle, ko sirmgalvis
stīgo
55. Saule aiz meža jau nogrima
sen
56. Trīs jaunas māsas
57. Es redzēju ienākoti
58. Ai, dzīvīte, ai, dzīvīte
59. Bēru zirgu ceļā jāju
60. Aun, meitiņa, baltas kājas
61. Trejas tautas sajājušas
62. Sēju jauku rožu dārzu
63. Vai atceries tu mīļās bērnu
dienas
64. Dziedat, meitas, manu dziesmu
65. Nāc, Anniņ, sēdies laiviņā
66. Man māmiņa pūram auž
67. Mēs māsiņas nebijāmi
68. Smuks puisītis baltu vaigu
69. Viens dārziņš vienreiz bija
70. Saulītes zeltītie stari
71. Pie tantes es biju reiz viesībās
lūgts
72. Ak, Latvija, kur tavi dēli
73. Aizjāja latvietis pasaulē tālu
74. Ardīevu, Saulcerīte
75. Zaļumballes vakarā
76. Kad vāci nāca Latvijā
77. Pūtin pūta melnais mednis
78. Mēs bijām trīs māsiņas
79. Apskatīju rudzu druvi
80. Ardīevu, mums nu jāšķiras
81. Stāv dzirnav's zaļā ielejā
82. Tur, kur ozoli, tur, kur
zemzari
83. Saltā ziema atbraukusi
84. Es bij' puika, man bij vara
85. Jelgaviņa smuka muiža
86. Div' pļaviņas es nopļāvu

Tāpat pavisam 86 dziesmu varianti: 45 garās klasiskās tautasdziesmas, 5 rotaļu pavadījuma dziesmas, kā arī 36 ziņģes šā jēdziena plašākajā nozīmē, iekļaujot tur jebkuru senāku vai jaunāku sadzīvē izplatītu un iemīļotu dziesmu. Precizitātes labad gan jāteic, ka šis uzskaitījums neaptver gluži visu M. Zariņai zināmo dziesmu repertuāru, jo ik vasaru, folkloristiem pie viņas ciemojoties, teicēja nodzied atkal pa kādai jaunai dziesmai, ko viņa atcerējusies pa garajiem rudens un ziemas vakariem.

M. Zariņas uzdotās, šķietami nerātnās miklas ekspedīcijas dalībniekiem atmiņēšanai:

Zemāk par nabu, augstāk par celgaliem iebāž dzīvu mīesu.
(Ieliek roku kabatā.)

Kā tu pie nabas, es pie nabas, kas tavā kājstarpā, tas manā kājstarpā.
(Sliekšnis.)

Stīvu ieliek iekšā, mīkstu izvelk laukā, piesīt pie zābakiem, labs gan.
(Izkulstīta linu sauja.)

Vīrs uzkāpj kalnā, iebāž, pacilā, izvelk un nokāpj.
(Skurstēnslauķis.)

Preilenei caurums mazs, kungam tievs un garš, splauj, kā var, bāž, cik grib, iekšā nedabū.
(Adatā ver diegu.)

Vēl kāda leksikas, resp., vārdnozīmes mikla, pareizāk, atminams uzdevums.

Rūjienas pusē bērnu māte skolotājas klātienē sūrojas: «Ko lai es iesāku ar tiem denčiem?»

Skolotāja, kas nav bijusi dzimta rūjieniete, tā arī nav sapratusi, par ko īsti māte žēlojas. Taču kauns bijis atzīties, ka nesaprot turieniešu runu. Pēcāk aplinku ceļā gan noskaidrojusi sacītā jēgu.

«Jūsu uzdevums ir uzminēt, ko nozīmē šai teicienā vārds *dencis*⁷, rūjieniešu izrunā *dencs*.»

Ka senāk vecos, labos laikos katram amatam patiešām bijis zelta pamats un cik augsts, pat svēts un neaizskarams, nesatricināms bijis jebkura amatmeistara prestižs, cieņa un savas vērtības apziņa, zināja pastāstīt arī M. Zariņa.

Viņas teiktais:

Teicējas tēvatēva tēvs bijis Naukšēnu muižas⁸ vagars, vecvecmāte — turpat modere, tēvatēvs — dārznieks, mātesmāte — atkal modere. Viņiem bijuši 4 dēli un 6 meitas. Katram dēlam, kā jau tas agrāk bijis parasts un stingri noteikts, tēvs atstājis (novēlējis) kādu amatu. Meitām ne, tikai dēliem. Teicējas tēvs bijis vecākais dēls, un tāpēc viņa tēvs to izmācījis par dārznieku. Viens dēls kļuvis par namdari (dišleru), vidējais — par stiklinieku (glāznieku). Turpretī jaunākais dēls nav gribējis pieņemt tēva izvēlēto amatu, un viņš slepus aizbēdzis no mājām. Līdz ar to viņš patvarīgi pārkāpis sensenās, no paaudzes uz paaudzi pārmantotās dzimtas amatu tradīcijas. Jaunākais dēls nav tēva mājās vairs arī atgriezies. Latvijā viņš pārradies tikai pēc kara. Visu laiku bija dzīvojis Krievijā.

Rūjienietes Maīgas Zariņas atmiņā saglabātās tautas garamantas jau vien, nemaz neminot pēdējo gadu ekspedīcijās savāktos folkloras materiālu kopumu, neapstridami apliecina, ka taisnība nav tiem kritiskajiem, skeptiski pesimistiskajiem prātiem, kas parasti mēdza uzsvērt, ka folkloristiem īpašas ekspedīcijas nav vairs jēgas rīkot, jo viss vērtīgais un vajadzīgais jau vairākkārt apzināts, iztaujāts, pierakstīts, savākts, sakrāts, sareģistrēts un noguldīts LFMI Folkloras daļas (Latviešu folkloras krātuves) arhīvā aiz trim durvīm un deviņiem spiedogiem. Taču

⁷ Dialektisms *dencis* šeit lietots ar nozīmi 'zēns, puika'.

⁸ Naukšēnu ciemats un bij. muiža atrodas 7 km no Rūjienas (pa Valkas ceļu) skaistā vietā, Rūjas upes krastā, kur ir sens pilskalns Kābele (Zilais kalns).

patiesība ir tā, ka, godprātīgi un profesionāli strādājot, jebkurā ekspedīcijā var sastapt labus, pat izcilus teicējus, var atrast šo to jaunu, nezināmu, līdz tam nepamanītu vai arī, veco, ierasto un labi pazīstamo nostatot citā redzespunktā un to visu vērojot jaunā apgaismojumā un vērtējot augstākā, dziļākas sapratnes līmenī, var saskatīt dažu labu jaunu, vēl neapjaustu, nepamanītu folkloras sacerējuma satura niansi, tēla vaibstu, motīva detaļu vai negaidītu sižeta pavērsienu. Tālab nav ne mazāko šaubu, ka arī turpmāk būtu rīkojamas ikgadējas folkloristu zinātniskās ekspedīcijas, sevišķu vērību pievēršot tiem uzdevumiem un pasākumiem, ko iepriekšējās ekspedīcijās nepaspēja paveikt, kā arī nospraužot jaunus mērķus un izvirzot jaunus papildu uzdevumus.

Elza Kokare

«LATVJU DAINAS» — DZIDRAIS LATVIEŠU MITOLOĢIJAS AVOTS

Akadēmiķis Janis Endzelins «Latvju dainas» atzina par pamatu, uz kura varēja rasties un rodas latviešu filoloģija. Ne mazāka nozīme tām ir latviešu mitoloģijas izpētē kā galvenajam avotam, kas sevi glabā tautas radošās domas, garīgās darbības autentisku, svešu ietekmju maz skartu atspulgu no tāliem gadsimtiem. Šā atspulga kontūras samērā skaidri saskatāmas, pateicoties K. Barona ģeniāli izplānotajiem un realizētajiem «Latvju dainu» izveides principiem. Tie sakņojas dziļā lakonisko dziesmiņu būtības izpratnē un savukārt palīdzēs izjust mums, nākošā gadsimta cilvēkiem, kam latviešu mentalitātes savdabības meklējumos drošs ceļvedis būs šo četrindišu apkopojums astoņās grāmatās.

«Latvju dainu» nozīmi latviešu mītu izpratnē un mitoloģijas kā zinātnes izveidē nosaka vairāki, savstarpēji cieši saistīti fakti. Vispirms jau pats šais sējumos ietvertais bagātīgais autentisku tautasdziesmu masīvs, 217 996 dziesmas, kas savāktas lielākoties to aktualizācijas procesā, laikā, kad dziesma vēl aktīvi piedalījās latviešu zemnieka ikdienas dzīvē, godos un svētkos. Šajā aktivajā procesā kā būtiska tā sastāvdaļa piedalījās dziesmās ietvertie mitoloģiskie tēli un priekšstati, maģiskās izdarības; piedali-

jās nevis kā atmiņas par senatni, bet gan kā attiecīgās norises dalībnieku tā brīža uzskatu, pārdzīvojumu paudējī. Šis būtībā netieši fiksetais, tikai no pašām dziesmām uztveramais aktualizācijas process, ko pastiprina krājumā publicētie ieražu apraksti, piešķir «Latvju dainām» unikālu vērtību kā avotam pētījumos par mitoloģijas funkciju visas latviešu tautas dzīvē. Visas, jo dainas arī savā skaitliskajā izteiksmē pārstāv visu tautu.

Kā drošs ceļvedis šajos pētījumos kalpo visa plašā dziesmu masīva klasifikācijas sistēma, kurai līdzīgas neatradisim pasaules folkloristikas vēsturē. Šo sistēmu Krišjānis Barons veidojis pārliecībā, ka krājuma kārtošanas pamati «var būt tikai tautas dzīves materiālā un garīgā ziņā. To mums māca pate tauta, savas dziesmas dziedot. Katra dziesmiņa ir dziedama savā piederīgā laikā, vietā un dzīves atgadījumā. Dziesmas pavada dzīves atgadījumus, darbus, godus, dzīres utt. Tie visi norisinājās īsākā vai garākā laikā, tie zināmā kārtībā sākās, turpinās, beidzās. Dziedātājam tādēļ zināmā brīdī jādzied piederīgās dziesmas, tās nedrīkst ar savām dziesmām nedz aizsteigties priekšā, nedz palikt pakalā».

Domu par dziesmas un dzīves ciešo sakaru K. Barons uzsver vairākkārt, dažādi variējot, cenšoties pamatot un izskaidrot savas kārtojuma sistēmas principus: «Kā labai teicējai jeb priekšdziedātājai nevien daudz dziesmu jāzin, bet it sevišķi jāprot viņas katrā īpašā atgadījumā pareizi un piederīgi izlietot, tā arī kārtotājam šinī ziņā jābūt īstam pratējam, tautas dzīves un viņas gara virziena pazinējam. To prasa arī mūsu tautas dziesmu epigrammatiskais īsums un atkarība no vecām, mūsu laikos jau pusizmirstām tautas ieražām, kas dziesmu pareizo saprašanu ne reti apgrūtina.»

Klasifikācijas pamatprincipa (dziesma jāievieto attiecīgā nodaļā, lai nepazustu tās sakars ar tautas ikdienas dzīvi un ieražām) konsekvents realizējums «Latvju dainās» ir īpaši nozīmīgs vairāku aspektu dēļ mitoloģijas pētniekiem. Pirmkārt un galvenokārt — dziesmās minēto mitoloģisko būtību un motīvu iekļāvums šajā kārtojuma sistēmā mums vēl šodien uzskatāmi parāda vietu un īpatsvaru, kāds tiem kādreiz bijis latviešu tautas dzīvē. Skatot mītiskos sižetus pārējo dziesmu kontekstā, kļūst redzams, ka latvieša pasaules uztverē mitoloģiskie priekšstati nesaraujami saistīti ar reālo ikdienas dzīvi. Rodas pārliecība, ka latviešu mitoloģija atšķirībā no daudzām citām reliģijām nav ab-

strakti izsecināta, patstāvīgi funkcionējoša, kādu augstākas varas pārstāvju izveidota un ieviesta uzskatu sistēma, bet gan paša zemnieka dzīves veida sastāvdaļa, kurā katrai darbībai, katrai norisei ir sava gadsimtu gaitā izveidojusies un tradīcijas noteikta vieta. Tā pastāv un kļūst aktīvi iedarbīga tikai saistījumā ar cilvēka radošo dzīvi ikdienas gaitās.

So latviešu tautasdziesmu savdabību īpaši akcentējis K. Barons, «Latvju dainu» ievadā rakstīdams: «Mitoloģiskas dziesmas, t. i., dziesmas par veciem dieviem un veco ticību, pa lielai daļai nav nebūt tik patstāvīgas un neatkarīgas no ļaužu dzīves, ka tās viegli atlobītos no citām ierašu dziesmām dažādos dzīves atgadījumos un saietu visas savā īpašā nodaļā. Bez puslīdz savrupējām saules, mēness, dieva dēlu un saules meitu un Pērkonu dziesmām uz veco ticību vispirms attiecas arī dažādu svētku un svīnamu dienu dziesmas; tad dažādu ierašu dziesmas krustībās, kāzās, bērēs un citos godos, kā arī darbos. Bez tam atrodam sevišķi daudz Laimes (Māras) dziesmu, pa visām citām nodaļām izkaisītu, kur tām dabiskāka vieta vispārējā dziesmu kārtojumā.»

Sekojošajā kārtojumā ietverta dažādo dievību darbībai, to īpatsvaram attiecīgās nodaļās ietverta mītisko dziesmu sižetos, atklājas visai atšķirīga tautas attieksme pret katru no tām. Šo attieksmi spilgtāk izgaismo pārējo dziesmu veidotā apkaimē, kas krājuma klasifikācijas sistēmā darbojas kā savdabīgs komentārs, konteksts, palīdzot saskatīt katras dievības un maģiskās norises vietu, nozīmi zemnieka reālajā dzīvē un pasaules izpratnē. Tā, piemēram, kļūst redzams, ka Dieva klātbūtni viņš sajutis pastāvīgi — gan veicot pastāvīgo mājas soli, gan ejot muižas klaušu gaitās, gan vadot sava mūža rituma un gadskārtu griežu svinīgos brīžus. Tāpēc arī Dievs saprata latviešu zemnieku, viņa vajadzības bez garām lūgšanām, bez zemošanās. Pietika ar izteiksmīgo, ietilpīgo ievadformulu — «Dod, Dieviņ» un precizējumu — ko: siltu sauli, labu vēju, miežu vasariņu, gudru padomiņu, veselību, daiļu, labu, gudru maizes arājiņu utt. Tāpat arī lāstos: ozoliņam — simtu gadu nelapot, vilkam — aklam būt, lācim — strupu deguntiņu, muižas kungam — svina kājas, alvas acis, «tupus rūpus vazāties, ellē miera neatrast», niknai saimniecei — cūku cirpt, aveniņu svinlīnāt, bet neuzticīgam tautietim, citu ligavu lūkojoties, — «Dievs dod jāt, nedabūt, nolauzt kāju kumeļam». Un tā joprojām, tūksto-

šos variāciju. Taču visu caurstrāvo doma — viss notiek «pa Dieviņa likumam», kas īpaši labvēlīgs ir grūtdiēņiem, kā arī darbīgiem un morāli pilnvērtīgiem ļaudīm. Iespējams, ka latviešu Dieva popularitāti tautasdziesmās ietekmējis arī fakts, ka baznīcā sludinātā visvarenā būtne saukta tādā pašā vārdā.

Atsevišķās nodaļās ievietoto mitoloģisko un pārējo dziesmu skaitliskais salīdzinājums savukārt palīdz saskatīt dažādu ļaužu grupu attieksmi pret Dievu dažādās situācijās. Piemēram, precību dziesmās redzam, ka uz Dieva labvēlību, aktīvu līdzdalību laba mūža līdzgaitnieka izvēlē palaujas galvenokārt meitas. Puiši turpreti paziņo, ka ligavu pēc sava prāta izvēlēšies paši, no Dieva lūdzot galvenokārt labu miežu vasariņu, lai varētu rīkot lepnas kāzas; viņu sarunas ar Dievu noris visvairāk sējas laikā, domājot par nākamo ražu, kas ne vienmēr atkarīga tikai no cilvēka pūliņiem. Savukārt sievietes, ģimenes mātes dzīvē lielāka vieta piešķirta likteņa dievībām, ģimenes sargātājām Laimai un Dēklai, kā arī Mārai, kam īpaši liels īpatsvars radību un kristību dziesmās, kaut gan epizodiski tās parādās arī citos dzīves un darba brīžos, kas vairāk skar tieši sievieti. Bet zemāka līmeņa auglības dievības tiek daudzīnātas tikai vienreiz gadā: Ūsiņš pavasarī, pirmo reizi laižot zirgus pieguļā, Jumis — rudenī, ražas novākšanas un apkūlību laikā.

Šādā — cilvēka dzīves rituma un mītisko būtņu savstarpējo attieksmju — aspektā skatot «Latvju dainās» savrup izdalīto kosmisko dievību nodaļu, rodas hipotēze par tās savrupības cēloņiem. Proti — šo dievību darbības tēlojumus dziesmās gandrīz nekur nav saistīts ar cilvēku un tā zemes dzīvi. Saule, Mēness, Auseklītis, Saules meitas un Dieva dēli, daļēji arī Pērkons aizņemti paši ar savu attiecību kārtošānu (līdzīgi kā dievu vairums antīkajā mitoloģijā). Pat viņu it kā praktiskā, cilvēkam raksturīgā darbošanās — sēšana, siena novākšana, klēts celšana, mēdīšana, villaiņu mazgāšana utt. — apdziedāta ar debesu sfēras tēlojumam raksturīgajiem epitētiem — viss zaigo zeltā un sudrabā (arī tāpat kā daudzu tautu attiecīgās tematikas poēzijā). Dziesmās, kur šo būtņu darbības lokā ienāk cilvēks ar savām rūpēm, šīs zaigojošās dievības parasti kļūst par dabas parādību personifikāciju. Protams, arī tās ir godājamās; zemniekam jārauga izprast to rīcību, jo no tās atkarīga viņa labklājība. Taču pašām šīm dievībām par to rūpestu nav,

K. Barona izstrādātie dziesmu publicēšanas principi dod iespēju izsekot arī mitoloģisko priekšstatu izplatībai telpā. Katrai «Latvju dainās» iespīestajai dziesmai pievienotā signatūra ļauj uzzināt precīzu tās fiksēšanas, pierakstīšanas vietu, kas parasti atbilst funkcionēšanas vietai, un līdz ar to gūt ieskatu par tajās ietvertā mītisko uzskatu dzīvi telpā, to ģeogrāfisko izplatību. Tas rada priekšnoteikumus hipotēzēm un spriedumiem par mitoloģisko uzskatu lokālajām īpatnībām, par dievību piederību visai tautai vai atsevišķiem reģioniem; arī par varbūtējiem aizguvumiem no kaimiņiem. Kļūst redzams, piemēram, ka Dieva palīdzību vienlīdz bieži cilvēks meklējis visos Latvijas novados. Turpretī Māra un Dēkla likteņa dievību funkcijā godātas galvenokārt Kurzemē, kamēr Laima vairāk darbojusies Vidzemē. Dažādās auglības dievības — Māršava, Ušiņš un tā jaunākie paralēltēli Jurgis un Martiņš pārsvarā sastapti Vidzemes augstienē un tai tuvajos novados; vienīgi Jumis par druvu ražību gādājis arī Latgalē un atsevišķās Zemgales vietās.

Sai sakarā interesanti atcerēties pagājušā gadsimta beigās publicēto un pēc tam ilgstošu diskusiju izraisījušo R. Auniņa apcerējumu par Ušiņu kā latviešu gaismas dievību. R. Auniņa pārliecībai mūsu gadsimta otrajā pusē pievienojas lielākais latviešu mitoloģijas zinātnis H. Biezais, kas 1976. gadā Stokholmā izdod grāmatu «Lichtgott der alten Letten», kur ļoti plaša dziesmu materiāla un teorētiskās literatūras analīzes rezultātā pārliecinoši tālāk attīsta R. Auniņa uzskatus. Taču Ušiņa dziesmu niecīgais īpatsvars «Latvju dainās», šo dziesmu izplatība tikai vienā novadā, funkcionālais saistījums ar zirgiem un pieguļu rada pārdomas, vai šādam secinājumam ir pietiekams pamats. Šaubas padziļina Ušiņa vārda dažādo variāciju popularitāte daudzos centrālās Krievijas apgabalos un Mordovijā, kur tas arī iekļāvies auglības kulta norisēs.

Mitoloģijas pētījumiem ļoti nozīmīgs faktors ir «Latvju dainās» konsekventi realizētais dziesmu ceru veidošanas princips, grupējot vienas dziesmas visus variantus vienkopus.

Variantu skaits ļauj spriest par dziesmā ietvertā motīva popularitāti tautā, par attiecīgā priekšstata vai tēla īpatsvaru visā tās uzskatu sistēmā, tātad arī par tā autentiskumu un atbilstību latviešu mentalitātei. Jo lielāks kādai dziesmai variantu skaits, jo vairāk atsevišķi poētiski elementi to saista ar citām līdzīga satura dziesmām, jo pla-

šāks ir to izplatības reģions, jo ticamāk tā atsedz tautas domāšanās būtību. Citiem vārdiem sakot — vienas dziesmas variantu daudzums, kā arī viena motīva ievijums daudzās dziesmās liecina par tajos ietvertu priekšstatu īpatsvaru tautas dzīvē. Atsevišķu vienvarianta dziesmu fiksejumi, kuru tēlu sistēmām nav ciešāku saskares punktu līdzīga satura sacerējumos, parasti nāk no dažu tādu korespondentu kolekcijām, kuru autentiskums rada šaubas. Šis faktors gūst īpašu nozīmi salīdzinošajos pētījumos, sastatot latviešu mitoloģiskos priekšstatus ar citu tautu attiecīgā līmeņa mītiem. To neievērojot, dažkārt tiek popularizēti uzskati, kas raksturīgi kādās citas tautas mitoloģijā, bet kam nav pietiekama pamatojuma latviešu pasaules uztverē, kā, piemēram, atziņām par dvīņu kultu, trejdaļīgo pasaules koku, Velnu kā Dieva pretiņi u. tml. «Latvju dainās» par šiem tēliem glabājas ļoti savdabīgi, tikai latviešiem raksturīgi priekšstati. Bet to savdabība atsedzas tikai tad, ja tās meklējumos dodamies bez jau iepriekš pieņemtām, no citiem aizgūtām teorijām.

«Latvju dainu» astoņas grāmatas kā vienots veselums — gan tanīs ietvertais dziesmu masīvs, gan to kārtojums, gan pievienotie papildmateriāli dod iespēju ne tikai gūt kopainu par latviešu mitoloģisko tēlu un priekšstatu struktūru un funkciju tautas dzīvē, bet arī izvirzīt vairāk vai mazāk pamatotas hipotēzes par to ģenēzi un attīstību, pārveidi vēsturiskās attīstības gaitā. Arī par mītiskās domas aktīvo procesu laika dimensijā. Gan lineārajā laikā — gada, atsevišķa cilvēka mūža ritumā, gan vertikālajā — vairāku gadsimtu dziļumā. Sai sakarā nozīmīgs ir fakts, ka izdevumā ietvertas dziesmas arī no 19. gs. sākuma publicējumiem. Būtībā tās ir liecības par šo dziesmu aktīvu dzīvi vismaz pusgadsimtu agrāk: teicējas parasti pašas atzīst, ka savu repertuāru pamatos apguvušas jau bērnībā no vecāsmātes. Un viņa savukārt... Tā kā stingrās pantmēra un poētikas likumības arī dziesmas saturu ir pasargājušas no lielākām pārmaiņām, tad tās paver iespēju pētnieka redzīgajām acīm un analītiskajam prātam saskatīt mītisko uzskatu vibrācijas visai tālā senatnē.

PĒRKONA TĒLS «LATVJU DAINĀS»

Pārļapojojot pēdējo gadu dzejoļu krājumus, vērojams, ka tautiskā atmoda trešo reizi pieteic sevi ar savu īpatnu dzejas tēlu, kura raksturīgs izpaušmes veids ir senās latviešu dievības — Dievs (sevišķi plaši variēts, vietā un nevietā piesaukts), Laima, Māra (vairāk mākslinieciskas nekā mitoloģiskas patiesības piepildīta), arī Pērkons. Lūk, E. Raupa dzejolis «Gājiens» no krājuma «Vēja nav» (R., 1991).

mirušo tramdīti,
galvas ceļ rudzi,
un kleperis ilksis
satrakots rēc;

pa priekšu iet Laima
un Māra, aiz kurām
pēdējā gaitā
iet Pērkona tēvs.

Izrādās, ka Pērkona tēls no jauna aktualizējies literārajā procesā (lai atceramies kaut vai «Dievu sapulci» A. Pumpura «Lāčplēši», 1888. g., un Raiņa «Daugavu», 1919. g.), no folkloras procesa faktiski nav izzudis līdz pat šodienai. Par to atkārtoti pārliecinājos pavisam nesen, dzirdot jaunu anekdoti par Pērkonu: «Sportists un mācītājs spēlē golfu. Sportists visu laiku murmina: «Vēlns parāvis, atkal garām! Vēlns parāvis, atkal garām!» Mācītājs aizrāda: «Nesaki vis tā, mans dēls, ka tev kas jauns nenotiek!» Un tiešām — vīrs galvas sāk drūzmēties melni padebeši, nogrand pērkons, un zibens nosper... mācītāju. Bet no debesīm atskan varena balss: «Vēlns parāvis, atkal garām!»

Cik atšķirīgs savā būtībā ir folkloras process no literārā procesa, tikpat atšķirīgs ir folkloras un literatūras Pērkons, katrs savu priekšnoteikumu radītā daudzveidībā. Pērkona tēla izcelsmes avots gan viens — negaisa parādība dabā, kamēr attīstības virzieni atšķirīgi — noteikta kanona (tradīcijas) ieturējums folklorā, bet jaunrades princips līdz pat galējai subjektīvizācijai literatūrā [Laudis teic — katram zvaigzne sava... / Var jau būt. Man ir Pērkons savs. (I. Ziedoņa «Mans pērkons», no krājuma «Ar tikko grieztu ķeizarkroni rokā». — R., 1979)]. Tādējādi, stipri vienkāršojot, var teikt, ka Pērkona tēls literatūrā ir subjektīvs, bet folklorā — objektīvs, ciktāl tautas tradicionālajos priekšstatos balstīts. Saprotams, ka šie priekšstati vairāk vai mazāk «ieprogrammēti» katra latvieša apziņā, tādēļ piedalās arī katra konkrēta literāra tēla sintēzē. Labs piemērs ir A. Zauera dzejolītis bērniem «Pērkons» no krājuma «Suns iegavilējas» (R., 1992):

Robots iet kājām.
Edžīņš brauc mašīnā.
Pērkons —
Kā senās dienās:

Zibens pātaga,
Trīs melni zirgi,
Kokasu ratos
Rīb kā no tirgus.

Atmodas laika literatūra savu ētisko ideālu paušanai vienmēr ir izmantojusi Pērkona — dievības tēlu, kas patapināts no folkloras kā pilnvērtīgākā latviešu mitoloģijas avota. Taču Pērkons — dievība ir tikai viens no folkloras Pērkona aspektiem. Šā raksta uzdevums ir noskaidrot, kādi ir pārējie. Skaidrības labad vēl jāpiebilst, ka arī katrā folkloras žanrā Pērkona tēls ir savādāks; tas izskaidrojams galvenokārt ar paša žanra funkcionēšanas īpatnībām. Šoreiz pievērsīsimies Pērkona tautadsziesmām, kas savas striktās formas dēļ saglabājušas

senākus priekšstatus nekā brīvākas formas žanri (teikas, pasakas, ticējumi u. c.).

Jau minēts, ka Pērkonš vispirms ir dabas spēks un kā tāds — varenas stihijas — zibens uguns, lietus ūdens un grāvienu trokšņa radītājs — pazīstams daudzām pasaules tautām, kaut arī tiek saukts dažādos vārdos, tverts dažādos (pat skaita ziņā atšķirīgos) tēlos. Tā, Pērkonā tēla var saskatīt līdzību ar skandināvu Toru, indiešu Indru, krievu Perunu u. tml. Jaunākus, t. i., kristīgo priekšstatus atspoguļo gan latviešu, gan citu pasaules tautu folklorā pazīstamais motīvs: Pērkonš — Dieva balss.

Par Pērkonu — seno baltu auglības dievību — ziņas atrodamas vairākos vēstures avotos. Katoļu prāvests D. Fabrīcijs 1610. g. raksta: «Kad ir liels sausums, .. tad viņi biezos mežos uz pakalniem pielūdz Pērkonu un ziedo tam melnu telu, melnu kazlēnu un melnu gaili. Kad tie ir nokauti, tad viņi pēc sava ieraduma sanāk ļoti daudz no apkārtnes, ēd un dzer tur kopā, piesauc Pērkonu, ieļej viņam vispirms trauku alus, ko tad trīsreiz nes ap turpat aizdedzinātu uguni un pēdīgi ieļej to tai ugunī, lūgdami Pērkonu, lai viņš dotu lietu» (LTT, 23119).

Arī tautasdziesmās atrodamas ražas svētku atskaņas, kad pateicībā par dāsnumu druvu auglības nodrošināšanā Pērkonam tiek piešķirta daļa ražas:

Ko dosim Pērkonam
Par vasaras graudumiņu?
Lasti rudzu, lasti miežu,
Pusbirkavu apinišu. LD 28818

Svētkos netrūkst liksmības, un dzīvespriecīgais troksnis dziedot un dejojot liecina par noteiktu rituāla tradīciju ievērošanu, var būt, ka tajās ietilpst arī Pērkonā trokšņa imitācija, var būt, ka tā ir tikai poētiska paralēle dziesmā:

Pērkonīnīs ribināja
Visu garu vasariņu;
Ribi, brāļu istabiņa,
Jēle šādu vakariņu. LD 24159

Tautasdziesmās arājs lūdz Pērkonu «nākt šai zemē», «jo miežiem asni novītuši» (LD 33711). Vairākos tekstos tiek lūgti palīgā arī Pērkonā dēli, tāpat par auglību gādā visa Pērkonā saime: dēli rūc, sper, zibina (LD 33704), poētizētā interpretācijā sit bungas, stabulē (LD 33703), meitas un māte sijā lietu (LD 33708, LD 33699), bet vedekla ducina kā pats Pērkonš (LD 33707):

Pērkonīša vedekliņa
Augstu vien ducināja;
Ne tai mirka zelta pušķi,
Ne sudraba ielociņi. LD 33707

Visticamāk, Pērkonā saimes locekļi radušies, poētiski diferencējot ne-
gaisa parādības izpausmes un pielīdzinot senajiem mītiskajiem personāžiem — Dieva dēliem un Saules meitām.

Arāja pateicību par atnesto lietu nereti nomaina bažas par iespējamo postu, ko Pērkonš var padarīt:

Pērkonīti, Pērkonīti,
Ej garām šai vietai,
Nedar' skādes mājiņai,
Ne manai druviņai. LD 33710

Bailes no Pērkona atspoguļojas arī buramvārdos un ticējumos, kas māca, kā no tā izsargāties, piem., Pērkona laikā met uguni bišu šūnās, lai debess aizgriežas (LTT 23472). Tomēr Pērkons sperdams nav ļauns (latviešu folklorā neapstiprina tēzi par Pērkona «divām sejām») — tas vai nu soda cilvēku (piem., par Pērkona izsmiešanu), vai, visbiežāk, sper Velnu, kas cenšas pie cilvēka paslēpties.

Velna vajāšana uzskatāma par otru svarīgāko Pērkona funkciju blakus auglības nodrošināšanai. Tautasdziesmās atšķirībā no pārējiem žanriem šis motīvs grūti saskatāms. Variants, kurš parasti tiek citēts motīva identificēšanai, faktiski ir atvasinājums no plašāka kara dziesmu tipa. Par dziesmas relatīvi nesenu cilmi liecina kristietiskais termins «pekle»:

Ko, Pērkon, tu domāji,
Uz zobena atspiedies?
Vaj tu gribi pekles tumsu
Vaj zemīti saskaldīt?

salīdzinājumam

Ko, kundziņi, tu domāji,
Zobenā atspiedies?
Kā man bija nedomāt,
Jauni vien kara vīri.

LD 33701

LD 32064

«Latvju dainās» nav publicēta neviena dziesma, kurā nepārprotami būtu attēlota Pērkona un Velna cīņa. Pērkons sadursmē piedalās netieši, ļaudams cilvēkam izmantot savu kumeļu (LD 19054) vai palīdzot iegūt ieroci, ar kuru pretinieku uzvarēt. Dainas vēsti, ka Jodu var nogalināt ar zobenu, kas izkalts no Pērkona sasperta ozola šķēpelēm (LD 33715, 1), vai Debesu kalēja radītajām dzirkstīm:

Kalējs kala jūrmalā,
Dzirkstel's sprāga debesīs.
Salasīju dzirkstelītes,

Nokalos zobentiņu.
Es nocirtu Jodam kaklu
Ar dzirksteļu zobentiņu.

LD 33731

Ieroci ir interesanta parādība, kas atšķir Pērkonu citu folkloras tēlu vidū — tam vienīgajam taču pieder tik plašs ieroču arsenāls — lode, zobens, rikste, pātaga, milna jeb vāle, nazis, jaunākos teiku variantos — plinte. No uzskaitītajiem ieročiem tautasdziesmās minēta Pērkona lode (LD 34149, LD 19928), zobens (sk. iep., LD 33950, 1), rikste (LD 34047), nazis (LD 33706). Par āmuru kā Pērkona atribūtu varētu runāt, ja pieņem, ka Debesu kalējs ir pats Pērkons. Lietuviešu folklorā Perkūnas uzstājoties kā Dieva kalējs, toties lietuviešu mitoloģijā eksistē arī kalējdievs Kalvaitis. Latviešu mitoloģijā Pērkona un Debesu kalēja identitātes problēma vēl ir risināma.

Par cirvi kā par Pērkona ieroci var lasīt vienīgi «starp rindām», turklāt paturot prātā metaforas iespējamību, piem.:

Rūci, rūci, pērkonīti,
Skaldi tiltu Daugavā... LD 32149

Mikla: «Viņā saulē malku cirta, šinī atskanēja.» Pērkons (LFK, 1620, 593).

Daudz pārliecinošāka ir cita ar cirvi saistīta asociācija, piem., «Senos trītos akmeņa cirvjus tura par Pērkona lodēm un domā, ka ar tām var slimības dziedēt» (LTT, 23341). Pērkona cirvja (lodes, uztvērums (*Donnerkeil*)) pazīstams arī Eiropā un materiāla ziņā attiecināms uz neolīta laika akmens cirvjiem ar caurumu kātā. Latviešiem arī melni, apaļi akmentiņi ir Pērkona lodītes, kuri pēc septiņiem gadiem iznāk no zemes tais vietās, kur Pērkons iespēris (LTT, 23339). Arī slāvu tautām labi pazīstamas Pērkona lodes («Перуновы стрелы»).

H. Biezais Pērkona lodes izcelsmi meklē arhaiskākos priekšstatos, uzskatīdams, ka ciešā sakarā ar Pērkona lodēm stāv priekšstats par zibeni kā Pērkona ieroci. Viņaprāt, patiesībā laikam tautas uzskats par Pērkona lodēm ir izaudzis no *Blitz* (zibens) iespaida kā istā Pērkona ieroča. Lode ir ierocis, ar kuru Pērkonš vajā savu pretinieku — parasti Velnu (teikās), slimību (buramvārdos) u. tml. Noņākot cilvēka rokās, tāda bulta savas brīnumdares spējas nezaudē — tā tiklab dziedē, kā palīdz tikt galā ar jebkuru ļaunumu:

So vecami tēvainim
Pērkon' lode azotē,
Tas varēja sāpes dzēsti,
Dievvārdiņus runādams. LD 34149

So vecami tēvainim
Tam Pērkona dzenamais,
Tas varēja skauģus dziti
Pašā pekles dibinā. LD 34150

Raksturīgs apzīmētājs Pērkona ieročiem ir «ugunīgs». Tautasdziesmās tādu nesastapt, taču teikās stāstīts gan par «sarkanu bulti», gan «ugunīgu milnu». Apzīmētājs «ugunīgs» arī ļauj saistīt Pērkona ieroču izcelsmi ar zibens parādību debesīs, ja vēl ievēro, ka bieži Pērkonš tieši «zibēņus met ozolā» (LD 33700) vai met Velnam ar zibeni (LFK 973, 436) un ka folkloras tekstu lielākajā daļā Pērkona ieroči vispār netiek nosaukti. Pērkonš vienkārši sper, sasper, nosper. Šis fakts līdz ar citiem nopietniem apsvērumiem liek domāt, ka Pērkonš isti nevar būt seno baltu Kara dievs, kā tas dažviet apgalvots. Pērkonš taču nekaro vārda tiešajā nozīmē, neved kara pulkus, nedz arī tos aizsargā (kara dziesmās visbiežāk palīgā piesaukts Dieviņš). Pērkonš izmanto savus ieročus Velna vajāšanā, cilvēka pārmācīšanā vai gluži vienkārši brauc pa debesīm, «dzelžu rīksti cilādams» (LD 34047, 7).

Izrādās, ka negaisa troksni var radīt arī Pērkona zirgi:

Pērkonīts augstu brauca,
Dzelžiem kalti kumeliņi:
Rībēj' zeme, skanēj' lauki,
Mežu gali locījās. LTDZ 10534

Zirgi latviešu folklorā pieder gandrīz visām mītiskajām būtnēm — Dievam, Laimai, Saulei, Mēnesim u. c., bet Pērkona zirgi atšķiras ar tumšo krāsu un smago gaitu. Tautas poētiskais uztvērums, šķiet, slēpj arī senu simbolisku jēgu:

Pērkonami melni zirgi,
Ar akmeni nobaroti,
Dzer sudraba ūdentīņu
Tēraudiņa silitē. LD 33705

No otras puses, Pērkona zirgi tautas iztēlē tuvināti realitātei, pielīdzinot vispārinātajam zirga tēlam folklorā; tā etalons ir bāliņa (tautieša) zirgs:

Mēness nēma Saules meitu,
Pērkonš jāja vedībās;
Visi Dievi brīnījās,
Kur viņš tādu zirgu nēmis.
Rīgā pirk, naudu devu,
Vācēmē kaldināju,

Vācēmē kaldināju
Ar sudraba pakaviem,
Ar sudraba pakaviem,
Zeltītām nagliņām.
Tas saskalda ledus kalnus
Deviņos gabalos. LD 33845¹

Kalējiņu bāleliņu,
Apkal manu kumeliņu,
Apkal manu kumeliņu
Tēraudiņa pakaviem,
Tēraudiņa pakaviem,
Sudrabiņa nagliņām.
Meitu māte sagšas auda
Ledus kalna galiņā,

Kas gribēja klāti klūti,
Lai kaldina kumeliņu.
Man bij kaltis un barotis,
Es varēju klātu klūt.
Saskaldiņu ledus kalnu
Deviņosi gabalos.. LD 29771

Kā varens braucējs Pērkonš tiek aicināts piedalīties Debesu kāzās par panāksnieku (retāk vedēju vai precinieku).

Kādā maz izplatītā, salīdzinoši nesenas cilmes variantā, kurā blakus senajam Pērkonam parādās katoļu svētā Māra, priekšstats par Pērkonu radīto troksni atkal ir cits, proti — negaisa grāvienis nāk no Pērkonu paša mutes (līdzīgi kā dziesmā (LD 34047, 13) «Pērkonš nāca bārdamies»). Tiešām, dārdināts tiek no visas sirds — pašam pat zobi sasāpējušies:

Svētā Māre zāles lasa
Madariņu kalniņā:

Pērkonam zobi sāp
Vakarēju graudumiņu. LTDZ 10528, 1

SATSINAJUMI

LD — *Barons K., Visendorfs H.* Latvju dainas, 1.—5. sēj. — Jelgava; Pēterburga, 1894.—1915.

LFK — Latviesu folkloras krātuves arhīva materiāli.

LTT — Latviesu tautas ticējumi. 1.—4. sēj., R., 1940.—1941.

LTDZ — Latviesu tautsdziesmas. 1.—5. sēj. — R., 1979.—1984.

Edīte Olupe

KAS IR

«LATVJU DAINU» RAGANA?

Līdzās citām mitoloģiskām būtnēm, kas dažādos pētījumos ir daudz un plaši apcerētas, «Latvju dainās» atrodam pieminētu arī raganu. Tā neapšaubāmi ir sieviešu kārtai piederīga būtne, ko apliecina arī dažādās šā vārda formas dainās: *ragana, raganiņa, raganina, raganīte, ragane, rageniņa, rogonā, raganēna* u. c.

Sēd' blakam, ieblakam,

Skrien, bitīte, kur skriedama,

Abi radu bērni bija:

Skrien manā sētiņā,

Tavs tēviņš burtenieks,

Mana sēta dzelžu kalta,

Man' māmiņa raganīte. LD 21051

Tur raganā neieskrēja. LD 30402

Izņēmums šajā ziņā ir augšzemnieku izloksnes, kur sastopam arī vīriešu dzimtes formu *raganis* ar nozīmi 'burvis'.

Es sovam brāļējam

Raksteidama kraklu šivu;

Tautiņam ragaņam,

Tam vōrškeņa nanūdzeiņu.¹ LD 7384, 1

¹ vōrškeņš, vōrškeņa — vile; vōrškeņa nanūdzeiņu — vīliti neno-dzinu.

Si valodas forma dzīva vēl šodien atsevišķu novadu vecākās pa-
audzes leksikā, taču to skārusi zināma nozīmes deformācija. Tā, piem.,
Rēzeknes rajona Kaunatas, Andrupenes u. c. pagastos nācies dzirdēt
teicienu «Ak tu, raganš!», attiecinātu uz nemierīgu, delverīgu cilvēku,
nerātņu bērnu vai uz mājdzīvnieku, kurš iebridis «nedarbos» — biešu
vagā.

Vārds *ragana* «Latvju dainās» pieminēts aptuveni 150 dziesmās,
vārds *lauma*, kas lielā mērā ir raganas līdziniece, daudz mazāk —
tikai kādās 10 dziesmās. *Ragana* etimoloģiski saistās ar vārda *re-*
dzēt < **regēti* sakni. Tātad *ragana* sākotnēji ir 'redzētāja', 'pareģe'
(sal. apvidvārdi *paragana*, *paragane*, *paragone*, *paregone*, *paregons*).¹

Savukārt vārda *lauma*, *laume* etimoloģijas izpētē svarīga ir Narevas
baltu izloksnē sastopamā *lauma* ar nozīmi 'laime', kas norāda uz jē-
dzienu 'lauma' un 'laime' saplūšanu vienā un izskaidro dažviet folklorā
sastopamo *laumas* pozitīvo vērtējumu.²

Spigana ar nozīmi 'ragana' «Latvju dainās» nav atrodamā.

Par raganām tradicionāli uzskatītas ar pārdabiskām, neparastām
spējām apveltītas sievietes, kuras prot pareģot un burt. Viņas var
lidot, «skriet» pa gaisu, noraut no debesīm mēnesi (mēness aptum-
sums), samaitāt laiku, izperēt vēju, radīt auku, puteni, krusu, vētru.
Nejauks laiks ir arī tad, kad kāda ragana mirst, un raganai vispār
esot grūti nomirt.

Ragana var noburt cilvēkus, dzīvniekus, var likt upēm apstāties
vai tecēt atpakaļ. Raganas virs ir velns. (Piebildsim, ka kristietības
radītā burves, pareģes identificēšana ar ļauno garu, velna ļauno darbu
līdzzinātāju veicināja raganas negatīvā vērtējuma nostiprināšanos un
turpmāko dominanti.) Raganām ir savas sanāksmes vietas — parasti
kādā augstā kalnā (internacionālais motīvs par Bloksbergas kalnu),
kur tiek rīkoti raganu sabati.

Sādi raganu atrodam raksturotu pasākās un teikās, pa daļai arī
ticējumos, kur visplašāk runāts par to, kā kļūt par raganu.

Taču dainās šie minētie pasaku un teiku motīvi tikpat kā neparādās.

Kādā ganu dziesmā kopā minēti velns un ragana (kā zināms, ra-
gasnas darbojas, noslēdzot līgumu ar velnu); gans te daļēji asociējas
ar velna kalpu, t. i., puisī, kas salīdzis kalpot velnam.

Kas ganam lika
Kokā kāpt?
Vels viņu didīja,
Ragana spaidīja. LD 29563

Vēl kāds piemērs, kur nostāstu un ticējumu motīvs radis atbalsi
dainās. Ja lietus listot un pērkons rūcot, tad kāda ragana pašlaik
mirstot. Bet tad, kad pērkons ir brīvs no saviem «darba pienāku-
miem», tad raganām ir vaļa, par ko dainās ne bez humora teikts:

Nu ir laiks raganām
Beku lauzt siliņā:
Visi četri pērkonīņi
Jūrmalā kāzas dzēra. LD 32486

¹ Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. — R., 1992. — II. — 98. lpp.

² Turpat. — I. — 509. lpp.

Vairāki desmiti dziesmu (arī t. s. raganu vārdi — tautasdziesmu formā ietērtās verbālās formulas pret darbībai pret raganām) piemin raganu lidošanu jeb skriešanu pa gaisu:

Tīru ļaužu bērniņš biju,	Skrien, ragana, šķērsu gaisu,
Tīru atkal taujājos,	Ne manā sētiņā,
Ne to buru, ne raganu,	Mana sēta dzelžiem kalta,
Ne to gaisa skrējēju. LD 10822	Adatām jumti jumti. LD 32490

Viduslaikos sazēlušās bailes no raganām radija veselās dēmonoloģijas teorijas; vērsās plašumā raganu vajāšana, notika raganu prāvas, liesmoja sārti, un inkvizīcijai bija darba pilnas rokas. K. Straubergs, vērtējams šo vēstures posmu, pat runā par raganu prāvu psihozi. Tā skāra visu Eiropu un, protams, arī Latviju.

Vai dainās varam atrast kādas šo notikumu atbalsis? Jāteic, ka tikpat kā nemaz — tikai vienā dziesmā pieminēta raganu dedzināšana, un tās ir vistiešākās atskaņas no raganu prāvām. Laikam taču, neraugoties uz variēšanas lielajām iespējām, dainu verbālajās un semantiskajās klišejās šim novācijām bija grūti iekļauties.

Ai, ragana, raganiņa,
Ritu tevi dedzinās;
Vakar cirta apses malku
Triju kungu darbinieki. LD 31445, 2

So vienīgo dainu K. Barons ievieto nodaļā «Vagare un darbenieki» kā variantu, kur pamatdziesmā pirmā rinda ir «Ai, vagare, vagariete», bet citos dziesmas variantos — «Ei, kundziņi, ei, kundziņi», «Ai, vācieti, ai, vācieti» u. tml. Mainās tikai uzrunājamā persona, pārējais dziesmu saturs ir pamatos idents. Citai ļaužu šķīrai — kungu kārtai piederīgie nekad nav izcēlušies ar simpātijām pret latviešu zemnieku, tāpēc arī šāda dziesmas sacerētāja attieksme: vagars, vācietis, kungs pielīdzināts raganai un viņam novēlēts raganas liktenis.

Bet šā raksta kontekstā un arī hronoloģiski citēto variantu gribas uztvert kā pamatdziesmu, no kuras izaug citi varianti, kur raganas vietā stājas citi zemniekam nevēlami tēli. Tiem viņš novēl to pašu, ko raganai, — degt uz sārta, turklāt kurināta ar apses malku, kura tiek dēvēta par raganas malku, jo tā lēni un slikti deg un paldzina cilvēka ciešanas.

Par pašām raganu prāvām jāteic, ka to protokoli ir ne tikai nozīmīgs vēstures dokumentējums, tālaika ideoloģijas spogulis. So dokumentēšanu varam saukt par neapzinātu folkloristisko darbību, jo te fiksēti tautā valdošie uzskati, tradīcijas, mitoloģisko priekšstatu relikti, ticējumi, ziņas par tautas dziedniecību u. c. folklorai tuvas lietas. Raganu prāvu protokoliem varam pateikties arī par pirmajiem rakstiski fiksētajiem latviešu buramvārdiem (1574. g.).

Vēl 19. gs. sākumā šie uzskati par raganām sabiedrībā ir ļoti dzīvi. Spilgts piemērs tam ir Rūjienas mācītāja Gustava Bergmaņa ierosinātā lieta un tiesas prāva 1806. gadā Valmierā. Tas ir tas pats Leipigā studējušais teologs Gustavs Bergmanis, mācītājs Āraišos, Mazsalacā un Rūjienā, kurš 1807. un 1808. gadā Rūjienā izdevis pirmos latviešu tautasdziesmu krājumus «*Erste sammlung lettischer Sinngedichte*» un «*Zweyte Sammlung lettischer Sinn- oder Stegreifs-Gedichte*» un kurš šai tiesas prāvā ir galvenais uzdevējs. Viņš griežas pie Valmieras bruģu tiesas ar lūgumu:

«Esmu spiests uzrādīt Augstgudrai Keizariskai Bruģa tiesai kādu raganu nelietību, kura ar katru dienu vairāk izplatās, un padevīgi

lūdzu šai nebūšanai darīt galu. Vērsiņu zemnieku mājās pie Jaun-Aumeistara muižas atrodas krāpniece, vārdā Mārete, kura par vienu dālderī jeb sudraba rubli pieņem apmeklētājus no šejienes draudzes un pārdod tiem appūstu sāli. ... atraitne Kuķķu Ieva ... no sava saimnieka saņēmusi sāli un 10 kapeikas, lai mani apburtu un es šo raganu nebūšanu neuzrādītu Ķeizariskai Augstīgodātai Bruģa tiesai. ... Tā kā pamācība neko nelīdz, tad padevīgi lūdzu Ķeizarisko Augstīgodāto Bruģa tiesu uzsākt izmeklēšanu tiesas ceļā.»¹

Bruģu tiesa visas minētās personas nopratina un nospriež sodīt citu ar pēršanu, citu ar cietumsodu, citu allaist ar rājienu, pieprasot naudu tiesas izdevumu segšanai. Par raganu Māreti nolemj lūgt Valkas bruģu tiesu to sodīt, visu izkrāpto naudu tai atņemt un nodot sociālās apgādes rīcībā.

Dainās ragana ir gluži citāda. Tā ir piena ragana, kas izslauc citiem govīs, noskauž lopus, vāc rasu no lauka un citādi rūpējas par saviem lopiņiem. Tā parasti dzīvo turpat kaimiņos un zina daudz dažādu praktiskās māģijas paņēmieni savas labklājības nodrošināšanai. Bet tos taču zināja vai katra sieva, gandrīz katras saimnieces rīcībā bija kādi piena, sviesta vai krējuma vārdi, kāds paņemiens savu lopiņu sargāšanai no slimībām un skaugiem, nelabvējiem. Vai tāpēc viņas visas raganas?

Visaktīvāk raganas darbojas Jāņu naktī, cenždamās gūt labumu sev.

Tiesa, tiesa, ne meliņi
Vecu ļaužu valodiņa:
Jāņa nakti meitas gāja
Raganās, vilkacēs. LD 32492

Tikai līdzekļi, paņēmieni, ar kādiem to centās panākt, tradicionāli bija — uz citu, tuvāko kaimiņu rēķina. Primārais tātad te ir labuma gušana sev, nevis ļauna darišana otram. K. Straubergs atzīst: «Latviešu raganas nav ļaunas, bet gādīgas.» Sal.: raganas Lielajā piektdienā ar slauceni uz rokas [tātad — piena raganas] ejot baznīcā.

Jāņi, Jāņi šovakar,	Jāņos govu neslauciet,
Kam tie Jāņi piederēja?	Ganos agri nedzeniet:
Moderēm, raganām,	Sēd ragana krūmiņos
Tām tie Jāņi piederēja. LD 32481	Ar sudraba slauktuvītī. LD 32482

Šim piena raganām bijuši savi kalpi — piena nesēji: krupji, zalkši, kas bieži saukti vienkārši par čūskām.

Raganas līdziniece — lauma — lielākoties pieminēta dziesmās ar raganu, laumu atvairīšanas paņēmieniem (LD 32472, 10; 32472, 12).

Tiekam, brāļi, nevedat,	Telīt, mana platradzīte,
Ja papriekšu nešaujāt:	Stāv' laidara vidiņā;
Pieci buri, sešas laumas	Ja nāk laumas, raganīņas,
Māsiņ' ceļ' maliņē. LD 18182	Sper tās visas maliņā. LD 32493

Lauma, tāpat kā ragana, ir pūšlotāja, burve, taču mazāk ļauna un ne tik stipra kā ragana. Reizēm tā parādās arī kā pozitīva mitoloģiska būtne, kura gādā par liniem, ņem savā aizgādībā vērpējas, līdz ar Māru rūpējas par govīm, un tai ir arī savs ganāmpulks.

¹ Citēts pēc: Straubergs K. Latviešu buramie vārdi. — R., 1939. — I. — 103. lpp.

A. Lerha-Puškaiša vākumā lauma raksturota tā: Lauma ar postieni (gavēni) cēla krusu un tāpēc allaž rādījās vētrains gaisos. Kad saule spīdēja, tad tā sukāja savus matus, kad sniga, tad purināja gultu, kā spalvas putina; kad mazi mākoņi pie debesīm rādījās, tad tā izdzina savu ganāmo pulku. [Sal. frazeoloģisms *mākoņu aitiņas*.]

Lai cik salīdzinoši laba arī liktos mūsu latviešu ragana, tā tomēr bija gana nopietns spēks, lai pret to sargātu savu sētu, savus lopus, lopu kūti un sējumus. Pret raganām noderēja gan buramie vārdi, kuru varam atrast arī «Latvju dainās», gan dažādi praktiski paņēmieni, kuru tehnoloģija visai smalki aprādīta Jāņu dziesmu nodaļā.

Lūk, daži buramie vārdi, kas skaitāmi, lai atvairītu raganas no lopu kūts un laidara:

Sviesta, piena upe teka
Manāi govu laidarāi,
Tur nolauza skauģis kaklu,
Tur deviņas raganīņas,
Tur noslika laumes meita
Bez saulītes vakarāi.

LD 32491 piena, sviesta
vārdi

Skrien, ragana, šķersu gaisu,
Manu sētu neieskriesi,
Mana sēta dzelziem kalta,
Izkaptiemi spāres celtas,
Izkaptiemi spāres celtas,
Adatāmi jūmti jūmti:
Izkaptiem nosagriezti,
Adatāmi nosadurti.

LD 32490, 4 raganu vārdi

Palūkosimies, kādi līdzekļi dainās minēti pret raganām. Tie ir dažādi asi priekšmeti: dadži tiruma galā (LD 32470), laidarā (LD 32471; 32472, 12 var.), uz vārtu staba (LD 32472, 17), tāpat ērkšķi (LD 32469; 32487), nātres (LD 32478), kūts vai mājas jūmtā vai silē iesprausta adata, arī simboliskā adatiņu sēta:

Adatiņu sētu taisu
Apkārt govju laidariti,
Lai ragana nodūrās,
Jāņu nakti staigājot.

Slēdz, māmiņ, govu klēvu
Deviņām atslēgām:
Jāņu nakti raganīņas
Pulcētiesi pulcējās.

LD 32477, 1 LD 32480, 3

Seit pieminētā atslēga, arī adata, izkopts — tātad metāls un jo īpaši ass metāla priekšmets ir visā Eiropā izplatīts līdzeklis aizsardzībai pret raganām, burvjiem, elfiem, ļauniem gariem.

Saimniece Jāņu nakti negul, «sav' telītes sargādama» (LD 32480), un aicina palīgā arī pašu Jāni:

Nem, Jānīti, melnu zirgu,
Apjāj kūti, laidārziņu,
Lai ne skauģi, ne raganas
Nebur manas govīs, vērsus.

LD 32485, 1

Lec, Jānīti, kur lekdams,
Lec lopiņu laidārzā,
Min rupučus, min raganas,
Tīri manu laidārziņu.

Ragana un Jāni — šie divi jēdzieni ir tik cieši saauguši kopā, ka par raganu dažviet tiek saukta pati jāņuguns, tāpēc šis teiciens: «Jāņu nakti dedzina «raganu»».

Protams, raganu aktīvas darbības laiks nebija tikai Jāni vien. Valdīja uzskats, ka buršanai, raganošanai derot tās dienas, kas esot tikai reizi gadā (tātad ikkatrā lielākā svinamā dienā bija jāsaargās no raganām).

Dainās raganai atvēlētā pasaule ir mazāka (salīdzinājumā ar ciitiem žanriem), ierobežota ar sadzīvīskām rūpēm. Viņa nevar piesaukt negaisu, pārverst cilvēku par lietu vai likt upēm apstāties. Raganas darbības lauks te ir daudz šaurāks.

Kāda tad izskatījās šī tautasdziesmu ragana?

Si vakara vedenei
Sarkan' mati, zilas acis;
Ti būs liela raganiņa,
Otram laba negribēs. LD 21333

Dēlu māte, raganiņa,
Sarkanām actiņām. LD 23382
Kur tu skriesi, raganiņa,
Izplēstiem matiņiem? LD 29207

Ne skaista, ne neglita, tikai savādāka nekā pārējie cilvēki: rudiem vai sarkaniem matiem, spidošām acīm, un šķiet, ka sarkanās acis te ir tikai hiperbola (protams, ja nav runa par kādu slimību). Par istu negliteni ragana iztēlota teikās, pasakās un pat raganu prāvās. Tā, kādā 1559. gada raganu prāvā teikts: ragana savu riebiго izskatu iegūstot, velnam kalpodama.

Visbeidzot, pārejot no «istajām» raganām pie citām, gribētos atgādināt to vienkāršo patiesību, kas arī rodama dainās: neko nelīdz burvestībās un neparastas spējas, ja visa pamatā nav likts darbs. Un par pūliņiem nāk arī atalgojums.

Visi ļautiņi sacīja,
Ka es biju raganiņa:
Ūdens neši, zāļu nasta,
Tā bij mana raganiņa. LD 28964

Ja kādu nosauc par raganu, tas, bez šaubām, nav nedz pagodinājums, nedz uzslava. To rāda arī dainas, kur ir plašs vārda *ragana* lietojums pārnēstā nozīmē. Ar šo ietilpīgo epitetu visbiežāk apveltīta vīramāte (LD 22549; 23438, 3), dēla (-u) māte (LD 23426; 23228; 23609, 3), sveša māte (LD 4297; 23645, 1; 23197) un kalpu vērtējumā slikta saimniece (LD 4203).

Sveša māte, raganiņa,
Par uguni maizi deva;
Vienā rokā maizi ņēmu,
Otru slauku asariņas. LD 4443

Dēla māte raganiņa,
Cikko manis neapēda;
Viņa zobus klabināja,
Es iebēgu kaņepēs. LD 23228, 1

Veira mōte, raganeite,
Rauga muna molumēņa,
Tu paraugi, sveša mōte,
Osu nōtru sātmolā.
LD 22548, 3

Būsi laba, vīra māte,
Es būš' laba jaunuvīte;
Ja tu mani meitu sauksi,
Saukšu tevi māmuliņu;
Ja tu mani kuņu sauksi,
Saukšu vecu raganiņu.

LD 23152, 2

Bez šaubām, tā ir vienas sievietes subjektīvā attieksme pret otru. Cilvēku savstarpējā saskarsmē rodas vai nu saskaņa, vai naidis, un dainas atklāj šos dažādos cilvēku savstarpējo attiecību modeļus gan tieši, gan netieši, paužot simpātijas vai antipātijas. Vārds *ragana* te skaidri rāda, kam vēltītas dziesmas teicējas negatīvās emocijas.

Bieži ar epitetu *ragana* apveltītas tautas, tā nezināmā dzīve šajā dzimtā, kurā meitai reiz būs jāienāk un jācenšas kļūt par savējo (LD 10084, 1; 10084, 2; 10084, 3).

Skaista augu, bolta augu
Na sovai māmeņai:
Tautepom, rogonom,
Reita mōļa malējeņa. LD 3372

Un šo centienu rezultāts var būt arī šāds:

Pirmo gadu tautiets sauca:
Pukīt, mana ligaviņ!
Otru gadu, trešu gadu:
Raganiņa, raganiņa. LD 23046

Taču ir arī pilnīgi pretējs, visnotaļ pozitīvs tautu vērtējums (LD 23710), bet saticība arī te, kā tas bieži mēdz būt, nevalda sieviešu starpā. Arī kāzās, apdāvinādama radus, ligava dieverim dod zīdiem šutu kreklu, bet māsicām, raganām, «pakājišu villainītes» (LD 25427) vai «cūku saru vilnainītes» (LD 25427, 4), kas, bez šaubām, ir spilgta hiperbola, jo no cūku sariem villaines neviens nedarina.

Nav izvairījusies no šī epiteta arī mūža licēja Laima, un tam nav gadījuma raksturs. No Laimas likuma ir atkarīga visa meitas, sievietes dzīve:

Eij, Laimī, ragani,	Ai, Laimiņa, raganiņa,
Kādu mūžu man vēlēji:	Kādu mūžu man vēlēji:
Jau es augu bez māmiņas,	Vēl nebiju pusmūžiņa,
Vēl atraitnis arājiņš. LD 4962, 1	Jau noņēmi arājiņu. LD 27842

Tad jūtu uzplūdus viņai var veltīt arī šādus vārdus:

Ai, Laimiņa, raganiņa,
Būt' es tevi redzējusi,
Es tev liktu pilnu nastu
Siku, mazu akmentiņu. LD 9203, 1

Uzkritoši daudz šo negāciju ir deminutiva formā, un tas nebūt nav nejauši: tā ir klišeja ar tradīcijas nosacītu stabilu vārdu kārtību.

Sal.: *Budeliti, skarainīti;*

Budeliti, tēvainīti;

Ai, āzīti, murmulīti; un arī

Ai, laimiņa, raganiņa — veidots pēc tāda paša parauga, izmantojot to pašu verbālo klišeju.

Ne vien pats cilvēks vai mitoloģiska būtne dainās ir izpelnījusies šo ne visai glaimojošo, lai arī dažkārt tik mīļi pasacīto apzīmējumu. Šādā «godā» tiek celti gan dažādi dabas objekti un dabas parādības, gan augi un dzīvnieki, gan lietas, ja vien tās ir vainojamas kādā nebūšanā, klizmā.

Zirnīts, pupiņa,
Tā laba barība;
Kaņepe, ragana,
Tā saka mātei. LD 2828

Tupenīts, rācenīts,
Tie bij bērna barībiņa;
Kaņepīte, raganiņa,
Tā stāstīja māmiņai. LD 2828, 5

Sai dainai seko K. Barona piebilde: «Par kaņepi dziedāts tādēļ tā, ka, to ēdot, paliek pie zobiem pa melnai kaņepes daļai, no kuras var tūlīn pazīt ēdēju.»

Salna, ragana, nokož ābolus (LD 27529), kaza, ragana, un sirmā cūka ir sacēlušas naidu kaimiņu starpā (LD 31149, 2), pakulas ir grūtāk vērpēt nekā vilnu, un Mārtiņdienu ir labāka par Katrīnas dienu. Jo tad var dabūt vairāk gaļas.

Vilniņa mīļā,
Mikstais darbiņš;
Pakula, ragana,
Pirkstiņu graužēja. LD 7114

Mārtiņš, bagāts vīrs,
Vērsi kāva vakarā;
Katrīna, ragana,
Vistu cepu pelnos. LD 30225

Sie piemēri nebūt neliecina par sliktu mūsu senčiem un neliek domāt, ka latvietis milējis gausties un sūroties. Tieši otrādi: savu negatīvo emociju izlādējums dziesmā ir tas labākais veids, kā tikt no tām vajā, neizgāžot tās pār līdzilvēkiem.

Beatrise Reidzāne

DZIESMĀ SATIEKAS NOVADI UN PAAUDZES

Kļūdainais tautasdziesmu pieraksts — kā tas iespējams, kādi ir kļūdu rašanās iemesli? Salīdzinot vairākus dziesmu pierakstus plašajā Folkloras krātuves materiālā, kļūdas cēloni var atrast. Protams, te nav runa par pareizrakstības kļūdām, bet par to parādību, ka teksta fragments — viens vārds, vārdkopa, vārdu savienojums — ir ticis neadekvāti uztverts un interpretēts, līdz ar to vairāk vai mazāk mainot visa teksta nozīmi. Šā tipa varianti parāda, kurās vietās tradīcija pārstāj būt saprotama, iezīmē tās realitātes, kas zūd no sadzīves un atmiņas. Jaunākā paaudze nāk ar savu izpratni un uztveri, transformējot tēlus un objektus atbilstoši saviem priekšstatiem. Zināma nozīme šā tipa variantu radīšanā ir dažādu novadu pārstāvju saskarei — tiek pārveidoti vārdi un teicieni, kas vienā novadā tiek plaši lietoti, bet otrā novadā ir sveši.

Zūdošā pādes dīdīšanas tradīcija, ar to saistītie vārdi un jēdzieni radījuši veselu virkni sagrozījumu un pārpratumu tekstu pierakstos. Tā, pārprasts un pārveidots ir pats vārds **pāde** skolēnu pierakstos (un ne tikai skolēnu pierakstos) savā autentiskajā reģionā:

Stādīju bērziņu
Pie pirtes durvīm,
Lai auga pādītei
Perama slotā. Bārta, 1939

Es stādīju bērziņ
Pie pirtiņas duru,
Lai aug pārītim
Peramā slotā. Purmsāti, 1930

Pārveidotais teksts — šajā gadījumā viena novada (Kurzemes) robežās — no kristību cikla pāriet jauniešu sadzīves — kāzu ciklā. Jāatzīmē, ka Purmsāti jau ir īstā Dienvidkurzemes areāla robežjosla. Lūk, vēl viena tekstu kopa, kas rāda, ka pāde ir stipri nesaprotama būtne:

Manu radu sētīnā
Treji vārdi — sudraboti:
Pa ties vienīis Dievīns brauce,

Pa ties otrīs mīlā Māra,
Pa ties trešīs dižā kūma
Pie krustīna pādi vest. Bārta, 1962

Var. 5. un 6. rinda:
Pa otrim mīļa Māra
Pati vest baznīcā.
Kazdanga, 1938

Sorīt agri piecēlos,
Trejus vārtus atdarīju.
Pa vieniem Dīes iebrāuca,
Pa otrim mīļa Māra,
Pa trešim pāde brauca,
Savus bērns dancināja.
Alsunga, 1947

Var. 5. un 6. rinda:
Pa trešiem pāde brauca,
Savus bērns dancināja.
Alsunga, 1930

Te vienā gadījumā nesaprotamais vārds aizvietots ar citu, saprotamu skanisko kompleksu **pati**, otrā gadījumā poētisms — pādes bērns dancināšana — aizstāts ar neloģisku vārdu virknējumu **pādes bērni** (iespējams, te asociācijas ar Jāņa bērniem utt.).

Plaši tiek variēts jēdziens **savistu drāna** // **sovistu drāna** 'autiņi':

Nedošu pāditej
Savistu drānu,
Naudiņu vien došu
Vaiņāgu pirkst. Nica, 1927

2. rindas varianti: **Sav' īstu drānu** — Nica, 1927; **Savu austu drānu** — Nica, 1927; **Savistitu drānu** — Nica, 1927; **A vīstu drānu** — Nica, 1927.

Drāna ir nemainīgā vārdu savienojuma daļa, bet **savistu** // **sovīstu** transformēties fonētiski vairāk vai mazāk atbilstošās grupās ar dažādām nozīmēm, pat par beznozīmes skaņu kopu **A vīstu**. Visi tie ir viena laikposma galvenokārt dažādu Nicas pagasta skolu skolēnu pieraksti.

Tāpat zūd vārds **rēdīties** 'posties, gatavoties svētkiem, svinībām':

To naksninu negulēju,
Kad kūmāsi **riedījosi**:
Sudrabinus spožināju,
Villaiņītes derināju. Dunika, 1926

Riedīties varianti: **riedājos** — Kalētos, 1934; **rādījos** — Rucavā, 1934; **viedījos** — Rucavā, 1923; **vedējos** — Rucavā, 1924; un šī vārda mūsdienu ekvivalents **taisījos** — Kalētos, 1941. Valodā zūdošo vārdu šajos viena reģiona pierakstos var aizstāt fonētiskie variējumi: **rādījos**, **riedājos**, **viedījos**, kur teksta semantika saglabāta, arī kūmās, **vedējos** darbības vārda aizstāšana ar aptuveni līdzīgi skaņošu lietvārdu teksta saturu nemaina.

Savu seno jēgu pakāpeniski zaudē arī vārds **sudrabine** // **sudrabene** 'sudraba sakta'. Tā, tekstu:

Dieviņš mane pādi deve
Pašai darba laicināja:
Es izgāju mellis krekli,
Sapelēj'šis sudrabenis. Rucavā, 1961 —

pavada teicēju skaidrojums: **sapelej'ši sudrabeni** — 'neizvēdināts apgērbs'.

Vēl lielākas grūtības bijušas ar vārdkopu **silt sudrabini** 'spodrināt sudraba saktu':

Negulēju to naksniņu,
Kad es gāju kūminās:
Spraudu savas villānītes,
Puiši **sila sudrabines**.
Nica, Bārta, 1930

Variants: Es to nakti negulēju,
Kad es gāju kūmināsi:
Situ spožu sudrabiņu,
Villainītes darināju.
Nica, 1924

Variants:
Puiši sita sudrabīnus.
Bārta, 1930

Variants:
Sīļu spožu sudrabīnu. Nica, 1924

Līdzās beznozīmes fonētiskajam variējumam **sīļu** parādās nesaprotamā darbības vārda aizvietojušs ar saprotamāku, fonētiski tuvu vārdu **situ**, kas padara teksta rindu neloģisku.

Tendence kādu arhaismu aizvietot ar šodienai raksturīgāku lietu rada kuriozus:

Krusttēvam, nabagam,
Naudas **dobe** aizsalusi.
Dod, Dievī, siltu lietu,
Lai atkusa **naudas dobe**,

Pavisam 25 pieraksti Kurzemē un Vidzemē. Un viens variants, kas nāk no Skujenes (1930): «**Naudas kule** aizsalusi. / Lai atkusa **naudas kule!**»

Naudas dobe šajā tekstā saistāma ar folklorā tik populāro apraktās mantas motīvu, kamēr līdzī nēsājamā naudas kule, resp., naudas maks, kas aizsalst, skan komiski.

Tikpat komiski ir pavirša pierakstītāja teksta varianti:

Laime, laime tam dēlam,
Kas piedzima saulītē:
Tam saulīte grožus vija,
Sudrabā mērcēdama.

35 pieraksti Kurzemē un Vidzemē, ir arī divi fonētiski tuvi pārlikumi (abi no Vestienas): «**Tam saulīte groza riju**»; «**Tam saulīte grozu vija**».

Interesants pārveidojums radies Latgales tekstos, kur tautasdziesmu pierakstos formas **piši** 'pieši' vietā lietota forma ar s-mobile **spīši** (K. Milenbaha vārdnīcā un «Latvju dainās» šī forma sastopama Sēlijā — Sēlpilī, Bebreņē, Pilskalnē):

Laime, laime tev, dēlē,
Tu pidzymi sauleitē:
Tev **Laimeņa** spīšus kola,
Sudobrā mārčādama.

E. Voltera materiāli, 1890. Vēl tālāki pārstatījumi — **spīž'** izkola — Jasmuiža, 1927; **stišus** kola — Preiļi, 1924. Latgales izlokšņu materiālā nav konstatēta forma **spīši** 'piešu' vietā, jādoma, ka te vārda sākuma burts **s** ir radies no iepriekšējā vārda pēdējā burtā **š** un rinda sākotnēji skanējusi: «Tev **laimeņas** **pīšus** kola,» — kur personificētās būtnes **Laīmas** vietā darbojas arī dažādos novados gan nelielā tekstu skaitā sastopamās **Laimiņas** — divas, arī vairākas (par to sk. D. Bulas rakstu ZA Vēstis. — 1986. — 10.—84. — 88. lpp.).

Interesanti tekstu variējumi rodas, satiekoties novadiem, īpaši, ja kāds teksts ir bagāts ar savam novadam raksturīgām fonētiskām pārmaiņām un īpatnējiem vārdiem.

Tā, mīgrējot no Kurzemes uz Vidzemi, radies teksta variants:

Nele lieta mani pēla,
Nele lieta nicināja:
Izpaļiņa mani pēla,
Izniekaļa nicināja. Durbe, 1939

Ne ar lietu otru pēra,
Ne ar lietu nicināj':
Ir spalviņa otru pēra,
Ir ar' otru nicināj'. Cēsis,
Sērmūkši, 1935

Jāatzīmē, ka sižetiski tuvas struktūras pazīstamas visos Latvijas novados, bet vārdu savienojumi ar **nele** — tikai retumis. Īpatnie lietvārdi **izpaļiņa**, **izniekaļa** raksturīgi Kurzemei.

Savukārt kāds zemāk citētā teksta pārņēmējs no pārnovača pat radījis jaunu latviešu kultūras iezīmi:

Spožu bērzu, baltu bērzu
Savu spangu vainadziņ'
Sī pēdēja vasariņa,
Vainadziņu valkānot.

Alsunga, 1930

Spodru bērza vainadziņu,
Spodru liku galviņā:
Kā to spodru nevalkāšu,
Sī pēdēja vasariņa.

Ogresgals, 1930

Tādā veidā kurzemnieku fonētikas īpatnība — **er**, **ar**, **ir**, **ur** pagarinājums visos gadījumos, piem., darbs, īrbe, kūrpe u. c. — radījusi vidzemnieku **bērza vainagu**.

Ipaši jauks skolas puikas un pieauguša vīrieša pasaules
skatījuma sastatījums vērojams Latgales teksta pierakstos:

«Dasasēdu pi cepleiša,

Pi tos sovas bryutes,» — kur dasasēdu 'apsēdos',

un

«Dasas ēdu pi cepleiša,

Pi tos savas bryutes,» — kur dasas ēdu 'desas ēdu'.

Tādējādi katrā jokā slēpjas liela nopietnība. Šie un tam-
līdzīgi tekstu pārgrozījumi ir nopietnu pārmaiņu liecinieki
gan dzīvē, gan pasaules uztverē. Tie ir šo pārmaiņu sig-
nāli, kas tiek ieviesti tautasdziesmu tēkstos.

MĒS MŪSU DAINĀS

Vilis Bendorfs

DAINAS UN DZIEDĀŠANA

«Latvju dainu» ievadapcerējumā Krišjānis Barons, lie-
tišķi izvērtējis iepriekšējos tautasdziesmu izdevumus, rak-
sta: «Tiktāl aplūkojuši mūsu jau izdotos dziesmu krāju-
mus, viņu īpašus nolūkus, viņu dziesmu iekārtošanu, ta-
gad īsumā apcerēsim, kādi galvenie pamati liekami mūsu
vispārēja krājuma kārtšanai, lai, līdzībā runājot, mūsu
jo plaša ēka uz tiem varētu svabadi un ērti pacelties.»
Barons nosauc piecu lielu nodaļu un dažu apakšnodaļu
virsrakstus (vēlāk nodaļu secība nedaudz grozīta, skaits
arī, taču šoreiz tam nav būtiskas nozīmes), tālāk piezīmē-
dams: «Neliegsim arī, ka dažreiz mums nāksies spert soli
sānis no galvenā ceļa, bet allaž ar nolūku mūsu ejamo
ceļu jo labāki apgaismot, izskaidrot. Tāds solis ir, p. p.,
mūsu pirmā, pie ievada piederošā nodaļa

PAR DZIESMĀM UN DZIEDĀŠANU

..Šīs nodaļas nolūks tādēļ ir lasītāju iepriekš vispār
sagatavot uz sekošām nodaļām, no kurām arī dziesmas
priekš tās ņemtas. Mēs izraudzījāmies šo ceļu, negribē-
dami savos paša apcerējumos lasītājiem uzspiest mūsu
subjektīvās domas un ieskatus, bet atļaudami tautas mu-
tei dot taisnu, neviltotu liecību no tiem laikiem, kad tau-
tas dziesmas un dziedāšana vēl stāvēja pie tautas savā
pilnā dzīvā spēkā.»

Vārdus sakot, «Latvju dainu» pirmo lielo nodaļu Barons
izveido no dažāda satura dziesmām, kurās kaut kādā sa-
karā minēta dziedāšana. Lielo nodaļu veido piecas sī-
kākas:

- I. Dziesmas un dziedāšana vispārīga tautas manta un
cilvēka mūža pavadoņi.

- II. Pavasara un vasaras dziesmas, visvairāk rotājot, ligojot, gaviļējot vai klajumā dziedot.
- III. Dziedāšana, zīmējoties uz darbu.
- IV. Dziedāšana godos, dzīrās, talkā, muižas kopdarbos, ar dziesmu karu jeb apdziedāšanos.
- V. Par dziedāšanu dažādos sevišķos atgadījumos.

Sīs 1052 dziesmas, kuras pirmajā mirklī šķiet vienīgi skaista dzeja, ar katru jaunu lasīšanu atsedz kādu jaunu, būtisku, citur neatrodamu informāciju, kas tik vajadzīga gan mūzikas folkloristikā, gan folkloras ansambļu darbībā. Isā rakstīnā apcerēt visas problēmas un kaut cik sakārtot tās pēc satura gluži vienkārši nav iespējams, tāpēc te izvēlējos tikai dažas, kas man pašam, dziesmas atkal un atkal pārļausot, šķita visnozīmīgākās.

Dziesmu lasītājam var rasties iespaids, ka dažas dziesmas viena otru noliedz. Tieši šie gadījumi ir visinteresantākie, tāpēc sākšu ar tiem. Sādās dziesmās izteiktie apgalvojumi drīzāk precizē, bagātina viens otru, to nesavienojamība ir šķietama. Lubānas mācītāja Augusta Peitāna vācumā pat viena otrai seko divas dziesmas:

Tā dziedāju, tā runāju,
Kā bij' maza ieradusi;
Es nebiju lakstīgala,
Locīt savas valodiņas.

Dziesmu, valod' ī paloku,
Kādu pati gribēdama,
Augumiņu nevarēju
Pār Laimiņas likumiņu.

Lielisku pretrunu pāri veido jau pati pirmā «Latvju dainu» dziesma:

Viena meita Rīgā (Cēsis) dzied,
Otra dzied Valmierā (Pērnavā),
Abas dzied vienu dziesmu, —
Vai tās vienas mātes meitas?,

to noliekot blakus dažām citām:

Jumpraviski es dziedāju,
Jumpraviski gaviļēju;
Vai tādēļ mani sauca
Jumpraviešu līgaviņu?

Pēc Skrundiņas es dziedāju,
Pēc Skrundiņas gaviļēju.
Pārnovadā mans prātiņš,
Pārnovada padomiņš.

Pēc leitišu es dziedāju,
Pēc leitišu gaviļēju.
Pēc leitišu es nēsāju
Savu zīļu vainadziņu.
Man atbrauks no leitišu
Sešis bērīs kumeliņis,
Sešis bērīs kumeliņis,
Cetris kaltis ritentiņis.

Pēc Ventiņas es dziedāju,
Pēc Ventiņas gaviļēju,
Pēc Ventiņas norakstiju
Savas baltas (raibas) villainītes.

Ko dziedāšu, ko runāšu,
Svešu zemi staigādama?
Dziedāš' pate savu dziesmu,
Runāš' savu valodiņu.

Tātad, no vienas puses, «dziesmas visai Latvijai kopēja manta», kā Barons nosaucis pašu pirmo apakšnodali, tām pat sava radniecība ar igauņu dziesmām; no otras puses, spriežot pēc pārējo dainu pierakstu vietām, senie dziesminieki apzinājušies, ka kaut kādu dziedāšanas īpatnību ziņā Jumprava no Seces, Skrunda no Ezeres, Dunika no Nīcas, Ventas apkārtnē no Gaviezes, Tosmares, Rāvas atšķiras tāpat, kā atšķiras tautastērpu un valodas elementi.

Cik cieši senatnē dziesmas bijušas piesaistītas noteiktām situācijām? Vai dziedāšanas apstākļu, dziesmu izvēles ziņā drīkstēja atļauties kādu brīvību? Vai dziesmām pašām par sevi — neatkarīgi no to pielietojuma — tika piešķirta kāda vērtība? Uz to trāpīgi atbild divas dziesmas:

Bij man dziesmu vēcelīte
Smalkā lazdu krūmiņā;
Kad gribēju, tad dziedāju
(Kādu gribu, tādu dziedu),
Labas vien lasīdama.

Kādu godu mēs dzērām,
Tādas dziesmas dziedājām:
Kāzu (bēru) godu mēs dzērām,
Kāzu (bēru) dziesmas dziedājām.

Te jāpiebilst, ka otrā dziesma arī pati sevi noliedz, jo to dzied visos gados.

Tikpat interesanta ir bijusi attieksme pret svešām dziesmām:

Dziesmu dziedē sveši ļaudis,
Dziesmu dziedē bāleliņi.
Tā dziesmiņa man patika,
Ko dziedāja bāleliņi;
Ko dziedāja sveši ļaudis,
To samīnu kājiņām.

Vis' istaba klusu stāv,
Manas dziesmas klausīdama;
Mana dziesma zviedru dziesma,
Gan es pati atdziedāšu.

Tas nozīmē: ja tomēr pieņem svešu dziesmu, tad tā jāpieņem latviešu tradīcijām — zviedru dziesmām «atdziedāšana» nav raksturīga.

Kādos apstākļos dziesmas runāja bez melodijas, nevis dziedāja? Vārds *teikt* dziesmās lietots divās dažādās nozīmēs.

Teic dziesmiņas, māmuliņe,
Tautiņās vadīdama,
Ko dziedāšu tautiņās,
Vakariņu kavēdama.

No tālienes jau pazīnu,
Kur dzied mana ligaviņa:
Isi teica, garī vilka,
Ik dziesmiņas gavilēja.

Pirmā dziesma saka: mācot dziesmas tekstu, to var teikt bez melodijas, tomēr dziesma paredzēta dziedāšanai. Turpretim otrajā dziesmā vārdam *teikt* cita nozīme — dažos variantos tai vietā ir *sāka* vai *sauca*.

Pēdējā laikā — folkloras ansambļu darbības sakarā — daudz šķēpu laužts par «etnogrāfisko dziedāšanas manieri», balss tembru, skaļumu. Vistrāpīgākās, bagātākās,

īzsvērtākās ziņas atkal atrodamas dziesmās par dziedāšanu.

Tāla skanēšana ir visbiežāk lietotā uzslava skaistai dziedāšanai. To nosauks arī par skaļu vai skaņu. Turpretim dziedāšanu telpā slavēs kā košu vai greznu, bet nekad skaļu. Ir trīs citas skanošas parādības, ar kurām skaistu dziedāšanu salīdzina visbiežāk: lakstīgala, bites, ērģeles.

Koši dzied lakstīgala
Smalkā bērzu biezumā:
Tā nebija lakstīgala,
Tā bij brāļa ligaviņa.

Ekur gāja meitu pulka,
Kā bitītes vīvināja;
Ekur nāca puīšu pulka
Kā vardītes kurkstēdami.

Ciema meitas tā dziedāja,
Kā lielā jūra krāc;
Mūs' meitiņas tā dziedāja
Kā bitītes ābulā.

Ekur nāk meitu bars,
Kā ērģeles spēlēdami;
Ekur nāk puīšu bars
Kā kaupiņi kurkstēdami.

Pie salīdzinājuma ar ērģelēm jāpakavējas īpaši. Dziesmas ar šo salīdzinājumu pierakstītas gandrīz tikai Vidzemē un Augšzemē. Kurzemes un Zemgales dziesmās — šķiet, ērģeļu vietā — ir cits vārds, apbrīnojami trāpīgs:

Vai tu manu skaņu balsu,
Kā no viena alva lietul

Nav ziņu, ka no alvas būtu gatavots kāds pūšamais instruments. No alvas gatavoja galvenās ērģeļu stabules, pirmām kārtām tiem reģistriem, kuri, vienlaikus ieslēgti, veido t. s. principālpiramīdu (principāli, oktāvas, kvintās, mikstūras u. tml.). Sai sakarā uzmanību piesaista fakts, ka no šīs divrinde (dziesmu otrās puses atšķiras) 16 pierakstiem seši iegūti tuvu Liepājai, citi seši — tuvu Jelgavai. Varbūt šī divrinde saistīta ar Liepājas Trisvīnības baznīcas ērģelēm, kuras 1779. gadā būvēja J. S. Baha augstu vērtētais dienvidvācu meistars H. A. Konciuss? Viņa būvētās stabules tur skan vēl mūsdienās; instruments vēlāk gan stipri paplašināts, taču, pēc speciālistu domām, Konciusa stabules esot vērtīgākās. Lai būtu kā būdams, tālaika ērģeļu principālpiramīdas kopskanējums ir gaišs, starojošs, bet ne kļiedzošs.

Tautasdziesmas un teikas dažkārt palīdzējušas arheologiem viņu meklējumos; varbūt ērģeļu un alvas dziesmas var palīdzēt Latvijas ērģelmākslas vēstures izpētei?

Dažas dziesmas nedaudz atsedz dziesmu tapšanas un mantošanas noslēpumus.

Dziesmas dēļ, sveši ļaudis,
Ienaidiņa neceļat!
Dziesmīt' dziedu, kād' esošu,
Ne tā mana padarīta,

To dziedāja māmuliņa,
Kad gulēju šūpulī;
Ir māmiņa nezinātu,
Ja Laimīte neteikusi,

Šī dziesma pierakstīta no Sēlpils līdz Ērgemei. Kā to varēja sagaidīt, kurzemnieki — no Ezeres līdz Alsungai — tādu pašu godu piešķir citai pārdabiskai personai:

Kā es koši (grazni) nedziedāšu,
Māra dziesmu teicējiņa.

Līdz ar to latviešu tautasdziesmu rašanās vismaz pa daļai pacelta zinātnei grūti pieejamos augstumos. Bet par Laimas dziesmā minēto šūpuli atkal jāsaka kas īpašs. Kā to liecina jau Jurjānu Andreja materiāli, dažas šūpla dziesmu melodijas tiešām ļoti līdzīgas ligotnēm (kaut vai *Aijā, žūžū*), dažas citas atkal godubalsiem; tādējādi apgalvojumam par dziesmu mantošanu jau šūpuļa vecumā ir nopietns pamats.

Sai rakstiņā bija iespējams apcerēt tikai pavisam nīcīgu daļu no tās ziņu bagātības, ko slēpj sevī dziesmas par dziedāšanu. Katram pašam vajadzētu tās izlasīt. Tagad tās samērā viegli pieejamas — gan «Latvju dainu» faksimilizdevumā, gan arī, piemēram, Kārļa Arāja sakārtotajā, 1974. gadā izdotajā izlasē «Kas var dziesmas izdziedāt?».

Aija Tūna

VECĀKI UN

BĒRNI LATVIEŠU TAUTASDZIESMĀS UN DZĪVĒ

«Cilvēks ir pa lielākai daļai auglis, kas tēva un mātes dārziņā audzināts un briedināts,» sacījis Kronvalda Atis, un mēs šai atziņai varam pievienoties, tiesa gan, ar nosacījumu — tā tam vajadzētu būt. Mēs katrs nākam no savas bērnības, no tās vides, apstākļiem, nosacījumiem, kuri mūs izveidojuši un kuru vidū pirmajai vajadzētu būt ģimenei gan tīri fiziskā, materiālā, gan morālā ziņā.

Grūtos šaubu un krustceļu brīžos, meklējot padomu un atbalstu mūsu tautas garamantās, nereti atrodam gluži pretējus viedokļus. Tā tas ir arī gadījumā ar vecāku un bērnu attiecībām, pierādot, ka nav gatavu recepšu un mehāniski aizgūstamu gudrību. Vecāki — bērnu laime, bērni — vecāku laime — tā mums māca folklorā, bet tūlīt arī brīdina: bērni — vecāku bēdas un nelaime. Tālaika tradicionālā uzskatu sistēma nepieļāva šā apgalvojuma otru pusi: vecāki — bērnu dzīves un laimes ierobežotāji un

postītāji, taču mēs, rūgtas pieredzes mācīti, dažkārt esam spiesti to atzīt.

Vecāku vērtību bērns sajūt vai arī gluži automātiski un pašsaprotami, instinktivi pieņem, saņemot materiālo aprūpi — pajumti, ēdienu, apģērbu. Taču vienlīdz liela nozīme bērna normālā attīstībā ir arī vecāku padomam un gudrībai, kas balstās paaudžu pieredzē un savos dzīves vērojumos.

Kam derēja veca zeme,
Kam vecā māmuliņa?
Griķim der veca zeme,
Padomam māmuliņa.

Par maz ir izaugt lielam, vajag pārņemt arī to, ko iepriekšējās paaudzes jau pirms mums ir zinājušas. «Sēžu tēva krēslīnā, nav man tēva padomiņa,» — tā būtu jāsaka tēvādēlam, ja viņš laikus nav prātis novērtēt tēva sniegtās zināšanas.

Vecāki ne vien dod padomu un pamāca, tie arī pažēlo neveiksmes vai bēdu brīdī un pārstāv savus bērnus saskarsmē ar citiem ļaudīm (Saulīt' mana sildītāja, / Māmiņ' mana žēlotāja). Tēvs vairākumā gadījumu ir savas ģimenes un saimes pārstāvis sabiedrībā un sava veida sabiedrības pārstāvis mājās.

Jā, bērni — tā ir vecāku laime, viņu dzīves saturs un turpinājums. Daudzos sakāmvārdos izteikts šīs domas rezultējums — «Bez bērna, bez laimes», «Daudz bērnu, daudz prieka» u. c. Latviešu ģimenē bērnu dzimšana tika uzverta kā pašsaprotama, dabiska parādība, apliecinājums tam, ka visi augstākie spēki — Māra, Laima un citi, kam šajā jomā teikšana, ir labvēlīgi konkrētajai ģimenei, ļauj tai augt un nostiprināties. P. Birkerts, analizējot laimes problēmu, grāmatā «Latvju tautas dzīves gudrība», secina: «Bet, ja vecāku instinkts ir tik dziļš un spēcīgs no dabas, tad pats par sevi saprotams, ka viņa apmierināšana normālam cilvēkam sniedz dziļas apmierinājuma un laimes jūtas. Vecāki dziļi mīl savus bērnus, priecājas par viņu priekiem, bēdājas par viņu bēdām un par visām lietām — ar prieku gādā par savu bērnu labklājību. Šī gādība ir viņu prieks. Bērnu prieks ir arī viņu prieks. Bērnu labsajūta — viņu laime.» Tādas divpusējas ideālā variantā ir vecāku un bērnu attiecības, kādas tās redzam folkloras materiālos, — ja labi vieniem, tad laimīgi arī otri.

Vecāku laimīgais noskaņojums un rūpes aizsākas jau pirms bērna dzimšanas. Gluži kā saskaņā ar mūsdienu

medicīnas un psiholoģijas atziņām, mātes rūpes par bērnu sākas, tiklīdz viņa jūt, ka ir «uz grūtām kājām». Viņai jāievēro daudzi un dažādi noteikumi, lai gaidāmajam bērnam būtu labas rakstura īpašības un laimīgs mūžs. Visā priekšrakstu daudzveidībā vienmēr ir bijušas šādas galvenās vērtības — lai bērns būtu čakls, godīgs, gudrs, fiziski vesels un izskatīgs. Ir arī daudz priekšrakstu, ko nedrīkst darīt, esot «tādu ļaužu»; arī šie aizliegumi vērsti uz pozitīvu iezīmju veidošanu un negatīvo — novēršanu. Tā, nedrīkst pievērst uzmanību nekam kroplam un neglītam, nevajag par to brīnīties, kā arī apsmiet. Jācensās visus darbus padarīt rūpīgi un līdz galam, nav ieteicams neko ņemt no citiem bez atļaujas vai pat aizņemties, lai jaunajam cilvēkam dzīvē nekā netrūktu.

Liels ir vecāku un visu mājinieku prieks, kad gaidītais bērns ir laimīgi piedzimis, sveika un vesela ir gan māte, gan mazulis. Par to, ka zemnieka uztverē visi šie dabiskie procesi bijuši cieši saistīti, liecina šāda tautasdziesma:

Staigā māte dziedādama
No namiņa uz istabu.
Kā tai bija nedziedāt.
Divi prieki atraduse:
Pirti jaunu arājiņu,
Stalli labu kumeliņu.

Ieejot ikdienas darbu ritmā, sākotnējo prieku nomaina ikdienas rūpes un gādība par bērnu. Bezmiega nakts un uztraukumi, īpaši jau, bērnam saslimstot, ir vecāku daļa. Darba cilvēkam vienmēr ir bijis jādomā, kā saskaņot mazuļa pieskatīšanu un apkopšanu ar ikdienas darbiem. Ne katra māte varēja pati auklēt bērnu. Bija jāizlīdzas gan ar vecmāmuļu vai citu gados vecāku, šajā saimē dzīvojošu un lauka darbos vairs neejošu cilvēku, gan pašu vai kaimiņu un radu nedaudz lielāko bērnu palīdzēšanu, līdz pat zīdaiņa ņemšanai līdzī uz lauka un tīrumā, kur daudz vairāk bija briesmu un tiešāku vai netiešāku draudu mazuļa dzīvībai un veselībai nekā romantikas.

«Ja bērns ir izsalcis, tad ar mīliem vārdiem viņu nepaēdināsi,» saka tautas paruna. Nereti cilvēki bija nolikti izvēles priekšā — darbs vai dzīvošana kopā ar bērniem. Cik pazīstami un mūsdienīgi, vai ne?

Gara bija tā dieniņa,
Kad saulīti neredzēju;
Vēl garāka tā dieniņa,
Kad māmiņas neredzēju.

Grūti izšķirt, vai to sacījis mazais gājēju bērniņš basajām kājiņām vai no rīta ar automašīnu uz bērnudārzu aizvestais viņa mūsdienu vienaudzītis...

Taču, mazulim nedaudz paaugoties, daudzās ģimenēs parādījās arī otra izveles iespēja — laist bērnu pelnā (par aukli, par ganiņu) vai atstāt mājās, tādējādi paīldzinot tuvības un aizstāvības laiku. Šāds jautājuma pavērsiens mūsu dienās ir svešs; gadu desmitiem bērni, it īpaši pilsētā, ir pat tiekušies pēc darba, bet vecāku mīlestības un galvenokārt jau likumu un instrukciju Ķīnas mūris viņus pie darba nelaida.

Garīgā tuvība, kas dienu ritumā veidojās vecāku un bērnu attiecībās, bija lielā mērā atkarīga no ģimenes materiālā stāvokļa un iespējām, taču, nenoliedzami, arī no prasmes organizēt savu laiku un dzīves stilu kopumā. A. Brigadere savās bērnības atmiņās raksta: «Bet mīlināties ar bērnu, novērot viņu, iedziļināties viņa pasaulē — kas to deva darba laudim? To tik varēja bagātnieki, kungi savās lepnajās pilīs un lielajā vaļā.» Mazā Annele ar dziļu žēlumu un ilgām atceras Jelgavā pavadītos gadus, apzinoties, cik labi tur bija gājis: «Ar visām grūtībām un atsacīšanos — mātes mīlestība un rūpība tos bij kā saule cauri starojusi. Pilsētas dzīves šaurajās sienās, kur viņas gādība nevarēja izplesties pāri laukiem, dārziem, kustoņiem, tikai vienīgi bērni bij tie, kuriem no rīta līdz vakaram tā veltīja savas nesavtīgās sirds domas un jūtas.» Te nu var piebilst, ka Annelei bija ļoti paveicies. Arī tagad, vecākiem un bērniem kopā esot, mātes un tēva domas nereti vairāk kavējas pie nepabeigtajiem darbiem un rūpēm nekā pie bērna rādītā un stāstītā.

Gan no folkloras, gan etnogrāfiskā materiāla labi redzams, ka atšķirīgos vecuma un attīstības posmos rūpes vai atbildību par bērnu uzņēmās dažādi ģimenes vai saimes locekļi.

Māte vien, māte vien
Mani mazu audzināja;
Kad atnāca tautu dēls,
Tēvs pirmais devējiņš.

Atkarībā no tā, vai bērns bija pieskatāms vai jau sāka iet kādos darbos, vai tā bija meitene vai zēns, tas bija ciešāk saistīts ar kādu no pieaugušajiem, kuram vajadzēja palīdzēt vai tieši pašam strādāt viņa vadībā. Sava kārtība bija arī katrā ēdienreizē pie galda, īpaši jau svētkos. «Baltijas Zemkopja» 1876. g. 6. numurā aprakstīts Ziemsvētku rīts:

«Namatēvs piecel kalpus, namamāte — kalpones. Visi saģērbusies sasēd ap lielo galdu, veci un jauni, lieli un mazi. Lielākie bērni tēviem blakām, mazākie — mātēm.»

Visā attiecību daudzveidībā sevišķi interesanti ir pavērot vienu aspektu — tēvi un dēli, mātes un meitas. Lasot tautasdziesmas, tūdaļ redzams, ka visbiežāk tajās minēta māte. Ja tēvs bija ģimenes valdnieks, tad māte — tās sirds. Rakstnieks T. Zeiferts apcerējumā «Audzināšana pie seniem latviešiem» secina: «Viņa nav vienkārša audzinātāja, viņa ziedo sevi savam bērnam. Ar to māte dabū tādu apskaidrojumu, ka tā paceļas dievības tuvumā. Sai ziņā mūsu tautas dzeja apveltī māti ar tikpat dievišķu daiļumu kā viduslaiku lielie gleznotāji Dievieti.» Bērniem māte asociējas ar sauli — tā dod gan gaišumu, gan siltumu. Tā pavada un sargā, arī aizsaulē būdama.

Vissirsnīgākās attiecības valda mātes un meitas starpā — māte māca meitu tikumos un darbam, palīdz pūru pielocīt.

Tēvs dēlam tiesu deva,
Kur, māmiņa, mana tiesa?
Tā, meitiņa, tava tiesa,
Kas tavā pūriņā.

Tēvs ir ģimenes galva, viņš ir gādnieks un sōģis, viņš ir tā persona, kas pārvalda ģimenes īpašumus un vada saimniecību. Tautasdziesmas uzsver tēva čaklumu darbā, kārtību visās lietās, gudro padomu dzīves gaitās, tēvutēvu laipas nozīmi dzīves dubļu bridējam. Taču rūpes par ģimenes ārējo un iekšējo drošību un labklājību neļauj veltīt daudz laika bērnu audzināšanai, īpaši jau agrākajos bērības posmos.

Smilgā rasa tā nestāv,
Kā stāvēja ābulā;
Tēvam bērni tā nemīl,
Kā milēja māmiņai.

Vienlaicīgi tēvs kā autoritāte, kā stingrs balsts ir tas, kas dod drošības un patvēruma sajūtu kopumā, raisa bērnos lepnumu par sava tēva spēku un varenību. A. Dauge atmiņu tēlojumā «Manā jaunības zemē» raksta: «Man toreiz tēvs bija kā negrozāms dabas likums, kuru nesodīts neviens nedrīkstēja pārkāpt. Es neatceros neviena gadījuma, kur mēs tēvu kādreiz būtu varējuši pierunāt vai pālūgt savu nodomu mainīt, dotu pavēli vai aizliegumu ņemt atpakaļ. Nevienam no mums nemāz arī prātā nekad ne-

nāca viņu lūgt. Tikpat labi mēs būtu varējuši lūgt arī pērkonī, lai tas nerūktu, vēju, lai tas nepūstu.»

Analizējot tautasdziesmas, bijuši mēģinājumi izdarīt secinājumu, ka dēli klausījuši tikai tēviem, bet meitas tikai mātēm,

Klāusi tēva, bālelīn,
Es klāusišu māmuliņas:
Tev pieder tēva zeme,
Man māmīņas villainītes.

Tāču, šķiet, tādā gadījumā tiek pārspīlētas un pārprastas gluži dabiskas, loģiskas attiecības ģimenes un dzimtas locekļu starpā. Tā uzskata arī P. Smits, «Etnogrāfisku rakstu krājumā» dodot gluži pretējus piemērus:

Tēva, tēva es meitiņa,
Vairāk tēva, ne māmīņas.
Vairāk tēva sudrabiņa,
Ne māmīņas villainīšu.

Ne tikai materiālā puse tuvināja tēvus un meitas, mātes un dēlus. Tas bija arī padoms un dzīves gudrība, ko ieaudzināja nevis un ne vien ar vārdiem, bet galvenokārt ar darbiem ikdienas dzīvē.

Kur, puisīt, tu būt nēmis
Savu gudru padomiņu,
Ja nebūtu māmuliņa
Tevī gudri audzējusi.

Gan senākos laikos, gan mūsu dienās atrodam ne mazums apliecinājumu tam, ka tēvs un māte ir bijuši labs paraugs vai, gluži pretēji, negatīvais paraugs, turpmākajā dzīvē dzīvesbiedru izvēloties.

Daudzās bērnības atmiņās un biogrāfijās var atrast domu, ka tieši ar tēvu meitām bijuši bagāti un atmiņā paliekoši garīgās tuvības brīži, arī tad, ja to nav bijis daudz. Mātes, ikdienas sīkajos un nebeidzamajos darbos iegrimušas, savas meitas par labām sievietēm un saimniecēm izaudzināt gribēdamas, apzināti vai neapzināti, gadiem skrejot, mazāk laika varēja atlicināt maīgam vārdam vai dīkai pasapņošanai.

Savukārt dēli, darba lietās būdami vairāk saistīti un atkarīgi no tēva, visās savās personiskajās un sirds lietās allaž griezās pie mātes. Viņa palīdzēja, cik spēja, bērnus apmīļodama un vadīdama. Arī liels puisis, no kura tēvs jau stingri prasīja liela puīša darbu un uzvedību, pie mātes vēl varēja būt želojams un palutināms.

Tomēr reti kur laime ar nelaimi, prieki ar bēdām iet tik cieši līdzās kā vecāku un bērnu attiecībās. «Nelabs bērns padara tēvam sirmu galvu», «Mazi bērni spiež klepi, lieli — sirdi» — arī tā un līdzīgi teikts sakāmvārdos. Mazāk tas attiecināts uz jaunākiem, vairāk uz pieaugušiem bērniem. Gadiem ritot, bērni kļūst patstāvīgāki, sāk paši saimniekot un attālinās no vecākiem. Tautasdziesmās redzam arī vecāku un pieaugušu bērnu attiecību atšķirīgu vērtējumu. No vienas puses, tā ir cieņas un pateicības pilnā attieksme: «cēlu krēslu vakarā», «māmiņ, tavu labumiņu līdz mūžiņa galiņam». Bērni apzinās, ka viņu fizisko un garīgo izaugsmi, spēju veidot savu dzīvi un tikt galā ar visiem pienākumiem veicinājuši vecāki, atdodami tam savu mūžu un veselību.

Kādēļ mana māmuliņa
Bez varītes palikusi?
Ikkatram bērniņam
Savu daļu iedevusi.

Taču ir arī daudz tautasdziesmu un sakāmvārdu par pieaugušo bērnu nepateicību. Māte allaž centusies dot bērniem visu to labāko, pasargāt iespēju robežās no visa ļaunā un nepatīkamā. Ne vienmēr bērni atbild ar to pašu.

Piekūst pieci, piekūst seši
Māmiņai maizi dot.
Kā māmiņa nepiekusa,
Piecus sešus audzējot?

Bez vainas nav neviena puse, ne velti saka: «Ko sēsi, to plausi.» Tautasdziesmās redzam, ka ne katra māte pati ir tikumiska, krietna un spēj būt par paraugu saviem bērniem. M. Stāls grāmatā «Audzināšanas mācība» raksta: «Nereti bērna miesīgā māte pārāk barga pret savu bērnu, viņai pietrūkst jūtu, sirsnības un īsta glāsta. Bieži vien bērni redzēja savu vecāku netikumus, nesavaldīšanos un pat slinkumu. Šādi vecāki nebija spējīgi izaudzināt savus bērnus par krietniem cilvēkiem. Tamdēļ tad arī nav nekāds brīnums, ka bērni izauga nerātni, palaidnīgi un nicināja savus vecākus vecumā.» Nereti pārāk valdonīgai mātei (vai tēvam) grūti samierināties ar domu, ka bērns, izaudzis liels, spēj rīkoties patstāvīgi un daudzus jautājumus orientējas labāk, laika garam atbilstošāk. Cik dažādi laiki, cik vienādas problēmas! Arī šodien vecāki, kuri gudri «dzīvojuši sev», nevar sagaidīt pietiekamu atbalstu un cieņu vecumdienās. Kā saka — jo augstākas cenas, jo spēcīgākas vecāku jūtas pret pieaugušajiem bērniem. Taču

vecāku un bērnu savstarpējās attiecības ir tik dziļi intīms, visa mūža gaitā veidojies process, kuru gandrīz neiespējami ietekmēt ar priekšrakstiem, atgādinājumiem un prasībām. Vairākumā gadījumu katrs saņem to, ko ir pelnījis. Nekas netiek dots par brīvu, ne labais, ne sliktais.

Zīmīgus vārdus sacījis poļu rakstnieks, pedagogs un ārsts J. Korčaks: «Bet vai zeme pateicas saulei par to, ka tā spīd? Vai koks pateicas sēkliņai, no kuras tas izaudzis? Bet lakstīgala — vai tā dāvina savai mātei treļļus par to, ka viņa kādreiz sildījusi to pie savām krūtīm?

Vai tu atdod bērnam to, ko pats esi saņēmis no vecākiem, vai arī aizdod uz laiku, rūpīgi aprēķinādams un skaitīdams procentus?

Vai tad mīlestība ir pakalpojums, par kuru iespējams samaksāt?»

Bērnu pateicību un mīlestību nevar izlūgties, tāpat kā bērniem grūti nākas no mūžam aizņemtajiem un skrejošajiem vecākiem izlūgties vairāk uzmanības un iejūtības. Taču «mīlestības nezūdamības likums» ļauj vienmēr darboties un caur to parādīt savas jūtas un attieksmi:

Redz, kur māte, tā ir māte,
To varēja māti saukt:
Izauklējsi savus bērnus,
Nu auklēja vedeklai.

Elga Melne

BĒRNU DZIESMAS

UN SKAITĀMIE PANTI «LATVJU DAINU» LOKĀ

K. Barons «Latvju dainu» ievadā saka, ka latviešu tautai «dziesmas ir viņas sargeņģelis visās vietās un lietās, kas pavada latvieti, no siltā mātes klēpja sākot, visos dzīves atgadījumos, darbos un centienos, priekos un bēdās, labās un ļaunās dienās...».

Soreiz nedaudz par tām dziesmām, kuras māte velta bērnam, to šūpojot, tā pirmos soliņus pavadot, tam pirmos vārdiņus, pirmās labās domas dzīvē līdzī dodot.

Laika ritumā ir bijuši dažādi uzskati par to, vai bērns no pirmā elpas vilciēna jārādina patstāvībā, vienpatnībā, cik un kā mātei viņu vajag lolot, viņam palīdzēt, viņu atbalstīt. Domāju, ka mūsu tautasdziesmas labi māca: bērnam ir pie šūpuļa dziedājuši, viņu klēpī ņēmuši, mīlojuši,

mācījuši. Un pareizi, jo tikai vecāku mīlestība ir tā, kas mazo cilvēciņu drošina, balsta un ievada dzīvē. Mīlestības nekad nevar būt par daudz. Tikai — vecāku gudrībai vienmēr jāatšķir un jāparedz tas mazais, slidenaiss pussolītis no mīlestības līdz lutināšanai, un no šī soliņa jābēg kā no uguns.

Atgriezīsimies pie dainām! Paskatīsimies, kādas dziesmas un kādā sakārtojumā K. Barons tās ievietojis «Latvju dainu» I sējuma nodaļā «Bērnu audzināšana, kopšana un mācība».

Te vietā pateikt, ka K. Barons «Latvju dainu» lielākās funkcionāli tematiskās dziesmu nodaļas iesāk ar attiecīgo gadskārtu vai ģimenes ieražu aprakstiem vai arī ar orientējošiem komentāriem, kas ir kā nodaļu ievadi. Ievadot bērnu dziesmās, viņš norāda, ka «tautas dziesma modināja, darbināja un attīstīja bērna prātu, aizkustinādama viņā ziņkārību par katru lietu, kas bērnam nāca priekšā, un pasniedzama tam iecienītā pasaciņu veidā savu izskaidrojumu» (LD I, 330. lpp.). Jāpiebilst, ka katrai dziesmu nodaļai ir izstrādāts detalizēts plāns, kas būtībā arī ir komentārs un nezinātājam palīdz orientēties, kad, kā un kur attiecīgā dziesma dziedama.

Bērnu dziesmu nodaļu ievada lolojamās jeb šūpuļa dziesmas. Šai grupā ir 88 dziesmu tipi ar apmēram 400 variantiem. Ja salīdzina ar Latviešu folkloras krātuves (LFK) fondiem šodien, tad tas nav daudz, jo dažiem populārākiem dziesmu tiptiem katram atsevišķi ir pa vairākiem simtiem variantu. Tūlīt gan jāsaka, ka dziesmu tipi pamatos ir tie paši, kas LD, tikai vairāk sazarojušies un izplatījušies.

Mazliet pakavēsimies pie ļoti populārās dziesmas «Aijā, žūžū, lāča bērni». Gan «Latvju dainās», gan LFK fondos šai dziesmai ir teksta ziņā īsāki un garāki varianti, klāt nāk viens vai otrs motīvs, cits atkal aizmirsts vai atmests. Tā, LFK fondos izplatīts ir šāds variants:

Aijā, žūžū, lāča bērni,
Pekaināmi kājiņām!
Tēvs aizgāja bišu kāpt,
Māte ogu palasīt;

Tēvs atnēsa medus podu,
Māte ogu vācelīti.
Tas mazami bērniņami
Par mierīgu gulēšanu. LFK 1968, 1484

LD tāda varianta vispār nav, tur gan ir variants (tāds arī LFK fondos), kam pēdējās rindas ir:

Man tas medus, man tās ogas
Par to bērna šūpošanu. LD 2105, 10

Te svarīgi piezīmēt, ka 1898. gadā iznāk Rīgas Latviešu biedrības Mūzikas komisijas Dziesmu krājuma IV burt-nīca (jauktiem un vīru koriem, Jurjānu Andreja redak-cijā), kur Jāzepa Vītola apdarē šī dziesma publicēta ar tekstu kā LFK 1968, 1484.

LFK dziesmu vākumos diezgan daudz pierakstu ir kā-dam interesantam tekstam:

Aijā, žūžū, lāča bērni,
Pekainām (var.: plakanām) kājiņām!
Tēvs aizgāja bišu kāpt (var.: medu meklēt),
Māte ogu palasīt.
Tēvs pārnesa medus podu,
Māte ogu vācelīti.
Kas briežam, kas lāčam
Mežā kāra šūpuliti?
Lielī vīri izauguši
Nešūpoti, neloloti (var.: neauklēti).

LD šīs dziesmas pēdējās četras rindas ir patstāvīga dziesma (LD 1716) krustību dziesmu nodaļā «Dažādas apceres, šūpuli karot». Starp citu, K. Barons ir norādījis, ka pie šūpļa dziesmām pieder arī daļa no tām, ko dzied krustībās.

Te atkal jāmin kāds melodiju publicējums. Proti, 1896. gadā iznāk «Latviešu vijolītes. Tautas romances, sakrātas un izdotas no R. Bērziņa. II vaiņags». Krājumā ir šūpļa dziesma ar gandrīz tādu pašu tekstu kā nupat citēts. Ir zināms, ka ne viena vien tautasdziesma izplatījusies un guvusi paliekošu vietu tautas dziedāšanā tieši ar tautasdziesmu vai to apdaru publicējumiem. Domājams, ka arī abiem «Aijā, žūžū, lāča bērni» variantiem tautā iedzīvo-ties palīdzējuši abi minētie melodiju publicējumi.

Atliek atgādināt vēl tekstu, kurā saplūduši visi iepriekš apcerētie motīvi:

Aijā, žūžū, lāča bērni,
Pekainām kājiņām!
Tēvs aizgāja bišu kāpti,
Māte ogu palasīt.
Tēvs pārnesa medus podu,
Māte ogu vācelīti;

Tas būs mazam bērniņam
Par mierīgu gulēšanu.
Kas briežam, kas lāčam
Mežā kāra šūpuliti?
Lielī vīri izauguši
Nešūpoti, neloloti. LFK 1960, 7220

Salīdzinot dziesmas «dzīvi» LD un LFK fondos, redzam, ka dainu sējumā tā ir četrinde vai sešrinde, rētāk astoņ-rinde. LFK materiālos arī ir daudz īso variantu, taču stipri audzis astoņrinžu skaits; klāt nākušas dziesmas ar 10—12 rindām. Var teikt, ka simts gados, kas pagājuši no LD iznākšanas, šī dziesma ir augusi un dīlusi, motīvi ir

dažādi šķetinājušies un vijušies, taču savā pamatsaturā palikusi tā pati mums visiem tik mīlā šūpla dziesma.

Šūpla dziesmu nodaļu K. Barons beidz ar plašu piezīmi par šo dziesmu improvizāciju: «Aijāšanas meldijai, kas ligojas kā šūpulis, vienmuļīgi ritmiski celdamies un slikdams, pieliek arī šādus jeb tiem līdzīgus miega vārdus:

E-ē, ē-ē, eijiņo,
Zūži, žūžo, pūpiņo,
E-ē, ē-ē, pūpiņo,
Cuči, čuči, eijiņol

Tie, bērnu šūpojot, atkārtojas tik ilgi, kamēr bērns iemidināts.

..Bez vecajām, plašāk pazīstamām šūpla dziesmiņām aukli paši nereti savārsta aijāšanas meldijai vārdus.» (LD I, 344. lpp.)

Šūpla dziesmas ir miega dziesmas, jo bērnam pirmajos dzīves mēnešos ir daudz jāguļ — kā tautā saka: kad bērns guļ, viņš aug. Bet ne tikai miega dziesmas; šīs maigās, liegās skaņas, mierīgā šūpošana, labestīgākā attieksme (jo sādusmots, neapmierināts cilvēks taču nevar šūpla dziesmu izdziedāt!) stiprina bērnu garīgi, veido viņa dvēseli.

Kad bērns sāk sēdēt, spert pirmos soliņus, viņš kļūst aktīvāks, strauji attīstās fiziski un garīgi, sāk attīstīties viņa valodiņa.

Un te atkal noder dziesmas un skaitāmie panti.

Gribas dažus vārdus teikt par terminu «skaitāmie panti». Šo vārdkopu lieto divās nozīmēs. Saurākā nozīmē folkloristi par skaitāmajiem pantiņiem sauc tos skaitāmos vārdus (kas bieži vien pat nav pantiņa formā), ar kuriem, rotaļu sākot, izskaita, kurš vadīs rotaļu, būs galvenā persona rotaļā u. tml. K. Barons tos gan ir nosaucis par skaitļu pantiņiem, bērniem rotaļājoties; vēlāk folkloriste A. Bērzkalne tos nosaukusi par noskaitīšanas pantiem. Plašākā nozīmē par skaitāmajiem pantiem sauc visus tos vairāk vai mazāk klasiskajā tautasdziesmu pantmērā sacerētos pantus, ko lieto vecāki vai paši bērni bērnu sadzīvē. Uz to ir norādījis arī K. Barons, ka «daudz no bērnu dziesmām bija īpaši tādas, ko nedziedāja, bet tikai ar savādu vienkāršu balsi locīšanu «skaitīja»». (LD I, 330. lpp.)

Daudz skaitāmo pantu māte lieto, bērnu gērbjot, ēdinot, to uzjautrinot un mierinot. Bērna attīstībā svarīgas ir pozitīvas emocijas, smaids, kustīgums — tād bērns la-

bāk uztver pasauli. Bērnā jau ar pirmajiem soļiem māca arī savaldību: «...māte nepacietīgo bērnu laipni, mīlīgi (izcēlums mans — E. M.) klusināja un savaldīja ar piederīgām dziesmām.» (LD I, 323. lpp.)

Sākot apzināt un izzināt pasauli, bērns vispirms iepazīst savas rociņas un kājiņas, aptver, ka tie ir pirmie palīgi, lai ko saņemtu, lai kur nokļūtu.

K. Barons publicē veselu rindu skaitāmo pantu, ko lieto, darbojoties ar bērna kājām un rokām. Šiem pantiem viņš pievieno paskaidrojumus, kas darāms, šos pantus skaitot. Lielākā daļa pantu un komentāru ņemta no «Dienas Lapas» pielikuma: Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. — I—IV. — R., 1891—1894. Komentāri ir ļoti svarīgi šai gadījumā, jo no pantu satura nevar zināt, kādām darbībām tie pavadāmi.

Daži piemēri:

Cibu, cibu, kājiņas, ciemā tekot;
Vintaru, vintaru, mājās nākot. LD 2214

NB. Pirmo rindiņu dzied ātri, un sit sīki un ātri bērnu kājiņas vienu pie otras; otro rindiņu turpretim gauši, un tāpat gauši kustina bērnam kājiņas.

Un vēl:

Sitam, kaunam mazos ežus,
Metam podā, vārijam;
Tēvam gaļa, mātei gaļa,
Bērniem sula blodiņā,
Kaķam ciskas aizkrāsnē,
Kučam kauli pagaldē;
Peic, pavāram par pieri!
Peic, pavāram par pieri! LD 2186

NB. Kad ēdiens vēl katlā vārās un izsalcis bērns raudā-dams nepacietīgi prasa ēst, tad bērnu mierina šādi: kāds no pieaugušiem vai lielākiem bērniem saņem abas mazā rociņas savējās un, vienu plaukstiņu pret otru sitot, saka augšējo dziesmiņu. Pie pēdējiem vārdiem sit mazajam ar paša rociņu viegli pa pieri. Bērns aizmirst izsalkumu un nepacietību un sāk smieties.

Piezīmēs parasti uzsvērts tas, ka ar šiem pantiem un darbošanos bērnu uzjautrina, izklaidē, nomierina, bet jā-teic, ka šī darbošanās ir bērnam arī zināms fizisks vingrinājums, kas arī nav mazsvarīgi.

Te vietā pieminēt tā saucamās jādinašanas (arī ucināšanas, lecināšanas, dancināšanas, damdināšanas, dildināšanas u. tml.) dziesmas.

Piemēram:

Jāju, jāju rāceņus zagl
Uz to muižas pagrabīgu;
Satiek' muižas vagariņu, —
Slīpad, slīpad, atpakaļ. LD 2145

K. Barona piezīme: NB. So dziesmiņu teic, bērnu uz ceļiem jādinot.

«Latvju dainās» publicēti tikai nedaudzi jādināšanas dziesmu varianti, bet LFK fondos to ir simtiem; tie ir publicēti tautasdziesmu akadēmiskā izdevuma 6. sējumā.

Interesanti, ka šie pantiņi dod bērnam arī pirmo apjautu par skaitīšanu, pirmo tēlaino priekšstatu, ka lietām un parādībām ir skaits. Tā:

Vārij', vārij' putriņu,
Trīs milti katlā.
Ko pats ēdis,
Ko bērnam dos?
Šitam dos, šitam dos,
Šitam lielam rakeļam nedos. LD 2965, 4

NB. ... Pie piektās un sestās rindiņas vārdiem māte skaita bērna pirkstus, no mazā sākot, līdz ikšķim; visi dabūšot, pēdējais ne. Bet LFK fondos ir dziesmiņas, kas māca uzskaitīt pirkstus šādā veidā:

Viru, viru putriņu,
Trīs miltiņi katliņā.
Utubungam* došu,
Podulaižam* došu,
Garam Pēterim* došu,
Zelta kalējam* došu,
Eņģelišam* nedošu. LFK Bdž 79, 5

Un tās jau arī māca, ka darbs dod maizīti! Lūk:

Viru, viru putriņu,
Trīs miltiņi katlā.
Tam došu, tam došu,
Slīņķim vien nedošu. LFK Bdž 2146, 3

Viss iepriekš teiktais par skaitāmajiem pantiem mums vēlreiz aprāda, ka gan dzīvē, gan dziesmā nekas nav atsevišķi izraujams, izceļams, ka ar vienu vai otru vārdu mēs apzināti vai bieži vien arī neapzināti iedarbojamies uz bērnu dažādos līmeņos atkarībā no viņa psihes un poētiskās iztēles īpatnās pasaules.

K. Barons par bērnu dziesmām saka, ka «viņas neaprobežojās ar šūpuļa un klēpja bērna lološanu un lēlināšanu

* pirkstu nosaukumi

vien, viņas pavada bērnu no šūpuļa, līdz kamēr tas jau labi paaudzis skuķis un ņem savu zināmu dalību dažādos māju un lauku darbos un ģimenes dzīvē. ..dziesmu saturs nepalika allaž bērnišķīgi vientiesīgs, bet pamazām pieauga līdz pieaugušo ļaužu stāvoklim.» (LD I, 329. lpp.)

Par to varat pārliecināties, paši lapojot tālāk LD I sējumu.

Rita Drizule

BĀRU DZIESMAS

K. BARONA «LATVJU DAINĀS»

UN LATVIEŠU FOLKLORAS KRĀTUVES FONDOS

Mūsu tautasdziesmu pētnieki jau izsenis neapšaubā, ka minētās dziesmas pārējā tautasdziesmu kopumā ētisko un estētisko vērtību, kā arī formas ziņā ieņem vienu no pirmajām vietām. Tās pilnībā varam nosaukt par spilgtākajām ikviena latvieša gara ievirzes, resp., latviskās mentalitātes paudējām. Šajā sakarā nāk prātā arī prof. Luda Bērziņa savā laikā izteiktais atzinums, ka latviešu tautasdziesmās atspoguļojas trejādos veidos izpausta pietāte pret apkārtējo pasauli. No trim galvenajiem godbijības (pietātes) veidiem *par vislatviskāko viņš uzskata godbijību pret mazākajiem ļaudīm, pret cietējiem vispār.* (Bērziņš L. Latviešu literatūras vēsture. — R., 1935. — I. — 145.—165. lpp.)

Savukārt jau agrāk literatūrzinātnieks Roberts Kļausiņš, norādot, ka bāreņi, sērdieņi, svešu ļaužu kalpībā nodotie audzēkņi laikā no 16. līdz 18. gs. Latvijā sastāda vienu no plašākajiem sabiedriskajiem grupējumiem, atzīmē arī *bāreņa tēla lielo vispārinājuma pakāpi pirmās latviešu nacionālās atmodas patriotiskajā dzejā*, kur tas simbolizē ne vairs atsevišķu individu — sērdienīti dzimtas ietvaros, bet gan veselu ļaužu kopu, zemtekstā — pat sveštautas jūgā nospiestu latvieti. ([R. Kļ.] «*Der lettische Aufzöglung und seine soziale Stellung.*» // *Baltische Monatschrift.* — 1913. — 76. sēj. — 11./12. burtn. — 392., 394. lpp.)

Šādā sakarā bāru dziesmas varam uzskatīt par mūsu tautas vēsturiskās dzīves gaitas savdabīgām atspoguļotājām.

No daudzajiem šaurāka vai plašāka apjoma bāru dziesmu krājumiem līdz šim saturā daudzpusīgākais un sistēmā

pilnvērtīgākais ir K. Barona šo dziesmu apkopojums (Sk. Barons Kr. Latvju dainas. — Jelgavā, 1894. — 1. sēj. — 600.—795. lpp.). No pirmajā LD sējumā ievietotajiem t. s. pamatdziesmu variantiem nodaļā «Bāriņi, sērdieņi» ir ievietotas 1354 pamatdziesmas, kas sastāda vairāk par piekto daļu no šā sējuma pamatdziesmu daudzuma. K. Barons pamatoti šīs dziesmas ir uzskatījis par tādām, kas iekļaujas ģimenes locekļu savstarpējo attiecību jomā. Apzīmējumus «bārenis», «bāra bērns», «sērdieņis» viņš ir visvairāk attiecinājis uz nepilngadīgajiem sabiedrības locekļiem, kas vecāku nāves vai arī mazturības dēļ ir nonākuši svešu ļaužu kalpībā.

Bāru dziesmu dziļā, smalkā emocionalitāte un tie īpašie vēsturiskie apstākļi, kādos ilgus gadsimtus atradās latvieši, neapšaubāmi ir veicinājuši minēto dziesmu lielu izplatību tautā. Šā iemesla dēļ bāru dziesmas nereti ļoti cieši saplūst ar vairākiem citiem tautasdziesmu cikliem. Daudzos gadījumos ir grūti vai dažreiz pat neiespējami noteikt, kādai tematikai katra dziesma pieskaitāma.

Arī K. Barons, kārtojot šīs dziesmas, ir saskāries ar lielām grūtībām. Atsevišķas bāru dziesmas ir tikušas publicētas pat vairākās «Latvju dainu» nodaļās. Tā, piemēram, dziesmas, kurās minēta bargā «svešā māte», ir dažkārt atrodamas arī kāzu dziesmu nodaļā, jo sevišķi kāzu apdziedāšanās dziesmās. Ipatnajā apdziedāšanās tradīcijā jaunās vedeklas un vīramātes savstarpējās attiecības ir raksturotas kā visai nedraudzīgas. Šis parādības pamatā atrodas tautā sensenī valdošais ticējums, ka dziedāšanai (dziesmai) piemīt maģisks ļaunumu novērsējs spēks. Tauta uzskatīja, ka dziesmās pieminētais savstarpējais naidis tad zaudēs spēju atdzīvoties ikdienas sadzīvē.

Ievērojot K. Barona rīcībā esošo tautasdziesmu milzīgo skaitu, viņam bija ļoti grūti realizēt tematiskās atbilstības principu attiecībā pret ikkatru dziesmas variantu, taču viņš šo principu sekmīgi realizēja attiecībā pret noteiktiem, vairāk izplatītiem dziesmu tipi.

Bāru dziesmu nodaļas pirmajā apakšnodaļā K. Barons ir vienkopus ievietojis dziesmas ar diezgan vispārīnātu sērīgu nokrāsu. Tajās attēlots tiklab bāriņu, kā arī dažādu dzīves grūtību sūrais liktenis. Otrā apakšnodaļā «Bāriņi un saule» (1. sēj., 663.—673. lpp.) ietver satura un formas ziņā sēvišķi pievilcīgās, dziļi emocionālās dziesmas, kur attēlota personificēta Saule kā bāru žēlotāja un gādniece, Spilgti izteiktais saules personificējums, kas re-

dzams daudzās dziesmās, liek tās pieskaitīt mitoloģisko dziesmu ciklam.

Turpmākajās nodaļās K. Barons ir sagrupējis dziesmas tādā secīgumā, lai būtu vispusīgi parādīta bāru, sērdieņu dzīve. Te vienkopus atrodam gan tās dziesmas, kurās atainota skarbā dzīves īstenība, gan arī tās, kurās tauta idealizējusi sērdieņu dzīves ikdienu, iztēlojoties gan pašu bārenīti, gan arī viņas dzīvi aptvērējas parādības un norises daudz gaišākas, nekā tas mēdz būt īstenībā. K. Barons tās ir grupējis vienkopus, domājams, tālab, ka tauta vienlaicīgi dziedāja tiklab pirmās, kā otrās.

Daļa mitoloģiskā satura bāru dziesmu «Latvju dainās» ir arī no Latgales iesūtīta vai, kā savulaik apzīmēja, no Vitebskas guberņas. Jāteic, ka kopumā «Latvju dainās» dziesmu no Latgales ir samērā maz, kas izskaidrojams ar tālaika vēsturiskajiem un ekonomiskajiem apstākļiem.

Mitoloģiskās ievirzes dziesmas (temati: Dievs, Laima un Māra — sērdieņu aizgādņi) savā laikā sevišķi daudz ir dziedātas Latgalē, kāzās, jo intensīvi tad, ja līgavai viens vai abi no vecākiem bija miruši. Tās ir izmantotas kā palīgīdzeklis šā novada kāzu tradīcijās obligātajai līgavas raudināšanas paražai. Par tās dzīvīgumu vēl mūsdienās liecina vairāku folkloras teicēju stāstījumi šo rindu autorei 1955. un 1956. gada folkloras vākšanas ekspedīcijās Rēzeknes un Viļānu rajonā.

Savā laikā Latgales novada etnogrāfijas un folkloras vācējs Eduards Volters minētās bāru dziesmas ir salīdzinājis ar lietuviešu raudām (1890. gadā izdotajā rakstu krājumā). Viņš gan arī pamatoti ir latviešu mitoloģiskās dziesmas atzinis par saturā skaidrākām, ar mitoloģijas vielu bagātākām nekā lietuviešu dainas.

E. Voltera apgalvojums, ka dziļā senatnē latviešu garās bāru dziesmas un lietuviešu raudas būtu abu šo baltu tautu kopējs īpašums, tomēr vēl prasa nopietnus turpmākos pētījumus.

Liels K. Barona zinātniskais nopelns ir tas, ka viņš ir spējis no sērdieņu dziesmām izveidot sava veida liroepisku vēstījumu, kas iesākas ar mazā bāreņa žēlabām pēc nomirušajiem vecākiem un noslēdzas ar bārenes, sērdienes precībām un kāzām, resp., ar sabiedrisku aktu, kas, pēc latviešu senajiem tiesiskajiem uzskatiem, iznīcināja sabiedriskos nosacījumus bārenes atkarībai no svešu ļaužu aizbildniecības.

Tagadējās Latviešu folkloras krātuves fondos ietilpstošais bāru, sērdieņu dziesmu skaits aptuveni seškārt pārsniedz K. Barona «Latvju dainās» ievietoto minēto dziesmu daudzumu. Tas tomēr nenozīmē, ka būtu nākuši klāt arī daudz līdz šim nezināmu dziesmu tipu. Varam runāt vienīgi par jaunām variācijām un versijām jau zināmo dziesmu atsevišķu tipu robežās. Visā minēto dziesmu materiāla kopumā pārsteidzoši liels skaits ir no Latgales iesūtīto dziesmu. Tās divdesmitajos un jo īpaši trīsdesmitajos gados Latviešu folkloras krātuvei ir iesūtījuši tiklab individuāli vācēji, kā arī skolas (skolēnu vākumi). Pēckara gados bāru dziesmu vairākums ir iegūts arī Latgalē organizētajās zinātniskajās ekspedīcijās.

Latgale bagātāk nekā citi Latvijas novadi ir pārstāvēta īpaši ar tām garajām sērdieņu dziesmām, kurās atainota bārenes gatavošanās kāzām un arī pats kāzu brauciens, pūra vešana, kur sevišķi izcelts viņas pūra greznums un krāšņums. Liela vieta minētajās dziesmās ir ierādīta arī mītiskajām būtnēm, jo īpaši Laimai un Mārai. Visu, kas bārenītei kāzām nepieciešams, viņai palīdz sagādāt Dieviņš, Laima un Māra. Tādas liroepiskās dziesmas kā «Vina poša višņa gōja (ari: nōce)» vai arī «Laima sēd ūbelē» un «Mōra gōja bazneicā» ir īstas pērles, kas Folkloras krātuvē iesūtītas vairākos desmitos variantu, turpretim «Latvju dainās» pārstāvētas tikai ar trim četriem pamatvariantiem. Pēc mana ieskata, minētās un satura ievirzē līdzīgās dziesmas nav pieskaitāmas cilmē senākajam tautasdziesmu slānim, jo tās minētās reālijas (laulības baznīcā un daži citi aspekti) norāda, ka to sacerēšanas laiks aptuveni lēšams ap 16.—18. gadsimtu.

Latgalē novērojamā tendence rast īpašu patiku sērdieņu dziesmu teikšanā un dziedāšanā, domājams, liecina par šā novada latviešu ekonomiski vājāko, sociālpolitiski nomāktāko dzīvi salīdzinājumā ar pārējiem Latvijās novadiem. Latgales latvietis vēl smagāk nekā viņa tautietis Kurzemē un Vidzemē ir izjutis savos plecos svešautu administratoru sociālpolitisko slogu. Tālab viņam kavēšanās iztēlē augstāk minēto dziesmu pseidorealitātē ir savā ziņā palīdzējusi saglabāt cilvēkam nepieciešamo pašapziņu, kā arī rast drūmajā ikdienā garīgu mierinājumu.

Izvērtējot visu sērdieņu dziesmu skaitliski apjomīgo materiālu kopumā, jāsecina, ka šajās dziesmās ir ietverti itin visi mūsu tautas morālie un estētiskie uzskati.

Kā vienu no pašām raksturīgākajām tautasdziesmās pautajām latviešu gara dzīves iezīmēm filozofe Skaidrite Lasmane nosauc varību (viņas dots termins). Tā, pēc viņas ieskata, ir krass prētstats nevarībai, glēvumam un slinkumam. (Sk. priekšvārdu t. dz. izlasei «Liepu laipa». — R., 1989. — 21. un turpmākās lpp.) Latviskās varības jēdzienā nav ietilpināma cietsirdība, varas un valdītkāre, no kuru izpausmju atainojuma nav brīva dažas labas lielas tautas folklorā. Ir grūti iepriekš minētās negatīvās cilvēku rakstura iezīmes sameklēt mūsu tautasdziesmās. Kā vienu no spilgtākajām pieminētās varības paudžam uzskatāma Folkloras krātuvē vairākos variantu desmitos pārstāvētā bāru dziesma «Kur tu jāsi (tecēsi), sērdienīte». «Latvju dainās» ir atrodamī tikai 14 šīs dziesmas pamatvarianti (galvenajā tekstā un papildinājumos) ar dažām versijām un variācijām. Šīs dziesmas pieder pie tās dziesmu kopas, kurās stāstīts par sērdienes grezno vainagu. Minēto dziesmu vairākumā šo vainagu darina vai nu sērdiene pati, vai arī to viņai palīdz dabūt mītiskās būtnes. Varības jēdziens minētajās dziesmās ir paplašinājies ar savas vērtības apziņu. Šeit sērdienīte apzinās savas tiesības ierasties Latvijas lielākajās pilsētās (variantos — visbiežāk Rīgā, Jēlgavā, bez tam pēdējā dziesmās apzīmē arī lielu pilsētu vispār), lai tur saņemtu grezno vainagu («Priekšā saule, pakausī, / Visapkārti zvaigžņu rinda»). Vainagu sērdienei tur gatavo smalkākie amatnieki, «dimanta kalējiņi», un gatavošanas process notiek jau vairākus gadus. Ievērosim, ka minētās dziesmas ir sacerētas vēstures laikmetā, kad visās Latvijas lielākajās pilsētās valdošais sabiedriskais slānis bija svešautieši, vācieši, krievi, poļi. Latviešiem, kā jau zemniekiem, tajās nebija nekādu tiesību, nedz noteikšanas. Domājams, ka tādā kārtā latvieši minētajās dziesmās ir centušies ietvert sava veida kultūras varoņa jauna, taisnīgāka laikmeta atvedēja ideju. Pēc manām domām, vienīgi tautasdziesmu sacerēšanā stingri iedibinājušies, kanoniskie nosacījumi nav latviešiem devuši iespēju šo tautasdziesmu varones tēlu izstrādāt detalizētāk, pilnīgāk.

Ļoti plašais bāru dziesmu mantojums arī šodien ikvienam latvietim ir cieņā, godā un paraugam turams, ieaugot un pilnveidojoties savu senču tikumu un dailes priekšstatu pamata principos, tāpat arī cīnoties par savām neatņemamām tiesībām būt galvenajiem noteicējiem pašiem savā zemē.

APTUMSUMI 1994. GADĀ

1994. gadā būs divi Saules un divi Mēness aptumsumi.

1. Gredzenveida Saules aptumsums 10. maijā redzams Ziemeļamerikā un Vidusamerikā, Grenlandē, Eiropas un Āfrikas rietumu daļā, kā arī Klusajā, Atlantijas un Ziemeļu Ledus okeānā. Latvijā šis aptumsums redzams kā daļējs aptumsums neilgi pirms Saules rieta. Tā gaita ir šāda:

	Rīgā	Liepājā	Daugavpīlī
Daļēja aptumsuma sākums	20 ^h 35 ^m 22 ^s	20 ^h 35 ^m 39 ^s	20 ^h 35 ^m 51 ^s
Maksimālās fāzes moments	21 20 34	21 22 31	(21 20 37)
(Daļēja aptumsuma beigas)	22 04 02	22 07 25	22 03 42
Saules riets	21 25	21 35	21 10
Maksimālās fāzes lielums	0,321	0,343	0,323
(Saules redzamā diametra vienībās)			

Kā redzams no šiem datiem, Latvijas austrumu daļā maksimālās fāzes moments nav redzams — Saule tad būs jau norietējusi. Daļēja aptumsuma beigas nekur mūsu valstī nebūs redzamas. Tabulā parādības, kas notiks pēc Saules rieta, liktas iekavās.

Atgādināsim, ka uz Sauli arī daļēja aptumsuma laikā drīkst skatīties tikai caur ļoti tumšu filtru (piemēram, apkvēpinātu stiklu), vai, vēl labāk, ar tālskatu vai binokļa palīdzību projicējot Saules attēlu uz ekrāna (piemēram, balta papīra). Nekādā ziņā neskatīties tieši uz Sauli tālskati vai binokli — tā var uz visiem laikiem zaudēt redzīl

2. Daļējs Mēness aptumsums 25. maijā redzams Eiropas rietumu daļā, Āfrikā, Antarktīdā, Dienvidamerikā, Ziemeļamerikas dienvidu daļā, Atlantijas okeānā un Klusā okeāna austrumu daļā. Latvijā nav redzams.

3. Pilns Saules aptumsums 3. novembrī redzams Dienvidamerikā, Āfrikas dienvidu daļā, kā arī Klusā okeāna dienvidaustrumu, Atlantijas okeāna dienvidu un Indijas okeāna dienvidrietumu daļā. Latvijā nav redzams.

4. Pusēnots Mēness aptumsums 18. novembrī redzams Ziemeļamerikā un Dienvidamerikā, Grenlandē, kā arī Ziemeļu Ledus, Atlantijas un Klusajā okeānā; aptumsuma sākums redzams arī Eiropā, Āzijā un Āfrikas rietumu daļā. Latvijā skatāms tikai aptumsuma sākums, jo, piemēram, Rīgā Mēness riet jau pl. 8^h08^m. Aptumsuma gaita ir šāda:

Mēness sāk ieiet Zemes pusēnā	6 ^h 26 ^m
Maksimālās fāzes moments	8 44
Mēness iziet no pusēnas	11 02
Maksimālās fāzes lielums	0,908
(Mēness redzamā diametra vienībās)	

Pusēna ir tik «gaiša», ka ieešanas sākumu tajā pamanīt praktiski nevar. Tomēr, maksimālās fāzes momentam tuvojoties, var ievērot pilnmēness diska satumsumu.

SEJAS KALENĀRS 1994. GADA PAVASARIM

Datums	Jāsēj, jāstāda	Datums	Jāsēj, jāstāda
MARTS		pt. 6. Kartupeļi, mārutki	
pt. 25. ATMODAS DIENA, PAVASARA MĀRA		s. 7. Sipoli, mārutki	
p. 28. Kacenkāposti, salāti dēstiem		sv. 8. Vasaras puķes	
o. 29. Sipolaugi dēstiem, redisi		p. 9. Kartupeļi, sipoli	
t. 30. Dilles u. c. garšaugi, redisi		t. 11. Salāti, spināti, ziedkāposti	
APRILIS		c. 12. Jasmini, ceriņi	
c. 7. Sakņu dārzeni, pētersīļi		pt. 13. Dilles, ķimenes un citi garšaugi	
pt. 8. Sakņu dārzeni		s. 14. Gurķi, kabači, patisoni, zirņi	
s. 9. Redisi, mārutki		sv. 15. Dekoratīvie augi un krāšņ- numaugi	
t. 13. Ziedkāposti, ķirbjaugi un gurķi dēstiem, pētersīļi lapām		p. 16. Pākšaugi, labība	
c. 14. Salāti, spināti		o. 17. Saulgriezes	
pt. 15. Dilles u. c. garšaugi, vīten- augi		s. 21. Kāpostaugi, labība	
sv. 17. Vitoli		p. 23. Labība	
p. 18. Ķirbjaugi un gurķi dēstiem		o. 24. Zaļbarības mistri, kartupeļi	
o. 19. Tomāti dēstiem		t. 25. Auzas, mieži, lini, jorgīnes	
c. 21. Ozoli		c. 26. Zālāji, zaļbarības mistri	
s. 23. Auzas, pākšaugu mistri		pt. 27. Kartupeļi, sakņaugi	
sv. 24. Liepas, bērzi, kastaņas. Puķzirniši		s. 28. Kartupeļi, tomāti	
o. 26. Sipoli, fenheļi		sv. 29. Ekstravagantie krāšņum- augi	
t. 27. Kaņepes		p. 30. Introducētie augi	
c. 28. Selerijas		o. 31. Sakņaugi	
pt. 29. Vasaras puķes, sakņaugi		JŪNIJS	
s. 30. Agrie kartupeļi		t. 1. Sakņaugi	
MAIJS		c. 2. Zaļbarības mistri	
sv. 1. Egles, vasaras puķes, magones		pt. 3. Sipolpuķes	
o. 3. Introducētie augi		s. 4. Kāpostaugu dēstu izstādi šana	
t. 4. Sakņaugi		o. 7. Kacenkāposti	
c. 5. Sakņaugi		s. 11. Kāpostaugi, ziemas rutki	
		t. 15. Vitus dienā beidzas sējas laiks	

Mūsu zemīte ir tik daudzveidīga, ka visai Latvijai vienu sējas kalendāru sastādīt ir ļoti sarežģīti. Viena daļa ar sēju saistīto senču ticējumu balstās uz fenoloģiskiem novērojumiem, taču Latvijā tie svārstās vairāku nedēļu ietvaros — uzskatāmi to parāda fenoloģisko novērojumu tabulas mūsu kalendāros. Otrā daļā ticējumu pamatojas uz meteoroloģiskiem novērojumiem; arī tie ir ļoti atšķirīgi Latvijas dažādos novados — pat Rīgas rietumu nomales klimats nedaudz atšķiras no klimata austrumu nomalēs, un bez tam meteoroloģisko elementu gaitu Baltijā pusgadu iepriekš prognozēt pilnīgi pareizi nav iespējams.

Tā vai citādi, bet katrā sējas kalendārā ir kaut kas eksakti precīzs un tajā pašā laikā arī kaut kas tāds, ko pilnīgi pareizi pateiks priekšā tikai katra paša intuīcija.

Sējas kalendāru sastādīja *Guntis Biezais*

SATURS

Tautai — A. Pumpurs	3
To valstu, kuras atzinušas Latviju <i>de iure</i> , nacionālās svētku dienas	4
Kādas ziņas atrodam katram mēnesim veltītajās lappusēs — V. Grāvitis	6
Kalendārais laiks — A. Mauriņš	7
Ar kuru dienu sākas nedēļa? — V. Grāvitis	10

KALENDĀRIJS

Astronomiskie dati — A. Asare, I. Daube, L. Dirīķe, M. Dirīķis	12
Hronoloģiskie dati — V. Grāvitis, I. Sneidere	12
Saules ceļš, astronomisko un bioklimatisko gadalaiku sākumi — M. Dirīķis, E. Andžejevska	48
Senais zemkopju darba un svētku kalendārs — V. Grāvitis	36

SOGAD ATCERAMIES

Silajāņu keramikām Polikarpam Vilcānam — 100 — Dz. Cimermane, S. Cimermanis	49
Botāniķim Arturam Mauriņam — 70 — E. Vimba	56
Augu fizioloģei Helēnai Mauriņai — 70 — Māra Vikmane	58
Brīvdabas muzejam 70 darba gadi — S. Cimermanis	60
Ziemassvētku kaujas 1944. gadā Kurzemē — T. Vilciņš	67

MŪSU DABA

Pasaule ap mums un tās atspulgs «Latvju dainās» — A. Pūtelis	70
Par latvisku etnoainavu — I. Janele	74
Fenoloģiskie novērojumi 1992. gada pavasarī, vasarā un rudeni — E. Andžejevska	76—83
Koki pie latviešu mājām — A. Zvirgzds	81
Tēvu sētas dārgumi tavās paša rokās — G. Eniņš	86
Ozols un liepa — simboliskie tautas estētisko un ētisko uzskatu atklājēji — H. Erdmane	92
Dzintars un dzintara priedes — A. Saulīte	97
Ābeles Latvijā — V. Langenfelds	101
Kas tas murķelis isti ir? — E. Vimba	104
Sēnes latviešu tautasdziesmās — E. Vimba	106
Ģipšakmens — mūsu spožums vai posts? — A. Stinkule	108
Vai baidisimies izdzīvot? — N. Livčāne	111
Kas ir Latvijas Dabas fonds? — J. Priednieks	113
Dabas aizsardzības plāns Latvijai — U. Rotbergs	117
Ko spēj entuziasti — G. Eniņš	120
Par zīmēm akmeņos — G. Apsītis	122
Lodes apkārtne — A. Grinbergs	125
Senie raksti klintīs — senatnes mikla vai pārpratums? — A. Grinbergs	129

MŪSU GĀJUMS

Kā tauta atrada ceļu uz brīvību — P. Gavars	133
Kā saira Romas impērija — V. Zariņš	140
Kāpēc iet bojā lielās impērijas? — A. Bambals	143
Laikmetu raksturojoša sapulce — I. Grase, V. Grāvitis	145
Jaunlatvieši kopā ar tautu — E. Knope	149
Kultūras pieminēklī laikmeta vilņos — M. Kravinska	152
Kauguriešu mazbērni Sibīrijā — F. Skaubīte-Serdečnaja	155

MOSU VALODA

Latviešu valoda tālajā Sibīrijā — <i>A. Blinkena</i>	159
Kā runā novados	163
Latvietis vietai vārdu dod — <i>R. Avotiņa</i>	177
Kāds varētu būt Tēvzemes vietvārdu allants? — <i>A. Liepiņš</i>	183
Augu nosaukumi mūsu novados — <i>I. Edelmane</i>	188

MOSU DAINAS

Kad syinēsīm gaviļu svētkus? — <i>V. Bendorfs</i>	195
Henrija Visendorfa un Krišjāņa Barona sarakste — <i>M. Viksna</i>	195
«Latvju dainas» un «Latvju tautas mūzikas materiāli» — <i>V. Bendorfs</i>	201
«Latvju dainu» līdzstrādnieki — <i>M. Viksna</i>	204
Lejaskurzemes folkloras vācējs un krājējs Jēkabs Ķiburis — <i>J. Rozenbergs</i>	210
Rūjieniete Maiga Zariņa — folkloras teicēja Ziemeļvidzemē — <i>J. Rozenbergs</i>	218
«Latvju dainas» — dzidrais latviešu mitoloģijas avots — <i>E. Kokare</i>	225
Pērkona tēls «Latvju dainās» — <i>B. Meistere</i>	231
Kas ir «Latvju dainu» ragana? — <i>E. Olupe</i>	235
Dziesmā satiekas novadi un paaudzes — <i>B. Reidzāne</i>	242

MES MOSU DAINAS

Dainas un dziedāšana — <i>V. Bendorfs</i>	247
Vecāki un bērni latviešu tautsdziesmās un dzīvē — <i>A. Tūna</i>	251
Bērnu dziesmas un skaitāmie panti «Latvju dainu» lokā — <i>E. Melne</i>	258
Bāru dziesmas K. Barona «Latvju dainās» un Latviešu folkloras krātuves fondos — <i>R. Drizule</i>	264
Aptumsumi 1994. gadā — <i>M. Dirķis</i>	269
Sējas kalendārs 1994. gada pavasarim — <i>G. Biezais</i>	270

DABAS UN VĒSTURES KALENDĀRS, 1994

Redaktore *V. Dzelzs*. Mākslinieciskā redaktore *I. Jēgere*. Korektors *B. Vārpa, E. Užane*

Nodota salikšanai 24.05.93. Parakstīta iespiešanai 23.08.93. Formāts 84×108/32. Tipogr. papīrs Nr. 2. Ofseta papīrs. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 15,12 uzsk. iespiedl.; 18,12 izdevn. l. Pasūt. Nr. 303-5. Izdevniecība «Zinātne», LV 1530 Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Izdevniecības reģistrācijas apliecība Nr. 20250. Iespiesta tipogrāfijā «Rota», LV 1011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

Kontroleksemplārs

1.35

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305049615

93-3
769

I l m ā r a A p k a l n a k r ā s u f o t o

V ā k u 1. l p p. — R o z e s o z o l s L i m b a ž u r a j o n ā

H a r a l d a B i r z n i e k a k r ā s u f o t o